

A
KÖZÖSÜGYI RENDSZER
ZÁRSZÁMADÁSA.

ÍRTA

MOCSÁRY LAJOS.

1901.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1902.

TARTALOM.

	Lap
<i>Előbeszéd</i>	4
I. fejezet. <i>Alkotmányos élet a közösügyi rendszer alatt. A közösügyi rendszer genesisé.</i>	16
II. fejezet. <i>Az egységes birodalom eszméjének és az absolutismusnak előnyomulása</i>	55
III. fejezet. <i>A parlament. Az uralkodó párt.</i>	83
IV. fejezet. <i>A függetlenségi párt.</i>	
V. fejezet. <i>Gazdasági és culturalis fejlődés</i>	150
VI. fejezet. <i>A társadalom fejlődése. Földműves nép. Iparosok.</i>	117
Gentry. Mágánások. Zsidók.....	178
VII. fejezet. <i>A nemzetiségi kérdés</i>	208
VIII. fejezet. <i>A közösügyes korszak szabadelvűsége. Clericalis mozgalom. Protestantismus. Sascularisatio</i>	249
IX. fejezet. <i>Összegezés</i>	285
X. fejezet. <i>A nemzeti politika programja</i>	297
<i>Befejezés</i>	319

ELŐBESZÉD.

Harmincznégy éve múlt annak, hogy Magyarország alkotmányának s «Ő Felsége többi országai és tartományaihoz» való viszonyának, de egyszersmind az osztrák-magyar monarchia politikai szervezetének az 1867-iki kiegyezés adott új alakot. Az akkor megállapított politikai rendszernek kimagasló részét a közösügek megalkotása képezi, azt hiszem minden polemicus célzat nélkül lehet a rendszert közösügyi rendszernek, az annak tartama alatt lefolyt időt közösügyes korszaknak nevezni. Így akarom ezen kifejezést használni e munka folyamában.

Harmincznégy év, melyhez hozzávehetjük a rendszer vajúadásának néhány megelőző évét is, elég lehetett próba-időnek. Ez már számottevő idő egy nemzet életében is. Én azt hiszem elérkezett annak szükséges volta, hogy a fennálló rendszer eredményeinek megbecslésére nézve magunkkal számot vessünk, hogy ezt az irányt melybe általa tereítettünk, lehetőleg a maga teljes valósága szerint felismerjük.

Ez az a mihez kívánok járulni e sorok közrebocsátásával.

E szándékom teljesítésénél nem mellőzhetem a régi közjogi controversia felelevenítését. Igyekezni fogok a tárgyat akként kezelni, hogy ne legyen szalmacsépelés. Bizonyos részről már azt vélik constatálhatni, hogy ez a controversia le van szerelve. Mennyiben alapos vagy jogosult ez a föltevés, egyelőre megvilágítani nem akarom, csak azon nézetemnek kívánok adni kifejezést, hogy a közjogi kérdés

sohasem volt actualisabb, mint e pillanatban. Nagyon is lielyén van tehát és időszerű, hogy napirendén tartassék. Ama föltevésSEL szemben én azt hiszem, hogy, a mily időt élünk, nagyon kockáztatott sőt merész az ország vezető köreinek s az azokat támogató többségnek azon fogadkozása, hogy az 1867-iki közjogi alaphoz rendületlenül ragaszkodik, veszedelmes azon rejtelmes szándékjuk, hogy a rendületlen ragaszkodást az 1867. XII. törvényczikk szellemére akarják kiterjeszteni, ha betűje felmondja a szolgálatot.

A közösügyi rendszer eredményeire s fejlődésének irányára vonatkozó nézeteimnek előadására a történetírás formáját nem választottam. Nem történelmi controversiákat támasztani tartottam feladatomnak. A közösügyes korszaknak történetét megírni, eltekintve attól, hogy én képes volnék-e rá, még korai dolog is volna. Nem lesz valami kellemes, talán nem is hálás munka bármikor is leírni ennek a korszaknak meglehetősen rideg, egyhangú, drámai momentumokat teljesen nélkülöző eseményeit. A közösügyi rendszer eredményei épen a legújabb időben mutatkoznak legjellemzőbb alakban, ámde a történetírás nem tapodhat sarkukra a napi eseményeknek. Munkám céljához képest felesleges volna tüzetesen előadni a lefolyt korszak eseményeit, mert hiszen, kivált a későbbiek még élénk emlékezetben vannak. A korszak elejéről fog találni a nyájas olvasó a közösügyi rendszer genesisére vonatkozó történeti momentumokat.

Azt talán ne igen keresse, hogy ez a munka volta-képen miféle irodalmi műfajhoz tartozik, s ha mégis minden áron rubrikázni akarván úgy találná, hogy utóvégre se egyéb, mint egy vékony könyv de vastag röpirat, ezt pálczatörésül elfogadni talán még se lehetne. A röpirat-szörnyetegalak nem akadályozta gróf Széchenyi István

könyveit abban, hogy egy nemzet átalakításánál hatalmas tényezők legyenek; de miért legyen a teljesen szerény igényű író arra készletve, hogy szorosan valamely műfajhoz tartsa magát, mikor ezt valamely tárgy természete nehezen tűri, mikor ez magában véve egy munkának értéket nem adhat, mikor értéke utóvégre mindig csak attól függ, igazak-e az író állításai, helyesek-e előadott nézetei.

Nem akarok mentegetődni vállalkozásomért; helyesen mondhatná rá bárki, hogy hiszen szabad a vásár. Megszakítom félrevonultságomat, mert nem enged nyugodni az a helyzet, melyben hazánkat látom ez idő szerint, hátha sikerülne nekem is valamivel járulni ezen helyzet tisztázásához. Nagyon súlyosnak látom az ország állapotát, nagyon aggályosnak a közvélemény és a közérzület irányát és hangulatát. Jól tudom hogy nem mi vagyunk az egyedüli ország Európában, mely bajokkal küzd, van elég baj mindenfelé. Talán az új Németország az egyedüli, melyben a közjólét bámulatos fejlődése folytán magasan járnak a duzzadó nemzeti önérték hullámai; mintha maga is megdőbbsen volna nagy prosperálásától, mintha maga akarná csökkenteni ipara fellendülését, a tervezett nagy agrár-vámokkal Polycratesként készül gyűrűjét a tengerbe dobni. Másutt sem nyugosznak a népek rózsapárnákon, de annyi visszásság, félszegség, tökéletlenség, mint nálunk, alig létezik a közállapotokban. S én úgy észlelem, hogy ennek érzete mindinkább terjed köztünk önkénytelenül, azok a dicshymnusok, melyekkel a közösügyes korszak elején tele volt a világ Kárpátoktól Adriáig, elhallgattak.

Legyen szabad mégis röviden előadni, miből meritek némi bizalmat s jogosultságot ahhoz, hogy a közügyek zsidvásárján megjelenhessek; legyen szabad elmondanom egyszersemind azt is, milyen világnézettel és milyen hangulatban szándékozom nyúlni a fenforgó nagy kérdésekhez.

Gyermekkoromból élénken megmaradt emlékezetemben a régi táblabíró-világ képe. Az 1830-as években remek költőink már felszították a hazafias érzelem tüzét, de ez a tűz még csak pislogott; feltűnt gr. Széchenyi István mint fényes csillag s akkor kezdé a magyar sejteni, hogy a költői ábrándok testté válhatnak; de a tespedő magyar társadalom tényleg megvolt azon módon. A nemzet csak a Gorpus Juris hatalmasan hangzó köz- és államjogi tételeiben s a megyei önkormányzatban élt, de az eperjesi gyorskocsi, mely a közlekedést a felföld és Pest közt fenntartotta, a hévízgyörki laponon minduntalan megfeneklett. Láttam mint serdülő ifjú a 40-es évtized elejét és derekát, ezt a csudálatos korszakot, melyre most már úgy nézünk, mint a «völgyben ülő gyáva kor, mely őse saslakára felsóhajt ha néha feltekint» midőn markostól szórta ránk az áldást a magyarok istene elsőrendű nagy elmékben, a kik azonban egyszersmind becsületes emberek is voltak, és oly kristálytisza hazafi érzelemmel eltelt közönségben, melynek ötvenezer állami hivatalos állásról, korpótlékről, nyugdíjról és fegyelmi törvényekről halvány fogalma sem volt. Nem láttam közvetlenül, mert hét éves nyavalygás végre a hazán kívül készített keresnem gyógyulást, az 1848 és 1849-iki nagy időt, midőn a felduzzadt nemzet-erő szétrepesztette a régi fátum kötelékeit s a magyar oda kiáltotta a világnak: én is itt vagyok s «helyet kérek a nemzetek kerek asztalánál». Majd következett a nagy erkölcsi és szellemi farsangnak nagy böjtje, «a sanyarú tizenkétévi korszak», melyben a 40-es évek lobogó tüze mint parázs maradt meg a hamu alatt; soha sem szorította kebelére több bensőséggel magyar a magyart; a jó gabonaárak s az agio mellett pedig megéltünk jól anyagilag. Láttam azután s a 60-as évek óta már az én vékony hangú hegedűm is czinczogott hol itt hol amott a közélet nagy orchestrumá-

ban, az új ébredést, azokat a mozgalmakat, melyek végre az 1867-iki közösügyi rendszerben jegeczesedtek meg. Ez a korszak más jegyben született mint azok melyek megelőzték; mint minden erős áramlatnak megvan a maga ellenáramlata, e korszak már a nemzeti érzés költészete ellen mintegy reagálva realisticus irányban fogamzott s ezt a jelleget mindvégig megtartotta.

Változatos időknék vagyok tehát tanúja. S ha ebből talán némi qualificatióra formálok igényt arra nézve, hogy hazánk mostani helyzetéről véleményt mondhassak, talán nem fogja csökkenteni jogosultságomat azon körülmény, hogy immár közel egy évtized óta a tényleges cselekvés teréről leszorulva extra muros nézem, miként vergődik a nemzet a félszeg helyzetnek csakis egy újabb nemében; i közösügyes rendszer serája alatt. Ennélfogva talán nagyobb tárgyilagossággal nézem a napi történelmet. Igaz hogy éber figyelemmel kísértem azóta is mindazt a minék ismeretéhez férni alkalmam volt, mint szomszéd asszony rovást tartottam, de nem járkáltam az erdő sűrűjében, hogy a fáktól ne lássam az erdőt, hanem egy magas vén fa tetején csináltam magamnak megfigyelő állomást. Nem állottam meg egy pár nevezetesebb alkalomnál, hogy gyöngö de őszinte szavamat hallatni megkísértsem; nem is egészen biztatás nélkül tettem, bár elgondoltam Vörösmarty vén Toldyjával: Nem elég, hogy tiszta czímert hagyja rátok, védeni a sírból járjon fel apátok? Kellemesen érintett s hálaára kötelez a jóindulat, melyet ezen egy-két közbeszólásom alkalmával tapasztaltam, valamint az amnestia, melyet a nemzetiségi kérdésben való állásfoglalásomért úgy látszik megkapni szerencsés voltam: de mégis merültek fel némi nehézségek a kölcsönös egymást megértésben – les absents ont tort, – megkísértem most jobban kimagyarázni magamat, teszem ezt azon bizalommal néze-

teim indokolt voltában, melyet lelkemben hatvan évnek tapasztalásai érleltek meg.

Ne tartson attól a nyájas olvasó, ha leküzdvé a magyar embernél fájdalom szokásos könyviszonyt e munkának olvasására elszánja magát, hogy egy afféle Miserabile Carment adok kezébe, melyet Rogerius a tatárjárás után írt. Sok kifogásom van, nem tagadom, emberek és állapotuk elien, de azért az objectivitas útjáról eltérni reményiem nem fogok. Kerülni akarom azt a bizonyos érdes és panaszos modort, mely sok nevezetes írónak, például J. J. Rousseau-nak olvasását megnehezíti. Túlsötét világnézet, kétségbeesés az ország sorsa fölött azt hiszem nem fog transpirálni e sorokon. Pedig igaz, midőn hazai állapotainkat mérlegelem, nem a ministeri fogadótermek és a pénzintézetek ablakából nézem a világot, én inkább a vidéki kopár mezőkön barangolok, melyeken átszalad ugyan egy-egy vasúti vonat csak úgy mint most már átszalad Szibéria kietlenségein is, de különben csak úgy terpeszkednek szét az ázsiai állapotok, mint láttam hatvan évvel ezelőtt. Nem is engedem át magamat a keserűségnek, mivel a közösgyűgyes aerába esett tevékenyebb idő alatt meddő ellenzéki működésben ettem meg kenyérem javát, sőt az utolsó évtizedben elestem még ettől is. Távól állok nemcsak attól, hogy kétségbe essem nemzetem sorsa fölött, de általában a pessimismustól, sőt azon veszem észre nem egyszer magamat, hogy én biztatok és vigasztalok másokat, kik pedig óva maradhatnak a melancholiától, mert a közélet zsidvásárján lökdösik egymást könyökeikkel.

A Cassandrák jóslata nem egyszer bevált a történelem folyamában, de azért van elég példa arra is, hogy szomorú jóslataikkal szerencsésen kudarczot vallottak. Az élet ki-nevette a logikát. Legyen szabad erre csattanós példa gyanánt idéznem, miként vélekedett Helvetius, a XVIII-ik

századbeli francia encyclopedisták egyik legnevezetesebb embere saját hazája helyzetéről. Halála után (1771) megjelent De l'homme című munkájának bevezetésében így szól: «Azon időben, melyben munkámat írtam, polgártársaim bajai és kormányzata megváltoztak. A betegség, melynek gyógyításához némi szerekkel járulhatni véltem, gyógyíthatlanná vált; elvesztettem reményemet, hogy hasznukra válhassak, halálom utáni időre hagyom e munkám közzétételét. Az én hazám megkapta végre a despotismus jármát. Nem fog termelni többé hírneves írókat, a kényuralom tulajdonsága elfojtani az emberek elméjében a gondolatot, lelkökben az erényt. Ez a nép francia név alatt nem fog többé válni híressé; ez az elaljasodott nemzet Európa megvetésének tárgya. Semmiféle üdvös válság nem fogja neki visszaadni szabadságát. Megemésztődés útján fog elpusztulni. Idegen hódítás az egyedüli eszköz, mely szerencsétlenségén segíthet, a véletlenség s a körülmények határozhatnak ezen orvosság foganatos volta fölött.»

Igy nyilatkozott Helvetius, maga is ünnepe, II. Frigyes és II. Katalin által dédelgetett író, saját nemzetéről a Montesquieu és Voltairek századában, egy pár évtizeddel a nagy forradalom előtt. Milyen czáfolat következett!

Nem azért idézem e példát, hogy lovat adjak azon mélységes állambölcselet alá, melynek az a mindent megfejtő formulája, hogy mundus se expedit. Hát ennél nincs is kényelmesebb arra, hogy az ember a jelennek mohó élvezetével elűzze a jövőnek borús sejtelmeit. Van jogsultsága annak a philosophemának, de nem a Horatius mondásával kapcsolatban, t. i. nunc est bibendum, nunc pede liberó pulsanda tellus, éljük világunkat, most van módunk benne; hanem igenis kapcsolatban a Luther szabályával: Fürchte Gott, thue recht, scheue niemand, teljesítsük kötelességünket, a többit bízzuk istenre.

A nemzetekre nemcsak a sors mér kegyetlen csapásokat, mérnek önmaguk is. Minket kegyetlenül sújtott a török hódítás, még most is nyögjük következéseit; négy század óta tart lekötve, lenyűgözve, paralysálva az osztrák barátság, ez a sorsnak, ez a fatumnak rovása: de azért vétkezünk, mulasztottunk eleget magunk is, és vétkezünk e pillanatban is. Ha nem is kell kétségbe esnünk a jövő miatt, elég bűn terheli lelkünket a múltra s elég aggodalom a jövőre nézve, hogy annyi időt mulasztottunk s oly kevéssé komolyan törekszünk kigázolni azokból a ferde viszonyokból, melyek a kellő polczra emelkedésünket akadályozzák.

Nem akarom bevinni e lapokba azt az éles hangot, mely nálunk a 60-as évek eleje óta a publicisticában és az országgyűlésen meghonosult. A fortiter in re, suaviter in modo szabálya igen gyakran megfordítva használtatott. Az egymással való elbánásnál nem kellene megfeledezni Széchenyi mondásáról, hogy meg kellene kegyelmezni az apagyilkosnak is, ha magyar.

Valamint a buzgó hit, úgy az erős meggyőződés is könnyen átcsap a türelmetlenségbe. Nem csuda, ha a politikai tusában nálunk éles ellentétek fordulnak elő, négyszáz éves ferde politikai helyzetünknek egyik átkos következménye az, hogy a haza iránti kötelesség úgyszólván állandó összeütközésben van a szerepelni vágyó s számottevő emberek egyéni érdekeivel. Hazafiak és hazaárulók két táborára oszljon tehát az egész nemzet? Miként paktáljon egymással, miként találja meg a modus vivendit egymás közt e két ellentétes irány?

Más nemzeteknél ez a nehézség ismeretlen. Magas hivatalos állást, egyenes befolyást az ország ügyeinek intézésére, rangot, kitüntetést, sőt az ezekkel járó anyagi gyarapodást másutt nem lehet szerezni másként, mint a közügyek körül szerzett érdemekkel; hogy a «nagy hazafiból» magas állású

ember lesz, az ott a dolgoknak egészen természetes fejleménye.

De hiszen ott a «nagy hazafi» species nem is ismeretes, a hazafiság nem jelent bizonyos categoriát az emberek közt, nem ad bizonyos qualificatiót, egyszerűen egy emphaticus kifejezés. Ellenben nálunk akként fejlődtek a viszonyok s annyira consolidálódott a hagyomány, hogy Deák Ferencz nemcsak miniszterelnök nem akart lenni, de arról se lehetett még csak szó sem, hogy a Szent István rend nagykeresztjével megkínálják; sőt még Tisza Kálmánban is megmaradt az a pietás ifjúkori talán ábrándjai (pedig nem lehetett nagyon ábrándos természetű), talán fogadkozásai iránt, hogy saját személyét a grófi titulustól megkíméltetni kívánta. Vagy talán csak úgy gondolkodott, mint a Rohanok őse, ki czímerébe írta e jelszót: király nem lehetek, herczeg lenni nem akarok, Rohan vagyok. Ez is valami. Kevélynek szeretem a spanyolt – mondatja Schiller II. Fülöppel. Kell-e ennél, lehet-e ennél élesebb megvilágítása annak a viszonynak, melyben Ausztriával közel négyszáz esztendő óta vagyunk? Minek vesztegessünk rá szót, hogy miért van ez így.

A magyar társadalom mégis megtalálta a modus vivendit, a hazafiak és hazaárulók az utóbbi két század alatt mint két ellenséges tábor egymással szemben, talán a Bach-huszárok idejét kivéve, nem állottak. Tisztelet és bizalom környezte mindig azokat, kik magukat az udvari kegyek hajhászásától távol tartották, de azért nem törtek pálczát föltétlenül azok fölött, kik királyi kinevezéstől függő hivatalokat elfogadtak. A közönség úgy fogta fel a dolgot, hogy ab amicis justa sunt petenda, túlságos követeléseket az emberek irányában formálni nem lehet, mert hát hiába gyarló emberek vagyunk, minden szentnek maga felé hajlanak az ujjai s az az erény, hogy nélkülözze mindazokat

az előnyöket, melyeknél *conditio sine qua non* a derék beadása, csak kiválóbb lelkeknek adatott.

A 40-es években az volt a mondás: az első alispán rendszerint kormánypárti, a második alispán szabadelvű; s azt tették hozzá: hát az természetes, mert az első alispánság lépcső a Parnassusra, a királyi táblára, helytartó tanácsra, majd a híres administratorságra, a második alispán azonban csak úgy remélhet az első alispánsághoz jutni, ha az akkor már mindinkább terjedő liberálisokra támaszkodhatik, majd ráér azután elődeinek nyomdokába lépni.

Nagy iskolája volt az áldatlan osztrák viszony a politikai türelmességnek, pedig bizony, mint az utóbbi időben tapasztalhattuk, elég eredendő hajlam van bennünk arra, hogy politikai véleménykülönbség miatt egymást egy kanál vízben megfojtani készek legyünk. A megtalált *modus vivendi*ből származott is elég eszmezavar, sőt bizonyos erkölcsi lazaság, de másrésről mégis származott ezekből a viszonyokból egy nevezetes járulék azon szellemi és erkölcsi fensőbbiségnek, prestigének, melyet érez, melyet nem tagadhat senki, a ki a magyar nemzettel érintkezni, élni hivatva van s melyet minden szerénytelenség nélkül, mondhatjuk, hogy viszontagságos történelmi pályafutásunk alatt mint keservesen szerzett tőkét megtakarítottunk. Az eszmezavar és erkölcsi lazaság közepette is maradtak elegenden, kik magukat annak hatásától teljesen távol tartották. Az önzetlen, kincset s fényt nélkülözni tudó hazafi magyar specialitás, melynek analógiájáért a köztársasági Róma korába kell visszamenni.

A helyzet nem változott. A negyven éves közösügyes korszak – mert hiszen vajúdása az októberi diplomától számítható – ismét nem volt egyéb, mint a kör négy-szögítésére elpazarolt elég hosszú idő s a helyett hogy

valahára ráléptünk volna a nemzeti fejlődés egyenes útjára, bátran elmondhatjuk a példabeszéddel: ott vagyunk a hol a mádi zsidó. Hiába állították fel a 40-es években doctrinejeink a parlamentáris kormányformát mint minden bajunknak biztos gyógyszerét, hiába csempészte oda magának a Tisza-féle fúzióból alakult nagy párt a 40-es évek dicsfényével övedzett szabadelvű nevet, mely ma már alig jelent egyebet, mint semitismust: eloszlott illúziók! rendszerré növekedő hazugságok! Ott vagyunk most is változatlanul, hogy az egyéni érdekek és a nemzet érdeke közt megvan a kiegyenlíthetlen összeütközés, minden világi jónak közvetlenül vagy közvetve Bécs és udvari kegy a forrása; a legfőbb nemzeti igazság pedig az, a mit Patay István bátyánk szívének ártatlanságában programbeszédül formulázott. S azért hiába is próbálgatja a legmegátalkodottabb ügynevezett mameluk kicsinylő gúnyolódás tárgyává tenni a «bús magyart», mert míg benne a vér vízzé nem válik, mindig lesz szívében egy húr, mely a bús-magyarok iránt rokonszenvből rezeg; a bús-magyarok viszont ne nyomják el szívökben azt a hajlandóságot, hogy tekintetbe véve közös nyavalyás voltunkat, a még valamikor beállható erkölcsjavulás reményében kilátásba helyezték amazok számára az amnestiát.

I. FEJEZET.

Alkotmányos élet a közösügyi rendszer alatt. A közösügyi rendszer genesisé.

Annak a csodálatos történelmi képződménynek mely ez idő szerint osztrák-magyar monarchiának neveztetik, utolsó politikai alakzatát az 1867-iki kiegyezés adta meg. Az 1867: XII. t.-cz. nemcsak Magyarországot, hanem – hogy rövid kifejezéssel éljek – Ausztriát is szabályozza, miután ahhoz Ausztria egy majdnem azonos alaptörvény-nyel járult; az egész rendezésnek kiindulási pontja a közös birodalom eszméje, a közös birodalom szervezése volt. Ez a rendezés már magában egy közösügyet involvál mely ép oly kevésbé van a 67-iki közösügyek közé sorozva, mint a mindeneknél fontosabb közösügy, t. i. az uralkodó közössége, de tényleg a legnagyobb jelentőséggel bír, mert sarkából fordította ki az 1790. évi X. t.-cz.-nek azon nagyfontosságú rendeletét, hogy «Magyarországban nem azon módon mint más tartományokban, hanem az országnak saját törvényei és szokásai szerint kell uralkodni és kormányozni». Ez a minden körülmények közt szigorúan fentartott elv, mely különösen a megyei szervezetben és önkormányzatban volt megtestesülve, mentette meg hazánkat az osztrák birodalomba való beolvadástól.

Az osztrák-magyar monarchiának új rendezése, eltekintve Magyarországra nézve sérelmes voltától, mint politikai concepció is meglehetősen tele volt gyarlóságokkal. Ilyen például az uralkodó döntése a quota kérdésében, a

közös szavazás a delegációkban, mely azon föltevésre Volt alapítva, hogy egyik vagy másik félnek delegátus tagjai esetleg a közerkölcsiséggel össze nem férő indokokból még fogják bontani a társaikkal való szolidaritást. Mind a mellett a mű azzal a reménnyel és követelődzéssel lett megalkotva, hogy oly szilárd alapot fog képezni, melyen beláthatlan időkig fog nyugodni a monarchia szervezetének épülete; leginkább kiváló intézménye, a delegatió, még mintaintézmény is lesz. Az osztrák alap gondolat a birodalmi egység talaján magyar politikai tudománnyal felépített mű szerzőinek megvolt az a dicsőségük, hogy ők voltak a közös monarchia codificatorai, most utólagosan megvan azon elégtételek; hogy az általuk létrehozott szervezési mű hosszabb életű volt, mint megelőző társai, a Bach és Schmerling-féle ephemer alkotmány-kísérletek, de abbeli remények, hogy beláthatlan időkig fog tartani, úgy látszik, hogy nagyon vérmes volt. Már negyedik éve, hogy oly állapotba, jutott a monarchia egész kormányzatának mechanizmusa, hogy inkább arra lehet következtetni, hogy az 1867-iki rendezési mű befejezte a maga cyclusát. Befejezte már negyedfél évvel ezelőtt azóta egy újabb korszakban élünk, melynek nevet adni a későbbi kor lesz hivatva. Negyedfél év óta a 67-iki alkotás rendes funkcionálása ^megszűnt, azóta csak expediensekből, provisoriumokból, 14. §-ok törvényellenes magyarázatából, lex Tiszák-ból, úgynevezett «önálló intézkedésekből» él a kettős monarchiának állami szervezete. Ez nem normális állapot, ez nem tisztességes állami lét, ez az állapot veszedelmesen hasonlít a kiegyezést megelőző két évtized phantasticus alakulásaihoz. A formailag még fennálló mechanismus máttól holnapra él, e pillanatban például (február 1901) attól függ még ennek a formai mechanismusnak tovább tengődése is, sikerülni fog-e valamilyes, talán épen nem

válogatott eszközökkel rábírní az osztrák Reichsrath turbulens elemeit, hogy a delegatiót és quotabizottságot megválaszszák.

Feltűnő az az aránylag elég nagy egykedvűség, melylyel ez az állapot fént és alant, Lajtán túl és Lajtán innen kezdetben s jó hosszú ideig tekintett. Ausztriában az ottani parlamenti események által az udvar egyáltalában nem engedte magát olympusi nyugalmbában megzavartatni, mintha az egész nem volna más, mint vihar egy pohár vízben; csakis az utolsó trónbeszéd (febr. 4. 1901) mutatja annak jeleit, hogy kezdik komolynak tekinteni a helyzetet. Nálunk az országgyűlési nagy többség és vezére a kormányelnök rendületlenül esküszik, az 1867: XII. t.-cz.-nek úgy betűjére, mint szellemére s úgy tesz mintha legkisebb gondja is nagyobb volna annál, hogy mi fog történni mégis, ha ez a betű fel találna mondani a szó teljes értelmében a szolgálatot. Én azt hiszem, hogy már magában ebben a nembánomságban az 1867-iki műnek erős eriticája rejlik, mert azt mutatja hogy a közösügyi rendszer fejleményeként az absolutismus nyomultkelőre az államélet egész vonalán, annyira, hogy mindaz, a mi a bonyodalmas alkotmányos institutiók és formák körén belül történik, nem bir döntő befolyással az államéletre. Az absolutisticus iránynak fejlődésére saját körünkben különösen a közös-ügyes aera alatt rá fogok részletesebben is mutatni e munka folyamában.

Ezt a tényt magát úgy registrálhatjuk mint a közösügyi rendszer zárszámadásának első tételét. Második tétele gyanánt oda állíthatjuk a válságot magát, melyben ez idő szerint vagyunk, ez a válság magának a közösügyi rendszernek productuma. Miként fog e válság tovább fejlődni, e perczben beláthatlan, horoscopot állítani erre nézve fonák vállalkozás volna, de bátran mondhatunk annyit, hogy gyü-

mölcseről ismerjétek meg a fát; az a rendszer a mely ily eredményeket szült, vagy hát mondjuk, a mely rendszer mellett ilyen tünetek merülhettek fel, nem bírhat azzal a rendeltetéssel, hogy a kettős monarchia kormányzatának állandó alapját képezze. Meglehet hogy azt a repedést, melyet a három év óta tartó osztrák állapotok a közösügyi rendszeren ejtettek, elkenik-fenik többé-kevésbbé heroicus szerekkkel, de ki áll jót érte, hogy a repedek meg nem újul s a monarchia sorsa nem lesz más, mint az, hogy egyik válságból a másikba s végre eső elől csurgó alá kerül.

A mi minket illet magyarokul, soha hasonlat nem vált be jobban, mint az melyet a közjogi ellenzék talán unalomig, de mindig találóan ismételt harmincznégy év óta, t. i. a siami ikrek hasonlata. Szabad-e nekünk még most is konokul ragaszkodni oly rendszerhez, mely nem csak a Lajtán túl hozta létre a tudvalevő tüneteket, de minket is kivett már is alkotmányos érzékünknek s traditioinknak rendes sodrából. Hogy ez megtörtént, az sajnos, de tagadhatatlan tény. De ha még ez nem történt volna is meg és teljesen eltekintve úgy attól, a mibe a siami-ikrek féle állapot az utóbbi negyedfél év alatt bekevert, valamint mindattól a mitől e tekintetben a jövőben is tarthatunk: vájjon olyanok az eddig lefolyt közösügyi korszaknak magunk által tapasztalt eredményei, hogy azokkal meg lehetünk elégedve s mi legyünk azok, kik minden áron, talán újabb súlyos áldozatok árán is útját akarják állni a viszonyok természetes fejlődésének¹?

Vizsgáljuk át tehát a lefolyt harmincznégy éves korszaknak eredményeit. És miután a siami ikrekszerű állapot még nemcsak tart, de épen most érezteti legnagyobb mértékben hatását, miután a mostani helyzet alakulása egyenesen az Ausztriában előfordult események kifolyása, vessünk mindenekelőtt egy rövid pillantást az ottani álla-

potokra, a közösügyes rendszernek ottani eredményeire. Eltekintve saját helyzetünkre való közvetlen hatásuktól, érdekes és fontos tanúságokat meríthetünk belőlük minden körülmények között.

Az osztrákoknak kezdettől fogva nem volt teljes örömük az új alkotmányban. Ez a sorsa rendesen az octroyált alkotmányoknak. Ha egy absolut uralkodó véget akar vetni a korlátlan uralom rendszerének, ám szóljon így: nép, szabad vagy, csinálj magadnak alkotmányt tetszésed szerint; de egészen kész, apró részletekig kidolgozott alkotmányt octroyálni, ez annyi, mint kényszerzubbonyt vetni a nép nyakába.

Az osztrákok kezdettől fogva gúnyolódtak, hogy a vámszövetségnek időről-időre felmondása mellett az osztrákmagyar monarchia nem egyéb mint eine Monarchie auf Kündigung; ők egyszer s mindenkorra s örök időkre szerették volna biztosítani maguknak azt a rendkívüli kényelmet, hogy gyarmatokba, Indiába, Ausztráliába, Ganadába vagy éppen Transvaalba nem kell járniok, itt van az ajtójuk előtt Magyarország. De ha az ő örömük nem volt teljes, annál inkább megkedvelte az udvar az egész rendszert s különösen a delegatiót; ünnepélyesen fogadni, afféle trónbeszédformával megnyitni, a tagokat megebédeltetni, megczerkléztetni s mindezzel a legalkotmányosabb uralkodó címére szert tenni, míg a birodalmi közösügyek tényleg a legteljesebb absolutismus módja szerint intéztetnek el: hát az megbecsülhetetlen eredmény, gefundener Handel, mintha csak mondva csinálták volna.

Ennek a kedélyes állapotnak, úgy látszik, meg vannak számlálva a napjai, bármi szívóssággal ragaszkodnak is hozzá. Vannak dolgok, melyekre nézve mintegy a fátum szavaként hangzik fel az általános nézet: nem megy tovább. A közérület megelégette, megunta a tényleges állapotot s

akkor nincs hatalom, mely azt tovább fentartani képes legyen.

Álmélkodva néztük azokat a csúf jeleneteket, melyek az osztrák Reichsrathban lejátszódtak. Borsódzó háttal gondoltunk rá, mi volna az, ha nálunk is ilyformán lenne beavatva az új pompás országház. Ki hitte volna, hogy a primitív nyers ember s a rakoncátlan suhancz annyira ott rejtőzik most is a culturnép emberének bőre alatt. De azoknak a jeleneteknek mélységes értelmük van. Azt jelentik, hogy az osztrák népek nemcsak kevésre becsülik, de valósággal megunták ezt az egész alkotmányosságot. Egészen más felfogás, más érzék az, a melylyel mi a magunk országgyűlésén összeülünk; mi ezt a mostanit, habár az 1867-iki rendezés a népképviselő jogainak és hatáskörének tejfölét leszedte, úgy tekintjük, mint a pusztaszeri, a rákosi s a pozsonyi országgyűléseknek örökösét, folytatását; ők érzik hogy az egész egy új és mondva csinált dolog, melynek a múltban semmi gyökere nincs; annak a csudálatos conglomeratumnak, a Lajtán túl való monarchiának egyes részei közt Bukovinától Cattaroig nem hogy a szeretetnek és rokonszenvenek léteznének kapcsolatai, ellenkezőleg a legjelentékenyebb tényezők és alkatrészek közt ádáz versengés és fajgyűlölet dühöng. Úgy vannak, mint egy házaspár, melyet az öregek összeboronáltak, melynek azonban csak terhére válik az hogy egymást szeretni kellene. A németek de a többi absolutismusban fölnevekedett népek is sokkal reálisabb, prózaibb világnézlettel hallgatják a népfelségről, a parlamentarismusról doctrinär módon egymásnak elreccitált ígéket, semhogy azok nálunk gyökereket verjenek. Sőt úgy nézik, mint aféle fictiókat, hazugságokat, melyekhez komoly képet vágni gyakorlati érzékű embereknek unalmas dolog, sőt derogál. Sokkal többre nézik a legkisebb concessiót, melyet nyelvhasználat tekinteté-

ben németek és csehek kicsikarhatnak, ez előttük realitás, amaz – jó osztrákosan: Schmarn. Nekik is kellene látniok s érezniök azt, hogy az olyan alkotmány, mely mellett a legvitalisabb kérdések, a külügy, hadügy és pénzügy el vannak vonva a nemzeti képviselő hatásköréből, nem igazi alkotmány, hogy az ilyen alkotmány járhatkellhet, de csak olyformán, mint a francia legenda szerint Szent Dénes, ki saját levágott fejét hóna alá véve ment végig lóháton Paris utcáin; de azért a lefolyt 34 év alatt soha sem fordult elő odaát, hogy a tömérdek párt szaporasága mellett egy úgynevezett közjogi pártnak, mint nálunk a baloldali és függetlenségi, alakítása még csak eszébe is jusson valakinek; a parlament jogait coniscáló delegatio intézménye ellen sohase volt senkinek kifogása, sőt úgy látszik, hogy épen ez, melynek eltávolításán kellene kezdeni az igazi alkotmányosságnak helyreállítását, fogja túlélni legalább ideig-óráig odaát az összes alkotmányos intézményeket.

A 67-es ausztriai alkotmány olyan állapotban van, mint olvadás kezdetén a Duna jege, mikor azt mondják: olyan már a jég mint a kása. Ha a hatalom végre is kifárad éhez az alkotmányhoz való görcsös ragaszkodásban (micsoda felfordult világ!) s hogy véget vessen az utálatos hercze-hurczának, a béke jeléül lezárja Jánus templomát, a Reichsrath ékes görög palotáját, nem hihető, hogy ez valami különös convulsiokat hozzon létre; a tényleges hatalom, a dynastia tekintélye, egy millió katona s a megcsontosodott burocracia fenn fogja tartani mint eddig a status quot.

Nyugta azonban, ha ez bekövetkezik, nem lesz a hatalomnak s újra be fog lépni a tervezetésnek és kísérletezésnek azon circulus vitiosusába, melyben keringett 1867 előtt két évtizeden át. Azon trónbeszédből, melylyel a csá-

szár a Reichsrathot 1901. évi febr. 4-én megnyitotta, félre ismerhetetlenül látszik, hogy az Ausztriában fenforgó viszonyok fölött a kezdetben tanúsított egykedvűség helyett most már mélyen meg van illetődve, annyira, hogy egyenesen a birodalom felbomlásának gondolatával foglalkozik. «Tartsátok fenn – úgymond szinte rimánkodva – ezt a tiszteletre méltó birodalmat.» Megdöbbenőleg hatott egy millió katona parancsolójának egész töredelmes beszéde, nagy hódolat ez a közvélemény a népakarat hatalma előtt. De én nem tehetek róla, egyrészt ezt a félre ismerhetlen consternatiót, másrészt azt a reménykedést, hogy mi magyarokul a felbomlandó monarchiából majd egyszerűen simán kimaradunk s majd ez lesz ama nagy végmegoldás: indokoltnak nem tarthatom. Igenis, ha Magyarország is Kelemené a dissolvens elemek nagy hangversenyébe, de ettől ez idő szerint nagyon távol áll, egészen ellenkezőleg úgy gerálja magát, mint a monarchia fentartója és főtámasza. Várják-e tőle, megköszönik-e neki ezt a szerepet, riem veszik-e ellenkezőleg, kelletlenül, annyi bizonyos, hogy nem fogják meghálálni soha: annak szellőztetésébe most menni nem akarok. De azt, hogy a Lajtán túl levő országok és nemzetiségeknek egyező akaratából vagy habár egyes nagyobb tényezőkből kerüljön ki a bomlás processusa, én hinni képes nem vagyok. Nem vagyok daczára annak a kétségtelenül erős érvnek, mely az udvarnak magának a trónbeszédéből kitetsző megilletődéséből levonható.

Azok a tüntetések, a Wacht am Rhein éneklése, búzavirág a gomblyukban, a szélső német csoportnak a császár életetése előtt való kivonulása, a trónbeszédre el nem menése stb. épen csak üres tüntetések, az elkényeztetett gyermek makranczoskodása. Nem lehet komolyan venni azt, hogy az osztrák németek arról az állásról, hogy egy egész

nagy birodalomban, Magyarországot is beleértve, grassálhassanak, lemondani akarjanak. A csehek bármi éles föllépésének nincs kifelé gravitáló jellege; szegény lengyelek pedig boldogoknak érzik magukat, hogy itt ebben a conglomeratumban a russificatio és porosz germanisatio elöl meghúzódhatnak. Németek és csehek, ha nem bírnának a loyaltás öntudatával, nem is engednék meg maguknak eféle tüntetéseket, mit csakis azért tesznek, mert életeszközöket akarnak használni oly célnak elérésére, melyek azután csakugyan szívükön feküsznek. S egy dolgot már csakugyan megtanultak a rövid alkotmányos gyakorlat alatt, azt az érdekességet, mondjuk gorombaságot, mely az alkotmányosságból szemben a hatalommal elmaradhatlan; loyaltás és udvariasság az absolut rendszerhez tartozó erény, nép, melynek a szabadság iránt érzéke van, nem tagadja meg a maga eredetét, az alsó rétegeket, melyekből erejének forrása fakad.

Miéle további fejlemények fognak Ausztriában bekövetkezni, annak e pillanatban (február eleje 1901) csak isten a megmondhatója. Nem lehetetlen, hogy különféle eszközökkel sikerülni fog a Reichsratot annyira galvanisálni, hogy egy-egy functiót elvégezzen, nem lehetetlen, hogy a hatalom kénytelen-kelletlen s mindenféle mentetetődzések és fentartások mellett rá fog térni az absolutismus ösvényere, meglehet, sőt talán ez a legvalószínűbb, hogy életbelép a nálunk annyira rettegett foederalismus, azon magyarázattal, hogy ez is megfelel az 1867-iki törvények betűjének, mert hiszen szorosán véve ez is megfelel az 1867. XII. t.-cz. azon tételének, hogy «ő felsége alkotmányos intézményekkel ruházta fel többi országait és tartományait»; csak egy bizonyos, az t. i. hogy az 1867-iki nagy mű Ausztriában bevégezte a maga pályafutását s a «tiszteletre méltó birodalom» újból járhatja a kísértetek villitánczát.

Hát nálunk milyen volt az alkotmányos élet a lefolyt korszak alatt?

Bocsánatot kérek a nyájas olvasótól, ha ebben a fejezetben nem tartom magamat szorosan az «eredmények» vázolásához s olyan dolgokat is hozok fel, melyek inkább a közösügyi rendszer kritikájának és genesise előadásának felelnek meg; a következő fejezetekben szándékozom ebbeli hibámat jóvá tenni. Az eredmények a rendszer természetéből származtak, a tárgykezelésnek kétféle szempontját, a rendszer jellemzését és eredményeinek rajzolását szorosan elválasztani alig volna lehetséges.

Harminczöt év óta csépelte szalmát akarsz újra élénkbe teperni, kérdezheti a nyájas olvasó. Nem egészen úgy van a dolog; annak a harminczöt évnek nagyobb része alatt jövendöltünk, a priori érveltünk, most már a következőkre mutatunk, a posteriori. Azok, a kik nem akartak hitelt adni a jövendölésnek, most már abban erőlködnek, hogy letagadják az égről a csillagokat s beállott következők minősítése fölött tartsanak controversiát. Az úgynevezett közjogi vita tehát új stádiumba lépett; a közjogi kérdés actualis kérdéssé vált, hiába húzódik szabadkozni tőle a mostani kormányárt.

Mikor a közösügyi kérdés, különösen a «húsvéti czikk» után tüzetesen szőnyegre került, majd 1867-ben a korszakos mű létrejött, mi a kik erős meggyőződés által hajtva azonnal actióba léptünk a megalkotott rendszer ellen, voltaképen nem tettünk kevesebbet, mint azt, hogy követeltük azoktól, kik az új lakásba behurczolkodtak s abban magukat egyelőre kényelmesen, majd fényesen behelyezni kezdték, hogy azt a lakást mielőbb mondják fel. De hát másként nem lehetett kifejezést adnunk annak a tiltakozásnak, melynek jogosultságáról a nemzetnek egy jelentékeny és java részével együtt erősen meg voltunk győződve.

Nohát ha akkor olyat követeltünk, mi tán némileg ellenkezett azzal a szabálylyal, hogy ab amicis juxta sünt pe tenda és hát utóvégre is barátok, mert honfi és fajtársak volnánk: most már másként beszélhetünk s felhívásunkban nem lesz semmi szertelenség, mert azt mondhatjuk: jó lesz kihurczolkodni, mert az a ház, melyben oly kényelmesen terpeszkedtetek szét, a mint kisült, homokra volt építve, már recseg, ropog s különben is, mint saját háborgatott alvástokból tudjátok, teljesen elhatalmasodott benne különféle újfajta eleven szemét, a bach-korszakból emlékezetes bureaucrata poloskának egy új, igaz hogy magyar, de nem kevésbé csípős és még inkább hemzsegő válfaja s az ősi sváb bogár.

Föl kell újítani egész erővel a közjogi vitát. Talán azért remélnék tőle menekülni, mert bizonyos lankadást vélnek szimatolhatni a közjogi ellenzék táborában? Ha igaz volna, hogy ez a lankad ás bekövetkezett, ez volna a legerősebb érv arra, hogy a közösügyi rendszer hínárjából menekülni kell minél előbb. Mert mit jelentene az a jelenség? Azt, hogy az évtizedek óta fennálló rendszer megtörte a nemzetet, hogy hatása alatt az a halálos lethargia kezd a nemzet fölött szárnyait kiterjeszteni, melybe merült a szatmári béke után, melyből csak rövid időre ocsúdott föl 1791-ben, de ismét visszaesett, míg végre az 1848. évet megelőzőt két évtized meghozta az ébredést. Ne keressenek ürügyeket a nemlátás és nemhallásra, hanem nézzenek szeme közé a helyzetnek úgy, a mint van. Gondoskodni a jövőről s nem ténni ki a helyzet elől, mely útban van a kényszerhelyzet felé, nekik is kötelességük s ha igaz volna, hogy a közjogi ellenzék a térről visszavonul, akkor foglalják el ők maguk, de az ország sorsáról gondoskodni kell. Mától holnapra élni, az osztrák chaostól várni directívát, azaz önként belevegyülni abba a chaosba, silány elodázgatással

térni ki a komoly és határozott cselekvés elől, ez nem ahhoz a párthoz való, mely az ország ügyeinek vezetését tartja kezében s e szerepét féltékenyen őrzi; az általuk eddig csakis a temporizálás eszközüül használt formula valószínűségé tételére az «önálló intézkedésre» van szükség.

Ha meg akarjuk Ítélni, miként gondoskodott az 1867-iki kiegyezés Magyarország állami önállóságának és ősi alkotmányosságának fentartásáról, az 1848-iki törvényekről szoktuk és kell is venni a mértéket. Érzik ezt maguk a közösi rendszer hívei is, szeretnék is elhívetni az országgal, hogy a 48-iki alaphoz ők is ragaszkodnak. Az 1848-iki alapnak helyreállítása nyert kifejezést abban a nagyon silány Bánffy-féle szemfényvesztésben is, mely szerint az 1848-iki törvények szentesítésének évfordulóját nemzeti ünneprangjára emeltette.

Nem fogok szót vesztegetni 1848 és 1867 összehasonlítására. Nem az 1848-iki, hanem az 1848 előtti állapotokkal összemérve is magasra felbillen az 1867-iki törvények mérő serpenyője. Ezt a viszonyt s ezzel kapcsolatban az 1848 előtti közjogi állapotokat röviden megvilágítani eléggé érdekesnek sőt fontosnak tartom nem egy tekintetben. Azok a régi állapotok még súlylyal és actualitással bírnak magának az 1867: XII. t.-czikknek számos szakaszaiban is.

1848 előtt nem tudtuk biztosan, hol van Magyarország kormánya. A «kormány» szó, melyet atyáink sokszor oly kuruczos keményen ropogtattak, politikai értelemben majdnem egy abstract fogalmat képviselt; a hatalom felhőkbe volt burkolva, mint az Olympus, melyen a régi istenek tanyáztak vagy Tibetben az a magaslat hol a Dalai Láva székel. Magyarország állami szervezete egy a helytartótanács, cancellária, Staats und Conferenz-Ministerium, Gamarilla négyemeletes épület volt. Ehhez a csudálatos kormány structurához járult a megyei önkormányzat, mely az

egész közigazgatást és igazságszolgáltatást, annak alsó széles rétegében elfoglalta. Hozzájárult részben, a protestánsok részéről a közoktatásügynek önkormányzati kezelése is. Ezzel a különös szervezettel, ezzel a chrypto-kormányzattal ellentétben, most színről-színre látjuk és érezzük, még pedig ugyancsak a magyar kormányt, mely európai chablonok szerint, tárczák szerint van berendezve s az országos ügyek intézésére a réginél sokkal alkalmasabbnak mutatkozik. E mellett a mostani szervezetnek van némi, de hát csakis némi parlamentáris vonása, a nem három évi szünet után hanem évenként, majdnem permanentiában üléselő országgyűlés, főleg pedig az, hogy a kormány tagjai parlamenti férfiak közül neveztetnek ki s a kormány fennállása vagy változása attól függ, képesek-e magukat így vagy amúgy, de mindenesetre a parlament körében alakuló helyzet mellett fentartani.

Ez a kétféle mechanizmus képezi az 1848 előtti s mostani korszak közti különbségnek egyik lényeges alkatrészét, rányomja a két korszakra a maga bélyegét. A mennyiben a mostani mechanizmus helyesebb a réginél, ennek előnyeit az 1867-iki rendszer javára írhatjuk föltétlenül. Ezt a mechanizmust tartotta fenn, mentette meg 1867-iki kiegyezés az 1848-iki közjogi, vagyis államjogi vívmányokból; az a kérdés, vajjon azzal szemben, a mit megmentett, nem adott-e fel oly állami jogokat, melyeknek a nemzet 1848 előtt birtokában volt, továbbá az a kérdés, vajjon a ministeri és parlamentáris kormányrendszer akként lett-e beállítva kezdetben és akként fejlődött-e ki a lefolyt 34 év alatt, hogy a tőle várt előnyöket tényleg megadhassa.

Javára írhatjuk az 1867-iki alkunak, hogy jobb kormányzati mechanizmust állított fel s írjuk javára azt is, hogy ezzel élesebbé tette a Magyarország és Ausztria közti elválasztó vonalat, a dualismusként adott bizonyos mérték-

ben konkrét kifejezést, de az ősi alkotmány épsége s ezzel együtt az ország függetlensége szempontjából óriási visszaesést mutat szemben az 1848 előtt fennállott állapottal is. Azzal, hogy a külügyet, hadügyet és ezzel járó pénzügyet közösügyekké decretálta, oly csapást mért a magyar alkotmányra és Magyarország állami függetlenségére, melyet nem tudom mikor fogunk kiheverni s melyre egyenesen ráillik az 1861-iki feliratnak azon átokszerű kijelentése: «de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől önként lemondott, annak visszaszerzése mindég nehéz és mindég kétséges.»

Hac fonte derivata cladet.

Az országgyűlésnek kizárólagos adómegajánlási joga az alkotmánynak quintestensiját képezi. Angolország alkotmánya is sok convulsió ment keresztül, de az angol commonerek sohasem eresztették ki kezükből a pénzeszacskó madzagát s ezzel a hosszú századok viharain keresztül fentartották most már páratlan fényben ragyogó alkotmányukat. És mi is, a sors által oly súlyosan sújtott nemzet, a török és osztrák két malomkö közé szorulva, megfogyva, kimerülve, ellankadva mégis fentartottuk, megóvtuk az alkotmányosságnak azon lényegét, hogy habár a kamarai kezelés útján itt-ott meglopkodott de adót, akár egyenes akár közvetett adót az országra kivetni, az országgyűléstől az adó megajánlásának jogát elvenni, kivéve egy-két absolutisticus rövid kísérletet, az uralkodók meg se kísérelték. Fentartották ezt a jogot még azok is, a kik a bujdosó Rákóczyt és társait megnótázták, hazaárulóknak nyilvánították, azok is kik a magyarságból magából félig kivetközve a loyaltás túláradozásában a híres moriamurt kiáltották; fentartották a hosszú alélt korszak, a tábla-bíró világ annyit korholt s kicsinyelt nemzedékei: a híres XIX. század közepén, a dicsőséges szabadságharcz emlé-

kezetétől hevülő s a haza bölcsének vezérlete alatt álló nemzet fiainak lett fentartva az a fátum, hogy az 1848-iki legfontosabb államjogi vívmányok mellett az ősokról ránk maradt s azelőtt is érintetlenül fentartott kizárólagos adó-megajánlási jog is elharácsoltságok.

Így áll a mérleg alkotmányunk mostani és 1848 előtt negyedfél századon át fenállott helyzete közt. Az 1848-iki törvényekről, a mostani állapotnak az azok szerintivel való összehasonlításáról ne is beszéljünk. Az 1848-iki vívmányoknak, hogy úgynevezük társadalmi részét már maga a bach-korszak szentesítette, de azoknak államjogi complexuma és az 1867-iki törvényeknek «betűje és szelleme» közt olyan a távolság, mint ég és föld között s az a sokat ismételt mondás, hogy restitutio in integrum, az 1848-iki törvények visszaállíthatnak, az első azok közt a sarkalatos hazugságok közt, melyek ezen sera kezdete óta közéletünkön uralkodnak s napról-napra szaporábban felburjánzanak.

Mi birta rá a nemzetet s vele együtt magát Deákot is, hogy ezt a végzetes lépést megtegye¹? Mert államjogi téren ehhez hasonlót nem tett az ország történelmünk egész folyamában. Nagy és végzetes lépésként szerepel az aranybulla záradékának elhagyása, de ez csak a lázadás törvényességét szüntette meg, a mi helyén levő lehetett a feudalismus korszakában, de tarthatatlanná vált, a mint az állam a rendezett állam állapota felé közeledett. A királyválasztási jog feladása szükséges lehetett magának az országnak érdekében, hogy óva maradjon a királyválasztás esélyeinek veszedelmétől. A nőági örökösödés elfogadása, a híres *pragmatica sanctio* nem volt egyéb, mint az előbinek folytatása. Nagy előzmények után és nagy szülőfájdalmak közt jöttek létre ezek a cselekmények is, de fontosságra nézve a 67-iki műhöz nem is hasonlíthatók, mert

az alkotmány gerinczét nem érintették, holott az utóbbi egyenesen az ősi alkotmány integritását kezdette ki.

Mi bírta rá mondom azokat, kik akkor az ország sorsa felett a koczkát elvetni voltak hivatva, a végzetes lépés megtételére. Világítsuk meg az 1867-iki mű létrejöve telének előzményeit.

A ki átélte a 40-es és 60-as esztendőket, nagy különbséget észlelhetett a két korszak közt; mint ha nem is az a világ lett volna Magyarországon. Volt hazafias lelkesedés a 60-as években is, de ennek nem volt meg az a költői zamatja, melyet a 40-es évek szelleme lehelt. A 40-es évek közönsége a század eleje nagy költőinek ihletével s egy szebb nemzeti lét hasadó hajnalának sejtelmével táplálkozott; valami bájos, valami szűziesen tiszta volt ebben az érzelemvilágban. De miután a sejtelmes, az ábrándos nemzedék az osztrák és orosz szuronyok alakjában egyszerre a legridegebb valósággal találta szemközt magát, miután a nemzeti dicsőség még fokozottabb mámore alatt is vérbenfagyban gázolt, majd az osztrák bitófákon és börtönökben ismerkedett meg minden földi dolgok hiábavalóságával: Tisztafordult az áramlat, mely előbb, a nemzeti szellemet az egek felé sodorta s vitte most már ellenkező irányban, a realizmus a próza irányában. A szívekből nem halt ki a hazaszeretet forrástüze, de az 50-es évek vége felé feltámadott mozgalmas élet határozottan realisticus jelleget öltött, kézzelfogható célok után indult s a költészet zamatja helyett a tüntetések zaja töltötte be a közélet légkörét. A darutollas kalapok és pitykés dolmányok alatt lüktetni kezdett már akkor a később annyira kifejlődött stréber szellem.

Nem egyedül álló jelenséggel van itt dolgunk; nemzetek, társadalmak lélektana körülbelül ugyanaz, a mi egyes embereké. Az ember megunja nemcsak a rosszat, hanem

a jót is, mihelyt sokáig tart és egyhangúságot teremt, változás után vágyik ellenállhatlanul; a miért ma lelkesedik, arra holnap vállat von, szinte restelli micsoda gyermekesdolog volt tőle a lelkesedés. Minden actionak megvan a maga reactioja, minden ár után apály következik. Hogy ez így megy a nemzeti társadalmak életében is, arról a történelem minden lapja tanúskodik; micsoda csodálatos áramlatok és ellenáramlatok uralkodtak a francia nemzet kebelében és pedig nemcsak politikai de társadalmi tekintetben, az utolsó száz év alatt!

A 40-es évek költőisége után bekövetkezett realisticus ellenáramlatnak jegyében – hogy hírlapíróink kedvencz kifejezésével éljek – fogantatott a 60-as évek korszaka,, melynek mozgalmi az 1867-iki kiegyezésben jegeczesedtek le. Gyümölcséről ismerjétek meg a fát; a mozgalmak virágzása tetszetős volt, de a kik látták és átélték a 40-es éveket is, nélkülözték a virágnak dús illatát s nem szabadultak azon benyomás alul, hogy van valami hiányosság, van valami reservatio ebben a szellemi mozgalomban, nem odázhatták el azt az aggodalmat, hogy nem fog helyt állani utóvégre sem. Forogtak is fenn kedvezőtlen körülmények. Az 1848-iki lánglelkű ifjak részint a csatatéren véreztek el, a ki megmaradt, férfikorba lépett s a «sanyarú tizenkét évi korszak» alatt teljesen nélkülözvén a politikai életet, hozzá szokott ahhoz, hogy kizárólag magánügyeivel foglalkozzék. A nemzet számottevő emberei, vezérférfiai részint áldozatul estek, részint a csehországi várakban raboskodtak, a legfőbbek, s maga Kossuth bujdosókká lettek. Előléptek azonban azok az elemek, melyek ellenzékét formáltak már maga az 1848-iki nagy nemzeti mozgalom ellen, tekintélyes állású emberek, kik meg voltak győződve, hogy az ő idejük az, a mi elkövetkezett, az óconservatívok, és annyi sikerült nekik, hogy compromissumaikkal az újra-

ébredés csergedezni kezdő forrását zavarossá tegyék, a paktálásnak, transzígálásnak eszméjét s formuláit oda dobják a közélet szőnyegére.

De volt az 1848-iki nagy nemzeti mozgalomnak más-nemű ellenzéke is s ennek néhány tekintélyes férfia, ki itthon volt a tetthelyen, most fontos szerepre volt hivatva. Azok voltak ezek, kik a régi szabadelvű gárdához tartoztak s hagyományos antagonizmusban voltak az óconservatívokkal, a kik részben lelkesen vettek részt az 1848-iki mozgalmak kezdetében, de azután lépésről-lépésre vissza kívánták volna tartani azt a mi feltartóztathatlan volt, nyílt ellenzéket képezve a forradalmi kormány ellen Pesten és Debreczenben. Most ők lettek az új mozgalom legjelentékenyebb publicistái; és Jókai Mór és Kemény Zsigmond mellett feltűnt a láthatáron egy egészen új ember, Falk Miksa, ki a maga híres (Fk) jegyű Bécsből írt czikkeivel oly nagy élvezettel sejtette a sóvárgó magyar közönséggel már a legsötétebb bachkorszak vége felé, hogy lesz valami! A «lesz valami» volt csakugyan a vezércsillag, mi az embereket a megváltás jászolbölcséjéhez vezette, a jelige csakhamar azzal bővült ki, hogy «leszünk valami».

És maga Deák? Ő nem csinálta 48-at, csak elfogadta; szerényen bevallva, hogy már bátrabbaknak sikerült az, a mi után ő kezét nem nyújtotta volna ki, becsületesen, a mint tőle másként nem telhetett. Azt a mély és benső ragaszkodást tehát, melylyel az ember saját műve iránt viseltetik, Deák nem érezte. Bevált a triviálisan hangzó de jellemző mondás: kinek nem borja, nem nyalja. Midőn az osztrák álnokság a nemzetet egyenesen a forradalom terére kényszerítette, Deák ismét szerényen visszavonult a térről, melyen ő a maga képességét értékesíthetni nem reményiette s meggondolván azt is, hogy két dudás egy csárdában meg nem fér. De hát tényleg az ő állásfoglalása

is ellenzéki volt szemben a nagy nemzeti mozgalommal, ezt tagadni alig lehet, és én azt hiszem, nem is véték se a Deák emléke iránti tisztelet, se az igazság ellen, ha azt mondom, hogy az ő előzményei, az ő hangulata szintén egyike azon lélektani okoknak, melyek a 60-as aerának, úgy a mint véglegesen kifejlődött, alakulásában fontos momentumokat képeznek. Abban a nagy lelki tusában, melyet meg kellett vívnia, midőn végre beállott az időpont, melyben a cselekvés elől, így vagy amúgy, kitérni nem lehetett, midőn azon fordult meg minden úgyszólván, enged-e Deák vagy nem enged: talán az előadott momentumok voltak azok, melyek a mérleget felbillentették.

De hát az országos közvélemény, azonnal a mint hangoztatható, egy szívvel-lélekkel felállította a maga programját: restitutio in integrum, az 1848-iki törvényeknek a maguk teljességében való helyreállítása. És Deák megszerkesztette e programot az 1861-iki két Feliratban úgy, hogy az a magyar közjognak bibliája, ő maga pedig a nemzet bálványa lett. Azok után, miket fentebb megjegyeztem, felmerülhet az a kérdés, teljesen meg volt-e Deák nyugodva abban, hogy a 48-as programnak ily merev felállítása helyes és bölcs dolog, s e kérdésnek az a mi később történt, még inkább megadja jogosultságát. De hát megtette, mert az akkori körülmények között ez volt az egyedül megtehető dolog. Tiszta és határozott programra volt szükség, hogy a nemzet a nagy válság közepette erős állást foglalhasson. De Deák maga is akként lehetett meggyőződve, hogy ha van általában lehetőség arra nézve, hogy két ország jogai és érdekei sérelme nélkül egy közös fejedelem alatt élhessen, az csakis a personal-unio mellett lehetséges; mert az valóságos képtelenség, hogy a mi esetünkben, egy ily nagy ország, mint Magyarország, egy oly nálánál nem sokkal jelentékenyebb nem

is államnak, csak conglomeratumnak tartománya sőt gyarmata legyen. Ha lehettek kételyei, azok csakis a lezajlott convulsiók példájából, de nem a personalunio lényegéből merülhettek fel elméjében, de nem tartotta kizártnak azt, hogy ama convulsiók ismétlődésétől való félelem az udvarra és Ausztriára ép úgy vagy még inkább megteszi hatását s a mi 1848-ban nem sikerült, most sikerülhet. Hatással lehetett Deákra az is, hogy a personalunio programja az, a mivel leghelyesebben lehet frontot csinálni szemben egyrészt Kossuthal, ki az incompatibilitás zászlaját tűzte ki s kívül ennek folytán Deák antagonizmusba jutott, másrészt régi ellenfeivel, az óconservatívokkal, kik a «jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök» politikája mellett állottak változatlanul. És végre minden eshetőségekre felmerülhetett előtte annak meggondolása is, hogy midőn békealkudozásról van szó, a dolog természete, az eszélyesség parancsolja, hogy az alkudozó felek kellő magasan kezdjék a maguk követeléseinek felállítását.

Ezek lehettek az indokok, melyek az ország akkori vezérférfiain, de főleg Deákot a personalunio programjának merev és határozott felállítására bírták, daczára annak hogy előzményeik, hajlamaik, gondolkozásmódjuknál fogva az ellen bizonyos kételyeket tápláltak. De hát megtették. Mi bírta rá mégis véglegesen úgy a vezető réteget mint magát Deákot, hogy rálépjen a kanyarodás fatális lépcsőjére? Mondjuk ki a szomorú valóságot, amazok éhesek voltak, Deák gyöngé volt.

Páratlan volt az az állás, melyet Deák akkor elfoglalt, az ő szereplése történelmünknek egy szép momentumát fogja képezni minden időkre. Hogy egy egyszerű honpolgár, a magyar társadalmat sokáig vezető nemesség typicus képviselője, de nem olygarcha, mint milyen nélkül régebben mint vezér nélkül nem is tudott volna képzelni valaki

nemzeti mozgalmat, mint az újabb időben részvénytársaságot, egyedül nagy elme és erkölcsi tisztaság erejével dietátorává válják egy nemzetnek, döntő befolyást gyakoroljon a dynastia s annak többi országai sorsára: ez oly látvány, melyet nem tud felmutatni más nemzetek történelme, melynek másáért a classicus ókorba kell visszamenni; ez helyezi dicsfénybe, bármi kedvezőtlen lett is végkifejlődése, a 60-as évek korszakát. De a ki közelről látta, foltokat vehetett észre ezen a fényes napon. Az a tisztelet, mely Deákat környezte, az ő közvetlen közelében részben elfajult s udvaronc hódolattá lett. Nem egy malacz csörtetett Orpheus után, de nem azért, mert megbűvölte az isteni lantos zenéje, de azért, mert utána indultak a jó makkos fák is. Meg is tévesztették nem egyszer Deákat, mert ő a maga jólelkűségében készpénznek vette az ügyesen színlelt – mert vastagon hízelkedni nem volt szabad – rajongást. De az udvaroncok észrevették azt is, hogy nem egy keleti despotával, vagy rococo francia királyiával van dolguk s mindinkább követelőkké lettek.

Nem volnánk igazságosak, ha el nem ismernők, hogy az ország közönségére varázserővel hatott e szó: beruházások! Mily óriási mérvben fog az országban cultura és anyagi jólét emelkedni, ha egyszer a független felelős ministerium veszi kezébe az ország felvirágoztatásának ügyét! Hát ebben a felülkerekedett realisticus irány mellett poéták maradtak azok is, kik praktikus emberekül geráltak magukat. Kezünkbe kell venni mielőbb az eszközt, minden áron, hogy kipótolhassuk századok mulasztásait, a Gorpus jurisból mai világban többé megélni nem lehet. Voltak ilyen illúsiók, őszinte illúsiók igenis, de ezeknek háta mögött ott settenkedett az egyéni ambitio, az önérdék. Nem arra születünk, hogy örökké semmik legyünk; jöttmentek, obscurus emberek bitangolják azokat az állásokat,

melyeket a közügyre nézve is hasznosan saját magunkra nézve fényesen betölteni érezzük hivatva magunkat. Volt, a ki oly piedestált vélt az új rendszer folytán csinálhatni az országból, és nem is jogosulatlanul, melyre felállva az egész monarchiának lesz moderátorává s ez a férfiú, tagadhatlan képességei mellett körülbelül többre nézett egy szerencsés bon motot, mint egy-egy nevezetes közjogi fejezetet a Corpus jurisból; volt, a ki semmit se becsült többre, mint a milliókat, az országnak is, de maga számára is, s a ki már az adminisztratori kérdés alkalmával jelezte, hogy közjogi scrupulusok nem nagyon feszélyezik; volt, a ki megelégette szerény diákos foglalkozásait, sőt kosztos diákokkal való vesződést, midőn nem is jogosulatlan önérzete és Deák Ferencz bizalma folytán egészen más létmódra vélt tarthatni igényt; volt, ki előtt valami különös glóriában tündökölt a «ministerré lenni» csábos reménye, mint a legszebb dísz, melyet halandó nagy vagyonhoz, szeplőtlen szabadelvűségi reputációhoz s az ország összes kitűnőségeivel való baráti viszonyhoz csatolhat. És így ment tovább mind szélesebb rétegekben s a 61-iki feliratok szerzője mind erősebb hullámaival látta a körülötte emelkedő áramlatnak s nem érzett, daczára óriási positiójának, elég erőt magában ahhoz, hogy Neptunként magasra emelje tridensét s odakiáltsa a qnos egot.

Vagy talán olyasmit érzett Deák már akkor, sejtett legalább, mint később, midőn betegen a közügyektől visszavonult s azt monda egyik régi emberének, ki a régi címmel illette: az ördög a ti vezéretetek! Talán látta, hogy ezekkel az emberekkel nagyot, magasztosát művelni nem lehet? Talán olyannak látta már a helyzetet, hogy ha ő nem menti meg a mit lehet, jönnek mások, s akkor az Orpheus-féle malaczkok ezek után futnak, kik még rosszabb föltételek mellett fogják az országot kiszolgáltatni? A fele-

letet ezen kérdésekre a sírba vitte magával. A plágium nem épen szép dolog, talán az önplágium sem, de azért leírom, mit már régebben mondtam: meglehet, hogy úgy járt volna Deák mint Acteon, kit Ovidius metamorphosisai szerint saját ebei téptek szét.

Hát engedett. Magyarország függetlenségének kísérlete 1849-ben vérbe fült, most a könnyebb úton való visszacszerzése el lett mulasztva, Sybilla egy könyvét tűzbe dobta. Legújabban ismét kínál egyet, tűzbe lesz-e kénytelen dobni ez alkalommal is?

Ne tegyük egyedül Deákot felelőssé a történetekért. Ha több keménység van jellemében, oda dobta volna a gyeplőt a körülötte zajongó türelmetlen tömeg közé, erősen megállva a mellett, a mit 1861-ben egyszer megmondott és ezzel bizonyosan jobban gondoskodott volna saját halhatatlanságáról, mint azzal, hogy az 1867-iki törvényeknek keserves világra hozatalával beállott a farkasok közé üvöltöni. Szerénysége, jólelkúsége vette rá talán, hogy ne hagyja el azokat, kikkel az Angol királyné szálloda anecdotázó intimitásában, majd a közélet nyilvánossága mellett egy évtizeden át tűnődött, majd dolgozott a dolgok valamely új rendjének létrehozásán, a kiknek igazi s tán nem is mindig tiszta vizű adoratiójáért mintegy hálára érezte magát lekötelve, obiigóban érezvén magát velők jó és balsorsban osztotni? Tévedett s a hazának nagyobb szolgálatot tesz, ha szeplőtelenül fentartja az 1848-iki zászlót s erősen fentartja azt az állítást, hogy az 1848-iki rendezésnek nem azért kellett megbuknia, mivel bensőleg impossibilis volt, hanem csakis azért, mert ostobaság és gonoszság állott útjába.

A 67-iki mű genesisének s e genesis lélektanának rövid vázolata után térjünk vissza az eredményekhez.

Mint már fentebb előadtam, a 67-iki mű reaktiválta az

ország kormányzásának 1848-iki külső alakját, de szemben az 1848-iki közjogi vívmányokkal, sőt szemben az 1848 előtt érintetlen fennállott alkotmányos léttel, jogfeladást tartalmaz, kikezdte az ősi alkotmányt s rajta mély sebet vágott. Negyedfélszázados keserves együttlétünk óta Ausztriával az ősi alkotmány kikezdésének, a lényegét érintő jogfeladásnak ez az első esete. A helyzet most már a harmincz éves normális gyakorlat s az utolsó negyedfél évi válság után úgy áll, hogy mindaz, a mivel az 1867-iki mű indokolva van, tarthatlan ürügynek, mindazok a fentartások, kedvezményes szakaszok, melyekkel a 67-iki mű alkotói a multat a jövővel már akár teljes hittel akár a nélkül áthidalni akarták, teljesen hiábavalóknak bizonyultak be s a maga meztelenségében áll előttünk állami függetlenség helyett a tartományi és gyarmati lét.

Nem phrasis ez, hanem teljes valóság. Mert az, hogy a belügy, igazságügy, közoktatás és az országos pénzügy tekintetében önkormányzattal bírunk, hogy ezek fölött országgyűlésen deliberálunk, igenis jelent annyit, hogy nem élünk ázsiai despotismus alatt, jelent annyit, hogy tartományi autonómiával bírunk, hogy gyakorlatba vettük egyikét azon számtalan félig és negyedrészen alkotmányszerű institutió-találmányoknak, melyekre az osztrák-magyar monarchia csakugyan «szabadalmat hirdet», de azt, hogy ez annyi, mint állami lét, állami függetlenség vagy kevesebb emphasiszal szólva állami önállóság, vagy annyi mint az ősi magyar alkotmányos létnek csonkítatlanul folytatása: őszintén, jóhiszeműleg, komolyan mondani nem lehet.

Az 1867-iki alkotás elvi alapozás tekintetében a közös ügyeknek a *pragmatica sancti*óból való deriválásában, formaöltés tekintetében a delegációban culminál. Amaz elvi kijelentésre szükség volt, mert annak alapjára van fektetve az egész 1867. XII. törvénycikk. Hogy ezen elvi kijelentés

nem egyéb, mint egyszerű ráfogás, arra nézve be vannak zárva a vita actái; hangoztatni lehet, a kiknek rá szükségük van, elhinni józan észszel nem lehet; hogy ez nem egyéb, mint valótlanság, azt fényesen bizonyítja magának a törvénynek 5. §-a, mely ekként szól: «ezelőtt Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintett viszonyokra vonatkoznak, a magyar országgyűlés és a magyar király közegyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapításánál más ország befolyással nem bírt»... Az úgynevezett *pragmatica sanctio* megvolt *ezelőtt* is, ha ebből folynak, akkor belőle folytak a közös ügyek *ezelőtt* is és az *ezelőtt* is létezett közös ügyeket mégis el lehetett intézni a régi alkotmány felforgatása nélkül és nevezetesen *delegatio* nélkül *ezelőtt* is.

Nem is időzöm tovább e kérdésnél. Itt egy becsomózott pör, teljesen tisztába hozott kérdéssel van dolgunk; de meg akarom világítani a végzetes műnek magában az 1867. XII. t.-cikkkben előadott indokait, melyek a közvéleményt akkor kétségtelenül zavarba ejtették, minek hatása mai napiglan tapasztalható.

Az egész műnek nagy indoka az, hogy «ő felsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait". A keserű labdacsnak megaranyozása céljából az 1867. XII. t.-cikkk úgy állítja oda a *delegatio* intézményét, mintha annak creálása nem is volna egyéb, mint az alkotmányosság elvének való hódolat, mintha nem is volna egyéb, mint készséges fogadása azon reánk nézve felettébb örvendetes eseménynek, hogy ezentúl alkotmányosság fog uralkodni Ausztriában is; oly örvendetes esemény, hogy érdemes érette hozni sajátunkból még némi áldozatot is. Mennyiben örvendetes esemény ránk nézve az osztrák alkotmányosság, azt ma már tudjuk, de kétségtelen, hogy 1867 még közel volt ahhoz a korhoz, melynek *pium desiderium*aihoz tartozott az, hogy alkot-

mányos állammá legyen Ausztria is. Az 1867-iki faiseurök s maga Deák is még el voltak telve azon felfogással, hogy az 1815-iki szent szövetség óta megcsontosodott osztrák stabilizmus és reactio a főoka annak, hogy a «kormány» nemcsak Magyarország alkotmányát nézi kancsal szemmel, de konokul ellenez minden haladást is, minden rendszabályt, melylyel az ország a feudalizmus bilincseit lerázni, szellemi és anyagi jólétét emelni erőlködött. De ez a felfogás, ha foglal is magában bizonyos lélektani momentumot, gyenge mentségül szolgál az 1867-iki honatyáknak, mert a szent szövetség korából eredő reactio akkor már Ausztriában meghaladott álláspont volt, elsöpörte az 1848. marcziusi első bécsi forradalom. Az udvar attól a perctől fogva belátta, hogy a régi buta reactio rendszere nem volt egyéb, mint egy képtelenség, hogy hatalmi állását nemcsak az anyagi, de a szellemi téren behozandó szabadelvű reformok egyáltalában nem veszélyeztetik. Mennyiben tartalmazott volna tehát valamely örvendetes dolgot ránk nézve az osztrák alkotmányosság? Nem azzal a reactionarius udvari szellemmel volt többé dolgunk, mely korábban például még az ösiség eltörlése vagy a Széchenyi-féle országos pénztár alkotása vagy a latin nyelv kiküszöbölése ellen is akadályokat gördített, csakis a beolvasztási törekvéssel s a Magyarország és Ausztria közt fenforgó érdekkérdésekkel s ezek tekintetében tökéletesen egyforma volt, valamint egyforma a helyzet, akár van Ausztriában alkotmány, akár nincs. Akár alkotmányos uralkodó az osztrák császár, akár nem, a kérdés mindig csak azon fordul meg, micsoda intenciókat táplál mint magyar király Magyarország irányában; mint alkotmányos osztrák uralkodó az őt akkor is megillető sanctio jogánál fogva, mint absolut uralkodó saját akaratából egyenlően foglalhat állást szemben Magyarországgal. Annak a rendszernek kevésbé nehézé tételére,

mely szerint két országnak egy közös fejedelme van, az_r hogy ez a fejedelem itt alkotmányossal, ott a nélkül ural-
kodik-e, vagy itt így, ott amúgy, egyáltalában semmi be-
folyással nincs; ennek a nehéz viszonyoknak s az abban
rejlő összeütközéseknek, compatibilitásnak vagy incompati-
bilitásnak nyitja, orvossága egészen másban és semmi
esetre sem afféle Machwerkben, mint a delegatio minta-
intézménye lehet keresendő.

Az ősi alkotmány megcsonkítására, a legeminensebb
törvényhozási jognak a delegatio részére confiscálására
nemcsak tarthatlan indok volt a behozott osztrák alkot-
mányosság, hanem az a vád is méltán terhelheti a 67-iki
faiseuröket, hogy éppen ennél az ügynél, melyen az egész
mű megfordult, felületesen jártak el. Nem írták körül sza-
batosan, mit kell érteni azon kitétel alatt, hogy «ő felsége
alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait». Alkot-
mányos jogok – ez tág fogalom, az különösen nálunk
azok után a számtalan kísérletek után, melyek a forra-
dalom után Lajtán túl, majd nálunk is már akkor színre
hozattak. Nem gondolták meg, hogy afféle 14. §-sal teljesen
ki lehet rántani a pokróczot az alkotmány alól; nem tet-
tek óvást ellene, hogy az osztrák alkotmány ne alakítas-
sék át foederativ alkotmánynyá, sőt az ellen sem, hogy a
tartományi Landtagok bármi kibővítésére ne foghassák rá,
hogy ez is annyi, mint alkotmányos jogokkal való felruhá-
zás. De általában annak benyomása alatt kellett volna
állaniok, hogy vestigia terrent. Hiszen a Magyarország
alkotmányának, sőt nemzetiségének megsemmisítésére irá-
nyuló törekvések legsötétebb korszakában volt Ausztriában
a legnagyobb virágzásban az alkotmányosság elve, meg-
testesülve a Schmerling-féle februári pátensben.

A delegatiók! Hát hiszen tétettek némi gyenge kísér-
letek annak elhitézésére is, hogy az valóságos alkotmányos

dolog, mert hiszen mi egyéb a delegatio, mint az országgyűlésnek kifolyása és képvisellete. Beismerhetjük s a köz- -tünk még végleg ki nem vezett közéletbeli tisztesség érzetének javára írhatjuk, hogy ezek a kísérletek csakis gyenge szárnypróbálgatások maradtak s kevés hitelt találtak. Kiviláglott csakhamar a valóság, hogy az országgyűlés a delegatióval szemben semmi egyéb, mint egy másodfokú választási testület, hogy az a beválasztott negyven képviselő, a mint az új czéhbe beáll, elveszti lábai alól a talajt, a képviselt néppel való közvetlen érintkezést s kizárólag az országgyűlési többség által választatván kizárólag ennek, egy constituált pártnak és érdekszövetkezetnek mandatiariusául tekinti magát. És midőn a hontalanított (dépayisé) ember új, megszokott képviselői foglalkozásából különböző funktiók végzésére összeül a másik ház tagjaival és egy csapat osztrák egyenruhával, és kivált ha ezen összeülés Bécsben történik, csuda-e ha teljesen elfelejti eredeti minőségét, azt hogy voltaképen nem más mint népképviselő; elfelejtené még akkor is, ha nem volna az ily dolgot könnyen felejtő fajból összepaklizva, és utóvégre olyan mint Anteus, kit Hercules az erőt adó anyaföldről a levegőbe emelt. A delegátus ugyan nem visz magával semmit népképviselői minőségéből, de igen is visszajő a delegatióból mint egy szívacs, telítve gesammtmonarchicus benyomásokkal, hogy velők magára az országgyűlésre gyakoroljon corruptáló hatást. Nem is eresztett gyökeret az intézmény, zöld, mint az a fenyőfa, melyet karácsonfa gyanánt egy czifra salonba bevittek és felcziczomáztak, de élőfa lenni megszűnt. Mintha maga is restellené saját létét, önként a legszerényebb testületi működésre szorítkozik, albizottságokba rejtőzik, hogy a német beszédben rejló szépséghibáját elfeledtesse s még a két delegatiónak együttes szavazását is gondosan kerüli, azt tartja, hogy bene

vixit qui bene labuit. Az uralkodó hiába vesztegeti rá a szertartásos fogadást, trónbeszédet, életre galvanisálni a holttetemet nem lehet. De az udvari megbecsülés ezen pazarlása állítja ki legjobban a delegációnak mint alkotmányos intézménynek halotti bizonyítványát. Hogy az uralkodó legyen az, a ki az alkotmányos formákhoz szívósan ragaszkodik, míg az alkotmányosság maga csak írúl-pírul s magát szerényen láthatatlanná tenni törekszik, ez természetellenes dolog; minden szentnek maga felé hajlanak az ujjai, a természetes helyzet az, hogy az uralkodó az absolutismus felé hajlik, a népképviselőt pedig ezzel a törekvéssel szembeszáll. Üres alakoskodás és unalmas szini mutatvány az egész. És azért tökéletesen igaza van a függetlenségi pártnak, ha a delegációban való részeltetéstől tartózkodik. Nem correct eljárás alkotmányos és parlamentáris szempontból? Hát az vajjon correct dolog volt-e, hogy egész alkotmányunk a közösügyi rendszer által régi vágányából kimozdított? Mikor ily dolog történik s mikor ennek folyományaként az önálló intézkedések, a lex Tiszák, Bánffy- és Széllformulák korszakába jutottunk, akkor a polgar, a hazafi is azt kell, hogy mondja: *salus reipublice suprema lex!* Akkor kötelessége nem az, hogy magát mások tetszése szerint mindenféle esetlen formulákon át meghurczoltassa, hanem előáll azon primitaív kötelessége, hogy tiltakozzék és manifestálja azt a szabad szellemet, mely nélkül semmiféle alkotmányos forma nem ér egy fakovát. – Mindezek után pedig azt kell kérdeznünk, micsoda politikai helyzet az olyan, melynek egy ilyen intézmény képezi utolsó mentő horgát¹? Mert csakugyan úgy állunk e pillanatban (február 1901), hogy az osztrák-magyar monarchia politikai statusquója attól függ, méltóztatnak-e megengedni Wolf és Klofács urak, hogy az osztrák Reichsrath megválassza a delegatiót; a magyar kormány sőt az egész ország lelken-

deзве kíséri az osztrák képviselőházi botrányok hőmérőjének mozdulatait és senki sem tudja, vajjon a kormány tanácstalanul vagy államesínra készen áll-e, szemben a Bécsben keletkező eshetőségekkel.

A többi közös ügyek megalkotása után megvizasztal bennünket az 1867: XII. t.-cz., hogy a vám és kereskedelmi ügyek közössége nem folyik a *pragmatica sanctio*-ból; érintkezni fogunk ezekre nézve Ausztriával, mint szabad nemzet (!) szabad nemzettel. Hát mindez nem egyéb mint «csengő ércz és pengő czimbalom». Odaadni a külügyet, hadügyet, pénzügyet s aztán feldicsekedni azzal, hogy a vám és kereskedelmi ügyet megtartottuk, ez olyanforma, mint ha előnyös egyezségnek tartanok azt, ha egy tolvajjal, ki pénzünket elvitte, 50 % visszatérítésben megalkudtunk. De hogy a 67-iki honatyák nem vették komolyan a «szabad nemzet» gyönyörű phrasisát, mindjárt melegeben elárulták azon kifejezéssel, hogy a két szabad nemzet közt időről időre vám és kereskedelmi *szövetség lesz kötendő*. Tehát nem szerződés, hanem szövetség, az pedig, hogy kötendő, teljesen imperatív rendelkezés. Pleonasmus lett volna még annyi is, hogy «köthető», mert hiszen szabad nemzeteknek kötni vagy nem kötni tökéletesen szabadságukban áll, de miként lehet ráparancsolni szabad nemzetre azt, hogy egymással szövetséget kössenek? A dolog úgy áll, hogy a kiegyezés nagy *complexum*ába be volt véve azon megállapodás és pedig mint egyik legfontosabb részlet, hogy a közös vámterület változatlanul megmarad, ennek a stipulációnak fejében azután nem bánták Bécsben, hogy ha nekik ez örömet szerez, a szabad nemzet hangzatos phrasisával könnyítsenek lelkükön az egyezkedő honatyák.

A keserű labdac megaranyozását célzó szép szó, hangzatos phrasis mindaz, a mi a vámszövetségről az 1867: XII. és a többi kiegyezési törvényekben foglaltatik. Van

annyi értékük, hogy ha a külön vámterület kivívására a többi nélkülözhetlen feltételek megvolnának, ha megvolna t. i. a nemzetben a kellő erély és akarat, a gyakorlati s aránylag sima keresztülvitelre alkalmas kiindulási pontul szolgálhatnának. De ez édeskevés, mert a külön Vámterület kérdése egy kemény dió, melynek feltörésére nagyobb kalapács kell, mint a kiindulási pontnak kínálkozó simasága. Ha olyan nagyon szabad nemzet vagyunk, miért nem csinálták meg a 67-iki atyák a külön vámterületet? Csak oly szükség volt rá akkor mint ma. Talán mert akkor még nagyobb hitelök volt a szabad kereskedés tanainak? Nem lehet feltenni az akkori határozottan realisticus irányt követő embereinkről, hogy annyira ideologok lettek volna, ne tudták volna, hogy tudomány ide, tudomány oda, Magyarországon védelem nélkül ipart teremteni nem lehet. Oly elfogultságot, melyet a szabad kereskedés doctrinája okozhatott, még kevésbé lehet elfogadni mentségül, mint az osztrák alkotmányosság örvendetes voltáról szóló elavult regét. Avagy azt gondolták, hogy hiába! most mindent (?) egyszerre keresztül vinni nem lehet, hagyjuk ezt a cardinális kérdést arra az időre, midőn az ország a most általunk megteremtett új alapon, a felelős ministeri kormányzat s a most már akadály nélkül megtehető országos beruházások varázserejű hatása folytán megerősödik s hasonlíthatlanul nagyobb súlylyal vetheti a mérlegbe a maga szavát. Nehéz volna elhinni, hogy a 67-iekiek őszintén tápláltak efféle illuziókat. Legkevésbé lehet elhinni a 61-iki feliratok szerzőjéről, a kitől tanulta meg a nemzet úgy hogy soha sem fogja elfelejteni, hogy a jogfeladás oly lejtő, a mely csakis lefelé vezet, gyengülés, elaljasodás posványába és nem az erősödés, fellendülés magaslatára. A kérdés nehéz volt akkor mint nehéz most, a legnehezebb minden felforgó kérdések közt, keresztül lehetett volna-e vinni ak-

kor – obiosus kérdés, megtörni rajta a kiegyezésnek nem volt szabad, mert az éhesek tovább várni semmi szín alatt nem akartak, ezért kaptuk azután veszett fejszének nyele gyanánt a «szabad nemzet szabad nemzettel», valamint az «időről időre» hatalmas kifejezéseket. Másként hangzik de analóg ezekkel az a később használatba jött s a kormány-párt által ez idő szerint is használt formula, hogy nekünk teljes jogunk van hozzá, de saját jól megfontolt érdekünkben nem kell a külön vámterület. Soha semmire nem illett jobban a rókáról és a savanyú szőlőről szóló sesopusi mese.

Nem hogy beváltak volna az 1867: XII. t.-cz.-ben foglalt szép biztatások, gazdasági helyzetünk a lefolyt harmincz-négy év alatt az időközben készült új tarifa s a külfölddel megújított szerződések következtében határozottan rosszabbá vált. Történt ez, daczára annak, hogy az ország anyagi állapota olyanná vált, hogy ha csak összetett kézzel nem akarjuk bevárni, miként szakad ránk az ég, gyökeres intézkedések után való látásból magunkat kivonni nem lehet, daczára annak, hogy az utolsó vámszövetségi kötés lejártával a nemzet ölébe hullott az alkalom érett gyümölcse. A megrosszabbodott helyzetből menekülni most sincs kilátás, daczára annak, hogy ma már oly oldalról is jelentkezik az őszinteség szava, felszólalások a külön vámterület érdekében, a honnan eddig egyáltalában nem volt hallható. Nem is lesz kilátás mindaddig, míg egy nagy szellemi fel lendülés nem fog meghozni a nemzet részéről egy nagyobb szabású erőfeszítést. S én nem habozom kifejezést adni azon nézetemnek, hogy a vámszövetség kérdését nehezebbnek tartom magánál a közös hadsereg kérdésénél is. Bármennyire szívéhez van is növe a «hatalomnak» a közös hadsereg fentartása, ha választani kellene a kettő között, később volna ezt feláldozni, mint am azt concedálni, mert

megvan róla győződve, hogy az rá nézve létkérdés, ebben azok az örök idők óta hűséget és dédelgetett «többi országok és tartományok» tréfát nem értenek.

Nem akarom hosszasan túhegyre venni az 1867: XII. törvényczikk mindazon részleteit, melyeknek az volt céljok, hogy lehetőleg tetszetős vagy legalább nem visszautasító mezbe öltöztessék a lényeket, a jogfeladást, a bécsi követelésekhez való alkalmazkodást. Nem szólok például bővebben arról, hogy a törvény (11., 12., 14. §§.) nem restelli azt, hogy beszéljen a «magyar hadseregről». Beigtatta a «vezérlet, vezénylet, belsejervezet» egyáltalában körül nem írt tehát teljesen önkényes magyarázatra alkalmas fejedelmi attribútumokat, beigtatta azt, hogy a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedéseket az eddigi törvények alapján az ország magának tartja fenn, a nélkül azóta ugyan nem láttunk legkevesebbet sem, a tény pedig az, hogy a régi osztrák hadsereg óriásilag megnagyobbodva, teljesen absolut rendszer szerint kezelve, itt ül az országnyakán, kormányzatára nézve mint status in statu, hatására nézve mint egy occupáló idegen hadsereg. Ha afféle jogfentartás akart lenni ez a «magyar hadsereg» szó, akkor szánakozásra méltó naivitás volt, de nem szabadulhatok attól a gyanútól, hogy ennél súlyosabb beszámítás alá esik, csak mézes madzag volt.

És nem lehet tagadni, hogy mindazokkal a szép dolgokkal, melyekkel az 1867: XII. t.-cz. a valót elfedni törekedett, az osztrák alkotmányosságnak örvendetes voltával, a delegatio alkotmányos jellegével, de különösen a vámszövetségre vonatkozó dispositiókkal sikerült bizonyos mértékben port hinteni a nemzet szemébe. Mert a magyar nemzet negyedfélszáz esztendő alatt sem bírta elfelejteni ezer éves létét, alkotmányának a maga lényege és quintessenciájában a legújabb időkig szeplőtlenül megóvását,

sehogy se akart fejébe menni az, a mit neki a függetlenségi párt részéről negyedfél évtized óta mondunk, hogy t. i. a közösügyes alku igenis kikezdette, mélyen megsebezte azt az alkotmányt. A magyar nemzet századok óta hozzá van szokva nagy súlyt fektetni az országgyűlések hangzatos kijelentéseire, hiszen annak a két vaskos kötetnek a *Corpus juris*nak tartalmából egy gyönyörű csokrot lehet kötni a legszebb közjogi törvényekből. Ismerték szája izét azok, kik a 67-iki kiegyezést nyélbe ütötték, arra törekedtek, hogy azoknak a híres közjogi törvényeknek nyelvezetét minél jobban utánozzák.

Mennyire sikerült e porhintés, semmi se bizonyítja jobban mint az a taktika melyet az újabb időben a függetlenségi párt a vámszövetség kérdésének kezelése körül követni jónak látott. A pártnak azelőtt szemben az 1867: XII. t.-czikkel tiszta és szabatos álláspontja az volt, hogy *Garthaginem delendam esse censeo, most előtérbe van állítva azon elv, hogy minden törvényt, a míg annak rendje szerint eltörülve nincs, meg kell tartani s e fölött örködni a pártnak mulaszthatlan kötelessége. Ezen elvi álláspont-ról a vámszövetség kérdésében akként van formulázva a függetlenségi párt követelése, hogy meg kell csinálni a külön vámterületet, miután nem lett újra megkötve a közös terület alapján a vámszövetség s ez esetben maga az 1867: XII. t.-cz. rendelkezik a határvámok felállításáról. Szó fér magának annak a látszólag minden vitán kívül eső elvnek alkalmazásához is, aligha nem úgy áll a dolog, hogy mint az ismeretes Werbőczy-féle jogszabály mondja: *aliquando valent aliquando non valent*. A közösügyi törvény jogfeladást, alkotmányconkítást tartalmaz, a párt ezt a törvényt első conceptiójától kezdve állhatatosan kárhoztatta s eltörlését követelte, az ő feladata-e az ily törvény szentsege és sérthetlensége fölötti örködés, nem volna-e termé-*

szetellenes dolog gyöngéd apai érzést tanúsítani a becsmé-
pésztett sarjadék iránt? Nem; az ily esetben magasabb
álláspontra kell emelkedni, mint ama legista vagy akár ha
úgy tetszik alkotmányos elv, arra t. i., hogy *salus reipublica
suprema lex*. Absurdumra lehet vinni az elveket; ugyan-
azon elv szerint szentnek és sérthetetlennek kellene tar-
tani és a függetlenségi pártnak feladata volna körömszakad-
táig védelmezni egy oly törvényt is, mely az «önálló intéz-
kedés» czímén például az újonczmegajánlás jogát adná fel
vagy az ischli clausulát igtatná törvénybe. Törvény hát
törvény. Hát a delegatióba miért nem megy a független-
ségi párt? Nemde maga is belátja, hogy a mi körülmé-
nyeink közt, az absolutismus és alkotmányosság azon
mixtum compositumában, abban a valóságos útvesztőben,
melyet az egybekevert absolutismus és alkotmányos tarka-
barka institutiók úgy az egész monarchiában mint hazánk-
ban megteremtettek, *correct eljárás* ürügye alatt egyes jog-
elveket kikapni s azokat az igazi alkotmányos szellem s
a szabadságszeretet rovására végső következményig hajtani
nem lehet.

Tévedett a függetlenségi párt midőn arra vállalkozott,
hogy az 1867: XII. t.-cz.-re támaszkodva vívja ki a külön
vámterületet; tévedése onnan eredt, hogy komolyan vette
azokat a stipulatiókat, melyek ama törvényben a vám-
szövetségre vonatkozólag foglaltatnak, pedig hát azok nem
voltak egyéb mint csengő érez és pengő czimbalom. Hogy
a függetlenségi párt részéről most tüzetesen foglalkoznak
a vámterület kérdésével, az természetes és ez ellen ki-
fogást tenni nem lehet, mert a kérdés épen most önként
feltolta magát, csak az nem volt helyes hogy nemcsak az
alkalmat, hanem az *érveket* is egy oly törvényből merítet-
ték, melyből azokat meríteni helyesen és illusiók nélkül
meríteni nem lehet. Haszon semmi ellenben hátrányos

következők igenis folytak ezen állásfoglalásból. Különös látvány volt az csakugyan, hogy a függetlenségi párt teszi magáévá az átkos közösügyi törvényt, melynek eltörléseért küzdött harmincz éven át. Az a tény, hogy a függetlenségi párt akarja védszárnyai alá venni a közösügyi törvényt, szemben a kormánypárttal, hasonmása annak a ténynek, hogy az osztrák császár akarja minden áron fenntartani az alkotmányt szemben az osztrák néppel; ily dolgok csakis az abszolntismus és alkotmány quodlibet classicus földjén, az osztrák-magyar monarchiában fordulhatnak elő. Attól az időtől fogva, mikor a függetlenségi párt erre a térre lépett, terjedtek el a «puhulásról» való híresztelések, melyektől a lapok hemzsegnek, az elismerési bizonyítványok, melyeket Széll Kálmán miniszterelnök úr a párt loyais és mérsékelt magatartásáról a képviselőházban kiállított; de legjellemzőbb volt az a nyilatkozat, melyet a kormánypárt szónoka az 1901-iki újévi üdvözlés alkalmával tett. «Az 1867-iki kiegyezés – úgymond – már régen megszűnt nálunk elvi vita tárgyát képezni ... Ha pedig legújabbán innen-onnan újból felhangzott a kiegyezés módosítására irányuló kívánság, e kívánságot már nem Magyarország közvéleményével vagy érdekeivel, hanem csakis a Lajtán túli állapotokkal indokolták ...»

Az olyan szervezkedés mint a milyenül az 1867: XII. törvényzikket a fentebbiekben röviden és csakis töredékesen vázoltam, nem válhatott be másképen mint a hogy a lefolyt harmincznégy év alatt, de különösen az utolsó negyedfélszázévi anarchicus állapotok alatt tapasztaltuk. Ez a fejlődés teljesen megfelel az 1867-iki mű kiindulási pontjának és vezérgondolatának. A kiindulási pont az volt, hogy új szervezet készíttessék a közös monarchia számára; a vezérgondolat az volt hogy a birodalmi egység kellő szervezkedésének kedvéért Magyarország hozzon áldozatot állami

önállóságából. Úgy történt; az 1867: XII. t.-cz. névleg magyar de tényleg közös birodalmi törvény, melybe be van foglalva Magyarország alkotmányjoga; az áldozatot meghozta nemcsak a jogilag akkor még fennállott 1848-iki törvényekben de az azokat megelőzőkben is lefektetett legfontosabb alkotmányos jogainak feladásában. Birodalmi egység és jogfeladás ez az a két tényező, melyből az 1867: XII. törvénynek úgynevezett és most oly sokat emlegetett »szelleme« származik. Mint a hogy az egykor nagy hévvel és sok eretnekégetéssel vitatott «filioque» formula szerint a 'Szentlélek is kettős tényezőnek az Atyának és a Fiúnak együttes fuvallatából származik.

A birodalmi egység eszméje, neve bármennyire perhorrescáltatott, állandó előrenyomulásban volt az egész korszak alatt, rohamosan lép előtérbe a bekövetkezett anarchicus évek alatt. A birodalmi egységgel karöltve nyomul előre az absolutismus uralma. A közösügyi törvénybe letett alkotmányos garantiák és mindazon fogantyúk, melyekbe a magyar Önállóságnak kellett volna kedvező fejlődés esetében kapaszkodnia, hiábavalóságoknak bizonyultak be.

A delegatiók, melyeknek az volt rendeltetésük, hogy a legfontosabb állami ügyek elintézésénél az országgyűlést helyettesítsék, egy teljesen haszontalan szervül váltak be, csak arra valók, hogy a közös kormány intézkedéseit regisztrálják. A közös hadseregre vonatkozó az országgyűlés számára reservált jogok mellőzésével teljesen absolutisticus kezelés alá került, a híres véderővita idején merénylet kíséreltetett meg még az újonczmegajánlási jog ellen is s ha ez az indítványozott formában mellőzve lett is, a póttartalékosok tetszés szerinti behívásával teljesen rendelkezésére bocsátatott a hatalomnak a nemzetnek összes fegyverfogható része. Az 1867: XII. t.-cz. világos megszegésével több mint két évtizeden fentartatott a fogyasztási adóknál fenn-

állott kiáltó igazságtalanság s csak úgy tudott ettől menekülni az ország, hogy a felemelt quotával egy még nagyobb megkárosítást vállalt el.

Mindezekben és számtalan kisebb-nagyobb esetben bármely érintkezésnél mindég Magyarország húzza a rövidebbet. Ha nem ilyen lett volna a közösügyi rendszer fejlődése, miután a vámszövetség meghosszabbítása a törvény által megszabott módon nem jött létre, a vámsorompónak már ott kellene állani a határon. Sőt miután az 1867-iki * egész rendezésnek a törvényben kifejezett oka és kiindulási pontja, az osztrák alkotmányosság csődbe jutott, az egész nem egyéb mint egy fictio és miután bebizonyult, hogy még ez a fictio is bármely pillanatban felmondhatja a szolgálatot: vajjon nem lett volna-e teljesen igazolt, ha Magyarország felmondta volna az egész egyezséget, melynek megtartására a másik fél képtelennek bizonyult. Meghalt a gyermek, oda a komaság. Magyarországot senki se kötelezheti arra, hogy önként részese legyen azoknak a rendetlenségeknek s convulsióknak, melyek egy más államban dülnek, senki sem követelheti tőle, hogy bárkinek kedvéért a rendes normális állami létet nélkülözze.

És e helyett, mintha semmi sem történt volna, mintha egészen rendben volna a közösügyi rendszer szénája, mintha azok a provisoriumok, lex Tiszák, Bánfi- és Széll-féle formulák, önálló intézkedések a világon se volnának, rendületlenül hangzik a kormány táborából, hogy ők az 1867: XII. t.-cikknek úgy betűjéhez mint szelleméhez ragaszkodnak. És ez így hangzott akkor is midőn az utolsó delegatív választás előtt egy hajszálon múlt Ausztriában, hogy létre fog-e jönni a választás. Mi történt volna akkor, ha a közösügyi mechanizmus a szó legszorosabb értelmében megtagadta volna a működést? Egyetlen szót se hallottunk a kormány részéről, mitévő lesz ebben az esetben. De még

jellemzőbb az, hogy egyetlen egy szóval se lett desavouálva az a felmerült combinatio, hogy a magyar országgyűlés akkor is megválasztja a maga delegációját, hogy az tárgyalja le az osztrák uralkodóval a közös ügyeket. Ha ez megtörtént volna, az azután már nem lett volna afféle «önálló intézkedés», hanem lett volna egyszerűen egy államcsíny.

És lett volna a teljes beismerés arra nézve, hogy az 1867: XII. t.-cikknek összes phrasissai, jogfentartásai mind nem egyebek mint hiábavalóságok. Lett volna annak elismerése, hogy osztrák alkotmány ide vagy oda, Magyarország annak a kinek javára de örök időkre lemondott a hadügyi kiadásokra nézve az adómegajánlás sarkalatos alkotmányos jogáról. Vagy úgy értették volna, hogy Magyarország csak kivételképen ideiglenesen alkalmazza azt az új módot, hogy fél delegációval intéztessenek el a közös ügyek; ha ismét rend lesz Ausztriában, ismét elő lehet venni az 1867: XII. t.-cz. betűje szerinti eljárást? Szabad-e így labdázni az alkotmánnyal, csúfot üzni belőle? Ez csak azt jelzi, hogy az alkotmányt csak komédiának tekintik, Bécs akarata s egy uralkodó pártnak azzal szoros kapcsolatban levő érdekei – ez már itt az egyedüli realitás.

A legújabb időben úgy látszik módosítják azt a jel-szót, hogy a 67-nek úgy betűjéhez mint szelleméhez rendületlenül ragaszkodnak, most már csak azt halljuk, hogy az 1867: XII. t.-cz. szelleméhez ragaszkodnak. Ez a kifejezés van befoglalva az országgyűlést megnyitó trónbeszédben is (október 26-án 1901). Mintha csakugyan belátták volna hogy a betűhöz való ragaszkodásra esküdözni még is csak képtelenség. De az a szellem nem egyéb mint egy phrasis; a törvénynek lényegét betűje képezi, ha a betű elenyészik, akkor a szellem elpárolog. Azzal a phrasissal csak az lesz kifejezve, hogy azok a kik hangoztatják, készek lesznek marktostul oadaadni még azt is a mi az ország jogaiból fenmaradt.

II. FEJEZET.

Az egységes birodalom eszméjének és az absolutismusiak előnyomulása.

De folytassuk a közösügyi rendszer zárszámadása tételeinek vizsgálatát.

Mint már fentebb mondtam, a közösügyi alku megkötése, a behozott új rendszer harmincnyégy évi fejlődése, hatásának most legújabban rohamosan nyilvánulása szerint Magyarország helyzete nem állami önállóság, hanem tartományi és gyarmati lét, melyben a kormányzati feladatok egy része látszólag alkotmányos formák szerint, más része azonban és pedig éppen a legfőbb állami functiók tényleg az absolutismus rendszere szerint kezeltetnek. így áll a dolog, ha a lényeket tekintjük, ha a rideg valóság előtt szemet hunyni nem akarunk. Nem csoda ha a nemzet nehezen bírja átlátni, hogy ez csakugyan így van s nincs különben, erre a nemzet nagyon is hajlandó, mert csakugyan sok van a fenforgó körülmények közt, a mi ezt a valóságot előtte hihetetlennek tünteti fel. Magyarország igen nagy darab föld, lakosainak száma is igen nagy arra, hogy csakis tartomány legyen; akart is a hatalom ezen a bajon segíteni, midőn Erdélyt újra elszakasztotta, Horvátországot közvetlen magához vonta, a Temeser Bánatot és szerb Waywodinát creálni megkísérlette. Bukovinával vagy azzal a darabka Silesiával, melyet II. Frigyes nekünk meghagyott, Magyarországot párhuzamba tenni talán még se lehet. Magyarországot nem egy tartományi főnök hanem egy

külön ministerium kormányozza s ez a kormány most már egy milliárdos budgettel dolgozik; a monarchia államrendszerét dualismusként hívják, törvénybe van iktatva a paritás, egyenlő civillistát fizetünk; a diplomatiánál mint ország szerepel, a monarchia kettős nevében, a császári és királyi címek közé éket ver az «és» szócska varázsigéje. Es az osztrák császár csak akkor magyar király, ha a nemzet sz. István és Géza koronáját fejére teszi s az alkotmányra felelősök. És Magyarországnak van népképviselői alapon választott 440 tagból álló parlamentje, mely fenkölt szellem, talentum, szónoklat tekintetében a világ összes parlamentjeinek színvonalán áll: ki beszél itt tartományi helyzetéről!

Am óvja is meg a nemzet ezeket a magasan szárnyaló – prastensiókat; de amúgy entre nous, magunk közt ne ámit-suk magunkat, ne szépítsük nyavalyás voltunkat, soha se felejt-sük egy perc-re sem, hogy ebből a félszeg, tökéletlen állapotból kigázolni soha meg nem szűnő feladatunk. Azokban az illusiókban a régi nemzeti függetlenségnek soha el nem tűnő eszméje, legitimitása, reménye nyilatkozik. Nem az a hiba hogy nyilatkozik, hanem az hogy erősebben nem nyilatkozik, az a hiba hogy a nemzet századokon át elszokott az állami függetlenségtől s beletörődött abba, hogy aspiratiókból éljen meg. Az állami függetlenség, mely más országok s nemzeteknél egyszerűen normális állapot, mindennapi kenyér, a magyar ember szemében nyaktörő dolog, forradalmi hőség deliriuma, mert hiszen a hosszú századok éjében előttünk csak kétszer villant meg, a szécsényi országgyűlésen Rákóczy fejedelemségében és Debreczenben ápril 14-ikén. Szűkkörű, kiskorú felfogáshoz szoktunk, bátortalanokká lettünk, olyanokká lettünk mint a mesebeli vadász, a ki nem kereste az oroszánt csak a nyomát.

Hát nézzünk kissé szeme közé valódi helyzetünknek; igaz-e, hogy a különféle körülírások és szépen hangzó phrasisok mellett nálunk a legfontosabb állami funkciók tényleg absolutistice kezeltetnek; igaz-e hogy ebből kifolyólag a magyar kormány és országgyűlés hatásköre szűk korlátok közé van szorítva és ennek megfelelően a hatalom részéről csakis oly appreciatióban részesül, a melyet alárendelt helyzetében megérdemel.

A birodalmi egység eszméjével karöltve nyomul előre az absolutismus. Ez a két irány, ez a két törekvés teljesen egybe van forrva, az absolutismus térfoglalása az, a mi által manifestálja magát leginkább a birodalmi egység eszméjének érvényesülése is.

Nem lehet tagadni, hogy egy közös uralkodónak a dolog természeténél fogva erősebb positiója van szemben a nemzettel mint csak egy ország fejedelmének, mert a két ország közt felmerülő súrlódások és összeütközések közt kell lenni arbitriumnak s az arbiter ismét a dolog-termeténél fogva nem lehet más mint a közös uralkodó, kinek kezében van mindkét oldalról a vető joga. 4z. arbiter határozatának teljesülnie kell, míg a nem kettős csak egyes alkotmányos országban a nemzeti akarat az uralkodó akaratát absorbeálja. Hogy ez a viszony fogantyút képez magának az absolutismusnak a personálunióban is, hogy ennyiben a nemzetre nézve állandó veszedelem, mely éber őrállást igényel a nemzet részéről, azt tagadni nem lehet. Az állandó óvszer pedig abban áll. hogy a két ország egymástól lehetőleg elkülöníttessék, hogy minél kevesebb legyen az érintkezési pont, hol súrlódás fordulhat elő, hogy a súrlódás, ha olykor kikerülhetlen is, ne legyen folytonos s egyáltalában ne fordulhasson elő az államügyek, az administratio részletes kezelésénél; úgy hogy minél ritkábban forduljon elő az az eset, hogy az

uralkodó a maga arbiteri szerepét gyakorolja, hogy ezen szerep ne csüngjön, damocles kardként a nemzet feje fölött, úgy hogy cselekvési szabadságát nemcsak utólagosan megcsonkítsa de már előlegesen is megbénítsa. És annak elismerése mellett, hogy igenis a personalunio is unió és nem a teljes állami souverainitás, abban fekszik egyik legfőbb különbség az 1848-iki és az 1867-iki rendszer között, hogy míg amaz megvalósította azt az alkotmányelvet, hogy a király uralkodik de nem kormányoz, addig az utóbbi a közösügek széles mezején és ágas-bogas functióiban közvetlenül intézkedő és minden esetben döntő szerepet adott a legfontosabb állami ügyekben az uralkodónak. Ez az 1867-iki kiegyezés műve, azt tehát hogy magyar kormány és országgyűlés a legfőbb állami functiókból tényleg ki van zárva, hogy ezek tényleg absolutisticus kezelésbe kerültek, a mely napról-napra jobban kifejlődik, túlnyomó részben igenis az 1867-iki berendezés terhével róhatjuk fel. A hol ily szerepe van az uralkodónak, ott a ministeri felelősség intézménye nem az alkotmányos szabadság biztosítására, csak az absolutismus kiélesítésére szolgál. Bevallottan korlátlan monarchiában az uralkodó tesz mindent de viseli is a nem intézményes ugyan de igenis az erkölcsi felelősséget mindenért, mely felelősség, ha mindjárt catastrophák útján de érvényesülni igenis szokott. Alkotmányos országokban a fejedelem nem tesz maga semmit, nem is felelős semmiért. A mi esetünkben a fejedelem tesz, ha nem is mindent, arbiteri szerepénél és fentartott nagy közvetlen hatáskörénél fogva nagyon sokat és nem felelős semmiért; ott van nem is egy de három ministerium, mely felelős mindenért. A közösügyi rendszer alapján hamisítja meg a legfőbb alkotmánybiztosítéknak tartott institutiót, a ministeri felelősséget.

Az osztrák absolutismus, mióta a kuruczvilág elmúlt,

szelídebb húrokat pengetett, tudott követni különféle allu-
reket, majd országonyait Mária Terézia, felvilágosodásit
II. József, atyait I. Ferencz alatt, a kinél ugyan egyszer
kibújt a szög a zsákból, midőn a Martinovits-féle jelenték-
telen összeesküvést pusztán csak rémületterjesztés céljá-
ból kegyetlenül vérbe fojtotta. Azután ismét folyt az atyai
rendszer, úgy hogy Széchenyi István Hunnia című mun-
kájában különösen kiemeli a császári kormány «erőszak
nélkül valóságát». De egy félszázad előtt arra virradt a
világ, hogy a leányzó nem halt meg csak aluszik s lát-
tunk oly dolgokat, melyek a régi Garaffák, Sporkok és
Spankauk meg Básták viselt dolgait messze túlhaladták.
Most egy egészen új neme domborodik ki mindinkább az
osztrák absolutismusnak: a formailag alkotmányos, lényeg-
ben korlátlan uralkodás új találmányszerű rendszere. Észre-
vették kellő időben, hogy hiszen ez a közösügyes alkot-
mányosság egy igen derék dolog, ein gefundener Handel.
Miért ne tenné meg az ember azt a kis fáradságot, hogy
ennek az alkotmányosságnak formáit a legnagyobb pon-
tossággal megtartsa; Paris vaut bien une messe, monda
a hugenottából áttért IV. Henrik, Paris fölé egy misével.
Azon soha nem látott, soha nem hallott jelenetnek vagyunk
most tanúi, hogy odaát Ausztriában a népnek nem kell az
alkotmány s a császár az, a ki mindenáron fenn akarja tar-
tani, a mennyiben eddig is fennállott s vergődik még e pilla-
natban is, ez az alkotmány is csak a régi megszokott alatt-
valói engedelmesség és loyaltás maradványaiból történik;
az udvarnak akarnak vele kedveskedni. A nép nem fektet rá
semmi súlyt, mert mint értelmes és illúziókat táplálni nem
szokott emberek tömege felismerte, hogy ilyen alkotmány
vajmi keveset ér, de felismerte a másik fél is, hogy ez az
alkotmány neki semmit sem árt, ellenben és különösen a
külföld előtt való tüntetés céljából sokat ér. No hát ebben

a tényben ki van állítva ennek a közösügyes alkotmány-
nak, melynek a miénk a hasonmása, szegénységi bizonyít-
ványa.

De az udvarnak ezen alkalmazkodása sőt állhatatos
ragaszkodása az alkotmányossághoz csak bizonyos pontig
megy, t. i. a formáig, a chablonokig, a lényeket azonban,
azt a gyarapodást, melyet a rendszerből az absolutismus
számára megtakarítani lehet, bezsebeli; mindinkább kimu-
tatja önként, hogy az egészzet maga se valami nagyra be-
csüli s azért alkalmazkodásában bizonyos határon túl
menni nem is tartja szükségesnek.

Hát lássuk, miként érvényesült és nyomul előre az ab-
solutismus a kormányzat különböző ágaiban.

A külügy teljesen absolutistice kezeltetik. Ezt az állami
functiót az udvar magánál tartotta mint legsajátabb pecu-
liumát s ezen felfogásnak élénk kifejezést ad azon tény,
hogy a külügyminister egyszersmind a császári ház mi-
nisterere. Magyarországnak is volna külügyministerere, a ki
nem más mint «az ő felsége személye körül levő minis-
ter», kinek most már mindenféle elnevezéseket gondolnak
ki, bécsi minister, minister a latere, mint a Ganonicus a
latere. Az 1848-iki törvények egyenesen külügyministerül
contemplálták s ezen felfogás illusztrációjára neveztek is ki
azzá a nagy dynasta-diplomatát, herczeg Eszterházy Pált.
Ez a szerv a közösügyi rendszer alatt nem fejlődött ki az
evolutio törvényei szerint, csak embryóban maradt mint
a lábak és szárnyak a csúszó-mászó állatok testén. Ki-
húzta alóla a pokróczot maga az 1867: XII. t.-cz., mely a
két kormánynyal, tehát a két kormány hivatalos fejével, a
két ministerelnökkel egyetértőleg egy közös külügyminister
által rendeli vezetettetni a külügyeket. Ha a három minister
közt nem jó létre egyetértés, az arbitriumot természetesen
az uralkodó gyakorolja. A «bécsi minister» ennek folytán

feleslegessé vált, csak aféle rák mely ott van a levélben, fennmaradt csekély funkcióit kényelmesen elvégezhetné akárki; de hát csak maradjon, hadd documentálja ez is azt, hogy az 1848-iki törvények «visszaállítottak» – ebből a célból ez bizony kissé drága mulatság – és hadd lehessen dotálni olyan embereket is, kiknek a «bécsi magyar» existencia ízlésök szerint való dolog; élére állítanak kifogástalan gentlemaneket, de esetleg olyat is kinek létéről az ország semmit se tudott; egy kis baj azután mindenesetre, hogy ilyen egyéniség a ministeri tanácsban is szavazattal bír oly kérdésekben, melyekről nem hallott eddig harangozni sem. A mi pedig a két hivatásszerűleg «befolyó» és «egyetértő» két miniszerelnököt illeti, ezek mindenesetre sokkal jobb Ízlésű és önérzetesebb férfiak, semhogy a fő fő miniszternek indiscret kérdésekkel alkalmatlankodjanak, magukat pedig aprópénzzel kifizetessék. S az eféle komédiában való résztvétől mindinkább tartózkodnak az országgyűlések is, mert minél tovább halad előre a közösügyi rendszer pályafutása, annál ritkábbakká válnak a külügyi kérdésekben való interpellációk. Más igazán alkotmányos országokban az országgyűlés legérdekesebb vitáinak tárgyát a külügyek képezik, de nálunk micsoda gyönyörúsége lehet abban egy ellenzéki képviselőnek, hogy kínosan lássa vergődni az ország kormányának fejét a semmitmondás és hazudozás nyomása alatt. Ilyen az institutiók játéka. Magyarország részvéte a külügyek vezetésében most már kizárólag a trónbeszéd rövid külügyi pontjának, a külügyi-minister exposéjának s a Falk Miksa köszönetnyilvánításának meghallgatásából s obligát lelkes helyesléséből áll. Volt egy idő, midőn azt hittük, hogy mi csináljuk a monarchia külügyi politikáját, mert gróf Andrássy Gyula a mi emberünk volt. Ezek az aranjszepezi szép napok elmúltak; különben örömrünk a magyar külügyérkedésben akkor se volt

teljes, mert a boszniai politikát ő is csak amúgy sic vos non vobis csinálta, mert ennek a politikának egyáltalában nem volt más indoka mint azon elégtétel, hogy az elvesztett olasz birtok helyett más «zwei Provinzen» szerzése adjon olyan a miyen kárpótlást.

A hadügyet a régi Magyarország soha sem adta ki kezéből. Igaz, hogy 1848 előtt is megvolt a hadsereg egységes szervezete, igaz az is, hogy akkor, midőn az állandó katonaság institúciója először szerveztetett, az ősök nem voltak eléggé óvatosak arra nézve, hogy a magyar csapatoknak külön, önállóan szervezése biztos alapokra helyezzék. A magyar országgyűlések előtt azontúl mindig csak a magyar ezredek fogalma forgott fenn, ezeknek kiegészítése, elhelyezése, élelmezése s az erre megkívántató adó megajánlása, majd végre a Ludovica katonai academia volt az, a mi tényleg az országos intézkedés tárgya maradt. A bécsi kormány lépésről-lépésre fejtette ki mindinkább az egységes szervezetet épen úgy mint halad most is lassan fokról-fokra, általában az absolutismus irányának fejlesztésében; a hadügyre nézve különösen abban a műveletben, hogy a képződhető magyar hadsereget már csirájában, a honvédségben megsemmisítse.

A mi meglehetett de facto de nem volt meg de jure, a közös egységes hadsereg, az most már megvan de jure is az 1867: XII. t.-cz. intézkedéseiben. Megmaradt az újonczok megajánlása, a mely mindenesetre fontos jog, ez ellen is történt már egy merénylet a Tisza-kormány idejében; hozzászólásunk volna a véderőtörvényhez, de csak úgy hogy egyenlő elvekből kiinduló javaslatok terjesztetnek elő nálunk és Ausztriában, a két országgyűlés csinálja meg úgy a hogy tudja a szórul-szóra megegyező javaslatot. Ez a formula, mely azután a közzgazdasági ügyekben is oly nagy szerepet játszik, semmi más mint

a nagyon is átlátszó burokbba rejtett absolutismus formula. Az egész hadügy egy absolutisticus status a különben alkotmányos statusban, nem is a statusban, hanem a status felett, mert hiszen az erőt, a hatalmat a haderő képviseli.

Mióta állandó hadseregek léteznek, állandó veszedelmet képeznek a fegyvertelen és önvédelemre szervezetlen nép szabadságára nézve, azért kísérte mindig az angol nemzet féltékeny szemmel magát az állandó hadsereg intézményét. Hova fog még e veszély fejlődni a hadseregek óriási mérveinek folytonos nagyobbodása folytán, mennyire fogja e veszélyt ellensúlyozhatni azon még eddig nagyon fejletlen gondolat, inkább csak jámbor óhajtás, hogy a katona utóvégre se más, mint polgár fegyverben: annak csak isten a megmondhatója; oly problémával állunk itt szemben. „mely előtt megáll a világ esze; sodortatik egy áramlat által, melynek mozgalma teljesen kiszámíthatlan. De ha állandó fenyegetés az állandó nagy hadsereg oly országokban is, melyek független államok, melyekben a hadsereg-nemzeti hadsereg, mit mondjunk mi, kikkel szemben úgy áll a hadsereg, hogy a helyzetet egyébnek mint a felülkerekedett hatalom által eszközölt occupatio állandósításának mondani nem lehet. Úgy hogy valósággal kérhetjük, hogy micsoda képpel beszélünk mi alkotmányosságról, állami önállóságról, államiságról ily körülmények közt.

Volna magyar hadsereg, a magyar nemzet, nagyja, kicsinyje, értelmiség és köznép csak úgy tapadna hozzá, mint például Franciaországban, hol a nép minduntalan lelkesen kiállja: vive l'armée! A nemzeti erőnek az a nagy tényezője, mely a harcias tulajdonságok ezen nyilvánulásában s ezen élénken tartható lelkes rokonszenvezésben rejlik, most tökéletesen kárba megy. Most a magyar embernek szíve elfacsarodik, ha katonai egyenruhát lát; a

szülők belátják, hogy fiaik jövőjének biztosítására igen sok esetben semmi se volna alkalmasabb mint a katonai pálya s nem bírják arra határozni magukat, hogy gyermekeik útján az idegen ellenséges institutió lábát házukba s családjukba betegyje. Pedig a magyar nép jellemének nem vonása az a szívós gyűlölet, mely például az olaszokkal titkos társaságokban s minden forrongás alkalmával azt mondatta: morte ai tedeschi! a mely szívós gyűlölet mindenesetre nagy tényező volt az olasz nemzet felszabadulásában. A magyar jellem concilians, gyakran apathicus természetű, de a helyzet annyira súlyos, az ellentétek oly élesek, hogy a keserű érzelmek állandóságát elfojtani nem" lehet. Molochnak viszzük rendszeresen évenként legbecesebb vérünkben, fiainkban, az áldozatot. Molochot pontosan kiszolgálni a közigazgatásnak első s mindent megelőző feladata, Molochnak kedveért kell elvonni szánktól a betevő falatot, mert telhetetlen s évről-évre követelőbb. S utóvégre is miért Hóhérokat, Garaffákat és Haynaukat mindig az osztrák hadsereg liferált nemzeti szabadságunk elfojtására, de igazi hivatásának teljesítésére tudott-e helyt állani? Annyi vesztett csatát egy birodalom története se tud felszámolni mint a Habsburg birodalomé s el lehet képzelni, micsoda kavarodás lesz az, mikor majd a hagyományos czopf s a valósággal előszeretettel dédelgetett vezetői közepszerűség sőt korlátolt eszűség tehetetlenül fog állani szemben az egyre növekedő roppant tömegekkel való kellő működéssel. Azok az iszonyú kiadások, melyek most a hadsereg szaporítására, felszerelésére, örökös úgynevezett reformokra parva sapientia de annál nagyobb lelkiismeretlenséggel elpazaroltatnak s az ország erejét csapon tartják, ép úgy kárba fognak menni mint a híres olasz várnégyszög, melynek költségeit most is nyögjük az elvállalt osztrák államadósság képében.

A hadügy, a mint most áll, nemcsak egy darab absolutismus az állítólag alkotmányos államrendszerben, hanem maga az absolutismus, mely e felett az államrendszer felett uralkodik. Még ennél is több nálunk, mert itt az ellenséges occupatio jellegét nem érezni lehetetlen. Eként volt tényleg – mindig a tényleges állapotról beszélek – beállítva a közösügyi rendszerbe, a különféle reservatiók és eltakaró szólásformák máza róla mindinkább lepattog, minél inkább haladunk előre a közösügyi rendszer pályáján. A közös hadsereg institutiója most már oly nyomást gyakorol, hogy nemcsak egy nyúlhozám virág hanem valami különlegesség az állami institutiók közt, úgy hogy követelései is különleges consideratio alá esnek. Nem is korlátozza magát semmiben; ha valami újítást, változtatást bölcsen kifőz, azt azon módon létesíti s a delegatio mindig abban a helyzetben van, hogy utólagosan de kimaradhatlanul hagyja helyben. A tiszti fizetéseket felemelték, a nyugdíjazásoknál valóságos lelketlenséget követnek el, ha legkisebb kifogást találnak valaki ellen, nevezetesen a feltolakodó szolgálai készség hiányában, nem is szólva arról ha legkisebb «rebellis» vonást vélnek valahol szimatolhatni, azonmódon nyugdíjazzák a legjobb erőben levő és legképesebb egyéneket, ez levén a legkényelmesebb módja annak, hogy oly emberektől, kik a magas állású parancsotoknak bármi ókból nem rokonszenvesek, meneküljenek; bánja nem bánja ineg azután a hadsereg értelmi színvonala, az előttük közönyös dolog. Ez az igazi absolutisticus gondolkodás-mód és eljárás.

Nincs jellemzőbb valami az egész közösügyi rendszer fejlődésére nézve, mint az, a mi a magyar honvédséggel történt. Az a lassú és fokozatos kiforgatás eredeti mivoltából, mely a honvédségnél végrehajtatott és még crescendo folyamatban van, valóságos hévmérőjeként tekint-

hető az egész rendszernek. Részemről soha se tudtam ezért a neo-honvédségi intézményért rajongani, kezdettől fogva azt a benyomást tette rám, hogy ez nem egész dolog, hanem csakis egy tökéletlen dolog, egy ambiguitás. Átértve a közösügyi rendszer «szellemét», biztosnak tartottam, hogy ez a kísérlet elvetél. Andrásynak azon ötlete, ő nagy mestere volt a geniális ötleteknek, az hogy a névtelen félistenek dicső nevét akasztotta erre a mintaintézményre, nem tévesztett meg, pedig főleg ennek köszöni a modern honvédség azt a bizonyos népszerűséget, melylyei mai napig bír. *Vox et precterea nihil*. Hogy majd a honvédség leendett csirája a magyar hadseregnek? A csira nem kel ki kedvezőtlen talajban s ezt ugyan, a jogfeladászon kezdve munkájokat s ezzel adván meg neki a fejlődési irányt, rosszul készítették el a 67-iki faiseurök. A fejlesztés az lett volna, hogy a honvédség tüzérséggel s egyéb kiegészítő csapatokkal láttassék el; harmincnyégy év óta hangzik ez a *pium desiderium*, még egyidejűleg is magával a magyar hadsereggel, hangzik ép úgy mint a katonai *codex reformja*, mely szintén harmincnyégy év óta tárgya a «tanulmányozásnak». Kezdetben kaptunk is néhány rossz golyószórót, honvédelmi ministerül, a honvéd név mellé illő másik geniális ötletként egy volt kálvinista professort, különben nagy elméjű embert, majd egy divat multával is rendületlenül magyar csizmában járó igazi honvédet. Hanem a vaskondérról és agyagkondérról szóló mesének be kellett teljesednie a közös hadsereg és a honvédség párhuzamos együtt való haladásában, az agyagkondér természetesen a honvédség volt. Döntő momentumot képezett azután a honvédség életében az, hogy elküldöttek báró Fehérváryt, hogy az intézmény denaturálását okosan végrehajtsa. Ez a művelet valóságos jezsuita módszerrel hajtattott végre; pap és katona volt mindig legalkalmasabb eszköz

reactionarius műveletek keresztülvitelére; kasztszellem, vak engedelmesség nagy rokonságot képez a két elem közt. A jezsuiták csinos legényeket is szoktak alkalmazni a nők kegyességének fokozására, a magyar ember előtt kedvelt alak a snajdig katona, nemcsak magyar születés de még őspogány keresztnevű is. De hát a snajdig magyar katona ha nem testestül, de lelkestül osztrák katona, prototypja annak hogy mivé képes átgyúrni nevelés és pályafutás az emberanyagot. Missióját tökéletesen betöltötte; ezzel nyomot fog hagyni a kor történelmében, a miért is azt hiszem foglalkozni lehet már vele közelebbről is. A magyar és honvéd ministeri állás azóta nem más mint a közös hadügyministerium expositurája, melylyel a közös kormány a maga lábát a magyar kormány közepébe is betette; az expositura ülésel és szavazattal bír természetesen minden közjogi és más kormányzati kérdésekben is, állása szilárd mint a szirté, melyet hiába nyaldosnak a jövőmenő ministeri változások hullámai. A honvédségnek a közös hadsereg által való absorbeáltatása most már annyira bevégezett tény, hogy a mi még hátra van, önként bekövetkezik. Feltűnő fejleményi stádiumot jelzett azon épületes látvány, hogy midőn a Hentzi-emléket áthelyezték s az új katonai iskola előtt állították fel, hogy a serdülő magyar ifjak előtt a hazafias önfeláldozás dicső példajaként ragyogjon, a felszentelés ünnepélyére a honvédség is kivezényeltetett azon ürügy alatt, hogy a honvédségre nézve hátratétel volna, ha nem volna jelen ott hol a közös hadsereg szerepel. Tudvalevő, hogy a közös hadseregbeli magyar tisztektől megváratik az, hogy nyilvános helyeken ne magyarul hanem németül társalogjalak; a két fegyvernem paritásának logicájából most már az következik, hogy a honvédtisztek is németül társalogjanak, nehogy alábbvalóknak láttassanak a közös hadsereg-

béli tisztelnél. Ilyen az institutiók játéka. A honvédségnek a közösügyi rendszer természetes evolúciója folytán létrejött átalakulása már annyira bevégezett tény, hogy szinte feledésbe ment. Nem régen, midőn a honvédelmi ministert súlyos baj érte, függetlenségi párti képviselők is udvariasági kötelességüknek tartották búcsút járni betegágyához annak a miniszternek, ki a nemzet «kedvencz intézményét» aqua tufana-szerű eszközökkel a magyar kormánynak és országgyűlésnek orra előtt kivégzi.

A közigazdasági ügyekre nézve mint már fentebb megjegyeztem, az 1867: XII. t.-cz. megvigasztal azzal, hogy ezeknek közössége nem folyik a *pragmatica sancti*óból, alkotói azonban módot találtak arra, hogy ha nem jogilag igenis *de facto* közösügyekké tegyék ezeknek is egész sorozatát. A külügy, hadügy és a velejáró pénzügy közössé tételére az a nagy *argumentum*, hogy «ő felsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait», a közigazdasági ügyekre is van nagy *argumentum* s ez aként szól: «Mint után azonban Magyarország és Ő Felsége többi országai között az érdekeknek kölcsönös érintkezései fontosak és számosak». Az osztrák alkotmányosság mégis képvisel bizonyos pozitív tény, habár az «alkotmányos jogokkal való felruházás» nagy latitudet foglal magában, nem zárja ki az osztrák 14. §-t, esetleg a foederatív alkotmányt s ki tudja miféle a jövőben kiszemelendő mintaintézményt sem; hanem az a mivel a közigazdasági ügyek közössé tétele indokoltatik, már egészen határozatlan és phrasiszerű valami. A közösügygyé tétel formája az, hogy a közigazdasági ügyek a monarchia két fele közt egyezkedés tárgyává tételnek s Magyarország (mint szabad és független ország) csak akkor intézkedik önállóan, ha a két kormány és -országgyűlés közt az egyezés nem sikerül. Egyezkedni tehát mindenestre kell, ez a törvénynek imperatív intéz-

fedése; ez az imperatív intézkedés már maga világos tagadása az ország önrendelkezési jogának, illetőleg annak az önrendelkezési jognak, melylyel Magyarország ezen tárgyakra nézve magának az 1867: XII. t.-cz.-nek affirmatiója szerint is ezelőtt bírt. Az egyezkedés actusánál a kezdeményezés a kormányok feladata, a két kormány feje az uralkodó, tehát döntő befolyása van már az egyezkedés kezdeményezésére is, annak megállapítására, micsoda körben mozogjon, mit tartalmazzon, mit mellőzzön a kormányok által kezdeményezett egyezkedés. Ugyanazon körülményeknél fogva az uralkodónak döntő befolyása van arra is, hogy az egyezkedés esetleg felmerülő akadályok folytán félbe ne szakíttassék, a létrejövétel lehetetlensége ne constatálthassék; döntő befolyása van az egyezkedés folyamára is, megteheti azt is, hogy ha valamelyik kormány nem hajlandó az uralkodó akaratához alkalmazkodni, elbocsátja s keres magának más embereket. Ha így vagy amúgy létrejő az egyesség első stádiuma, a két kormány közt való megegyezés, akkor az érvényesült uralkodói akaratnak már félig nyert pöre van, nálunk mindenesetre, mert arra, a szerint a mint a közösügyes alkotmányosság fejlődött, nincs eset hogy az országgyűlés többsége a felvetett cabinetkérdésnek, melyről tudva van, hogy az fejlődési akarat kifejezése, ellentájon.

Az uralkodó akarata tehát döntő befolyást gyakorol a közgazdasági ügyek kezelésénél az egész vonalon. Ez nem egyéb mint az absolutismus előnyomulása. A közgazdasági ügyeket a törvény egyezkedés tárgyává teszi, egyezkedni kell, ez alól magát az ország a törvény intézkedésénél fogva ki nem vonhatja, mihelyt az ügy az egyezkedés útjára kerül, az uralkodó akarata érvényesül – ez nem más, mint ezeknek absolutisticus kezelése, azokba a különleges alkotmányos színezetű formákba burkolva, me-

lyek az 1867-iki alkotmányműnek sajátosságát képezik. Igaz, hogy ott áll a törvény 68. §-ában, hogy ha az egyesség nem sikerül, az ország önálló intézkedési jogát fen tartja, úgyde ennek daczára, mint előadtam, annyi fogantyúja van az uralkodói akaratnak, hogy lehetetlen szemet hunyni azelőtt, hogy az összes közgazdasági vagy mint az 1867: XII. t.-cz. nevezi, kereskedelmi ügyekben absolutisticus fejedelmi intézkedés érvényesül.

Így áll a dolog a közgazdasági ügyek legfontosabbika, a vámszövetségre nézve is, mely tárgyról már fentebb szölkttam s így áll minden ilyenmő ügyre nézve, melyet a 67-ben kötött első vámszövetségi szerződés (1867: XVI. t.-cz.) messze az 1867: XII. t.-cz.-ben elsorolt tárgyakon túl felölelt. Az 1867: XII. t.-cz. a «kereskedelmi» ügyek címén csak a vámszövetségről, azután a közvetett adókról, bizonyos vasútvonalakról és a pénzrendszer és pénzlábról beszél, ezekre nézve rendelkezik közös legislatióról. De az 1867: XVI. t.-cz. már egy hosszú sorozatával a törvényhozási tárgyaknak teszi ugyanazt. E törvényczikk (az első vám- és kereskedelmi szerződés) szerint egyenlő intézkedés tárgyává tétetnek a tengeri hajózás, folyamhajózás, összes létező vasutak kezelése, consularusi ügy, statistica, só- és dohányjövedék, szesz- és czukoradó, mérték- és súlyrendszer, iparúzés egyik és másik területen, házálás, találmányi szabadalmak, árubélyeg, posta- és távírdaügy, írói és művészeti tulajdon, hitel- és biztosító intézetek. Így szaporodtak meg csodálatosan az egyezkedés tárgyai, az egyenlő legislatio tárgyai, tehát magyarul beszélve a közösügyek már azon rövid időköz alatt, mely az 1867-iki XII. és XVI. törvényczikkék létrejövetele közé esik; ilyen volt a közösügyi törvény termékeny «szelleme», ez volt mindjárt kezdetben a közösügyi rendszer logicájának hatása. De még itt se állott meg a dolog, a logica működött saját

erejével még tovább, a mi csak közgazdasági ügyként felmerült, azt az absolutisticus intézkedés úgy tekintette mint peculiumát és praeter legem intézkedett tetszése szerint. Midőn annyi minden taxatíve fel van sorolva a XII. és XVI. t.-cz.-ben, egyetlen szó sincs mondva a jegybankról, egyetlen szó se tiltja, hogy Magyarország magának nemzeti bankot vagy bankokat állítson és mi a tényleges állapot? Az hogy bankunk nincs és tudvalevő dolog hogy azért nincs, mert a fejedelmi hatalom nem engedte hogy legyen, a miért szinte tudvalevőleg maga Tisza Kálmán akarta letenni miniszterelnöki tárczáját, persze azután megoldta.

Teljes tudatában is van a fejedelmi hatalom annak, hogy e szerint mindennemű közgazdasági ügyekben a sok tárgyalás, egyezkedés, parlamenti vitatkozás üres formái mellett tényleg korlátlanul intézkedik. Ez azért úgy hangzott mint a fátum szózata egy nem régen, nem is valami ünnepélyes alkalommal s csak amúgy társalgás közben elejtett szava, midőn Bécsben az iparegyesület bálján azt monda a vámszövevény kérdésére vonatkozólag: mindenestre együtt maradunk.

Hogy befejezzem e sorozatot, meg akarom még említeni a valuta ügyet. Hogy a létező viszonyok közt, midőn a közgazdasági ügyekben való önálló intézkedés teljesen ki van adva az ország kezéből, a valutakérdéssel, minden már eddig is meghozott áldozatok daczára felakadtunk, az most már az összes viszonyoknak egyszerű következménye. De nem lehet mellőznöm a quota ügyet különösen. Itt, ennél a kérdésnél már elfogyott annak a sok körülírásnak a czérnája, melylyel az ügyeknek közösügyekké tételét akarta elfedni a közösügyes bölcsesség; a quotánál már leplezetlenül áll elő mint ultima ratio a fejedelmi arbitrium, a tisztavízű absolutismus. A quotára nézve

való fejedelmi döntés mementó móri gyanánt áll a közös-ügyi törvényben; formailag másként de a valóságban éppen úgy a fejedelem kezében van a döntő hatalom valamennyi részint bevallott részint be nem vallott de szakva hiányosan burkolt közös ügyekben.

Helytelenül, alap nélkül mondom-e tehát, hogy az 1867: XII. t.-cz. által megteremtett alapon kifejlődött, még folytonosan fejlődő és magát consolidáló gyakorlat szerint a monarchia úgynevezett alkotmányos kormányformája szerint a legfőbb állami ügyek, külügy, hadügy és ezzel kapcsolatos pénzügy, valamint a közgazdasági ügyek egy közös birodalmi kezelésbe vannak összpontosítva; és miután közös birodalmi parlament nincs, ezek a legfőbb államügyek a közös uralkodó által absolutistice kezeltetnek. A harmincznégy évi gyakorlatban tehát megvalósult azon alapgondolat, mely az udvart a kibékülési alkudozások kezdete óta állandóan vezette, a birodalmi egység eszméje. Módosult annyiban, hogy Magyarország a birodalmi tanácsba való bemenetelt megtagadta s ezzel azt a veszedelmet mely magát nemzeti fenmaradását is fenyegette, magáról elhárította: lényege azonban annak, mit az udvar célul tűzött ki magának s a minnek saját iniciatívájából az októberi diplomában és februári pátensben választott nem szerencsés formát, tényleg megvalósítottat.

A hatalom ennek a sikernek teljes tudatában van. Ha nem érte el azt a célt, hogy Magyarországnak a Reichsrathba bevitele által a magyarság beolvasztásának hagyományos célját is megvalósítsa, ezért kárpótlást nyert abban, hogy a legfontosabb állami ügyeket a megbukott közös Reichsrath esetleges korlátozó hatalmának hiányában absolutistice kezelheti. Hogy ennek teljes tudatában van, az világosan látszik abból az ábrázatból is, melyet a monarchiában s ehhez a mi országunkban a monarchicus elv

mutat, abból az állásból, melyet az államfő szemben az országgal, annak kormányával és nemzeti képvisletével elfoglal. Ép oly jellemző az a magaviselet is, melylyel az állam fejével szemben az ország közönsége, a nép viseltetik.

Igazi alkotmányos országokban az államfő szerepe arra szorítkozik, a mit rendesen representációnak nevezünk, személyes uralomnak csak absolutismus mellett van helye. És ez így van, nemcsak öröklő dynastiák mellett, hanem ott is hol az államfő választott elnök. Igazi alkotmányosság mellett a nemzeti akaratnak kell érvényesülnie, ennek orgánuma a népképvislet s ennek többségéből alakult kormány. Ilyen szervezet mellett az államfő személyes tevékenysége részére csakis szűk tér marad, mely a nagyobb önérzetet kevésbé elégítheti ki; be kell érnie azon aránylag szerény feladattal, hogy a becses nemzeti hagyományokat, a közerkölcsiséget híven megőrizte s ennek teljesítésével az állam tekintélyének kifelé és befelé hathatós oltalmazója és fokozója legyen. Az alkotmányosságra nézve mindig nagy veszélyt rejt magában egy tehetséges fejedelem tette vágyása, míg ellenben kiskorúság vagy az uralkodó személyiségének kisebb vagy nagyobb fokú jelentéktelensége, mint számos példa mutatja, alig van befolyással az állami élet rendes folyamára.

A modern alkotmányos királyság természetének megvilágítására nagyon érdekes jelenségeknek voltunk tanúi a angol trónváltozás alkalmával.

A Times csakhamar a királynő halála után jellemzését adta a trónörökösnek. «Nem akarjuk, úgymond, képmutatón azt állítani, hogy az új király hosszú pályafutásában nem tett sok olyat, melyet épen azok, a kik őt tisztelik és csodálják, legszívesebben meg nem történtnek szeretnének tekinteni . . .» Azután meg dicséri mint népszerű

embert és derék gentlemant. Az alsóházban Balfour a kincstár első lordja egyebek közt ezt monda: «Egy alkotmányos uralkodó csak fokozatosan teljesítheti befolyását, melyet mindenekelőtt ama nagy példa által gyakorol, melyet népének ad. E tekintetben Viktória királyné az összes alkotmányos uralkodók közt első helyen áll; mint feleség és anya nagy tulajdonságokkal volt felruházva . . . Edward királyt illetőleg . . . mégis szerencsét kell kívánni neki, mert a kötelességnek engedelmességre a felelősség nagy terhét vette magára . . . odaadást ígér. Balfour azon szilárd meggyőződését mondja ki, hogy a király igyekezni fog a királyság törvényeit fentartani s alattvalói jólétéért és szabadságáért síkra szállani. A felsőházban – s a felsőház szokott lenni a loyaltás szentélye – lord Salisbury még inkább magyarán beszélt; meleg szavakkal emlékezett meg a királyné személyes tulajdonságairól és különösen hangsúlyozza a királyné viszonyát ministereihez, a kik mindig csodálták az ő nagy belátását és a kiknek mindig számolniuk kellett az ő nézeteivel. VII. Edward királyt illetőleg neki van egy nagy előnye, mert előtte oly nagy példa áll, a milyen csak lehet . . . át van hatva (ő Salisbury) azon meggyőződéstől, hogy VII. Edward király nem lesz méltatlan utóda Viktória királynőnek.

Közöltek a lapok egy jelenetet is Viktória és akkori ministere Gladstone közt. A királyné vonakodott valamit aláírni s a minister sürgetésére ezt mondá: én Anglia királynője vagyok, én pedig az angol nép vagyok, feleie Gladstone s a királyné aláírta az okmányt. És volt közölve az is, hogy egy községtanács, a dublini csak nyolcz szavazattöbbséggel mellőzött egy ily indítványt: «a községtanács Írországnak mostani politikai helyzetében semmiféle loyális nyilatkozatot (részvétnyilatkozatot) sem tehet az angol trónnak».

Az angol alkotmányosságnak ilyen a «szelleme». Valljuk meg őszintén, hogy mi éhez képest Bysanzban vagyunk.

Miképen érvényesül nálunk a nemzeti akarat? Érvényesülés helyett azon kezdi, hogy nem is nyilvánul. Mert tudja, érzi, hogy vannak bizonyos dolgok, jogosult kívánságok, szükséges dolgok, de teljesülésökről szó sem lehet, mert nem is az államfőnek esetről-esetre nyilatkozó akaratában hanem egy régi megcsontosodott rendszerben ütköznek akadályba. E miatt szerény korlátok közt mozog a nemzeti akaratnak más nyilvánulása is, marad szűk körben nyilatkozó aspiratio, a decorum kedvéért a nemzet vezető körei a valódi nemzeti akarat tolmácsolása helyett a hazugsághoz, az «önálló intézkedés» formulájához folyamodnak. Nem is kell mondják, nem kellene, ha tényéron hoznák is elébünk.

Az államhatalom structurája nálunk egészen absolutisticus és mint ilyen, prototypjéhez a keleti despotismushoz való rokonságot nem is tagadhatja meg. Minden functionarius rabszolga felfelé, kinek odaküldhetik minden perczen a selyemzsinórt, de korlátlan despota lefelé; önkormányzat – sehol. A fejedelmi személyes uralom regnál az állami functiók egész vonalán, korlátait csak maga szabja meg, de azokat tetszése szerint tolja ide-oda; ha minden részletre állandóan ki nem terjeszti, az csak azért van, mivel az ügyek sokasága mellett lehetetlen; bizonyos körét azonban az állami functióknak egészen megtartja magának, a nagyterjedelmű közös ügyeknek egész körét. A többiekben azután a két kormánynak és országgyűlésnek bizonyos latitudet enged. Ez is egészen keleti szabású. Mikor a török hazánk nagy részét occupálta, ő sem akart vesződni közigazgatással, igazságszolgáltatással, válás- és közoktatással; nem bánta hogy a magyar megyei

szerkezet tovább működik, hanem ugyancsak kezében tartotta azt, mit most közösügyek alatt értünk, ezekre nézve megkövetelte ő is, hogy a meglevő szervek pontosan kiszolgálják. Ezt meg azt tegyék ti kutyák, különben karóban száradtok. Ilyenforma felfogásnak köszönjük jórésben azt, a mi a közösügyi nagy confiscatio után jogok és teendőkből az ország, országos kormány és országgyűlés számára megmaradt. Más igazán alkotmányos államokban a királyság – ám használjuk Grünwald Béla kifejezését – már alig egyéb mint egy eszme, egy diszitémény, egy hagyomány, oly valami, a mi a nemzet kedélyvilágának háborítlan maradására szükséges; nálunk realitás, hatalom mely ugyancsak él és uralkodik, nemcsak a nép képzelő tehetségében él hanem a közéletben minden lépésben érezhető. A királyság nálunk ennek a hatalmi állásnak teljes tudatában van, a mint hogy másként nem is lehet, levonja állásának logikai következményeit s a szerint foglal állást szemben nemzettel, alkotmánnyal. Itt van az osztrák-magyar monarchia, névre ugyan kettős, de egységes, így szerepel a világ köztudatában. A monarchiának van két fele, az egyik Reichshälfte az örökös és más szerzett tartományok összesége a másik Reichshälfte Magyarország a maga tartozékaival. Ha a terület is kettő, az administratio is kettő, mi az a mi ezt a két félnek mondott képződményt összetartja? A közös uralkodó illetőleg uralkodóház, az általa kezelt közösügyek, a hatalom mely a haderővel való korlátlan rendelkezés által kezében van. Az uralkodóház és a hadsereg tehát az, a mi az egységet, az egységes monarchiát képviseli, a mi a ketté választott testet összetartja.

Viszonyát a néphez, állásfoglalását szemben a néppel a «Reichshälfte» fogalma határozza meg. Ennek logikája akarva nem akarva transspirál egész magatartásán. A nép-

pel való érintkezésnél soha sem látja szemközt magával az egész birodalmat, csak annak felét, nálunk még annak is kisebbik felét; még erre a Reichshäffte rangra is csak azóta emelkedtünk, mióta a dualismus, paritás és az «és» törvényes megalapítást nyert. Nohát hogy a félbirodalom s ha a nemzet szó alatt az alattvalók összességét értjük, a félnemzet kevésbé imponál a hatalomnak mint az egész nemzet, az természetes; a hatalom azt hiszi hogy félnemzet irányában ugyanazon tekinteteket megtartani, mintha egész nemzettel állana szemben, neki derogál; ha tehát akarva nem akarva is bizonyos kicsinylést és kevésbévételt árul el magaviseletében, ez a kicsinylés, a tiszteletnek ezen hiánya a nemzetnek, szintén természetes, zokon esik, de nem lehet tagadni, hogy az a helyzet logikájából folyik.

Emlékezzünk vissza, mily érzelmeket gerjesztett bennünk pártkülönbség nélkül az a látvány, melynek az 1861-iki országgyűlés megnyitásakor első ízben voltunk tanúi. A budai királyi palota ormán a feketesárga zászló lobogott, egyik pavillonján a horvát, másik pavillonján – a magyar zászló. És ez akkor történt, mikor tudta országvilág, hogy az udvar belátta a helyzet tarthatatlanságát s a sanyarú 12 évi korszak után a pacificatióknak be kell következni. E nagy új sérelem orvosulatlanul maradt, sőt oda nevelődtünk a közösügyi rendszer iskolájában, hogy a nagy többség s a journalistica a nagy insultusra csak vállat von. Megszoktuk mint a feketesárga honvédséget, az osztrák szívósság kifárasztotta a magyar ellentállást.

A mi országgyűlésünk hűségesen felvonul az ekként díszített királyi palotába. Igazi alkotmányos országokban nincs ilyen felvonulás, hanem az uralkodó megy a nemzet otthonába. A Reichshäffte ilyet nem követelhet. A mi ministereink lefelé igen nagy urak, felfelé annál kevésbé

azok, nem is annyira ministerek, mint afféle kabinetfutárok, kiknek s különösen a főfutár miniszerelnöknek örökösén kell Bécsbe szaladniok és pedig nemcsak államügyek elintézése végett, hanem holmi üres udvari czeremoniákban való részvétel miatt is, miután az udvari személyzethez tartozóknak tekintetnek; valami podagrás vagy nagyon magas korú államférfiú nálunk mint Angliában nem is lehetne miniszerelnök, habár egy Gladstone volna is; hogy épkézláb javakorabeli ember legyen és győzze a strapácsiót, az nálunk a ministeri qualificatiók közé tartozik.

Igazi alkotmányos országokban a királyságnak állandóan arra van fordítva figyelme, hogy a nemzetnek kedvében járjon. A re galantuomo Victor Emánuel tudott lenni hatalmas tényező is nemzete sorsának intézése körül, de a mellett a népszerűség szorgalmas ápolását is örökségül hagyta utódaira s ezek híven követik nyomdokait. Nálunk még a spanyol etiquette ridegsége uralkodik s a tekintély fentartására úgy látszik nem csak az tartatik szükségesnek, hogy a nemzetnek kedvében járás teljesen mellőztessék, hanem az is hogy a hatalom időről időre nemcsak erejét, hanem fulánkját is éreztesse, hogy a nép az afféle «felséges népi» praetensiókból kijózanodjék. Voltak nekünk is a lefolyt közözügi arra alatt óhajtásaink, afféle szívbeli dolgaink, miként lettek ezek honorálva? A kiegyezés alkalmával mi azt mondtuk, hogy a múltra fátyolt vetünk, volt is ennek némi viszonzása, mikor a koronázási tiszteletdíj a régi honvédeknek adományoztatott. De hát eddig volt a dolog s abbeli reményünk, hogy ezzel most már egy szebb és jobb kor van inaugurálva, füstbe mentek. A Hentzi-émlék, valóságos szégyenoszlop ott állott ötven éven át; miként lett eltávolítva s újra elhelyezve, tudvalevő dolog. A fővárosban az 1848-as szabadságszobrot és Kossuth Lajosnak szobrát felállítani nem szabad.

Lehetne-e kikeresettebb módon zúzni a nemzet érzelmeit, nyilvánítani irányában kicsinylést, semmibevételt? Hát a Gotterhalte osztrák himnusnak és a feketesárga zászlónak minden ünnepi dísz alkalmával való feltolakodása? Nohát mindez világosan mutatja, mennyire tudatában van nálunk a királyság a maga valódi hatalmi állásának, mily kevésre nézi ezt a magunk által oly nagyra tartott regnum liberum et independenst ezredéves ősi alkotmányával egyetemben. Talán jobb politika volna kissé több kíméletben részesíteni a nemzet érzelmeit, beérve a realitással, mely a kezében levő hatalomban létezik, de hát úgy látszik annyira consolidálnak tartja állását, hogy efféle tekintetek által magát feszélyeztetni feleslegesnek tartja.

Sajnos hogy ez így van, mert azt mutatja, hogy az 1867-ben részünkről oly nagy áldozatokkal létrejött kibékülés nem egyenlítette ki a százados ellentéteket, nem hozott békét, csak fegyverszünetet, egy tisztességes és megnyugvással fogadható modus vivendi megtartása tekintetében ismét jó hosszú idő, egy fél század eredménytelenül múlt el a nemzet életéből.

Részben nem lehet csodálni hogy – ha már sajnos megvan – az a felfogás, azok az érzelmek a hatalom részéről minden önfeszélyezés nélkül mutatkoznak, mert valósággal meg lehet tévesztve azon magatartás által, melyet a nemzet részéről tapasztal lépten-nyomon. Értem a hyperloyalitásnak azt a túltengését, mely nálunk ez idő szerint a közéletnek minden téren való nyilvánulása alkalmával, de különösen az időszakai sajtóban jelentkezik. Azok a szónoklati de különösen iránybeli gyakorlatok, melyektől lapjaink, pártszínezeti különbség nélkül hemzsegnek. azok a nyakatekert üres szólásformák, melyeknek feltalálásában versenyeznek, undorral tölti el a jobb ízlésű embert. Legyenek meggyőződve az illetők, hogy maguk meg-

eröltetése kárba megy. Őszinteségökben nem hisznek, morok visszatetszést sőt megvetést szül magas körökben is, de bezsebelik igenis a ténynt mint a nemzet gyöngeségének és megalázkodásának bizonyítványait.

Ez a visszataszító jelenség, mérges gomba a felhalmozott szemétdombon, két forrásra vezethető vissza; egyik a 40-50 ezer hivatalos állás, mely kinevezés által töltetik be, másik egy szerencsétlen politikai balvélemény. A közös-ügyes aera alatt akként alakultak közgazdasági és társadalmi viszonyaink, hogy az ország részint a létért, részint a pezsgőért és havannáért való ádáz küzdelemnek sivár terévé vált; az éhes ember előtt és a stréber előtt nincs semmi szent, az idealistát kineveti sőt lenézi, az ő Meccája az a kútforrás, melyből in ultima analysi a boldogulásnak minden eszköze csörgedez. Ezzel van előkészítve a talaj, melyen a hyperloyalitás tenyészetét egy politikai tévhit felburjánkoztatja. Ebben a nagy conglomeratumban, melyet osztrák-magyar monarchiának neveznek, Lajtán innen és Lajtán túl, országok, tartományok, nemzetiségek, felekezetek, társadalmi osztályok, érdekkörök, mind, a mi a politikai és társadalmi életben tényezőként szerepel, valóságos árlejtést folytat az udvar kegyeire. Nálunk volt nemzetiség, mely mikor a forradalmat követő időszakban az uralkodóval állott szóba, magát «leghűbb nemzetnek», volt egy másik a mely magát «mindég hű nemzetnek» címezte. Az osztrák Reichsrath huszonnyolcz pártja loyaltására esküdni s ebben egymással versenyezni tartja mindenekfelett álló feladatának; nem kell hinni a Wacht am Rheint éneklő Schönerer & Wolféknak sem, nagy németségi tüntetéseikkel csak keserűségüknek akarnak adni kifejezést állítólagos mellőztetésükért, mint a kik a monarchiának és uralkodóháznak «legesleghűbb» emberei. No hát úgy látszik, hogy ebből a versenyből, ebből az árverésből nem akarják a mi

vezető köreink hogy kimaradjon a nemes magyar nemzet sem; az ő nézetük szerint úgy látszik egy nagy nemzethez, egy nagy országhoz egészen illő és méltó szerep az, hogy azoknak a mindenféle caliberű tarkabarka elemeknek ékes hangversenyébe elegyedjék, a helyett, hogy megóva saját komolyságát és méltóságát mint szabad nép és alkotmányos ország foglalna állást királyával való érintkezésében. Mennyire megfeledezett arról a decorumról, melyet saját rangja fentartása érdekében a nemzetnek is ép úgy meg kell óvni mint megóvja a hatalom képviselője, nevezetes példát szolgáltat a nemrég lefolyt ezredévi ünnepélyek története. Volt-e szükség erre az ünnepélyre, talán vita tárgyát is képezhette volna. Azt elhitte, mert hiszen tudta is a világ, hogy Magyarország ezer év előtt lépett az európai államok sorába, de hogy. fennáll-e a szó teljes értelmében, arra nézve merülhettek fel itt-ott gyöngye kételemek is, midőn ennek az ünneplésnek egészen eredeti gondolata, – mert hiszen sehol másutt fel nem merült – nálunk alakot öltött. De hát jól van, mi életjelt akartunk adni ezen kínálkozó alkalommal, tudtára akartuk adni orbi et urbi, hogy él magyar, áll Buda még. Valljuk meg azonban, épen bonyolult zavaros közjogi körülményeink miatt nem igen tudtunk mit csinálni az egész jubileummal s nem tudtunk szerencsésen testet adni a magában véve költőileg szép gondolatnak. Annak az új országházban tartott rövid «formai ülésnek», melyen «szót nem hallottunk», annak, hogy a koronát nagy processióval meghordozva az elnökség háta mögött elhelyezték, valóban nem volt se füle, se farka. Az összes ünneplésnek magvát, a pièce de resistanceot képezte a nagy pompával végrehajtott hódolati actus. A mi közjogunkban és traditióinkban afféle hódolati szertartásoknak semmi nyoma, ki jöhetett, miként jöhetett, a hódolat gondolatára épen oly momentumban, midőn in-

kább az önérzet nyilvánulására volt alkalom? Csudálatos logica volt mindenesetre a következő syllogismusban: miután a magyarok istene bennünket ezer éven át szerencsésen megtartott, menjünk hódolni annak, a ki abban, hogy megértük az ezredik évet, minden esetre ártatlannak tekintendő, mert és ez pusztá történeti tény, nem rajta múlt, hogy a jubileum előtt félszázaddal rá ne borítsák a nemzet koporsójára Magyarország megfordított címerét.

Ezek a hyperloyalitási tünetek nagyon jellemzőek a közösügyi rendszerre nézve. Igazi alkotmányos nevelésű nép nem így viseli magát; a közösügyi rendszer megméltelyezte a nemzetnek hosszú századokon át megóvott alkotmányos ösztönét és érzelmét, ilyen az a nevelés, melyben a közösügyi rendszer a nemzetet részesítette.

III. FEJEZET.

A parlament. – Az uralkodó párt.

A magyar képviselőház nem szokta elmulasztani, hogy a nemzetközi illemszabályokat megtartva, bizonyos események alkalmával érintkezésbe lépjen más országok parlamentjeivel. Victoria angol királynő halála alkalmával az elnöklő Dániel Gábor következő szép szavakkal indítványozta, hogy a képviselőház fejezze ki részvétét az angol alsóháznak: «... Ebben a gyászban szíve legmélyebb fájdalommal osztozik a magyar nemzet is, a melynek alkotmánya ép oly régi mint az angol, és a mely mindig szeretettel csüggött azokon az uralkodókon, a kik megbírták tartani és becsülni az ősi alkotmányt és a népek szabadságszeretetét.»

Tökéletesen igaz a mit a tisztelt alelnök mondott. Idézett nyilatkozatának második része kissé úgy hangzik ugyan mintha nem Londonba hanem Bécsbe volna adressálva, hogy loyális nyilatkozatokra vagy vonatkozásokra egyetlen alkalom se legyen elmulasztva, de hát ez hagyján! A Speaker collega a többi gentleman tagokkal együtt nem lehetetlen hogy kissé meg volt lépetve, midőn a mi elnökünk sürgönyét vette, de remélhetjük, hogy nagyzásnak nem tekintette, sőt nagyon tiszteletre méltóknak tartotta azokat az érzelmeket, melyek a magyar képviselőházat ilyen collegialis közelítés lépésének megtételére indították. Az angol alsóház tiszteletreméltó gentlemanjei tanultak történelmet, azt tehát hogy az ősi magyar alkotmány az övékkel körülbelül egyidejű,

nem lehet előttük ismeretlen, meglehet azonban hogy kevésbé vannak tisztában azzal, hogy milyen conditióban van ezen ősi alkotmány ez idő szerint; inentova magunk se leszünk vele tisztában, a számtalan alkotmányos forma közt, mint sok bába közt a gyermek, elveszhet maga az alkotmányosság. Hanem az osztrák Reichsrathnak most sikerült magára vonni a világ figyelmét, hát ennek a pofozkodó nemzeti képviseletnek paritásos társa – gondolhatják a honorable gentlemanek – lesz a condoleáló magyar parlament.

Igenis parlament, ezen alól nem is adjuk, ezen a néven nevezik a-nemzeti .képviseletnek mintaképét az angol országgyűlést is. Nem is csoda, ha magas önérzet dagasztja annak az ötödfélszáz embernek mellét, mikor az országházban összeül, hiszen ők hatezer négyszög mértföldön lakó, inentova húsz millió embernek szabadon választott képviselői, kik nem valamely uralkodó octroyáló kegyéből de ezer éves jogfolytonosság és joggyakorlat alapján vannak hivatva intézkedni az ország sorsa felett, a kiknek lelkéből nem vészett ki a hatszáz éven át élvezett állami függetlenség eszméje, nem is vészhet ki soha. Csuda-e ha szereti elodázni lelki szemei előtt a rideg valónak képét s minduntalan megfélekedezik arról, hogy bármi nagy dimenziókban kezeli is azokat az ügyeket, melyek hatásköréhez tartoznak; a dolgok lényegét tekintve ez a hatáskör szűkre van összeszorítva, úgy, hogy a magyar parlament tényleg nem egyéb mint egy nagyobb szabású tartománygyűlés.

Beszélni beszélünk mi a mi parlamentünkben minderről, nincs oly kérdése az államéletnek, melyet discussióink körébe be ne foglalhatnánk s épen ez az, a mi folytonosan táplálja bennünk az illusiókat és bizonyos nagyzásra szoktat. De addig van a dolog, hogy mi beszélünk, határozni mások határoznak. így vagyunk az összes közös-

ügyi tárgyakkal, befoglalva mindazt a miről a törvény azt mondja, hogy nem közös ügy de tényleg még is az, az összes kérdésekkel, melyek Ausztriával való egyezkedés tárgyai, melyekben «egyenlő elvekből kiinduló» javaslatok terjesztetnek elő, mert mindezekben mint fentebb előadtam, előlegesen és utólagosan a közös uralkodó az arbiter. Ez a tényleges állapot, ez a valóság, így képződött ki a közös-ügyi aera alatt a gyakorlat, melynek már meg vannak a maga precedensei és traditiói.

A magyar országgyűlésnek jogában áll, maga a közös-ügyi törvény betűje szerint, gyakorlatilag módjában is áll megtagadni beleegyezését bármelyikénél azon ügyeknek, melyek a két fél közti egyezkedés tárgyául, egyenlő elvekből kiinduló törvényalkotás tárgyául vannak az 1867-diki többrendbeli törvényekben előszámlálva. És ez mutatja, azzal hitegetjük magunkat, milyen hatalom van a magyar-országgyűlés kezében, milyen széles hatáskörrel bír, a miért is itt afféle szűk tartományi hatáskörrel és szerepről beszélni nem is lehet. Megteheti a magyar országgyűlés, még pedig in optima forma, teljesen békés utón alkotmányos eszközökkel, hogy beleegyezését a kormányok közt létrejött vagy az osztrák Reichsrath által is már elfogadott javaslatoktól megtagadja, de akkor mi történik? Kész a válság, az alkotmányválság, kockára van téve a kettős monarchiának egész állami szervezete. Egészen más, ha a mi részünkről jő a felakadás mintha osztrák részről jő; ott most is van fennakadás, ez is okozott már elég kellemetlenséget, Magyarországot arra kényszerítette, hogy hozzá nem méltó hazudozással segített úgy, a hogy magán és a monarchián is: de azon az akadályon, melyet az osztrák Reichsrath sztrájkolása okozott, lehetett segíteni a 14. §-al. Egészen másnemű volna az olyan akadály, melyet a magyar országgyűlés tagadó határozata okozna, ezen afféle 14. §-al segí-

teni nem lehetne, tehát kész volna a veszedelem, a monarchia egész kormányzati mechanizmusának fennakadása.

Ha kész a veszedelem, akkor kész a magyar országgyűlés számára a kényszerhelyzet is. Bármilyen fontosak legyenek is azon egyes kérdések, melyek a közösügyi törvényekben egyezkedés tárgyaiként vannak előszámlálva, egyenként egyik sem eléggé nagy arra, hogy miatta kenyértörésre Vinné a dolgot legyen az ország hajlandó. Ürügyül, kiindulási pontul felhasználhatja akármelyiket, ha már oda értek meg az állapotok, hogy a nemzet el van határozva mindent kockáztatni, de forradalmat csinálni akár a fogyasztási adókért, akár a bankért sőt magáért a vámterületért nem lesz hajlandó. Ha csak az ultima ratio az, a mi az ország jogainak megóvására nézve a közösügyi törvényben foglalt intézkedéseknek sanctioját képezi, ez annyi mint hogy sanctiojuk egyáltalában nincs.

Így áll a dolog azon képzelt nagy hatáskörre nézve, melylyel a magyar országgyűlés az egyezkedéseknél és az «egyenlő elvekből kiinduló javaslatoknál» bír. Ezekre nézve a magyar országgyűlés nem angol hanem afféle forradalom előtti francia parlament, melyhez registrálás végett küldöttek el a királyi rendeleteket. Van más efféle registráló functiója is, az t. i. mikor a delegatió által megállapított közösügyi költséget az országos költségvetésbe azon módon felveszi. Különleges, semmi más igazi parlamentben elő nem forduló functiója a magyar országgyűlésnek már az is, hogy választó testületet, másodfokú választási testületet képez egy más rajta kívül és egyszersmind fölötte álló testület számára, mikor a delegatiót megválasztja. Az, hogy ilyen functiót teljesítsen, már magában véve is olyan valami, a mi a nemzeti képviselőlet souverainitásának derogál; de micsoda szerep az, midőn az országgyűlés egy más testülettől hozzá intézett fizetési meghagyást perinde ac cadaver

teljesít! Lehorgasztott fővel, lesütött szemmel teljesíti ezt a megalázó feladatot, a mint hogy másként nem is teheti, mert lehetetlen hogy magát ezen actusnak súlyos benyomása alól kivonhassa. Hamvazó szerdája a képviselőháznak a budgettárgyalásnak az a napja, melyen ez a tétel előfordul, nem is tehet egyebet mint azt, hogy fölötte lehetőleg gyorsan és hallgatagon elsurranjon.

Nem fenékiig tejföl tehát az a mi egész parlamenti dicsőségünk. Ha a mellett a magas önérzet mellett, mely mint említettem, sok körülménynél fogva dagaszthatja a tagok kebelét, ha azon páratlan kellemes és vonzó kedélyesség mellett, mely a képviselőház tagjainak személyes érintkezésében állandóan honos, olykor a dolgok fenekére vetünk egy tekintetet, lehetetlen, hogy ne érezzük nyavalyás voltunkat. Az a hiányosság, visszáság, sőt természetellenesség, mely egész állapotunkat négyszáz esztendő óta jellemzi, kifejezésre jut országgyűlési viszonyainkban is, fokozott mértékben valamennyi a modus vivendinek legújabb kísérlete, a közösügyi rendszer hatása alatt. Mindazoknak a visszáságoknak egyetlen de biztos orvossága van, az a nagy általános gyógyszer, mely egyedül segíthet összes bajainkon, az állami függetlenség.

A mi a nagy üdült betegségen, a függetlenség hiányán kívül parlamenti viszonyainkban mint baj mutatkozik, segíteni kell rajta lehetőleg kétségtelenül, de nem bír azzal a nagy fontossággal, melyet parlamentünknek önmagáról, szerepének fontosságáról táplált véleménye a különféle bajok és fogyatkozásoknak tulajdonít. Választási törvény, census, kúriai bíraskodás, összeférhetlenségi törvény mind csak palliatívák, mint házi ügyek nagy érdekeltséggel tárgyalatnak, de a nagy bajon nem segítenek, ott hagyják azon niódon. Hanem azok az állapotok, melyeknek szanalását ezekkel a palliativ szerekkel akarják eszközölni, igen is

többé-kevésbé okozati összefüggésben vannak a közös-
 üggyel rendszerrel, mint régi ferde közéleti viszonyainkat
 még inkább súlyosító tényezővel s azért zárszámadásának
 egyik tételét képezik. ^N

Választási törvényünkről lehetne ezt legkevésbé mon-
 dani, de parlamenti viszonyaink tárgyalásánál, önként lép
 előtérbe, legyen szabad róla pár szót mondanom. A mi
 választási törvényünk gyarlóbb, semhogy azzal lehetne el-
 ütni a kérdést, hogy tökéletes választási törvényt alkotni
 egyáltalában nem lehet. Tűrhető talán a városi választó
 kerületekben, de annál tökéletlenebb a túlnyomó számú
 falusiakban. Ezekben a fennálló census, akár helyesbítve,
 akár nem, olyformán hogy a vagyoni mértéke ne le-
 gyen egyenlőtlen az ország különböző részeiben, sehog-
 y sem felel meg a helyes és jó választás kívánalmainak. Vagy
 azon elvnek kellene alapul szolgálnia, hogy a választásba
 csak azok folyjanak be, kik a fenforgó politikai kérdéseket
 megérteni s kellőleg mérlegelni képesek, vagy azt az elvet,
 hogy a választás egyedül a személyes bizalom kérdése
 legyen. Ez utóbbi esetben csak az a kérdés dönt a vá-
 lasztó elhatározásánál, ki az az ember a kerületben, a kit
 legokosabb embernek s a mellett jóra való becsületos ember-
 nek tartanak, úgy hogy legméltóbb arra, hogy az ország
 dolgának intézésébe befolyást gyakoroljon. A mostani cen-
 sus nem felel meg egyik elvnek sem. Vannak az egyszerű
 földműves nép soraiban is eszes emberek, jellemes embe-
 rek, úgy hogy a politikai kérdések felől maguknak véle-
 ményt formálni s mellette szilárdan megállani képesek;
 oly értékes elem ez, melynek becsét eléggé méltányolni
 alig lehet; ezeket kizárni a választói jogból nemcsak igaz-
 ságtalan volna, de egyenesen kárára válnék a közügynek;
 de azt, hogy túlnyomó része a mostani választóknak milyen
 képesítéssel bír a fenforgó ügyek mérlegelésére és miként

kontemplálja és használja a maga választói kiváltságát, nagyon jól ismerjük. Annak a becses elemnek befolyását tehát biztosítani kell minden esetre, tehát okvetlen tágítani a mostani censuson, mert az az elem feltalálható a fertálytelekes kategórián alul is; a nagy tömegeknek döntő befolyását pedig akként kell szabályozni, hogy ám legyen spontán s akkor, miután a jelöltek jó hírneve által vezetetik, aggályos nem is lehet, de pusztá eszköze gyanánt másoknak ne szerepelhessen. Ezt nem lehet másként elérni, mint az általános és községenként gyakorlandó szavazati joggal. Hogy az a rendszer czélszerűen működhessék, nagy mértékben függ attól, miként alkalmaztatik a gyakorlatban, ennek módját semmi esetre sem kell a ministeri bureaukban, hanem igazi szakértők körében megalkotni. És nem várni tökéletes eredményt, beérni azzal ha a helyzet javul, mert a hamisítványok korszakát éljük, melyben nemcsak mindennemű portékának, de minden elvnek meghamisítása is napirenden van, míg majd talán egy jobb világ nem virrad ránk.

Egyébiránt csinálhatunk választási törvényt bármilyent, ha a közszellem corrupált vagy alélt; nincs az a választási törvény a világon, melylyel egy hivatása színvonalán álló képviselőházat összepaklizni lehetne. Az az eset áll be, melyről a borsodi matyó, mikor csak egy jelölt van, azt mondja: nincs miből választani. Ha erős a nemzeti érzés, elképzelve hogy egy csapatba volna özszeterelve az ország minden passiv választóképességgel bíró embere, találomra ki lehetne belőle szakasztani ötödfélszáz olyan embert, a kire rá lehetne bízni az ország sorsát. A francia Constituaute elhatározta, hogy az új assemblée législativebe senkit sem lehet a régi tagokból választani s az új nemzeti gyűlés tökéletesen a régiek nyomdokaiba lejtett. Tökéletlenebbül egybeállított nemzeti gyűlést mint a

régi magyar volt, képzelni is alig lehet. Kevés számú utasítással kezén-lában megkötött megyei követ, a 200 négyszög mértföldnyi Bihar, a majdnem akkora Pest és Bács két követet küldött, csakúgy mint a 10 négyszög mértföldnyi Torna, ott ültek a városi követek szavazatjog nélkül, ott a káptalanok követei, sőt az országos üléseken a királyi ítélőtábla s mindehhez egy zajongó s tetszést nemtetszést nyilvánító hallgatóság; a főrendiház magas méltóságokból, született mágnásokból állott, kik régóta absorbeálva az udvar befolyása által, magyarul beszélni nem tudtak és ilyen országgyűlés őrizte meg híven az ország alkotmányát az alatt az annyit korholt hosszú idő alatt, melyben az osztrák kormányrendszer vampyrja majdnem az utolsó cseppig kiszívta a nemzet életerejét, és ilyen országgyűlés alkotta meg végre az 1848-diki törvényeket. Az 1867-diki törvényeket pedig rendes népképviselési alapon választott országgyűlés csinálta meg.

A curiai bíraskodásról szóló törvény, valamint az összeférhetlenségi törvénynek most (márczius 1901.) munkában levő szigorítása csak tünetei parlamenti viszonyaink elfajulásának, annak a rettenetes erkölcsi kórnak, melyre nézve váltig vitázhatnak, hogy a közösügyi rendszerrel nincs okozati összefüggésben, de a történelem felfogja jegyezni, s ebben nincs hatalom a mely megakadályozhassa, hogy vele egyidejűleg lepte meg az országot. Ezt a Duna vize se fogja lemosni a közösügyi rendszerről. Nagy remények csatlakoznak ezekhez a törvényekhez, de én azt hiszem hogy eredményök nem lesz más mint keserű csalódás. Ezek az eszközök, melyek pedig drágák, mert nagy elvi áldozatokba kerülnek, olyanok mint annak a charlatan orvosnak szereai, a ki csak a kórtüneteket gyógyítja és nem a kórt magát.

A curiai bíraskodás, melyet újabban az összeférhet-

lenségi ügyekre is kiakarnak terjeszteni, az országgyűlés souverainitásán ütött csorbát; nyílt bevallása annak, hogy pártérdekkel szemben a képviselőház tagjai igazság és tisztesség követelményének eleget tenni magukat képeseknek nem érzik. A párt, illetőleg személyes érdekek ezen elfajulásának bizonyítványául fog fenmaradni ez a törvény, de a palliatív orvoslás célja nem lesz elérve. Számptalan példakkal tanúsítja a történelem, hogy politikai kérdésekben a bíróságok soha sem tudnak helyt állani, mindig meghajolnak a hatalom követelése előtt. Ott van az angol Haynaunak, Jeffreysnek példája a Stuartok korából, de itt van saját hazánkban a magyar Haynau Németh kir. jogigazgató magaviselete, a kir. Tábla és Guria ítéletei a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával, itt van Wesselényi és az «ifjak» elítéltetése, még a legújabb korszakból is Miletics elítéltetése; mit lehet várni a bíróságoktól oly korszakban, midőn a választásoknál és igazolásoknál minden szemérem félretétele a bevett szokásokhoz, könnyedén vett dolgokhoz tartozik; úgy hogy a bíróságok, melyek nálunk teljesen burocraticus szervezettel bírnak, nemcsak a hatalom befolyása alatt állanak, de még a közvélemény lazaságában is nyernek igazságtalan eljárásra bátorítást¹? – Az összeférhetlenség kiáltó elvi ellentétben áll a választási szabadsággal. Kinek mi köze hozzá, kire ruházza a választó a maga bizodalját? Ha neki úgy tetszik, választ egy volt gályarabot, mint Olaszországban nem régen történt. Ha van igazi incompatibilitás, a katolikus papoké volna az, de ez szóba se hozatott. Kimustrálni köréből a nemtetsző tagokat a képviselőháznak nem szabad, nem testület, mely tagjainak minőségéért szavatol, csak az arra jogosultak által odaküldött egyének összessége. Az erkölcsi romlottságot akarják gyógyítani vagy legalább káros hatásának elébe gátat vetni? Ha meg van, dúlni

fog más eszközökkel, melyeknek feltalálásában nem fog hiányozni a leleményesség. Ily kicsinyes módszerrel nem lehet átalakítani corumpált társadalmat. Voltak ilyen korszakok más országokban is, a corruptió járványként dült s megszedvén áldozatait, elmúlt s ismét beállott a közerkölcsiségnek emberileg lehetséges átlagos jó állapota. Angolországban is volt oly korszak, midőn az alsóház tagjai rendszeresített fizetést húztak az udvartól, úgy hogy rangjukat s tekintélyüket az adta meg, ki mennyit kap; volt későbbi korszak, midőn az alsóház fele hivatalnokokból állott, ezeket a kórokat önerejével távolította el testéből, kuruzsolás nélkül. Csak így fog bekövetkezhetni nálunk is az alapos gyógyulás, annak a purificationnak, melyben most sokan jobb ügghöz méltó buzgalommal fáradoznak, alig lesz más eredménye mint az hogy parlamenti viszonyaink revelátiójával szomorú bizonyítványt fogtak kiállítani a közösügyes korszak erkölcsi minőségéről.

A parlamentáris kormányforma behozatala óta nálunk már épen nincs parlamentarismus; még inkább volt a régi rendi országgyűlés mellett, midőn a conservativ és haladó-párti normális alakulás mellett végre fel is billent a többség mérlegserpenyője s a kisebbség kormányra jutott. A mostani pártalakulás a fennálló állami szervezet fentartása vagy megdöntése körül forog. Hogy ez nem normális parlamentáris pártalakulás, az tökéletesen igaz. Ilyen pártalakulás csak Franciaország forradalmi talaján tenyészik; hogy a mi mostani pártalakulásunkon is van bizonyos forradalmi vonás, az félreismerhetetlen s tagadni nincs miért. Jó helyen tapogatódnak tehát azok az időről-időre felmerülő jámbor óhajtások, hogy a függetlenségi párt hagyjon fel a közjogi küzdelemmel s tegyen ez által lehetségessé egy egészségesebb s igazán parlamentáris pártalakulást.

lást. Jámbor óhajtások igen is; mert bármennyire közvetlen oka is a közjogi ellenzék a mostani pártalakulásnak s ennek következtében parlamenti viszonyaink elfajulásának, a bajnak közvetve vagyis első sorban azok az okai, a kik a közösügyi rendszert megteremtették; míg ez a rendszer fennáll, higyjük a magyarok istenét, hogy mindig lesz közjogi ellenzék. Ebben a nemzetnek még nagyobb érdeke fekszik mint abban, hogy legyen correct parlamentarismus. Abnormis egész állami helyzetünk, kormányzati és parlamenti viszonyaink, az országgyűlési pártalakulás, de legabnormisabb képződménye a kornak maga a nagy szabadelvű párt vagyis igaz néven kormánypárt.

A kormánypárt a mint most már teljesen kifejlődve itt áll, nem a szó igazi értelmének megfelelő parlamenti párt, hanem egy a kormánnyal egybeolvadt s az egész országra kiterjedő szövetkezet, mely az ország részére fenhagyott egész közhatalom gyakorlását s az ahhoz kötött összes személyes előnyök élvezetét birtokában tartja. Gonsolidált hatalma érzetében azt mondja XIV. Lajossal: *l'état c'est moi*.

A szövetkezetnek törzstagjai voltak azok az országgyűlési képviselők, a kik 1867-ben a közösügyi berendezést megállapították. Ezek képezték a syndicatust, mely választásról-választásra magát azóta kiegészíti; végrehajtó bizottsága a kormány; tagjai mindazok, kik a közösügyes politikai programot vallják s a syndicatus és végrehajtó bizottság intézkedéseinek magukat alávetik.

Felmerül ezen attributumok felsorolásánál mindenek előtt az a kérdés, miként lehet egy ily nagy ország nagy számú értelmiségi osztályát s annak a köznépnél levő clienteláját egy szövetség keretébe összefoglalni. A megfejtés abban található, hogy annak az osztálynak nagy számából jelentékeny levonások eszközölhetők, eltekintve attól, hogy nálunk a népességhez képest nem is oly nagy az értelmi-

ségi osztály mint más országokban. A levonás rovatába esnek, egészen ki vannak zárva a szövetkezeti célok élvezetéből: 1. a közjogi ellenzék; 2. más esetleg alakulandó politikai pártok; 3. a nemzetiségek. Az utóbbiak politikai ellenzéki állást foglalnak el, de ha ezt nem tennék is és a mennyiben nem teszik is, egy különleges szempont alá esnek. Ezen levonások után, nem oly túlságos nagy a szövetkezetbe foglalt tagok száma, hogy őket kellőleg egybefoglalni és állandóan összetartani ne lehetne, a mint ezt a következők meg is mutatta. Voltak egyszer-másszor kisebb-nagyobb úgynevezett kavarodások, kisebbszerű palotaforradalmak, ideig óráig tartó vérbőségi bajok, melyeknek oka a tagok túlságos nagy számából eredt, de azért a kormánypárt maga szövetkezett, sőt ligaszerű consistentiáját harmincnyégyéven át megtartotta. Csak arra volt utalva s ennek következetesen meg is felelt, hogy az osztalékban s esetről-esetre való gratificatiókban ne legyen fogyatkozás. A pártszövetkezet vagy szövetkezeti párt különleges jellege főleg a kormányhoz való viszonyában jut kifejezésre. Nincs sem saját pártvezére, sem saját pártelnöke, mind a két állást a kormány illetőleg a kormányelnök tölti be. A kit a pártkörben pártelnöknek neveznek (vizsalyi báró Podmaniczky), annak hatásköre nem felel meg más pártok elnökei hatáskörének. Pártvezér és pártelnök két különálló fogalom, olyformán viszonyul egymáshoz mint a latin mondás tartja: orator fit, poéta nascitur. A pártvezér születik, a pártelnököt tenni kell, mi nem zárja ki azt, hogy a két állást néha egy ember foglalja el. így megy nálunk más pártoknál, Angliában a pártoknak, akár többség, akár kisebbség, saját vezetőjük, leaderjök van, az teljesen ki van zárva, hogy a kormány vezetője pártvezető legyen. A mi többségben levő pártunknál a miniszerelnök totum-fac. Ő végzi a pártnak nemcsak szellemi vezérletét, hanem a

fontosabb pártelnöki funkciókat is, például az országgyűlési választások vezetését; hatásköre annyira kiterjed hogy, mint mondani szokták, két fát nem lehet keresztbe tenni a párt körében az ő tudta és beleegyezése nélkül. Pedig qualificíója hiányos úgy a pártvezéri mint a pártelnöki funkciókra nézve. Igaz, hogy a parlament főleg az a tér, hol egyesek azon kategóriába jutnak, hogy kormányelnöki jelöltekké válnak, de azért megtörténik hogy nem az lesz miniszterelnök, kit a párt mint vezérét követni óhajtana, valamint az is hogy a kit olyannak kijelöl, nem lesz, vagy nem maradhat miniszterelnök. Ott van Bánffy és Wekerle esete. A kormánypártnak vezére tehát nem születik, elnöke nem választatik, neki nincs se saját vezére, se önválasztotta elnöke, neki ez állásokra csak képesítő és candidáló hatásköre van, rajta kívül álló tényező, az uralkodó nevezi ki úgy vezérét mint elnökét.

A párt, mint mondani szokás, kiránthatja a pokróczot a kormányelnök alól, ha felmondja neki a bizodalját s akkor kap más embert vezérül és elnökül, de az nem változtat azon, hogy a kormányhoz való viszonyánál fogva a pártnak parlamentaris jellege teljesen ki van forgatva természetéből. Mihelyt valamely kormány a nyeregbe ül, attól fogva absolutistice uralkodik (már t. i. lefelé; mennyire nem absolut uralkodik fölfelé, azt tudjuk) föltétlen bizalmat azaz engedelmességet követel s ezt meg is kapja, a nagy kormánypárt nem egyéb, mint egy chorus, melynek nincs más rendeltetése, mint az, hogy a kormányt feltétlenül támogassa s a nemzetben azt az illusiot, hogy alkotmányosan és parlamentaris módon kormányoztatik, fentartsa. A párt felmentve érzi magát a szorosabban vett törvényhozói működés alól is; nem volt rá eset az egész közösi korszak alatt, hogy közüle valaki önálló fontosabb indítvánnyal vagy törvényjavaslattal állott volna elő. A kép-

viselőknél kezdeményezési joga teljesen írott malaszttá vált s a törvényhozási gyakorlatnak ezen elfajulása már annyira meggyökeresedett, hogy az ellenzék se él az iniciativa jogával, alkalmazkodik ahhoz a hybridumhoz, hogy utasítsák a kormány ilyen s ilyen javaslat behozatalára. A kormány a maga bürokrataival elkészíteti a javaslatokat, a többség, akár van ellenök kifogása akár nincs, föltétlen megszavazza – ezt nevezik nálunk legislatiónak, alkotmányosságának. Egyedüli reális szerepe a nagy pártoknak abból áll, hogy esetről-esetre megjelöli azt az egyént, kit a kormány élén látni óhajt, tagjai pedig használják az alkalmat, hogy a parlamenti gyakorlat közben a közfigyelmet magukra vonják, igény öket a közjóban való részesülésre megállapítsák; hogy ezenkívül mivel töltik üres idejüket, arra épen most érdekes világot vet az összeférhetlenségi törvény tárgyalása.

Ez nem parlamentarismus. Az ilyen párt nem parlamenti párt, ez nem egyéb mint egy nagy érdekszövetkezet. Érdekszövetkezet először is a kormány és a párt közt. Kéz kezét mos; a párt árkon-berken követi a kormányt, vele szemben magát egy mameluk csapattá és szavazógéppé alacsonyítja le, a kormány vizontszolgálatképen a pártoknak tart fenn kizárólag minden személyes kedvezményt, a párttal karöltve követi azt az irányt, hogy ezek a kedvezmények folytonosan szaporíttassanak, úgy hogy minél többeknek jusson és lehetőleg jó osztályrész.

Hova fajul el ily viszonyok közt nálunk a parlamentarismus, de általában az alkotmányosság, élénken illusztrálja azon tény, hogy immár eljutottunk az úgynevezett «hivatalos képviselő jelöltekhez» is. Ez a species III. Napóleon alatt merült fel, abban az alkotmányos keretben, mely az «idées napoleonéennes» megtestesülésének torzszülöttje volt.. Az utolsó előtti választások alkalmával már minden tartózkodás nélkül állítottak be kerületekbe jelöltek és pedig.

különben jelentékeny emberek, azon kijelentéssel hogy ők a hivatalos jelöltek. Ez volt az eset épen azon kerületben is, melyhez e sorok írója tartozik. És már most is 1901-iki úgynevezett tiszta választások mozgalmában, hangzik a bemutatásnak ez a díszes formája. íme közelítünk a második francia császárság politikai erkölcei mellett annak alkotmányos formáihoz is, e tekintetben már Sedanhoz közeledünk. Igaz hogy Széll miniszterelnök úr a hivatalos jelölt elnevezést desavouálta, ele már annyira szokásba jött, hogy hangzik széltében mind a mellett. Nem is lehet másképen, mikor roppant tevékenység kifejtésével a kormány feje intézi a szabad választásokat. A kormány feje által sub titulo pártvezér által, vezetett szabadválasztás, ez azután az igazi fából vaskarika.

A közösüges párt elfajulásának alapvető oka magában azon helyzetben rejlik, melyben találta magát a kiegyezés létrejövele után. Az ő feladata volt a megteremtett új alapot egy élénk ellenzék ellenében fentartani és védelmezni, más részről az ország felvirágoztatása érdekében kifejtendő tevékenységgel a végbement jogfeladásokat igazolni. A helyzet fatális volta abban rejlett hogy a közösüges pártnak oly alapvető alkotmány miatt kellett szavatolni, melyben a nemzet megnyugvását nem találhatta. Ezt kétségen kívül helyezte azon erős ellenzés, melyre a 67-iki mű kezdettől fogva talált s mely az egész korszakon át mind a mai napig kísérette. Hogy ekként legyen controvertálva maga az alap, melyen egy államnak alkotmányépülete nyugszik, az abnormis dolog. Talán Franciaországot kivéve, mely legalább az 1870-iki köztársaságig nem állott egy századon át semmi kormányformát, nincs egyetlen állam Európában, melyben controvertálva volnának az államnak alapvető intézményei. Az abnormis helyzetnek csakis abnormis következményei lehettek.

Az 1848-iki alkotmányrendezés nemcsak általános belenyugvással, de lelkesedéssel fogadtatott az egész magyar nemzet által, belenyugodtak a korábban fennállott összes pártok, azok is kik vele szemben tele voltak aggályokkal, sőt visszatartani megakadályozni is megkísérelték. Az 1867-iki mű nem az általános felbuzdulás műve volt, egy párt egyszerű szavazattöbbséggel octroyálta rá a másikra és az országra. Az ilyen alkotmányozásnak nem lehet más következése mint az, a mely tényleg előállott, meg lett teremtve az úgynevezett közjogi ellenzék, más komoly pártalakulás mint olyan, mely a közjogi kérdés körül forog s a parlamentarizmus úgynevezett váltógazdaság az egész korszakon át lehetetlennek bizonyult be.

Természetes hogy a közösügyes párt a maga művét megvédeni akarta s e célból a rendelkezésére állott eszközöket hathatósan kihasználni törekedett. A pártactióban való éberség és erély nem is volt felesleges, mert a közjogi ellenzék, habár létszáma a parlamentben nem volt is aggályos, de erős tartalékkal bírt az országban, abban hogy a magyar nép színe-javát számította hívei közzé, a nemzet történelmi emlékeiben, sőt még azon aspiratiókban is, melyek kiirthatatlanul élnek minden magyar ember lelkében, bármiféle pártállásba engedi is magát sodortatni. Voltak is olyan momentumok, hogy a nagy párt helyzete válságosnak mutatkozott. Ilyen volt az mindjárt kezdetben, midőn a nagy Deák-párt benső meghasonlás folytán magával jó tehetetlennek bizonyult be, egyik ephemer ministerium kergette a másikat, míg a Tisza-Ghiczy-féle baloldali párt s mellette a kicsi, de erős bors 48-as párt, meg a Turinból jövő levelek «a Corinthusbeliekhez» ugyancsak döngették a közösügyes építmény kapuit; ilyen volt később az is midőn a Tisza-féle nagy fúzió után 30 tagból álló függetlenségi párt két választás után 90 -re szaporodott.

Ha természetes volt a buzgalom, melyet az akkor Deák-pártnak nevezett kormánypárt a maga művének védelmében tanúsított, ebbe a buzgalomba csakhamar belevegyültek nemtisztá motívumok is. Nagy díj volt arra kitűzve, hogy a párt a többséget sőt az uralkodó állást megtartsa, mert a belügyi kormányzat egész terén nagy cselekvési szabadságot, szabad vásárt adott az új kiegyezés. És pedig beláthatlan időre, mindaddig t. i. míg az új rendszert a közjogi ellenzéktől megvédeni sikerülni fog. Csakhamar bekövetkezett tehát az ismert hasonlat megvalósulása, hogy a folyó vize tiszta míg forrásától messze nem halad, a lapályra s városok közé nem jut. Az Ohle folyó vize kristálytisza míg kövecses ágyában a Sudett hegység közt folyik Boroszlóban már die stinkete Ohle a neve. A közözügyi rendszer azonban nem volt tiszta már forrásánál sem, mert mint fentebb előadtam, a rendszer létrejövetelére nemcsak belejátszott, de egyik főindok volt a személyes érvényesülés vágyának türelmetlensége.

Hozzá is láttak alaposan, hogy a kezökben levő hatalmi állás alapjait minél jobban megszilárdítsák s e célra nagyon alkalmas volt azon körülmény, hogy mindenféle nagyobb szervezési munkálatokat kellett létesíteni. Ezeket azután mind úgy csinálták meg, hogy az országos institúciók hatalmi eszközökké váljanak, modern állam jelszava mellett meghonosították a legmerevebb centralisatiót és bureaucrátiát. így lett a közözügyi rendszernek kifejlődése folytán áldozata az önkormányzat classicus földjén a szabadság. A párturalmi rendszer a Tisza-féle fúzió után érte el teljes kiépítését, de az alapvető intézkedések megtörténtek nemsokára, 1869-ben a bírói hatalom gyakorlásáról, majd 1870-ben a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvények meghozatalával.

Az összes bíróságok kinevezésével az ősi megyét ketté-

hasították: felét, az alsófokú bíraskodást a kormány illetőleg párthatalom részére zsebre vágták, a másik felét eltorzították, úgy hogy a tisztviselőknek nagy mértékben denaturált választásán s a nagyon szűk hatáskörre szorított közgyűlésen kívül a régi institutio lényegéből semmi sem maradt; ennek is véget akartak később vetni a Szapáry-kormány alatt, de tudvalevőleg a függetlenségi párt obstructiója akkor megmentette; a halálharang azonban csilingel folytonosan, az ősi önkormányzat várja a kegyelemdőfést. Ama törvényes intézkedések semmiféle tárgyi-lagos szempontok által nem voltak indokolva, sem törvénykezés sem közigazgatás terén a megyékre nem volt panasz, ellenkezőleg kitűnő szolgálatokat tettek a lefolyt alkotmányos vajúdas anarchicus viszonyai közt, az alkotmánynak úgynevezett helyreállítása után a régi routinnal felvették a két évtized előtt kezökből kiesett fonalat, normálisan működtek s a régi önkormányzathoz való ragaszkodásnak, a közjóra való lelkes közreműködésnek lélekemelő példáit szolgáltatták. Ezzel szemben a hatalmat megízelt kormánypárt vak és siket maradt, valóságos reactionarius indulattal sőt kedvteléssel, dúlt az intézményes szabadság megbecsülhetlen biztosítékaiban. Európai színvonalat emlegettek minduntalan, mintha Angolország nem is volna Európában, a bachkorszaknál és provisoriumnál gyakorlatban egyebet nem látott, francia és német törvényhozással saturalt egyének által készített javaslatokat létesítettek törvények gyanánt, mintha törvényhozás tekintetében Magyarország tabula-rasa lett volna, melyben egyáltalában nem léteznék oly joggyakorlati alapok, melyekre biztosan és czélszerűen lehet építeni a változó körülmények és a viszonyok új fejleményei által igényelt változtatásokat, esetleg új alkotásokat is. de mindig úgy hogy azok a fejlődés szerves természetét meg ne zavarják.

És teljesen mellőztek egy nagy fontossági! politikai momentumot, azt t. i. hogy az általuk megteremtett közjogi helyzet állami önállóság szempontjából egyáltalában nem olyan, hogy minden gond nélkül kidobhatjuk a hajóból mint felesleges súlylomot mindazt mi azelőtt a nemzeti szabadság megóvására hathatós és sikeres eszköznek bizonyult be. Ezzel akartak talán a mellett tüntetni, hogy az általuk megteremtett mű mennyire tökéletes] Nem ezen tökéletesség ragyogása által voltak elvakítva, hanem azon kilátás fénye által, melylyel az új rendszabályok bizton várható hatalmi eredménye szemüket kápráztatta. Az ezer meg ezer bírói állás, melyet kegyként osztogatni lehet, a főispánok zsarnoki hatalma, mely fokról-fokra az utolsó kunyhóig érezhetővé fogja tenni a központi hatalmat s csirájában fog megölni minden renitentiát. Így ölte meg a közösügi rendszer a megyei önkormányzatot.

Ily alapvető intézkedések után vette át Tisza Kálmán a kormánypárt vezetését. Föltettem magamban, hogy e munka folyamában lehetőleg kerülni fogom a személyes vonatkozásokat, de beszélni a lefolyt közösügyes korszakról s mellőzni azt. ki az egész időnek egyik vezéralakja volt s 15 évig a kormány rúdját fogta kezében, teljes lehetetlen. Nem szólok arról a nagy apostasiáról, mely páratlanul áll történelmünkben, pedig mint Élőbeszédemben említettem, Ausztriával való viszonyunk következtében hazánk a politikai in-színeváltozásnak fájdalom classicus földjévé lett, míg más boldogabb országokban a körülmények nem készítettek számára talajt. Évtizedek témája volt az elveknek az a híres szegre akasztása, mint most már véglegesen látható, keresztre feszítése.

Tisza Kálmán volt épen a legalkalmasabb ember a nagy hatalmi és érdekszövétség kiépítésére. Nála soha se mutatkozott jellemvonásként az erőszakosság, ezzel csak

is árthatott volna a czélnak, mert erős actió erős reactiót szül. Nem ment tovább a vitatkozásban való kíméletlen érdességnél s e tekintetben Tisza mint magister, Csernátony mint famulus illetőleg intimus valóságos iskolát alapított, de a fortiter in re suaviter in modo, jelszót inkább megfordítva tartotta meg. Nem erőltetett semmit, kiméivé szinte fősvényen bánt az eszközökkel, szepességi német honfitársaink azon életphilosophiai elve szerint: a mit holnap kellene végezned, végezd el ma; a mit ma kellene megenned, holnap edd meg. Ha távol állott az erőszakoságtól, ép oly távol állott minden idealismustól is, ha ezt elsőrendű államférfiúi képesítő vonásnak tekintjük, akkor Tisza Kálmán csakugyan nagy államférfiú volt. Magasabb röptű ambíció, hogy fényes csillagokkal írja az égboltra nevét, nagy alkotások utáni vágy őt nem hevítette; nagy terveket ő nem concipiált, csak mások eszméit vette a legélesebb analysis alá s megállapodásai rendszeren a^ kerékvágás közölésének jellegével bírtak. Valami végtelen prózai és szürke volt az egész légkör, melyet maga körül teremtett; hogy ő valamiért lelkesült volna, azt ép úgy nem tapasztalta senki, mint nem hallotta emberfia hogy valaha költőt idézett volna. Beszédeiben is mintegy szándékosan került minden úgynevezett flosculust, sőt még bővebb fejtegetést is; mikor a parlamentben beszélt, olyan volt mint egy drótos tót, ki a falu utcáján végig megy, jobbról-balról kiszaladnak a kutyák és lábszárát fenyegetik; a drótos tót görcsös botjával jókat suhint jobbra balra s a kutyák sivalkodva vonulnak vissza portáikra. A kép-J viselőházban gyakran voltak oly momentumok, mikor a vita beható elvi fejtegetések és fényes szónoklat folytán igazán magasabb színvonalra emelkedett; mikor Tisza Kálmán felkelt, rendszeren sikerült neki a melegebb hangulatot lehűteni s a vitát a köznapiasság színvonalára leszáll-

lítani; ott hagyta a mélyebben járó fejtegetéseket, nem a tárgyról hanem a tárgy körül beszélt, csak az alkalmat kereste éles megjegyzések és visszavágások tételére. Az ilyen szónoklati modor mellett nem igen is fog történni az, hogy Ciceronét *Orationes*, Macaulay's *speeches*, Apponyi Albert beszédei mellé fog sorakozni egy Tisza Kálmán beszédei című gyűjtemény, de a közvetlen siker, a «be-felelés » hatása megvolt s ennél -egyebet ő nem is ambitionált.

Ha mindezen vonások nem épen olyanok, melyek handót a Pantheonba vezetnek, melynek lakói közé ő nem is-igen vágyakozott, nyilvánított mindenkor oly tulajdon-ságot is mely a sikernek majdnem csalhatlan biztosítója, rendkívüli szívósságot és következetességet abban, hogy céljáról egy pillanatra ne vegye le szemét. Prózai lelkü-léte mellett ebben mégis szinte ideológiának és phanaticus-nak mutatkozott. Úgy látszott lelkébe volt oltva, mint a hogy a jezsuiták szoktak zsenge lelkekbe oltani más hitet, hogy neki missiója van arra, hogy ő legyen Magyarország első embere; ha nem volt benne idealismus és nem volt hiúság sem, ha épen nem szomjúhozta sőt megvetette az annak kielégítésére szolgáló nagyobb kisebb eszközöket, annál égetőbb szomjat érzett a legnagyobb személyes ér-vényesülés a hatalom tartalmas élvezete után.

Ilyen genius és ilyen feladat, valóban, mintha egymás számára lettek volna teremtvé. A megtörtént alapvetés után, a pártnak csak emberre volt szüksége, ki a tovább építésre alkalmas s hogy ezt megtalálta Tiszában, hogy benne meg volt a vezető álláshoz való átlagos képesítés, maga az a tény, hogy tizenötévig volt kormányelnök tagad-hatlanná tette. Viszont Tiszának is nagyon conveniált a rá váró szerep. Kizárólag csakis az ország «felvirágoztatá-sán» munkálkodni, ez előtte nagyon is ideális valaminek

látszott volna, de az az alsóbbrendű, prózaibb foglalkozás, mely mintegy nagyobb téren való folytatása volt a világot a club ablakából néző megszokott pártvezéri működésnek, tökéletesen megtelelt izlésének s e téren az otthonosság érzetével dolgozott. Az ő vezetése alatt fejlődött ki a hazai politikai társadalomnak az a structurája, mely fennáll a mai napig, mely szerint az úgynevezett szabadelvűpárt nem egyszerű parlamenti párt, hanem egy az egész országot behálózó szövetkezet, az országban található értelmes osztály túlnyomó részének egy compact testté való tömörítése, az eredeti törzskarnak, mely időről-időre maga egészíti ki magát, cliqueszerű együttállása és vezetése mellett.

Az eszközök vagyis most már Tisza sülje szerint, az utak és módok közt első helyen állott a Bécs előtt való feltétlen hódolat. Ott volt a hatalom kútfeje, miután a miniszterek kinevezése a fejedelemtől függ. Teljesen biztosítani kellett az udvart a párt feltétlen loyaltásáról, hogy bármiféle elemek részéről jöhető aknamunka ellen biztosítva legyen, például az ó-conservatív- párt maradványai, clericalis és főrendi elemek ellen, kik régi hagyományos összeköttetéseiket az udvarral esetleg értékesíteni kísérelhetnék meg; a pártnak el kellett tőkélnie arra, hogy az udvar iránt való szolgálati készségben magát senki által túli citáltatni ne engedje. Nem is fessegetett semmi olyan kérdést, mely odaát kellemetlenséget okozhatna: harmincz évig tűrte azt a kiáltó igazságtalanságot, valóságos képtelenséget, mely a fogyasztási adóknál fenforgott, belenyugodott az osztrák nemzeti bank új közösügyi intézményébe, ha mindjárt némi berzenkedés után. Nem fejtett ki semmi ellenállást, hogy közös birodalom eszméje, a birodalmi központosítás makacs iránya, mint fentebb előadtam az absolutisticus hajlamok mindinkább előnyomuljanak; ez és

csak a langsam aber entschieden vorwärts maximája szerint történt, mert ott sem tartották czélszerűnek a türelmetlenség elárulását. De a mi a legfőbb az az egyre fokozódó katonai követelések teljesítése volt. Ennél nincs a közönségi aera történetének szomorúbb fejezete, a kormány-párt magatartásának compromittálóbb vonása. A nagyhatalmi hóbort Molochhá nőtt, mely telhetetlenül követeli áldozatait, a hadügyi kormány a leglealázóbb módon bánik el az ügynevezett alkotmányos controllal, a delegatióval, korlátlanul tesz-vesz. utólagosan jelenti be az elköltött milliokat s hogy azok ni¹ tűnjenek fel oly abnormisoknak, előre jelzi a sokkal nagyobb kiadásokat, melyek mellett a mostani többletek szót sem érdemelnek. S szívják az ország életnedvét, ott vagyunk a hosszú béke alatt, hogy tovább nem bírjuk s ez az örült politika épen akkor fog megbicsaklani, mikor majd be kellene takarítani a hallatlan erőfeszítés gyümölcseit.

Egyetlen egyszer merészelt a part némi renitentiát tartsítani a bécsi akarat ellen s ez akkor volt midőn a horvátországi bánt szerették volna miniszterelnökké kinevezni. Nagyon jellemző ez az egyetlen eset. Nem az ország túlterhelése, nem a fennmaradt alkotmányos jogok újabb megcsönkítésének kísérlete, inert hiszen a véderőtörvény 10. és 14.§-nak nevezetes affaereje alkalmával ez ellen a pártnak nem volt legalább kezdetben kifogása, szóval nem az ország érdeke volt ezen egyetlen ellenszegülés indoka, hanem kizárólag a pártérdek. Még a pártérdeknek sem tárgyilagos hanem csakis személyes oldala. A párt syndicatusa nem akarta megengedni oly ember befurakozását sőt élére állítását a ki az uralkodó cliquehez nem tartozott, a ki nem volt hús az ő húsból, vér az ő vérukból, miután fontosabb szereplését extra muros folytatta, a kire nem lehetett azt mondani: áner von unsere

Leut. Ennyire haladott előre a hatalmi és érdekszövetkezet consolidatiója.

Ennek a consolidatióknak az volt az euphemisticus neve: a magyar állam consolidatiója. Ha olykor kérdést tett az ember, miben mutatkozik hát akár a Tisza-féle akár a többi kormányoknak valami kiválóbb érdeme, mindig csak az volt a felelet: a magyar állam consolidatiója!

A Bécs előtt való föltétlen hódolat mellett másik esz-köz volt a bureaucraticus kormányzati rendszernek kiépítése. Minél teljesebb ez a rendszer, annál nagyobb a kormány hatalma, a kormány nem egyéb, mint a párt végrehajtó bizottsága, a mi a kormány hatalmát fokozza, a párt erejét növeli. A törvényhatóságok megrendszabályozásával rávetették az országra a kényszerzubbonyt, ez volt az alapvető intézkedés, mely után a további fejlesztés magától ment; abból az országból, mely az önkormányzatnak classicus földje, csináltak oly tökéletesen bureaucraticus módon berendezett országot, mely e tekintetben ritkítja párját. Magát a megyét megtöltötték a bureaucraticus ügykezelés formáival úgy, hogy az, a mi benne még a régi önkormányzat formáiból megmaradt, teljesen megvan bénítva. Maguk az egyének, kik benne működnek, egészen más észjárást tanúsítanak, mint a régi megyei emberek; legfőbb ambíciójok s tisztviselői reputációjuknak legfőbb jogcíme abból áll, hogy mennyire teljesítik hajszálíg a túlcsigázott bureaucraticus chablonok követelményeit. De ezek olyanok, hogy, mint általánosan el van ismervé, nincs az a közigazgatási tisztviselő, a kibe belekötni ne lehetne; a fegyelmi eljárás és a főispáni önkény, valóságos Damocles kardként függ a legértelmesebb és szorgalmasabb ember fölött is, valamint hogy a főispáni kegynek napja egyenlően süt jók és gonoszokra csak tizenhárom próbás pártemberek legyenek. A függésnek, az apró zsarnoki terro-

rismusnak visszataszító képe lett a páratlan régi institúció, mint közigazgatási szerv egy lélek nélkül való mechanizmus. De az mindegy; a katonaságot kiszolgálja, a pénzügyi kormányt kiszolgálja, a párturalom céljaira, korteszolgálatra pedig kitűnő szerv – üsse a kő az ország polgárainak a jó közigazgatástól függő érdekeit.

A híres verulami Bacon azt mondja: philosophia parum libata abducit a deo, penitus hausta reducit ad eundem – a bölcsészet keveset kóstolva elvezet istentől, teljesen kimerítve visszavezet hozzá. Midőn a megyei közigazgatás államosítását sürgetik, talán abban hiszik rejleni a mostani [megyei] fogatkozásait, hogy a bureaucratia rendszer benne még nem teljes, azzá kell tenni s akkor a tapasztalt bajokon segítve lesz. Csakhogy a bureaucratia nem bölcsészet, nem is bölcs dolog s annál biztosabban megöli nemcsak a szabadságot, de magát a jó közigazgatást is, minél tökéletesebb. Hogy nem sokkal rosszabb, hogy nem vált egyenesen tűrhetlenné a mostani megyei közigazgatás, azt egyenesen annak lehet köszönni, hogy a tisztválasztásban és közgyűlési tanácskozásban van még a régi tradícióknak mibe kapaszkodniuk. Az államfenntartó kormányzó és közigazgatási képesség a magyar fajnak oly jellemvonása, mint például a zsidófajnak pénz és kereskedési ügyekhez való hajlama, annak köszönhető, hogy közigazgatás dolgából még így is vagyunk.

A bureaucratia rendszer nemcsak egész kormányzatunkat és közigazgatásunkat kerítette hatalmába, hanem behatolt a parlamentbe is, törvényhozási gyakorlatunk teljesen azon chablonok közt mozog, a melyeket látunk divatozni más országokban, melyekben a bureaucratia magát befészkelte. A képviselőháznak s minden egyes képviselőnek kezdeményezési joga ott van a házszabályokban, de a gyakorlatban teljesen írott malaszttá változott. Adnak be a

képviselők határozati javaslatokat, tesznek módosítási indítványokat, melyek rakásra megbuknak, de arról, hogy valaki törvényjavaslatot, bülletet terjesztene elő, szó sincs. Nagyon jellemző, hogy ha törvényalkotás szüksége fordul elő, az indítvány mindig csak akként szól, hogy a ministerium hívatik fel ilyen s ilyen törvényjavaslat előterjesztésére. Ez a módozat annyira divatba jön, hogy teljesen alkalmazkodik hozzá az ellenzék is. A törvényhozási iniciativa egészen a kormány kezébe ment át; a kormány kebelében azután van egy törvény és rendeletgyár, mely egészen a Bach-rendszer és provisorium tradíciói szerint gyárt rakásra törvényt és rendeletet, egy stílusban mind a kettőt, mintha csak a Reichsgesetzblatt számára dolgoznék. Hogy az efféle elméművek aztán kevés rokoni vonásokat mutatnak akár az öreg Corpus Jurishoz, akár az 1848-iki úgynevezett rögtönzésekhez, könnyen megérthető. A parlamentáris kormányról való conventionalis hazugság dolgozik itt is, hát hiszen a kormány a szabadelvű, párt válogatott embereiből áll, ki lehetne kompetensebb arra, hogy általa a párt a törvényhozói iniciatívát gyakorolja. Kényelmes dolog ez nagyon; a permanentiában levő szabadelvűpárt tagjai felmenteiteknek nézik magukat minden kissé fáradalmasabb törvényhozói működéstől s háborítlanul folytathatják a «közgazdasági tevékenységet.» Hanem ára van ennek a kényelmességnek; a kormány a benne helyezett bizalomczimén megköveteli, hogy a mit. ő a maga gyárából előhoz, azt elfogadják azon módon, az utolsó betűig, legfeljebb azt az engedményt teszi meg nagy ritkán, ha előre szépen megkérik, hogy maga ad be egy-egy módosítványt. Így van kiforgatva a kerékvágásból a képviselői iniciativa. maga az igazi alkotmányos törvényalkotás.

A mi magát azt a boszorkánykonyhát, a törvény és rendeletgyárai illeti, nem lehet feltételezni oly hiányát a

testületi szellemnek és jó czimboraságnak, hogy ott kéz kezet ne mosson s ne jöjjenek létre megállapodások kölcsönös kedveskedésből is, midőn egyik-másik miniszternek valami különös passziói akadnak. Ilyen lehetett Darányi miniszter úr javaslata illetőleg codex a gazdatisztek viszonyainak rendezéséről, mely a személyes szabadság rovására az állam rendelkezése körébe vont oly dolgokat, melyekhez az államnak semmi köze. Vagy ugyancsak az ő különös ötlete gazdasági cselédek és napszámosok állami jutalmazásáról. Sokkal jellemzőbb kis dolog mostani törvényalkotásunk szellemére s módjára nézve ez az utóbbi, semhogy pár szót róla elmondani elmulaszthatnám. «Cselédek és napszámosok» együttesen szerepelnek mint ez intézkedés tárgyai. No hát a tisztelt miniszter úr törvénygyári személyzetével együtt nem volt tisztában maga az objectum tekintetében. Nálunk cseléd – cseléd, a napszámos azonban független polgártárs, egy kalap alá nem vonhatók: meglehet másként van Kreutz-Schleitz országban, melynek törvényét recipiáltatni kedvök kerekedett. Kap az illető «hűséges» cseléd és napszámos száz koronát s diploma gyanánt egy aranyrámás képet, melyen egy pár kaszát kapát tartó alak látható Sobri Jóska szűrben és kalappal, melyet a főszolgabíró ad át a jámbor erkölcsöt és a magas kormányt dicsőítő magas szárnyalású beszéd kíséretében. A laureatus cseléd és napszámosnak nincs nagy öröme az adományban, az erénynek ezen apotheosisa a bünt kelti fel inkább szendergéséből, kegyetlen irigységet támaszt társai közt, kik nem látják be, miért volna Jankó vagy Jóska ötven forint erejéig becsületesebb ember ő náluknál. Hanem hát ha nem csurog, cseppen, a nagy érdekconsortiumba való beverbuválás czéljából egész a legalsóbb rétegekig, nem is oly rossz gondolat a Darányi miniszter úr ötlete. A törvényalkotásnak ez a bureaucraticus módja és szel-

lemé a legnagyobb mértékben viciálja magát a dualismust. Ha a kormánypártnak nincs érzéke a független magyar államiság iránt, arra talán mégis tart valamit, hogy a dualismus megmaradjon. Hiszen ennek a nagy államjogi, sőt nemzetközi elvnek mint az új rendezkedés kiindulási pontjának megállapítása volt, az, a mi a 67-iki közösügyi kiegyezésnek legnagyobb vívmánya gyanánt ünnepeletetett. Hátha oly nagyra voltak és vannak vele, tartásuk is fenn és ne ássák alá az által, hogy a törvényhozás útján mindinkább egyenlőkké teszik a közállapotokat Lajtán innen és Lajtán túl. Mert napról-napra ez történik. Magyar állampolgár, osztrák állampolgár kölcsönösen otthon találhatja magát a két Reichshäffte területén, egyenlő közigazgatási, törvénykezési stb. viszonyokat talál Stockerauban és Czauslauban egyrészt, Debreczenben és Gzeglédén másrészt. A dualismusról akként gondoskodott maga a dualisticas 1867-iki törvény, hogy a közös kormányon és delegatiókn kívül nemcsak a véderőtörvényt, hanem a közigazgatási ügyek egész sorozatát «egyenlő elvekből kiinduló törvények» által rendelte szabályoztatni; de ez nem volt elég, mert ugyanazt az irányt követi egyebekben is, melyekre nézve ezt tenni nem volna kötelező, egész legislatiólnak. A bureaucratia minden országban úgy hasonlít egymáshoz mint egyik tojás a másikhoz, már ez által is önként annál inkább egalizálódnak a Lajtán inneni és túli állapotok minél inkább haladunk bureaucraticus irányban, de nálunk még különösen is keresik az osztrák formákat, alig olvasunk a kormány által benyújtott törvényjavaslatot, hogy indoklásában ne szerepelne és pedig mint sláger azon indok, hogy «így van Ausztriában is». Így dolgozik tovább saját erejével a megteremtett helyzet logikája. Mély értelme volt annak, midőn az 1790: X. nagy törvényczikkbe ez lett beiktatva: Hungaria. . . propriis legibus ac Gonsvetudinibus,

non normano aliarum provinciarum . . . regnandum et gubernandum.

Az ősök úgy tudták s úgy is akarták, hogy más világ legyen itt és Ausztriában; a míg más törvény, más szokás, más közigazgatás és törvénykezés s ezek folytán egészen más közélet van két országban, arra hiába terjeszti ki egy közös hatalom a maga szárnyait, az mégis két ország; a közállapotoknak egyenlőkké tétele a leghathatósabb előmozdítója a birodalmi egységnek, ha százszor van is afirmálva dualismus és paritás a híres «éssel» egyetemben. Nem is az az, hogy a civilisatio bizonyos fokán a közállapotoknak a külföldiekkel való egyformaságát mellőzni nem lehet. Hát Angolország vajjon nem tartozik a civilizált államok közé? S miért lehet ott mégis egészen más világ a közélet egész vonalán? Miért kell nekünk sutba dobni saját önálló gazdag törvényhozási traditióinkat, saját jogfejlődésünket s e helyett épen az osztrák bürocratiát, tehát annak legczopfosabb, legabsolutisticusabb fajtáját venni majmolandó mintaképül?

Folytassuk a kormánypárt által használt «utak és módok» felsorolását.

Az eszközök eszköze a hivatalnoksereg szaporítása. A mint növeli a birodalmi központi hatalom azt a tábort, melyet Grillpartzer megénekelt, ép úgy neveli a mi nagyhatalmasságunk az uralkodó párt is a maga clientelájának roppant seregét. Gyöngéd érzelmeit nem bírta mindekkoráig akként megvalósítani mint az a másik hatalom, a fizetések javítására még nem történhetett annyi, mint a katonatisztekénél, de már útban van ez is, akár telik akár nem, hanem minden esetre legalább hadd jusson minél több embernek s legyen megbiztatva valamennyi fizetésemeléssel, mihelyt csak lehet. Ez az irány uralkodik egész törvényalkotásunkon; nincs oly új törvény, mely új állások teremtésével

ne járna, sőt gyakran úgy látszik, hogy nem azért hoznak be új intézményeket, mivel azokra tárgyilagos szempontból szükség van hanem azért, hogy a párt clienteláját szaporítani lehessen. Államosítani mindent, szűkebb körre szorítani minden önkormányzati sőt társadalmi tevékenységet, állandó és folytonosan fejlődő irány a párturalom egész ideje alatt.

Ez a törekvés az uralkodó pártnak már valósággal vérébe ment át és ösztönszerűleg hat: intézkedéseinél ez képezi a döntő momentumot, ez szorít háttérbe minden más tekintetet. A sok közül két példával kívánom illusztrálni állításomat.

A polgári házasság behozatalának genesisé mai napig sincs felderítve. Mint *deus et machina* állott elő az egész kezdeményezés. Az anyakönyvek vezetése ellen a lelkészek által nem volt semmi alapos kifogás, a *quieta non movere* elvét követni e téren bátran lehetett volna: az elkeresztelésen biztosan lehetett volna segíteni a kihágások szigorúbb meglényítésével. Igen ám, de a szabadelvűségi reputációnak felfrissítése mellett ott kecsegtetett egy nem megvetendő sportula, a jelentékeny számú anyakönyvvezető kinevezése, az elmaradhatatlan felügyelői állásokkal egyetemben; a szívekben és vesékben alighanem az volt a döntő momentum, ha csak nem az volt a mélyebb belátású illető tényezőknél, hogy mily szépen be lehet ez úton csempészni az egykor a magyar óliberalis világban anynyira perhorrescált és oly nagy zajt ütött reversalisokat.

Másik például nézzük az *acatholicus* papok *congruájá*-nak ügyét. Nagyon meglepő volt, hogy az állam a protestánsok iránt ennyire *coulansnak* mutatkozott, de az már a nemzetiségi kérdésre nézve uralkodó politika mellett s a döntő körök részéről is állandóan hangoztatott felfogás szerint egyenesen nonsense volt, hogy az állam a többi

acatholicus papok segélyezésével egy sereg «hazaárulót» vegyen ápoló gondozásába, mikor azoknak ezt kérni eszök ágában sem volt, sőt azután még szabadkoztak is tőle, úgy hogy a segély valósággal rájuk octroyáltatott. Mindig azt halljuk, hogy a nemzeti állam kiépítése, természetesen a nemzetiségek háttérbe szorításával a mindenek felett álló feladat, bezzeg van olyan, a mely még ennek is felette áll és ez nem más mint az, hogy a clientela nagy zsebébe vágják az összes acatholicus felekezeteket, közvetlenül a szegényebb lelkészek nagy tömegét, közvetve a felekezetek összességét, miután amazoknak megélhetésében érdekelve van.

Ki győzné előszámlálni az ezerféle utakat és módokat! Nemcsak a hivatalos állásokat, hanem azt az ezerféle javadal-mazást, melyet a kormánynak, mely s ezt sohasem kell felejtetni, nem egyéb, mint az uralkodó pártnak végrehajtó bizottsága, a jó érzelműek közt eldividálni módjában van. Mindjárt kezdetben a nagyobb organicus intézkedések alkalmával, a nagy tömeges kinevezéseknél, a nagy és családi vasutak engedélyezésénél csurgott, azután inkább csepegett, de időről-időre például a viczinálisoknál, a regálé-bérleteknél, az említett congruánál ismét csurgott; kilátásba van állandóan helyezve a megyei közigazgatás államosítása: a hatalmi érdek találékony eszének lesz rá gondja, hogy az a bizonyos húsos fazék soha ki ne fogyjon, a nagy állami refectorium rendes kosztján kívül jusson nagyobb szabású ünnepi lakmározásra is.

Csúnya világ az melyet ez országban megteremtettek. Régebben is volt aulicus párt, voltak nagyravágyó és hiú emberek, kik magas állásokra s kitüntetésekre aspiráltak, voltak kik zsebelni óhajtottak és voltak kik életfentartás céljából kisebb-nagyobb kormányhivatalok elnyerésére voltak utalva: de arról a rettenetes hajszaról, tolongásról, a pártfoglalásért való rimánkodásról s arról a pártfogoló fülbe-mászásról, mely most nagy tömegek részéről folyik s az

ország értelmiségének nappali éjjeli legfőbb gondját képezi, fogalma sem volt a régi világnak.

Dúskálni a hatalmi eszközökben, ez még nem elégítette ki az uralkodó párt közönségét, nagy animositást is tanúsított a hozzá nem tartozók irányában, nevezetesen lenézni, leszóllani, úton útfélen kisebbiteni, mintegy páriáknak tekinteni kivált a függetlenségi párt embereit, a jó mameluk-sághoz tartozott, mivel magát az ember a vezető rétegek szemében érdemesítheti. Ha valamire nem, hát a társadalmi élet viszonyainak ilyen rongálására csakugyan nem volt és nincs az exponált magyarságnak semmi szüksége.

Meg lett mételyezve politikai kérdések mérlegelésénél a helyes gondolkodásmód, a politikai működés terén a közmorál. Az uralkodó párt hatalmának consolidatiója s a hozzá csatolt személyes érdekeknek kielégítése lett az, a mi az uralkodó pártnál az elméket egészen elfoglalta. Teljesen elszoktak tőle, hogy arra is gondoljanak, jól van-e az így, bele lehet-e abba nyugodni, hogy egy ilyen nagy ország egy más országnak s mindent összevéve egy rongyos conglomeratumnak tartománya és gyarmata legyen. Helyzetünknek szélesebb látkörű felfogása, minden magasabb szárnyalású nemzeti önérzet, melynek lealázó helyzetünkkel kibékülnie soha se volna szabad, köztük teljesen háttérbe szorult, egész országos és nemzeti életműködésünk egy microcosmossá lett. Országos politikánk kortespolitikává zsugorodott össze, melyben államférfiak helyett kortesvezérek, szabadságszerető polgárok helyett jól tartott és nyáj ként vezetett kortestömegek szerepeltek. A praetorianusok, a mamelukok erkölcsi világa lépett a polgárerkölcshelyébe. A közmameluk fölmentettnak érezte magát attól, hogy saját eszével gondolkodjék s ha mamelukkötelességét teljesítette, azt hitte hogy omne túlit punctum s fel van mentve minden más közerkölcsi obligó alól.

Virágzását, legmagasabb kifejlődését az uralkodó párt hatalma az 1896. évi Bánffy-féle választások alkalmával érte el. Minden korábbi választásoknál is kifejtette a párt a maga erejét, az óriási hivatalos apparátus, a rengeteg érdekhalmaz és a mamelukmorál mindannyiszor fényes eredményeket mutatott fel. De hogy milyen erő rejlik eszközeiben, annak igazi tudatára csak akkor jutott el, mikor akadt egy arra termelt legény, hogy ezeket az eszközöket teljes mértékben kihasználja. Ez a legény volt báró Bánffy Dezső, ki igazolni akarta azt az erélyességi reputációt, melynek jogcímén lett a magasabb állásokra emelve. Csínált is oly választásokat hogy ő mellette kontároknek bizonyultak be a korábbi választások rendezői s a párt tapsokkal kísérte azt, a mivel csakis a magyar Herostrates hírnevét szerezhette meg magának báró Bánffy Dezső.

Ez volt a párthatalom culminációjának pontja, ez volt a párt apotheosisa. De az apotheosis fényes tűzijátéka után mégis maradt egy kis kellemetlen bűz is; a farsangnak megvolt a bójtje is. Az utóvégre kikeresített ellenzék az Acheronta movebo jelszavában keresett menekülést s az uralkodó pártnak a nagy választási diadal dicsősége mellé be kellett raktározni az exlexet, lex Tisza s általában a három évi közösügyi anarchia miseriáit is, mint a közösügyi rendszer legszebb virágzásának aranykorát. Igaz hogy ezen kellemetlenségekért ismét kapott vigasztalást abban, hogy a befusionált nemzeti pártot szerető keblére szoríthatta s most ismét oly helyzetben van, hogy túltengő nagyságában az embarras de richesses bajába keveredhetik. Van is erről sok szóbeszéd, de legalább új vezérét Széll Kálmán miniszerelnököt úgy látszik nem nyugtalanítja. Ez a tisztelt államférfiú kezd valósággal érdekes alak lenni; egy bőbeszédű Sphynx, egy megfejtetlen X, a ki akkor hirdeti, hogy a közösügyi rendszer áll mint a Sión hegye,

mikor minden ízében recseg és ropog és a ki bizonyos nemével a felmagasztaltságnak bízik a maga csillagzataban, a szabadelvű párt konsolidációját pedig annyira előhaladottnak tartja, hogy megengedheti magának a jog, törvény, igazság luxusát is.

Ez az elcsépeelt devise a legnagyobb mindazon rejtélyek közt, melyekkel magát Széll miniszterelnök úr körülveszi (márczius közepe 1901). Nagyobb még annál is, hogy szerinte az 1867: XII. t.-cz. rendületlenül áll, holott tudvalevő dolog, hogy ennek a hetedhét országra és beláthatlan időkre szóló nagy alkotásnak egész existenciája egy hajszálon függ. És azután megfélemedezni látszik a tisztelt miniszterelnök úr azon elvről, hogy minden hatalmat, tehát a kormánypárt nagy hatalmát is, csak azon eszközökkel lehet fentartani, melyekkel szereztetett.

Lehetetlenség különben nem volna a kilátásba helyezett erkölcsjavulásban. A történelem mutat rá példákat, hogy erkölcsi tekintetben nagyon kétes eredetű közületek,, mikor egyszer a prosperitás fokára emelkedtek, nemcsak megjavították erkölcsüket, de még annak fényes példáit is tudták felmutatni. Mint a történetírók elbeszélik, Róma bölcsje kalandorok és martalóczok fészke volt s micsoda eszményi fényben ragyogó példáit mutatta fel a polgári erénynek, mihelyt hatalom dolgából megtollasodni kezdett. Tengeri rablók s kalandorok voltak a normannok, kik magukat Normandia partjain mint rablómadarak befészkeltek, majd Siciliában és Nápolyban mint Gondottierik házukból túrták ki a gazdákat, s a lovagkori erényeknek prototypja Tancred idegen ősöknek ivadéka volt. De az efféle evolutio harczi időnek eredménye volt, a jog, törvény, igazság aranykorának életbe lépte kissé hamar volna a csak rövid idővel ezelőtt nemcsak acceptált de megtapsolt Bánffy-féle választások után.

IV. FEJEZET.

A függetlenségi párt.

Mindezek az állapotok a közösügyi rendszert terhelik. Nem parlamentaris, hanem visszás politikai pártviszonyaink, az a kényszerűség hogy legyen oly párt, mely a fennálló közjogi alap ellen tiltakozik, az a tény, hogy a többségben levő párt ezen többségbenlét állandó voltára számít, azon elfajulás, hogy e párt nem egyszerű parlamenti párt hanem uralkodó párttá alakult át, sőt egy érdekszövetkezetté: mindennek káros következményeit azért kénytelen az ország szenvedni, mivel az 1867-iki kiegyezés által közállapotaink oly alapra lettek fektetve, melynek fennállásába vagy épen consolidatiójába a nemzet jövőjéről való lemondás nélkül meg nem nyugodhatik.

Magam is részt vettem az eddig lefolyt közösügyes korszak sokszor éles és szenvedélyes pártküzdelseiben s tudom hogy a pártember sokszor nem látja a fáktól az erdőt, de most a közéletből visszavonulva, bár azt élénk figyelemmel kísérve, azt hiszem nagyobb tárgyilagossággal vagyok képes megítélni a helyzetet mint talán sokan azok közül, kik az activ politika küzdhomekján mozognak, és nem habozom kifejezést adni azon nézetemnek, hogy az elfajult párturalom hibáit s bűneit természetesen azoktól kell számon kérni kik azokat elkövették, de in foro interno úgy kell őket tekinteni mint a veszedelembe és bünbe sodró fátum áldozatait.

Ha a kiegyezés alkalmával oly alapra lett volna állítva

hazánk közjogi helyzete, hogy abban az egész nemzet megnyugvását találhassa, ha ennek folytán mindenki úgy tekintette volna az új helyzetet, mint bevégzett ténnyt, melynek bírálata, feszegetése obiosus dolog, ha e szerint szabad lett volna a vásár a berendezkedés és haladás kérdései körül való pártcsoportulásra: akkor nem képződhetett volna uralkodó párt, mely saját szervezetét a kormány hatalmával egybekapcsolva az országot megnyergelhesse; bele se fogott volna senki ilyen szervezkedésbe, hiába is próbálkozott volna, nem találhatván engedelmes tömegekre sem a hivatalos rétegekben, sem a társadalmi körökben, miután mindenki azon felfogásban élt volna, hogy az ország, a hatalom és a dicsőség mától holnapra egyik kézből a másikba mehet át.

Midőn a kiegyezéskor az azt nyélbeütött emberek két évtized böjtje után egyszerre bele lettek szabadítva a hatalomnak s azzal járó minden világi jónak élvezetébe és – a mit soha sem kell tekinteten kívül hagyni – azon kilátással, hogy ezen élvezet beláthatatlan időkig birtokukban marad, csak el ne hanyagolják megtartásának eszközeit, a mely kilátás a harmincznégy évi gyakorlat által csakugyan igazolva is lett: meg kell vallani hogy nagy volt a kísértés az olyan magaviseletre mint a milyet tanúsítottak; az olyan nevelésnek, milyenben azután a közösügyi rendszer iskolájában részesültek, corumpáló hatása nem maradhatott el. Occasio facit furem. Nyomtató lónak nincs bekötve a szája.

De ha ezek szerint részemről hajlandó vagyok helyt adni az enyhítő körülményeknek, azon nézetben vagyok hogy eddig és nem tovább! Ha az uralkodó párt ezután is konokul ragaszkodik eddigi politikájához, most, mikor annak gyászos következései kézzelfoghatók, akkor teljes mértékben fogja érette viselni a felelősséget. Ne az legyen

tehát jelszava, hogy a fennálló alaphoz, az 1867. XII. törvénycikkhez mind betűjéhez mind szelleméhez rendületlenül ragaszkodik, hanem vegye revisio alá, jó volt-e az úgy miként harmincznégy éven át cselekedett, jól van-e az így a mint az ország állapota előttünk áll, mi lesz az országból ha az uralkodó párt nemcsak változatlanul használja de, mint az a dolog természetében fekszik, egyre fokozódó mérvben fogja alkalmazni uralmának fent elősorolt eszközét.

De erre még visszatérek, most szóljunk a másik párt-ról, mert hiszen nálunk parlamentben és országban csakis két igazi, tisztán körvonalazott párt létezik, szóljunk arról miként fejlődött miként felelt meg hivatásának a függetlenségi párt a lefolyt közösügyi korszak alatt.

Az elnevezés szabatosságára súlyt nem fektetek. A Tiszaghiczy-féle baloldali párt, vulgo balközép, mellette párhuzamosan a régi 48-as párt, az 1874-ben alakult függetlenségi párt, mely 1884-ben a függetlenségi és 48-as párt címét vette fel s ennek később különvált egy töredéke – egyetemlegesen kívánok szólni valamennyiről a függetlenségi párt collectiv neve alatt. – Magyarország függetlensége volt a gondolat, mely valamennyit vezérelte, erről nevezi most az ország közönsége, e néven fog róla emlékezni a történelem. A «közjogi ellenzék» talán szabatos, de fakó nevet használni nem akarom; nem akarok bibelődni azokkal az apró viharokkal sem egy pohár vízben, melyekkel ama különféle alakulások és átalakulások jártak, meglehetősen egyhangú és száraz, most már visszatekintve, a közösügyi aerának egész történelme, vele együtt a függetlenségi párté is; azok az apró viharok ennek valami érdekesebb részletét nem képezik s a párt nagy és fontos szerepének betöltésére befolyást nem gyakoroltak.

Voltak sőt habár ritkábban most is bukkannak fel naív

lelkek, kik a függetlenségi párt létjogát kétségbe vonni hajlandók voltak. Mire való egy ilyen párt, mikor az országközjogi helyzete véglegesen és kitűnően rendezve van. Hát a párt mégis csak turbálta azoknak circulusait, kik be nem érve a hatalommal, dicsőséggel, kedélyesen is szeretnének minden jóknak élvezetében elhelyezkedni. De voltak más caliberü támadói is. Fenmaradt a Csernátony lyukas mogyorója, de őt utolérte a nemesis, saját foga tört bele a lyukas mogyoróba. A nagy hatás melyet választóvízszerű irmodorával korábban a függetlenségi eszme szolgálatában gyakorolt, megmaradt az emberek emlékezetében s hírnevének jogcíme még ez idő szerint is, de az «Apróságok» írója hiába kereste hasonló tehetséggel írott «Rovás» című cikkeiben szerepe folytatását, saját pályájának rovásáért csakis az igaz ügy védelmének jogcímén volt a közönség hajlandó megadni az amnestiát. Fenmaradtak az Eötvös Károly rézbőrü indiánjai is. Ki fog halni a párt, úgy monda, mint Amerika indiánjai. Őt is utói érte a nemesis, Saulusból Paulussá, a hatalmas Pál apostollá változott, maga is beállott rézbőrü indiánnak. Volt egy idő midőn kivált a minorum gentium mamelukok részéről a függetlenségi embereket lenézni, kisebbiteni sőt rágalmazni a bon tonhoz tartozott. Ha nem csalatkozom, én azt vélem észlelhetni, hogy e tekintetben jelentékeny változás van; minél inkább érzik ösztönszerűleg az emberek, hogy ez a közösüges boldogság nem fenéig tejföl, annál inkább kezdik más szemekkel nézni a függetlenségi pártot, megsüvegelni embereit; megérjük, hogy úgy fogják őket tekinteni mint a szentírás mondja: az öreg ember előtt felkelek és tisztelem az ő orczáját nagy becsüléssel. Kezdek észre venni, mi az a nagy hivatás, melyet a függetlenségi párt teljesít.

A párt kezdetben maga is némi illusiókat táplált a maga feladataira nézve. Annyit beszéltek akkor az alkotmány

helyreállításáról s annyira hiányzott még akkor ezen helyreállítás valódi értékének a gyakorlatból merített ismerete, hogy a párt hajlandó volt akként contemplálni a maga helyzetét, hogy majd annak rendje szerint a választások útján fog többségre juthatni, a mikor azután revisio alá veszi az. 1867. XII. törvényczikket s «békés úton alkotmányos eszközökkel» állítja helyre Magyarország állami függetlenségét. Nem is lehet mondani, hogy ahhoz a többségre jutáshoz az esélyek hiányoztak; a baloldali párt a 48-as párttal együtt számban is oly erős volt, hogy egy pár választás után a többségi mérleg felbillenésének lehetősége nem látszott kizártnak. Ha lettek volna csakugyan ily esélyek, azoknak véget vetett a «baloldali párt» nagy elvtagadási csínyje, a közösügyi korszaknak egyik legkimagaslóbb eseménye, mely után a közjogi ellenzék harmincz tagnyi létszámra apadt. Az egész prospectusból csakis a «békés úton alkotmányos eszközökkel» jelszó hangzott továbbra is.

Ezzel a jelszóval, közbevetőleg mondva, olyanformán vagyunk mint a quakerek a pénzszerzéssel. Make money, honestly if possible, but money make you must. Szerezzen pénzt, tisztességesen ha lehet, de szerezni kell.

A függetlenségi párt célja Magyarország állami függetlenségének helyreállítása, mondhatjuk úgy is hogy kivívása. A «helyreállítás» megfelel a történelmi álláspontnak, akár az 1848-iki akár a mohácsi vész előtti állapotra vonatkozik; a «kivívás» megfelel azon álláspontnak, hogy előttünk hazánk függetlensége az, a mi előtt minden más tekintetnek háttérbe kell szorulnia. Ez a felelet arra, a mit Bécsből a 60-as években hangoztattak s a minek megvalósítására változatlanul s a közösügyi rendszer fejleményei folytán sikerrel törekednek, hogy t. i. a monarchia egysége és nagyhatalmi állása az, a mi előtt minden más tekintetnek háttérbe kell vonulnia.

Milyen esélyek vannak a célnak elérésére, az egyáltalában nem határoz. A cél örökös és változatlan, tehát örökös és változatlan az utána való törekvés kötelezettsége is. Nem az üres reménykedés és fogadkozás, mely a semmittevésre kényelmes ürügy, hanem a lankadatlan tevékenység az adott viszonyoknak teljes kihasználásával. Kettős címen követeljük az állami függetlenséget, először mint olyan nemzet, mely elegendő számos, elegendő értelmi és erkölcsi tulajdonokkal bír és elegendő nagy területet tart tényleg elfoglalva arra, hogy az önálló nemzetek közt helyt foglalhasson; másodszer követeljük történelmi alapon, mert hatszáz évig mint jelentékeny európai állam léteztünk s habár csonka de mégis állami létünket és az alkotmányos szabadságot nem egy tekintetben nagyon kifejlődött alakban azóta is fentartottuk. Nem utópia tehát az, a mit kergetünk, hanem minden tekintetben természetes és legitim törekvés. Mi csakis a normális állami létet akarjuk a nemzet részére megszerezni a mostani tökéletlen, felszeg s a nemzet természetes kifejlődését megbénító állapot helyett. Meggyőződésből kifolyó, meggyőződésük által rájuk parancsolt erkölcsi kötelességük tehát a függetlenségi eszme melletti küzdelem mindazoknak, kik azt hiszik, hogy mostani állapotába a magyar nemzet nem nyugodhatik meg. A folytonos és intransigens küzdelem azonban kötelesség politikai sőt opportunitási szempontból is. Ha nincsenek meg e pillanatban a sikernek esélyei, előállhatnak, egy vagy más módon, bizonytalan időben de esetleg váratlanul is. Ne találják a nemzetet olyan állapotban, hogy az esélyek kihasználására tehetetlen legyen.

Vájjon nyugodt lélekkel élvezi-e az emberiség az európai közcsend és rend, az állandó béke derült idejét, ezt a halcyon weathert, mint Carlyle mondani szerété? Ellenkezőleg nem olyan-e a közhangulat, mintha nemzetek és

országok csak mától holnapra élnének s fatalisticus elszántsággal néznének a bizonytalan jövő elébe? Eltudja-e képzelni valaki, mi lesz a vége az óriási fegyverkezésnek és adósságcsinálásnak? A szabadság eszméi úgy látszik ez idő szerint nem hevítik a közérzetet, mintha Oroszországot kivéve tárgyitalanokká váltak volna, de annál szenvedélyesebben dúl a socialismus a mély rétegekben s el lehet-e azt képzelni, hogy a militarismus azért halmozza fel az óriási fegyvertömegeket, hogy azok a békecongressusok langyos permetezése alatt rakáson rozsdásodjanak? Ilyen korszakban semmi sem lehetetlen. S nem áll-e közel az a föltevés, hogy egy világra szóló kavarodás senkit se érhet végtesebben, mint azt a conglomerát monarchiát, melynek siami ikrek-féle részét alkotjuk s mely a nagyhatalmi hóbort bővölete alatt az ökor és béka meséjét valósítja meg? Szabad lesz-e, de lehetséges lesz-e hogy az ország magát ily felmerülhető esetben teljesen passiv szerepre kárhoztassa, hogy magát a mitgefangen mitgehangan fátumának átengedje, nem az lehet-e egyenesen a rendeltetése, hogy az események, irányítására döntő befolyást gyakoroljon? Hát ne szokjunk el az önállóságnak legalább gondolatától, ha már ez idő szerint szűk és alárendelt tartományszerű körben puffogtatjuk is el összes politikai tudományunk és szenvedélyeink puskaporát s ne feledjük el, hogy úgy is fordulhat a koczka, hogy nem Bánffy- és Széll-féle hanem valóságos önálló intézkedésre leszünk hivatva. A sült galamb nem repül se emberek se nemzetek szájába, a legkedvezőbb alkalom is hiába ajánlkozik, ha a nemzet tespedésbe és kiskorú észjárásba sülyedve nem képes azt a kellő időben a kellő módon megragadni.

A magyar nemzet élénk érintkezésben és összeköttetésben állott a külfölddel a XVII. század szabadságharczainak idejében; a szatmári béke után teljesen kimerülve be-

húzta magát mint a csiga héjába s elkezdődött a tespedésnek több mint egy századra terjedő rettenetes korszaka, melyben a világ azt se tudta rólunk, vajjon vagyunk-e még, mi se bántuk ha felfordul is a világ. Ebből a marasmusból csak rövid időre ébredt fel a nemzet II. József törvénytelen uralma alatt, de az akkori mozgalom teljesen autochton maradt, az egykori régi keretekben mozgott, az épen akkor kezdődött nagy francia forradalom szele alig érintette a közszellemet. S a nagyvilágtól való ezen elzárkózás annyira szokásává vált a nemzetnek, hogy nem bírták teljesen kiérteni még az 1848-iki nagy események sem, melyek már egy európai nagy mozgalomnak voltak hullámvérése, de még az emigratio működése s a monarchiát 1859-ben és 1866-ban érintő nagy események sem; az ősi táblabíró bölcsesség nem bírt a helyzet színvonalára emelkedni s az 1866-iki események által sem engedte circulusait megzavartatni. Mi az eredmény a bölcs mérsékletnek ezen akkor annyira megbámult ténye után? Minden jel arra mutat, hogy úgy mint a szatmári béke után, az 1867-iki kiegyezés után megkezdettük a nemzeti tespedésnek egy analóg korszakát, benne vagyunk harmincznégy év óta és süllyedünk benne egyre mélyebbre a szerint, a mint a közösgyi rendszer mindig jobban fejti ki hatását. A székes főváros sugár- és körutaira mutatnak talán, az országon végig szaladó és pedig nem is egyes de kettős vágányú vasútvonalakra? De hát a közjólét, a mely utóvégre is nem cifra paloták emelkedésében hanem az egyes honpolgároknak átlagos anyagi jó helyzetében áll, a közmorál s a mire itt különösen akarunk rámutatni, a politikai élet, a közszellem hogy fest ez idő szerint ebben az országban? Nálunk innen-tova kimegy a szokásból a politizálás; a nép azt tapasztalja, hogy helyzete rendszerről-rendszerre súlyosbodik, az intelligencia a megélhetés gondjaival küzd, az

országgyűlés szűkkörű hatáskörének taposó malmában jár, a mameluk szavaz, a kormány lefelé korlátlanul intézkedik, a burocracia pókhálóval borítja be a hivatalos országot és Bécs parancsol feltétlenül. Nép és értelmiség elfásulva sőt gyakran undorral fordul el az ilyen közélettől. Aggasztó jele ez a nemzeti közérzet elposványosodásának; a függetlenségi párt feladata a nemesebb motívumok belevitelével lehetőleg élénkíteni a politikai életet s fentartani a nemzet politikai actióképességét.

De hát jól van, ne keressük egyedül a világtörténelmi conjecturák esélyeit. Arany János mondatja Nagy Lajos királyunkkal, midőn Nápolyból visszatérve a felserdült bosnyák Erzsébetet meglátta: mily messze kereslek s mily közzel talállak. Keressünk s találhatunk esélyeket itthon is. Régi, sajnosán ismert dolog, hogy nekünk Bécsben nem hisznek, azt tartják rólunk, mit a muszkáról mondani szoktak: vakard meg s feltalálod a tatárt; mi rebellisek vagyunk javíthatatlanul. Van is a dologban valami. Találkoznak a mi hazánkfiái közt furcsa kosztosai az Úristennek. Egy nagyobb magyar városban a Bánffy-féle választások alkalmával a kormánypárti jelölt egy napon és egy éjjen át ötvenötezer forintot osztatott szét a választók között, egy-egy szegény csizmadiának is jutott egy és kétszáz forint, s midőn az illetőt az ő mindig vallott függetlenségi «elvére» figyelmeztették, azt felelte: Isten látja lelkemet, hogy szeretem a hazámat, de mit csináljon az ilyen szegény ember, mikor otthon koplal az asszony meg a gyerek. Az ilyen polgártárs soha se lesz a hazafiság mintaképe, de hogy a függetlenségi eszme él minden magyar ember lelkében, abban kételkedni alig lehet. Ez az a nagy tartalék, melyre a függetlenségi párt minden körülmények közt számíthat.

Ez annyit jelent, hogy bármi kevéssé látszik is a legbuzgóbb apostolkodásra kellőleg reagálni némely időben a

nemzet nagy tömege, jöhet idő midőn fenekestől felfordul idebenn a világ s mintegy varázsütésre megérik az elvetett mag bő aratása. Vannak igenis ez idő szerint oly rétegek, melyeknél csakis falra borsót hányhat a lángész és lángbuzgalom is. Mit várjunk a politikai erkölcsnek például illetően kificzamodása mellett: én rossznak tartom ezt a javaslatot, de megszavazom a miniszter iránti bizalomból. És az ilyen nyilatkozat teljesen correctnek, gentlemanhez és jó pártemberhez méltónak van elismerve és megtapsoltatik. Pedig az afféle nyilatkozatot ekként lehet kiegészíteni: a miniszter, ki azt a rossz javaslatot előterjesztette, tagja annak a kormánynak, melyet az uralkodó kinevezett, a mely kormányt kineveztek azt, illetőleg annak elnökét nekünk föltétlenül el kell fogadnunk mint pártvezérünket s követnünk árkon-berken át, mert mi, uralkodópárt, csak a kormány hatalmi eszközeivel tarthatjuk fenn saját hatalmunkat és az ahhoz csatolt összes személyes előnyöket. Hol marad itt a meggyőződés, hol a közjó tekintete? Ha az ilyen, a vágányból kiköcckent politikai morált nem vagyunk is képesek egy hamar helyére tenni, hogy a nemzet nagy rétegeiben, a magyar nép színe-javánál van foganatja az alkalmas és alkalmatlan időben való prédikálásnak, bizonyítja az a jelentékeny létszám, melyben magát a párt, mint szervezett, constituált és consolidált országos és parlamenti párt fentartotta.

Nagy jelentőségű tény ez, mert harminczöt esztendőről van szó. S az a körülmény, hogy az országgyűlési létszámot a Bánffy-féle választások alkalmával a brutális erőszak mechanikai eszközökkel leapasztotta, a dolgon semmit sem változtat. E hosszú korszak folytában a párt szegényebb lett egy illúzióval, azzal t. i., hogy majd annak rendje szerint, a választások útján, a mint mondani szokás, békés úton alkotmányos eszközökkel fog felülkере-

kedni; de ez egyáltalában nem zavarta meg. Nem fárasztotta el az évtizedeken át tartó munka és küzdelem egyhangúsága, nem kedvetlenítették el a saját kebelében felmerült személyes viszálykodások, egyes türelmetlenek szélysapongásai sőt nyílt apostasia esetei; és odakünn nem törte meg a nélkülözés, mellőztetés, melyet a polgári életben, az erőszakoskodás, melyet a választásoknál elszenvednie kellett: itt áll most is teljes erőben, mint oly tényező, melylyel nemcsak hogy számolni kell, de a mely politikai súly tekintetében az uralkodópárt egyenrangú ellenfelének van elismerve. A párt megelégedéssel tekinthet vissza megfutott pályájára, hű fáradozása, szívós kitartásáért nem fogja tőle megtagadhatni a cserkoszorút a történelem.

De az esélyekről szólva, van még egyéb is, mit tekinteten kívül hagyni nem lehet. Vájjon biztosítva van-e örök időkre az a közösügyes boldogság? Mint fentebb elősoroltam, a párturalom fentartásának egyik főeszköze a Bécs előtt való föltétlen hódolás, másik főeszköze, hogy bő készletben legyen az osztalék, sőt jöjjenek időről-időre nagyobb gratificatiók is, a mivel a párt nagy tömegének igényeit ki elégíteni lehessen. A Bécs előtt való hódolat, a nagy hatalmi hóbort, a folytonosan emelkedő hadügyi követelések kielégítésében nyert eddig kifejezést, most ehhez még egy új cím járul. Az osztrák zavarokat nekünk kell financiroznunk. Az osztrák veszekedő, pofozkodó pártok jó magukviseletének díja a mi bőrünkre van utalványozva; egy részletet a felemelt quótában már meg is fizettünk, a többi már utalványozva lett a Reichsrathot megnyitó trónbeszédben. Ez az egyik tétel; a másik az, hogy itt bent is egyre fokozódnak az igények és már világgá is van bocsátva az általános megbiztatás. Tartják a zsákot fizetésjavítás végett az összes tisztviselők, különösen azóta, hogy ott van a

nagy példa a katonatisztek fizetésénél. Kilátásba van helyezve a megyei közigazgatás államosítása, de van még egy is, más is, habár már nem sok, a mit még államosítani lehetne, ez mind új meg új kiadással jár. Ellenben a gabonának, marhának, gyapjúnak ára egyre csökken, a mi pedig az ipart illeti, meg van mondva, hogy «együtt maradunk». Mindezek folytán, hát ha elfogy a czérna és beáll az az eset, hogy üres kamrának bolond a gazdasszonya? És ha akkor majd nem lehet bebizonyítani felfelé azt a tántoríthatlan loyaltást, mert ott szép szóval be nem érik, hanem azt mondják, hogy Geld spricht; és ha lefelé félzsoldra kell fogni a hűséges Sanyaró Vendeleket és félosztalékra szorítani a pezsgős, havannás, oszlopos párttagokat: vájjon nem következhetik-e be akkor olyan kavarodás, melyet itt még nem látott a világ?

A mi elfajul, a mi túltengésbe megy, az nem lehet állandó; s midőn országok a megromlott gondolkozásmód és erkölcsök posványába merülnek, történt ez már másutt is, önként eljő az idő, midőn annak bűzhödtt légköréből ösztönszerűleg menekülni törekednek. Szolgáljon akkor nálunk menedékhelyül az a tér, melyen a függetlenségi párt kitűzött zászlaja lobog. Ott majd egymásra ismerhet minden magyar, kit a hosszú tévelygés egymástól elválasztott.

Nem vagyok hajlandó nagy súlyt fektetni azokra a jelekre, melyekből a kormánypárt dissolutiójának máris közeledését vélik szimatolni némelyek; még több kell hozzá, hogy megérjék a gyümölcs. Hát hiszen egyszer-mászor merültek fel bizonyos hangok, hogy ha Bécsben ez lesz vagy amaz lesz, hát ők majd így tesznek meg amúgy tesznek. Tapasztalhattuk, hogy mikor a mamelukot fenegyerek velletések lepik meg, a personaluniót emlegeti. Azért azután mégis megszavazza a fölemelt quótát és Krieghammernek,

vagy a hogy hívják őket, minden póthitelét, a Hentzi-botrányt pedig minden egyéb katonai és honvédelmi ministeri túlkapásokkal együtt zsebre teszi. Hanem az, mit egy idő óta a külön vámterület kérdésére nézve tapasztalunk, csakugyan figyelemre méltó. Mintha nem volna kizárva azon eset, hogy nálunk a lélekvándorlás ősrégi tananyer megvalósulást; ezen az úton fognak a függetlenségi eszmék a kormánypártba átmenni. Történt is már ilyen dolog, a polgári házasság eszméjének elsajátításánál. Ha csakugyan az volna megírva a sors könyvében, akkor mi begöngyölítjük a zászlót, kimondjuk a függetlenségi párt felosztatását, hogy ne legyen többé semmi bajnak okozója, semmi jónak megrontója, létünkkel nem fogunk akadályt képezni abban, hogy a magyar parlamentben az igazi parlamenti pártalakulás létrejöjjön.

Ez volna az egyedüli mód, és nem az, hogy a függetlenségi párt abdicáljon. S ha, a mint már előfordult, e közösügyes párt körében a függetlenségi párt közelálló csődjéről beszélnek, ha azt vélik észlelhetni, hogy «a közjogi alap módosítására vonatkozó kívánságok már nem Magyarország közvéleményével és érdekeivel, hanem csakis a lajtántúli állapotokkal indokolják», hát ilyen illúziókkal elmulathatnak a gombamódra felszaporodott excellentiás urak, vaskorona- és Ferencz József-rendi vitézek, pro concoctione, midőn lucullusi ebédjeik után cognacjukat szörpölgetik; ez nem komoly, s ha csakugyan ebben reménykednek némelyek, nevetséges dolog.

Midőn harminczöt évi (megkezdődött már 1867 előtt) küzdelem után megvan a párt intact állapotban, midőn minden oldalról jelentkeznek a sikernek esélyei: ha eddig vártunk, most már ne menjen kárba, most már majd azt próbáljuk meg, hogy kiüljük egymást.

Ha calamitás az, hogy nálunk a politikai pártalakulás

alapját az úgynevezett közjogi kérdés képezi, ezen a bajon nem lehet másképp segíteni, mint úgy, hogy jöjjön létre oly elfogadható közjogi alap, mely a közjogi controvertiát tárgyalanná teszi. Ha a függetlenségi párt abdicatiójával megtette volna azt a szívességet, melyet oly gyakran kértek tőle naiv lelkek: nem történt volna sem több, sem kevesebb, mint az, hogy akkor teljesen megszakadt volna Magyarország állami függetlenségének folytonossága.

Hogy Magyarország állami függetlensége, akár az 1848-ban létrejött alapot, akár magát az 1848 előtt fennállott helyzetet tekintsük, az 1867-iki rendezés által lényegesen viciálva lett, azt józanul tagadni nem lehet, ebben hasztalan minden erőlködés. Szorosan jogilag véve a függetlenségi párt harminczöt éves magatartásával nem tartotta fenn az ország függetlenségének folytonosságát, de fentartotta igenis politikailag. A míg van az országban egy szervezett és pedig oly erős párt, melynek fejlődésében való megakadályozására a brutális erőszakhoz folyamodni érzi magát a hatalom készítette; a míg van az országgyűlésen egy constituált, világos és határozott programot hangoztató párt, mely az 1867-ben elkövetett jogcsönkítés ellen tiltakozik s az ország állami függetlenségének helyreállítását napirenden tartja: mindaddig az úgynevezett közjogi kérdés actualis kérdés, mindaddig az ország politikai élete e körül forog, mindaddig készen, formulázva áll egy, a mostanival ellentétes politikai állapot, s azon esetre, ha a mostani helyzet tarthatlansága bekövetkezik, készen megvan a találkozási és sorakozási pont.

Ez azon szolgálat, melyet a függetlenségi párt eddig a hazának megtett, s melyet tenni ezután is hivatva van. Ha nem tette volna, azóta a függetlenség már nem volna egyéb, mint aspiralis, oly valami mit a nemzetnek Berszenyivel szólva, «csak titkon égő lelke óhajtva sejt», bele-

szokott, beletörődött volna a tartományi lét szűk korlátai közt való mozgásba, fel se tudná szemét emelni arra az elérhetlen magaslatra, mely pedig nem egyéb mint a normális nemzeti lét, melyet régóta elértek hasonlíthatlanul kisebb és arra hasonlíthatlanul kevesebb képesítéssel bíró nemzetek.

Hogy kellőleg lehessen mérlegelni a függetlenségi párt által teljesített szolgálatot, gondolja el bárki, milyen volna már ebben a pillanatban az országnak politikai ábrázata, ha a függetlenségi párt hüvelybe dugta volna fegyverét? A politikai élet teljesen nélkülözött volna minden magasabb motívumokat, az egész nem állott volna egyébből, mint a nagy konczon való marakodásból. Alakultak volna pártok, ki tudja miféle programokkal, viaskodtak volna egymással a hatalomért, de ennek elnyerése végett valóságos árlejtést folytattak volna felfelé, ki tud és kész többet feláldozni az ország jogaiból; lefelé pedig, ki tud nagyobb osztalékot ígérni azoknak a légióknak, melyek a zsákot tartják. így legalább ez az ádáz árlejtés felfelé elmaradt, mert a kormánypárt csakis a függetlenségi párttal állván szemben, mint komoly ellenféllel, hatalma elmúlásának veszélyét nem tartja actualisnak. Teljesen elhal aványult volna az országban a politikai élet, elenyészett volna az országgyűlésnek minden parlamenti jellege, érdektelenségbe, semmiségbe süllyedt volna, mint a Napoleon-féle tanácskozó-testületek.

A mily megbecsülhetlen szolgálatot tett eddig a hazának, ugyanazt teljesíteni lesz feladata jövőre is. Nem tréfadolog az, több mint harmincz éven át oly kitartással, annyi buzgalommal teljesíteni kötelességet, bármi magasztos legyen is az, de épen azért, mert ily hosszú próbaidőn ment keresztül, bizton lehet reménylem, hogy nem fog lankadni jövőre sem. A teljesített munka olynemű, hogy

csak azon esetben lesz sikeres a jövőben, ha mint jelentékeny számú, erős parlamenti párt fog működni ezután is, ha fentartja és ápolja országszerte a maga szervezetét és összeköttetéseit. Annak a függetlenségi eszmének, mely elpusztíthatlanul él az emberek lelkében, nem szabad az aspirációk és bús sóhajtások légkörébe elpárolognia, élő igének kell maradnia, a választások alkalmával szavazatok alakjában kell nyilvánulnia, a miből azután önként előáll egy constituált országgyűlési párt. Ennek a pártnak nemcsak az a feladata, hogy időről-időre magasztos eszméket hangoztasson, hogy a nemzet a leczkét el ne felejtse, hanem forgatni kell a kést abban a sebben, melyet a közösügyi rendszer az alkotmány testén ejtett. Ennek a sebnak nem szabad akként behegednie, hogy örökre görbe maradjon a láb, melyen a nemzetnek állania kell.

A függetlenségi pártnak különleges feladata a tiltakozás. Tiltakozás azon merénylet ellen, mely nemcsak az 1848-iki, de még az 1848 előtti magyar alkotmány ellen is 1867-ben elkövetett. Jogcsonkító merénylet ellen jogos a tiltakozás még oly formákban is, melyek a normális parlamenti chablonoknak nem felelnek meg, mert mindenkifölött áll annak szüksége, hogy a nemzet mutassa meg azt, hogy a jogcsonkításban megnyugodni nem tud és nem akar. Ilyen tiltakozási tény volt már 1861-ben a határozati párt alakulása. Nem volt correct eljárás, mert összejönni országgyűlésileg s azután azzal, ki az országgyűlést összehívta, az uralkodóval, szóba se állani – ezt bizony logicus eljárásnak mondani nem lehetett, a mint belátták maguk is azok, a kik létrehozták, de azért az akkori körülmények közt jogosulatlannak mondani ezt sem lehetett, s mint a hangulat jelzője, mint tiltakozás ténye, hatás nélkül nem is maradt. Ilyen tiltakozás ténye az, valahányszor a párt a delegatio választásában való részvételt megtagadja, külö-

nősen az, midőn a delegációban való részvételt nem vállalja; ilyen hasonlóképen az, midőn ellene szavaz annak, hogy a delegatio által megszavazott közösügyi kiadások az országos költségvetésbe felvétessenek. Szorosan vett alkotmányos szempontból mindez helytelen dolog; ha a függetlenségi képviselők a 67-iki alapon egybehívott országgyűlésre elfogadják a mandátumot, ha megkövetelik, hogy annak határozatainál szavazatuk teljes érvényű legyen: akkor semmi tekintetben sem kellene megtagadniuk a fennálló törvény szabványaihoz való alkalmazkodást, választaniok kellene delegátusokat, elfogadni a megválasztatást is, tetszik, nem tetszik, nem elleneznie a közösügyi tételek fölvetését. De azért van-e olyan hazafi, a ki nem szóval de in foro interno követ dobni volna kész a függetlenségi képviselőkre, s ellenkezőleg nem azt gondolná-e mindenki, hogy a párt «puhul», ha a tiltakozásnak ilyen alkalmait elmulasztja? Hivatkoztak kezdetben Kossuth Lajosra, ki azt monda, hogy a párt, ha részt vesz a közösügyes országgyűlésben, részt vehet a delegációban is, de ezzel szemben mi hivatkozhattunk a nagy embernek egykor nem egyszer mondott szavára: az élet kineveti a logicát; nálunk háttérbe szorítja a parlamentarismus logicáját az, hogy elmondhassuk: *juro quod salvaverim rempublicam*. Hozzájárulunk ezzel is kétségtelenül.

Érzi azt ösztönszerűleg mindenki, de könnyen számot se adhat róla, hogy a mi összes politikai állapotaink abnormisak. Abnormis Ausztriához való viszonyunk, ez a mindinkább kifejlődő réalunio, abnormis országgyűlésünk helyzete, pártviszonyaink, a legnagyobb anomália maga az uralkodó párt, mely nem parlamenti párt, hanem a kormány teljes hatalmával személyi érdekek biztosítására alakult szövetkezet. Ki követelhetne ily körülmények közt teljesen normális és correct eljárást épen a kisebbségtől, a

gyengébbtől, a ki védi magát a túlhatalom ellen úgy a hogy teheti? A mi szabad az erősnek, a gyengének ne legyen az? Az uralkodó pártnak szabad volt az ősi alkotmányt kikezdeni, a függetlenségi pártnak a parlamenti formák ellen se legyen szabad a legkisebb vétséget is elkövetni?

Ennen rejlik erkölcsi jogosultsága az obstructionnak is. A tiltott, az incorrect eszközök közé tartozik s mint kedves szomszédainknál látjuk, undok elfajulási képességet is rejt magában, de lehet-e tagadni igazságosan, hogy azon egy-két eset, midőn a függetlenségi párt a lefolyt hosszú harcok alatt használatba vette, a hazának hasznára vált? Az oroszországi kormányrendszert úgy definiálták, hogy la tyrannie temperée par l'assassinat, orgyilkosság által mérsékelt zsarnokság; a mi alkotmányosságunkra el lehet mondani hogy parlamenti botrányok által mérsékelt parlamenti zsarnokság. Ily módon mentette meg a párt az ősi helyhatósági önkormányzatnak egyik még fennálló bástyáját, a tisztválasztást, ezzel fenn lett tartva, bármennyire szűk korlátok közé is szorítva, az ősi institutio életének folytonossága s fenn lett tartva annak lehetősége, hogy el nem metszett ereibe a lüktető élet visszatér. Így szabadította meg az országot a Tisza-kormánytól, mely egyedüli tudománya s egyedüli törekvése a kortespolitikában volt megrökönyödve s kimondhatatlanul fakóvá, sivárrá tette az ország egész közéletét. Ez egy szükséges és üdvös igazságszolgáltatás volt. Így boszúlta meg a Bánffy-kormány halhatlan garázdaságát, vetett véget annak a szégyenletes állapotnak, mely az ország kormányának vezetésében a lantot pengető számár meséjét valósította meg. Ezekkel a dolgokkal a fent elősorolt nagy szolgálatokon kívül még különleges szolgálatokat is tudott tenni a párt a hazának. Nem tetszett az uralkodó pártnak, bántotta büszkeségét, elbiza-

kodottságának dolyfét, meg is tette óvintézkedéseit a házszabályok szigorúbbakká tétele által, de ha van benne még egy szikrája a hazafiságnak, nem fog tovább menni oly célból, hogy az ellenzék actióképességét kezén lábán megkösse; mint százszor el volt mondva, neki magának is érdekében áll, hogy a Bécsből jövő követelésekkel szemben a közjogi ellenzékét «kijátszani» módjában legyen.

Hogy a függetlenségi párt a jövőben is képes legyen úgy a fentebb vázolt nagyszabású actióban, mint egyes különleges esetekben a maga rendeltetésének megfelelni, múlhatatlanul szükséges, hogy mint jelentékeny létszámú s jól szervezett erős párt álljon fenn az országban és országgyűlésen s igaz hazafias dolgot cselekszik, ha ez irányban lankadatlanul mindent elkövet; de ha fontos a mennyiség még fontosabb a minőség, még fontosabb az, hogy egész munkát csináljon, hogy elveinek hamisítatlan fenntartásához semmi kételyt férni ne engedjen, hogy módorában a kellő határozottság és él meg legyen.

A legnagyobb elismeréssel adózom a párt tagjainak, kik az utóbbi évtized alatt, mint a saját csekély személyemben «a lantot letettem», annyi tehetséggel és buzgósággal szolgálták azt a szent ügyet. Rajok nézve tudom hogy felesleges dolgot műveltem, midőn azokat miket a megelőző lapok tartalmaznak, leírtam; más pártbelieknek szántam, lássák, hogy a szélbali ember teljes tudatában van feladatának és kötelességének. Ha azokban, miket még elmondandó vagyok, volna valami a mi figyelmeztetés színet látszanék magán viselni, ne vegyék rossz néven; az épen most fenforgó viszonyok közt kétszeresen kell óvakodni zavaró vagy épen dissolvens hatásoktól, az ilyeneknek távoltartására irányuló működésből legyen szabad kivenni részét olyan embernek is, ki az actio sűrűjén kívül

állva talán észrevehet bizonyos dolgokat, melyek a sűrűben látatlanul maradnak.

De úgy észlelem, hogy a közösügyi rendszer befolyása alatt már is jelentékeny mérvű pangás állott be politikai életünkben. Úgyszólván észrevétlenül megteszi hatását az a korlátolt¹ körű politikai hatáskör, mely országgyűlésünk sőt minden lefelé való mindenhatósága mellett is kormányunk számára felhagyva lett. Nagyobb szabású politikai ügyek nem itt döntenek el, tehát közvetlenül nem is foglalkoztatják a közvéleményt, a magyar közönség csak hírből isüeri az ilyen dolgot, mint a katona a kávé – mondták azelőtt. Személyes herczehurczák, hecczkérdések csalják a képviselőház karzatára a könnyebbvérű közönséget, de a komolyabb elemeket az effélék nemhogy kielégítenék, csakis disgustálják. Az ilyen fejlődést úgy hívják, hogy elposványosodás. Azt mondják talán: ime mily nagy élénkséggel kezdődnek most (ápril 1901.) is a választási mozgalmak? Igenis látunk meglepő jelöltségeket, látjuk a strébereknek, boldog s boldogtalannak rendkívüli tolakodását, de ez nem a politikai élet felpezsdülése, ez csak annak a húrnak újabb jele, melyet az összeférhetlenségi kuruzsolással vélnek némelyek meggyógyíthatni. Politikai tekintetben úglátszik benn vagyunk egy olyanforma korszakban, milyen a szatmári béke után következett, azzal a különbséggel, hogy akkor a közélet menedéket talált a megyei önkormányzatban, mely most nem létezik, a társadalom menedéket talált a kedvező magánéleti viszonyokban, mert abból a korból való az a mondás: extra Hungáriám non est vita. Hát ez a pangás érezhető a politikai élet minden vonatkozásaiban, érezhető a pártok működésében is, érezhető lehet magán a függetlenségi párt magatartásán is. Oly szobában, melyben örökké füstölnek, falak, bútorok, aranyrámák, egyöntetű kormos-füstös színűvé válik min-

den, kivétel nélkül, füstbarlanggá válik az egész. Ezt észlelhették azok a vészmadarak is, kik a függetlenségi párt visszavonulását bevégzett tényként kikürtölni érzik magukat feljogosítottaknak. De csak a más szemében hajlandók meglátni a szálkát, magukéban a gerendát nem.

Soha rosszabb időben nem lephetné meg a nemzet politikai életét az apathia, mint épen most, midőn minden nap új bizonyítékot hoz a mellett, hogy Ausztriához való mostani viszonyunk valóságos képtelenség. Gyakran előforduló fátumok a nemzeteknek, hogy épen olyankor hiányoznak náluk a megfelelő dispositiók, mikor vagy egy fenyegető nagy veszélylyel vagy valamely rendkívül kedvező esélylyel állanak szemben. Az egész világ, mely az osztrák államrendszer iránt eddig nagy elfogultsággal viseltetett, mintha benne sarkallanék a világrend, melynek azonban legújában nyílni kezd a szeme, teljesen igazoltnak találná, ha Magyarország most fejtene ki élénk actiót oly célból, hogy magát az osztrák anarchicus helyzet által előidézett visszataszító állapotokból végleg kivonja. De a kormánypárt egy pillanatra nem akarja magát a szerzett javak minél kényelmesebb élvezetében zavartatni, a láb-lógás vagy dőzsölés eltompította minden erélyét. No hát a függetlenségi párt feladata ezt a kedélyességét megzavarni, elevenséget önteni az elbágyadt, elrestült politikai életbe, ők legyenek a bibliával szólva «a földnek savai». egy ismertebb hasonlattal élve ők legyenek azok a csukák, melyeket a potykás tóba szoktak bocsátani.

Taktikai célból soha semminemű alkalommal ne hagyjon el a függetlenségi párt egy jottát is a maga programjának teljességéből. Hallottam azon nézetet, hogy most a közgazdasági nagy kérdések vannak és lesznek szőnyegen, tehát a párt is ezekre fektesse a súlyt. Nem tartanám helyes taktikának ama kérdéseknek ily módon való

kezelését. Vagy mindent megnyerünk vagy semmit. Illúziókat találna a párt, ha azt hinné, hogy részletesen valósíthatja meg programját. Ha felülkerekedik a függetlenségi eszme, akkor meglesz minden, a nélkül semmi sem lesz. Mit érhetne el a párt azzal, ha most első sorban a külön vámterület kérdését hangoztatván programjának másik sarkalatos tételével, a magyar hadsereggel hallgatna? Azt hiszi talán, hogy ezzel élet veheti a vámterület kérdésének, a kormánypárt követői kevésbé fognak tőle idegenkedni, ha a vámügy a függetlenségi program többi részétől való elkülönítése által eddigi függetlenségi mezéből kivetkőztetik? Ez a kivetkőztetés lehetetlenség. A vámsorompók felállítása nemcsak anyagi nemcsak gazdasági hanem sarkalatos közjogi kérdés, mert kézzelfoghatólag állapítaná meg egész világ szeme előtt Magyarországnak Ausztriától való állami elkülönítését. Ezt le kell nyelnie a mameluknak is s ennek tudatával teszi, ha megteszi, hogy a külön vámterület táborába áll s nem szökik meg a kérdés elől, ha csakugyan tette kerül a sor. A függetlenségi programnak efféle részletes megvalósítása nem a függetlenségi párt hanem a kormánypárt dolga; ha csakugyan bekövetkezik az a lélekvándorlási processus, melyet fentebb megemlítettem, ám vigyék keresztül ők a mit tőlünk elsajátítottak, legyen övék a dicsőség is, mi megelégszünk a haszonnal, mely belőle – a hazára nézve származik.

Azért is hozom fel ezt, mert az utolsó költségvetési általános vita alkalmával (1900 november) a párt vezér-szónoka által beadott határozati javaslat már ebben a modorban lett megszerkesztve; s ez annál inkább bírt jelentőséggel, mivel az utolsó alkalom volt azon országgyűlésen a párt részéről teendő, mintegy a jövőre is programként szálló ünnepélyes nyilatkozatra. Távolról sem akarom úgy értetni, mintha a program teljessége desavouálva lett

volna, de az tény, hogy a magyar hadsereg sarkalatos kérdése csak implicite volt a határozati javaslatba foglalva & tagadhatlan, hogy ez bizonyos hátratétel, bizonyos mellőzés színével bírt. Ezzel nem lett elérve azon cél, hogy a vámterület kérdése erősebben hangsúlyoztassék, minek szüksége egyébiránt nem is forgott fenn, mert hiszen ki kételkedik abban, hogy a párt egy szívvel lélekkel áll a külön vámterület mellett¹? Nem maradt egyéb az egészből mint az, hogy lovat adott a pactálási puhulási mende-mondák alá, melyeknek világgá bocsátására a kormány-párt részéről oly mohón kapunk minden alkalmon.

Ha felülkerekedik egyszer a függetlenségi eszme, tető alá viszi a gazdasági önállóságot és a közjogi függetlenséget, együttesen. Keresztülvinni egymagában a gazdasági önállóságot – legyen rossz próféta – illúzióknak kell tartanom. Sőt ismétlem azon nézetem kifejezését, hogy ezt nehezebb kérdésnek tartom magánál a magyar hadsereg kérdésénél is, bármennyire szívéhez van nőve a hatalomnak a közös hadsereg fentartása.

Valóságos megütközéssel olvastam a párt részéről kiadott (1901. évi szeptember 7.) választási manifestumot. Ha valamikór hát ilyen alkalommal szükséges, hogy a párt teljes fegyverzetben lépjen az ország elébe. Az a lágymelig hang, az a jobbra-balra szórt sok szeretetreméltóság egyáltalában nem volt a maga helyén. Templomba menni lehet talán ily békülékeny hangulatban, de nem harcz és háborúba. S ha már szóllok erről a manifestumról, lehetetlen mellőznöm egy részletet, mely a nemzetiségi kérdéssel van kapcsolatban. Kívánja a párt, úgymond, az általános szavazatjogot, de csak azok számára, kik magyarul olvasni és írni tudnak. Ez sem több, sem kevesebb, mint az ország lakossága felerészének abból az általános szavazatjogból való kirekesztése.

A pártnak annál inkább kell kerülnie mindent mi a transigálási hajlamok hírébe keverheti, mivel saját elfoglalt állásában is ott rejlik a transigálás eredendő bűne.

A függetlenségi párt – én így nevezem a harminczöt év óta különböző alakulásokon átment közjogi ellenzéket – 1874-ben a maga rövid programjába nem vette fel a personalunio kifejezést, ez csak Irányi Dániel belépése után történt meg, midőn a régi 48-as párt programja a 74-ikihez csatoltatott. Tényleg azonban a függetlenségi párt manifestatióinak concret tartalma az egész lefolyt idő alatt nem lépte át a personalunio határait s így a personalunio pártjaként áll országszerte e közfelfogás előtt. De voltaképen mi a personalunio? Nem egyéb mini egy transactio Magyarország állami függetlensége s az ausztriai birodalom egysége között. A personalunio is unió, a kinek társa van, annak ura van – mondják az üzletemberek. A magyar nemzet igen nagy concessiót tesz a történelmileg alakult viszonyoknak, ha beéri a personalunióval, ha minden unió mellőzésével való teljes állami függetlenséget maga részére nem követeli, mert ez volna a normális létmód, mely az ezer év óta fennálló országot megilleti a personalunio csak részletfizetés. A függetlenségi párt immár a negyedik évtizedben mutatott magatartásával azt manifestálta, hogy kész megtenni azt a concessiót, kész újra megkísérelni azt a mi 1848-ban nem sikerült. Mert úgy van meggyőződve, hogy nem a dolognak saját magában rejlő lehetetlensége, csakis a kellő belátás hiánya és gonoszság volt annak oka, hogy a personalunio alapján való rendezkedés csődöt mondott.

De ha e szerint van is a függetlenségi párt concret programjának bizonyos transigáló jellege, nem szabad azon véleménynek helyet engedni, hogy valódi eleme csakugyan a transigálás, hogy ez azon arányban domborul ki,

a mint céljának megvalósulásához az esélyek közelebb hozzák s hogy a függetlenségi párt hívei utóvégre is oly emberek, «a kikkel beszélni lehet». Ha bizonyos megalkuvást tartalmaz is maga a personalunio programja, azon a fixponton melyen három évtized óta áll, meg kell maradnia áthatatosan s attól nem tágítani egyetlen lépést sem. Ha magában véve csakis félmunka maga a persona]unió, ezt alapul elfogadva még mindig szilárd lehet a párt programjának épülete, a külön vámterület és a magyar hadsereggel mint sarkkövekkel, olyan lehet a párt állásfoglalása hogy kizár minden ambiguitást; de a program teljességéből semmi taktikai indokokból bármit is elhagyni nem tanácsos, el kell ismételni mindennap az egészet, mint a miatyánkat és hiszekegyet.

Mindez az egész függetlenségi pártra vonatkozik, de nem lehet mellőznöm azokat a sajtóságos tüneteket, melyek a párt körében majd szórványosan majd külön csoportok alakulását előidévezve körülbelül egy évtized óta felmerültek. Mintha az apostasiának lettek volna szárnypróbálgatásai. Voltak a pártban nyugtalan vérű türelmetlen emberek, kiket untatott a küzdelem egyhangúsága és hosszadalmas volta, kik saját bőrükben megférni sehogy sem voltak képesek. Felmerült tudvalevőleg egy évtizeddel már ezelőtt a magyar hadsereg «fokozatos» felállításának eszméje, hangzott sőt hangzik még most is itt-ott azon eszme, Barnum múzeumába való, hogy magát a dynastiát kell capacitálni és megnyerni a függetlenségi párt törekvéseihez való csatlakozásnak, voltak egyéb hűtlenségi kísérletek, incorrectségek, és ezek a debutírozások csakugyan oly szinezetűeknek látszottak, mintha valóságos apostasiával legalább is annak bár nem valami nagyon ügyes szárnypróbálgatásával volna dolgunk. Volt a párt kebelében személyes herczehurca, szakadás, újra egyesülés, minden-

féle ízetlenkedés. Szerencsétlenségre épen nagyon tehetséges emberek árultak el nagymérvű megférhetlen természetet. Nem lehet tagadni hogy ez künn az országban sok kellemetlenséget okozott, bár egyáltalában nem bírt azzal a fontossággal, melyet neki tulajdonítottak. Midőn tette, midőn sorakozásra került a dolog, mindig bebizonyult, hogy az elvűség egy hosszú póráz, melyen röpködni igen de róla elröpülni nem lehet Könnyű a kormánypártnál szoros pártfegyelmet tartani, mert ott van a sanctio az érdekszövettség minden előnyeinek elvesztésében s a mameluk természet már több nemzedéken átöröklő tulajdonsággá vált. A szélbali ember más agyagból van gyúrva, hanem azért bizony meggondolhatná, hogy a párt körében való szerencsétlen huzakodással annak a jó mokrának odakünn igen sok keserűséget okoz.

Nem maradhattak el a párt körében való éles összeütközések, hírlapi polémiák, sajnos, hogy személyes hercehurczák sem. Tiszteletreméltó volt az indok, midőn a támadás a szélbali orthodoxia czímén történt, de megtörtént az is hogy «vak veti világtalannak» s az illetők nem vették észre, hogy magok is követnek el bizonyos dolgokat, melyeknél fogva összeütközésbe jutnak az orthodoxiával.

Mikor egy ország oly félszeg államjogi viszonyok közt él, mint a milyenekre minket az Ausztriával való szövetkezés folytán a sors kárhoztatott; midőn ezen félszogségre egy olyan toldozás-foltozás, milyen a 67-iki kiegyezés volt, még rádupláz: alig lehet csodálni, hogy a helyzetben rejlő ezen félszogség az embereknek gondolkozása módjában is kifejezésre jut. Keresik, erőszakolják az összeférhetlen dolgok összeegyeztetését, egy szájból fújnak hideget és meleget, csinálnak fából vaskarikát, csudabogár eszmékkel s bogaras emberekkel van a közélet elárasztva. Ép, egészsé-

ges észjárással, tiszta munka csinálással találkozni az összevissza kuszált viszonyok közt csakis ritkán lehet. Ebben az útvesztőben bizony eltévedhetnek, el is tévednek olykor függetlenségi párti emberek is. A tévelygés olykor azután ragadós kór gyanánt terjed.

Említettem azt a csodabogarat, hogy a dynastiát kell megnyerni a függetlenségi eszmék számára. Tűzzel játszik a ki ezt kigondolta, nem gondolta meg, hogy Mahomet helyzetébe juthat, a ki magához idézte a hegyet s mikor a hegy nem ment Mahomethoz, Mahomet ment a hegyhez. Ez az eszme abból a kis táborból származott, mely a függetlenségi párt zömétől elvált, éles harcban állanak egymás ellen, pedig azok a születésnap stb. loyaltási zsolozsmák, melyek a zöm hírlapok orgánumban is világot látnak, szintén egyenesen odavágnak, hogy capacitálni kell a dynastiát. Tehát azt lehetne mondani, hogy egy húron pendül a két pártárgyat, nincs egymás szemére hányni valójuk. Ha maga állítaná, se hiszem el annak a lapnak, hogy valódi elvhűségből, vele született feltétlen hyperloyalitásból és természetes kedvtelésből beszél, sokkal ügyetlenebbek is azok a tirádák semhogy őszinték volnának. Az uralkodó nagy eszmezavarban függetlenségi tényezők is oda állanak az összes politikai pártok, nemzetiségek és érdek consortiumok Lajtán innen és Lajtán túl, díszes sorai közé, hogy az uralkodói kegyekre való nagy árlejtéstől el ne essenek. Olvastam pártvezéri beszédet is (1900 november 30), melyben a mostani uralkodás a Hollós Mátyáséhoz volt hasonlítva. Nevezetes jele az időnek ez az általános árlejtési tolokodás, az osztrák ház hagyományos szerencsésének ez a legújabb nyilvánulása.

Ki győzné előszámlálni a röpködő eszme-csodabogarakat? Például a «Budapesti Hírlap» imperiális politikája (1901 ápril). Ez a gondolat nagyon emlékeztet arra a tré-

fára, hogy ha nem lesz kenyérünk, eszünk kalácsot. Független állam nem vagyunk s utána nem is törekedünk, hanem e helyett meghódítjuk fél Európát. És ezt a genialis gondolat bugyborékot komoly vitatás és czáfolat tárgyává teszi egy más kormánypárti lap. Ne kergessük úgymond az imperialis politika délibábját, ne állítsunk fel (?) múltó uralmat az idegenben, hódítsuk meg itthon a nemzetiségeket «tegyük magyarrá minden anyaszültét» stb. No hát ez még imperialisabb gondolat. Ezek azonban kormánypárti költői érvek túláradozásai, hanem a függetlenségi párt körében felmerült már a clericalis szélbaliság csodabogara is, sőt hogy a dolog még czifrább legyen, van egy kálvinista hírneves publicistába ki tetszik magának egyebek közt abban a paradoxonban, hogy a clericalismust becézzegeti. Ez egy egészen új productuma az új időnek. Az 1848 előtti hazafiak nagyon primitív észjárással fogták fel ezt a dolgot; ők egyszerűen úgy gondolkodtak, hogy a papi reactio a szabadságnak halálos ellensége, a szabad intézményeknek és a nemzeti szabadságnak egyaránt, mert szabadság – szabadság, a ki ellensége itt, nem lehet barátja amott. A minthogy így is mutatja minden országnak de különösen saját hazánknak történelme. Tehát ütni kell a papokat. Akkor így volt, most azonban egészen más világot élünk, a mostani kor a quadrata rotundis «jegyében» született. Például ismeretes a budapesti joghallgatók Keresztes hadjárata és ugyanazok a keresztes vitézek márczius 15-én elmentek a Petőfi-szoborhoz s ott elszavalták a talpra magyart; csakhamar azután a keresztet, melyet kegyes hölgyektől kaptak, elviszik Bécsbe, hogy ott a Capucinusoknál Erzsébet császárné és királyné koporsójára letegyék. Pregnansabban nem juthatott volna kifejezésre a clericalismus és feketesárgaság benső harmóniája. De voltaképen mi most már igaz, a talpra magyar vagy a Capucinusokhoz

való zarándoklat? Tartok tőle, hogy az utóbbi, a talpra magyar most már csak úgy szajkómódra járja.

Hát az miféle girbe-gurba észjárás volt, melynek következtében nem is épen kis számú függetlenségi párti képviselők s ezek már nem az Ugrón, hanem a Kossuth Ferencz pártból, megtették azt a különös stiklit, hogy elmentek részvétüket nyilvánítani Fejérváry honvédelmi minister úr betegágyához. Hisz az nagyon szép, ha már «az áldott természetön megfeketült haragos kunok» is annyira át vannak hatva az europäerség szellemétől, hogy ily etiqueteszerű visitelest elmulasztani nem akarunk, de az talán mégis eszközbejuthatott volna, hogy az a tisztelt minister úgy szerepel a magyar kormányban, mint a bécsi hadügyi kormánynak expositurája, ide betett lába, kinek sikerült is fényesen nemcsak Hentzit a magyar népképviselőt orra alá feldicsőíteni, hanem a honvédintézménynek nyakát is kitekerni. No hát az ember nemde megunja az örökös huzakodást, hadd legyen olykor tréve de dieu, ott leszünk mi is mikor szóll a tárogató. Érdemes-e ily kis dologgal előhozakodni?

Nem épen oly kis dolog és kis dolgoknak néha nagy kórtüneti jelentőségök van. Néha csekély repedések a kőfalon, nevezetesen ha vízirányban mennek, nem kisebb veszedelmet jeleznek mint azt, hogy sülyed a talaj, melyen az épület áll. A jelen esetben nem tartok a talaj sülyedésétől, objectiv tekintetben szilárdul áll, a fentebbiekben épen azon nézetemnek s azon tapasztalatomnak adtam kifejezést, hogy még olyanoknak sem sikerült a párttól való elszakadás, kik évek óta tesznek már mindenféle apostasia kísérleteket. Tisza Kálmán és társai bezzeg nem tétováztak ily sokáig, mert komolyan el voltak rá határozva. De annak a nagyon is concilians hangulatnak épen orthodox körökben, melynek tüneteire rámutattam, szintén megvan a maga aggályos jellege. A magyar ember hajlandó meg-

feledkezni arról, hogy baráttal úgy kell bánni mint barátal, ellenséggel úgy mint ellenséggel, nem képes intensive gyűlölni, haragot tartani; az oláh ciné mintye, a délszláv vérbosszú ép úgy nem fekszik jellemében mint az olasz titkos társulatokhoz való hajlam. Még a német is jobban tud gyűlölni. Erbfeindnak nevezi a francziát. Mi sem felejtettük el a mit négy századon át rajtunk elkövettek, de az olasz századokon át. soha nem szelídülő indulattal ismételte: fuori i stranieri, maledetti porchi tedeschi s utóvégre is kituszkolta őket, habár Garibaldi és Victor Emánuel előtt bőrét odavinni a csatapiacra nem nagyon szerette. Nekünk is van a németről szóló bizonyos jelszavunk, mely a maga kurucz egyszerűségében Széll Kálmán összes eddigi és jövődöbeli formuláinál nagyobb politikai igazságot tartalmaz, de már ez is nagyon kimegy a divatból. Ha gyűlölködünk is olykor, rosszul alkalmazzuk, a kis tolvajokat, saját feleinket, felakasztjuk, a nagyokat futni engedjük. Teljességgel nem bírom átlátni, micsoda okok forognak fen épen most arra, hogy a függetlenségi párt ellenfeleivel szemben conciliansabb modort kövessen. Régi százados ellenségünk ugyanazon felfogással, ugyanazokkal a gyöngéd érzelmekkel, ugyanazzal a változatlan rendszerrel nyomul előre, annál vakmerőbben, minél inkább látja, hogy nálunk az emberek, még a hírhedt rebbellis függetlenségi párt is, unják az örökös küzdést s mintegy szabadulni akarnak minden áron a gyűlölködés kellemetlen izgalmaitól. Ők bezzeg nem unatkoznak. Kibékültünk, fátyolt vetettünk a múltra, azt gondoltuk hozzá, hogy isten neki, hanem egyszer volt Budán kutyavásár. Úgy látszik meg kell ismételni, gyűlik hozzá az anyag. Igaz, hogy most se nem akasztanak, se senkit föbe nem lőnek, de bajos is volna találni arra való subjectumokat, mert a magyar ember úgy megvan szelídülve mint az a vadállat melyről odaát azt mond-

ják, hogy friss't aus der Hand, kézből eszik. Igaz az is, hogy az új közösügyes alkotmány, ha nincs is épen in floribus, mert az osztrák népek semmire sem nézik, de azért a cseheknek adott 500.000 forintos borralalókkal, quatafelemeléssel s a kiegyezési kérdésekben á mi bőrünkre való utalványozással ki lehet még valahogy szorítani alulról a formák functionálását, melyek azután felülről a leg-tökéletesebb correctséggel megtartatnak, a delegatiók ünnepelesen megnyittatnak, megebédeltetnek, megczerkléztetnek, tényleges hatáskörük azonban nem terjed tovább mint odáig, hogy a tisztí fizetések emelését, az új ágyúkat, hadihajókat s most majd a chinai telepítést utólagosan, csakis utólagosan mint fait accompliat elfogadják s a közös kormánynak köszönetet és bizalmat szavazzanak. A nagyhatalmi hóbort azonban szívja az ország utolsó életnedvét, a birodalmi egység pedig nyomul előre feltartóztatás nélkül az egész vonalon. Ebből áll a Hollós Mátyás fénykorának visszatérése. Hogy kerül itt ok és alkalom arra, hogy conciliansabb hangokat pengessünk? Hát itthon a kormánypárt irányában? Mi szükség volt arra, hogy épen a választási szózatban mondjuk el nagy kenetességgel menyinyire tiszteljük az ellenfél meggyőződését? Soha sem szabad feledni, hogy a kormánypárttal szemben nem egyszerű politikai nézeteltérésről van szó; más országokban alakulnak politikai pártok egyes nagy kérdésekben vallott nézetek vagy általános politikai irányzatok szerint mint Angliában a török és wighek százados alakulása. Az ilyen alakulások mellett is lehet élénk pártélet, éles pártviszály, de az ilyen pártok nem tagadhatják kölcsönösen a másik párt állásának jogosultságát s azért köztük támadó mélyreható animosításra igaz ok nem is forog fenn. Nekünk ellenben úgy kell a kormánypártot tekintenünk, mint folytatását és megcsontosodását annak a pártnak, mely az ősi alkotmányt

megcsonkította, mely nemzeti jogokat adott fel, tehát oly ténnyel követett el, melyet egy nemzeti képviselőnek elkövetni soha semmi szín alatt nem szabad. Nemzeti jogok elkobozását lehet elszenvedni kénytelenségből, de önként vállalni s hazugságokkal fedezni az ilyen cselekményt nem szabad. Mint bűnösöket tehát és nem egyszerűen mint ellentétes nézeten levő embereket vagyunk kénytelenek őket tekinteni. De animositásra van okunk e pártnak általános magaviselete miatt is, a miatt az erkölcsi és anyagi romlás miatt, melyet hosszú uralmával elterjesztett: mindezzel szemben mi lehetne az, a mi bennünket épen most vele szemben békésebb érzelmekre hangolhatna? A Széll Kálmán-féle úgynevezett új aera? Harmadik éve már, hogy hallgatjuk a mostani kormányelnöknek émelygőssé vált jelszavát, de látni nem látunk teljességgel semmi egyebet mint a kormányzati gépezetnek chablonszerű zakatolását, a mától holnapra élés hétköznapi sertepertéjét. Ezt akarják új korszak gyanánt ránk octroyálni? Hogy ezt elhisszük, azt akarjuk talán ürügyül felhasználni arra, hogy kényelmesebbé tegyük magunk részére az ellenzéki szerepet?

A függetlenségi párt küzdelméhez temperamentum kell. Ez a pártállás nem olyan hely, hol rózsapárnákon nyugodni, jól kiérdemelt nyugalmat, valami különleges nagy és díszes positiót élvezni lehessen. Udvariasan salutálni az ellenfélnek, alkalmat keresni hogy bókokat mondhassunk, hogy lovagiassági, európai műveltségi képesítésünk magas színvonaláról tegyünk tanúságot – mindez lehet nagyon szép és dicséretes dolog, de a szélbali virtusok közé nem épen tartozik, intransigens szellemnek járuléka lenni nem igen szokott. Államférfiúi és saloni allűrökre majd ráérünk akkor, ha a magyarok istene a hatalom polczára felsegít, addig az intransigens indulat és az annak megfelelő érdes modor az, a mi a hamisítatlan függetlenségi pártállásnak megfelel.

Az előkelőség helyett póriasságot én nem követelek, de azt igenis szükségesnek tartom, hogy a párt a népies elemekkel maradjon kellő contactusban. A mostani választási törvény és gyakorlat mellett gyakran látunk sajnos dolgokat, értelmetlen sőt részben corumpált tömegeknek nem épületes szereplését és mégis úgy áll a dolog, hogy azokban a rétegekben lehet feltalálni a nemzeti társadalomnak politikai jó erkölcs tekintetében legbecsesebb elemeit. Ebben a laza erkölcsű világban valóságos oasis képez az a hamisítatlan kurucz szellem, az a komoly határozottság, melylyel a magyar köznépnél igen sok fia a maga kevés de vérébe átment eszméiből alkotott «elvéhez» ragaszkodik. Ebben a gyémánt tisztaságú és keménységű elvhűségben rejlik a függetlenségi pártnak legfőbb ereje, ebből fog kikelni előbb-utóbb az a szellem, mely diadalra vezérli az igaz ügyet. A nép körében ápolják mindenütt leghívebben a nemzetiség meleg érzelmét, idáig terjed rendszeren a köznépnél szellemi tényezőszerepe; a mi magyar népünk ennél egy fokkal magasabban áll, mert hűségesen őrizi és táplálja romlatlan keblének szentélyében a politikai szabadság vestatüzét is. Meg kell becsülni ezt az elemet, nem kell elkedvetleníteni sopánkodással, nem kell ráhárítani akarni a vezetés fogyatékosságának következményeit, mert azt, hogy mire képes, már nem egyszer fényesen kimutatta. Kimutatta a Rákóczy-forradalom alatt, kimutatta 1848/49-ben és nem fogja meghazudtolni magát, ha arra kerül a sor jövőre sem, csak az értelmiségi rétegekben s a vezetésben ne legyen hiba.

Örömmel látom azonban azt a fordulatot, mely az új országgyűlés megnyitása óta (október 1901.) a párt egész magatartásában jelentkezik. Adja isten, hogy mindaz mit az utolsó lapokon elmondottam, csak egy meghaladott és többé vissza nem térendő álláspontra vonatkozhassek.

V. FEJEZET.

Gazdasági és culturalis fejlődés.

Alkotmányjogi szempontból vizsgáltam eddig a közösügyi rendszer eredményeit s azon következtetésre jutottam, hogy a megteremtett viszonyok folytán azon államjogi helyzet, melyben Magyarország vergődik, egy félszeg tökéletlen állapot; ez nemcsak nem önálló állami de egyáltalában nem állami lét, ennek az országnak kormánya nem független felelős ministerium, országgyűlése nem igazi parlament, az a mi itt van, daczára annak hogy ez az ország egy nagy ország, hogy kormányzata egy nagy-szabású administratió, minőségét tekintve, nem egyéb mint egy korlátozt tartományi lét.

Egy ilyen országnak egész közéletében, vagyoni és culturalis fejlődésében kifejezésre kell jutnia e félszeg és tökéletlen létalapnak s ezt fel is találjuk lépésről-lépésre, ha a közösügyi aera kezdete óta való fejlődésünket vizsgálat alá vesszük.

Midőn 1867-ben azt mondtuk: nunc est bibendum, nunc pede liberó pultanda bellus (és még mindig iszunk boldogot boldogtalant megjubilálunk, lábunkkal kissé lassabban tombolunk már mégis), mert sorsunk most már ke-

főbb nemzeti vágyakozásnak t. i. a haladásnak előmozdítására önként természetszerűleg merült fel kettős párhuzamos úton való előretörekvés szüksége. Egyik az anyagi gyarapodás, másik az értelmiség terjesztése, illetőleg az ér-

telmesség fokozása magában az értelmiség meglevő rétegében is, mert 1848 előtti értelmiségünkön megvolt a szűk látkör jellege. Párhuzamosan mondom, sőt a dolognak természetes rendje az volna, hogy a párhuzamos két vonal közül az anyagi haladásé járjon előbb legalább egy lófejjel, mert biztosan vonja maga után a másikat, a mi megfordítva, mint most már saját példánkon látjuk, kimaradhatlanul nem történik meg.

A start elindult s kezdetben a pályázó két vonal nemcsak a párhuzamot, de az egyenlő lépést is meglehetősen megtartotta. Mert az anyagi haladás terén voltak oly fontos teendők, előlegesen feltétlenül megcsinálendő dolgok, miknél akadály nem forgott fenn, vasútépítés, folyamszabályozás, némely ipari intézkedések. Ezekkel azonban nem-sokára készen voltunk; a közös vámterület a továbbhaladásban megbénított, a praliminárek elintézése után a dolog lényegére nem mehettünk át; eljutottunk az ajtóig, de az ajtó nem tárult fel. Ellenben a másik vonalon, a közoktatás fejlesztésében haladtunk tovább, mert ott nem volt akadály. S a mit voltaképen az anyagi haladás érdekében tettünk, az is főleg a szellemi fejlődés fokozására szolgált. A sok vasút, posta, telegraph talán még inkább erre szolgált, mint a kereskedelem előmozdítására; ha az iskolák az értelmi proletariátust szaporították, amazok a társadalmi műveltséget s az azzal járó ízlést igényeket teszik könnyebben elsajátíthatókká az anyagilag hátramaradt, a szegény társadalomban.

Hogy ide fogunk kilyukadni, azt körülbelül be lehetett látni előre, mert tudhattuk, hogy Magyarországnak iparos országgá átalakítása, a külön vámterület egy kemény dió, melyet egy könnyen feltörni nem fogunk, e nélkül pedig csak bajt fog okozni a szellemi hevesebb tempójú haladás. A baj most már tényleg megvan, nincs harmónia a

felszaporodott értelmiség vágyai és a vágyak kielégítésére való alkalom közt, az egész magyar társadalom mindinkább kezd hasonlítani a koldus aristocratiához, melynek megvannak úri passziói, de pénze nincs.

Teljesen behódoltunk az európai culturának, nemcsak betyárság, de még ripókság sincs, sőt ügyetlenség sem észlelhető az emberek társadalmi érintkezésében. A Peleskei Nótárius Baczur Gázsija a betyárvilág elmúlásán keseregve most már nem ok nélkül mondhatná: hej, e szép kor elvégződött, elfajult elművelődött. De ezt a vívmányt nem ingyen szereztük meg. A műveltség vágyakat teremt s minél többen vannak a kiknek vágyai nem elégíthetők ki, annál több az olyan ember, a ki keresztül gázol erkölcsön, lelkiismereten vagy ha nincs meg benne a kellő temperamentum és cselekvési képesség, komor resignatívallyal hajtja nyakát a szárnyaszegett lehangoltság jármába. Könnyű sorsa a pusztá fiának, a ki büszke lenézéssel van az urak életmódja iránt, a ki azt mondja az ismert dal szerint: «úgy jóllakom zsíros tarhonyával, mint kisasszony a rozsprádlíával»; de a művelt ember, a ki Sanyaró Vendel sorsára jutott, nehezen tud megnyugvást találni abban a gondolatban, hogy ezt a földet úgy teremtette meg isten, hogy az ő képére teremtett emberi faj kilencz tizedrészére nézve siralom völgye legyen. Hát miért nem tartozom én ahhoz az egy tizedhez, mely vágyainak, Ízlésének, képzettségének megfelelő körülmények között él? Miért ők s miért nem én? A vágytól csak egy kurta lépés addig a gondolatig, hogy a vágy jogczím s ettől addig a cselekvésig, hogy a maga jogát minden eszközzel melyet erélye s akarata ereje felér, érvényesítse. A német socialista azt mondja: ein menschenwürdiges Dasein, ez az, a mi minden embert megillet, de miben áll az az emberhez méltó lét? Egy pár virstli és egy pohár sör és melléje egy öröm (?) leány,

kinek derekát átfoghatja, vagy mint a francia socialista formulázza: *une femme propre*, a ki, ha szikár, ha vastag, de rajta egy tiszta surcz legyen? Dőzsölés vagy szerény családi jóllét, melynek a tiszta fehér kötény a jelvénye? De ki áll érette jót, hogy ha elére is, nem unja meg azt az emberhez méltó létet s nem mondja azt, hogy most már menjünk tovább, *majora canamus*?

De még az hagyján! A socialistáknak az a rétege, melynek ülepe körül tanoncz korában a majszter lábszíjjal forgolódott s a kinek üstökét itt is, ott is ránczigálták a dolgozó legények s ételhordó pinczerek, megszokta kicsiny korában azt, hogy szűkebb körben forogjanak vágyai. Hanem az a sok iskolavégzett, szigorlatokon átesett s minden *democratia* mellett magát úri embernek qualificáló sokaság, mely itt-ott bepillant fényes *banquett*-termekbe, salonokba, a fényűzés káprázatos fészkeibe, vájjon megállapodik-e az ő vágyaiknak szárnyalása innen a pezsgőn és a havannán, az *orpheum* és a *ballet* hölgyein? S mert ily vágyakat érez, nem hajlandó-e azokból jogcímet formálni? Hisz látunk egyeseket, kik egész *cynismussal* mondják: én olyan ember vagyok, a ki a jó életet szereti; a kinek tetszik, szűköljön, érje be nyomorult diákos életmóddal, rám nézve a kényelem, az úri mód életszükség.

De a műveltség mint jogcím az anyagi jóllétre csakugyan mindinkább elismerésre is talál. Közoktatási politikánk felszaporította a kasza-kapakerülők számát s most már ha a közvélemény a művelődés panaceájának hangoztatásával s az állam a tanintézetek rohamos szaporításával belebiztatta az embereket abba, hogy a műveltség kereteibe lépjenek, jogosult kérdésként merül fél, vájjon nem kötelessége-e, hogy szájukba betevő falatot tegyen? Ne csináljunk magunknak illúsiókat, a népnevelés nemcsak azért tekintetik oly szent czélnek, mely minden *controversián*

felül áll, mert a szegény apró falusi gyermekek millióinak jövője iránt oly tiszta humánus apai érzelmekkel viseltétünk, hanem azért is, mert kenyeret akarunk adni a néptanítók ezreinek, melyeket a preparandiákba behajtottunk; az egészségügy nem csak azért van mint szintén minden controversián felül álló szent cél mindinkább hangoztatva, hogy jobb egészségi állapotokat teremtsünk, a gyermekhalandóságot csökkentjük, a magyar faj szaporodását biztosítsuk: a körorvosi állásokat azért szerveztük – csak valljuk meg az igazat – hogy a végzett orvostanulóknak szájukba valamicsodás falatot tehessünk. Hát a hadsereg létszámának végtelen nagyobbítása. Mert hiszen hasonló irány grasszál odaát Ausztriában is? A legfőbb motívum, elismerem, a nagyhatalmi hóbort, az uralkodóháznak kiirthatlan világhatalmi s Európában legmagasabb dynasticus rangbéli traditiói, de ezzel legalább is párhuzamosan működik azon intentió, hogy minél több kaszkapakerülő juthasson azon helyzetbe, hogy kardja markolatáról büszkén lógathassa az aranyos kardbojtot.

íme itt van a kézzelfogható következése a közösügyi rendszer által megteremtett félszeg helyzetnek. Nemzeti joguk feladásának, az alkotmány megcsönkítésének árán akarta türelmetlenül megszerezni az eszközöket arra, hogy az elmaradott országot mint akkor hangoztatva volt, felvirágoztassa, megszerezte a módot ahhoz, hogy az ország magát óriásilag adósságokba verhesse, de arról, a mi minden haladásnak alapföltétele, a vagyoni jólét biztosításáról nem gondoskodott. Ehhez *conditio sine qua non* lett volna a külön vámterület megteremtése, mert ahhoz képest mindaz, a mit tett a közösügyes párt, maga a tömérdek vasútépítés csakis palliatív eszköz volt. De hát ez *noli me tangere* volt akkor, az maradt azóta és féltő hogy fog maradni ezután is; és most itt ülünk czifra palotáink és culturalis intéz-

menyeinkkel, fenn az ernyő nincsen kas, itt ülünk eladósodott államunkkal, fülíg adós honpolgárságunkkal, óriási nagyszámú proletariátusunkkal, melynek száját hivatallal, sáppal betömni mindinkább képtelenek vagyunk: ez a közösügyi rendszernek gazdasági, culturalis és társadalmi eredménye.

Most már mit csináljunk? Itt egy conflictussal állunk szemben, melyet el kell távolítani minden áron, mert okvetlen válsághoz vezet. Mi a módja amaz összeütközés megszüntetésének? A logica szerint csak két út mutatkozik: vagy szerezzük meg annak föltételeit, hogy Magyarország iparos országgá alakuljon át, vagy tartsuk vissza a cultura fejlődését. Ha így vagy amúgy, de okvetlen nem jó létre a kiegyenlítés, oly állapotok fognak az országban létrejönni, melyek egyenesen tűrhetetlenekké válnak. Tizenkilencz s legközelebb húszmillió ember itt már nem élhet meg, ha mindjárt fokozódik is a kivándorlás, a megélhetősen való erőlködés mellett pedig nemcsak hogy a gazdasági gyarapodás nem fog előre menni, sőt a mezőgazdasági újabb viszonyok mellett visszafelé fog menni, hanem az erkölcsi romlás, a nemzeti jellemnek magának depravatiója is bekövetkezik.

Hiba volt az alapfelfogásban, midőn 1867-ben tüzzelvassal hozzáláttunk az ázsiai állapotok megszüntetéséhez a nélkül, hogy a gazdasági párhuzamos gyarapodásról gondoskodtunk volna. Ha 1867-ben fel lett volna állítva a külön vámterület s ennek folytán valószínűleg rohamosan meghonosult volna, de a mai napig okvetlen kifejlődött volna már az ipar s vele az anyagilag való megtollasodás, úgy hogy culturalis fejlődésünk megtartotta volna vele a párhuzamot, akkor áldássá vált volna az a mi most maiatokként nehezedik ránk. Ha azok, kik akkor az ország ügyeinek vezetését kezökbe vették s azóta is monopolizálják, nem érezték magukban elég erőt ahhoz, hogy az ipari

fejlődés eszközeit az országnak megszerezzék, ne hivatkoztak volna azzal, hogy majd megmutatják ők most már, mit fognak csinálni ebből az elmaradott országból, s ez volt a jogfeladás ürügye, sőt egyenesen az lett volna feladatuk hogy a cultura rohamos fejlődését mérsékeljék. Anyagi fejlettség és európai cultura, szegénység és ázsiai állapotok, ez az a mi harmóniában van, de szegénység és európai magas műveltség, ez hybridum, mely örökös conflictusban tartja a társadalmi lét minden viszonyait.

De hát miként mérsékelhették volna a cultura rohamos beözönlését, lehet-e azt visszatartani, ha áramlata egyszer megindul? Tehettek volna sokat ez irányban igenis. Mindenekelőtt ne declamáltak volna annyit arról az európai színvonálról. Minket függetlenségieket szoktak vádolni a declamációval, az üres phrasisokkal, velünk szemben az államférfit, az állambölcset negélyezik adni, mintha mind-megannyi Deák Ferencz rejlenek minden mamelukban, s nem az ő részükről harsognak-e az európai színvonálról, a szabadelvűségről, az európai államok concertjébe lépett Magyarországról, a monarchia magyar súlypontjáról, most legújabbán az imperialis magyar politikáról való ürességtől kongó szólások? Nekik kellett volna tartózkodniuk attól a – másként nem is nevezhetem – buta nagyzástól, melylyel az egész kormányzati apparátust berendezték. Nem is szólok itt ismételve arról, hogy az önkormányzat őshazáját megtömték a legtúlzóbb burocratiával, a mi szintén az európai színvonal címén történt, csak arról a külső fényűzésről akarok beszélni, melynek minden állami berendezkedés valóságos iskoláját képezi. Ezzel akarják elhitetni, hogy Magyarország valóságos önálló állam, melynek méltósága kívánja meg, hogy rangjához illőleg úri módon praesentálja magát? Azok a nagyszabású, fényesen bútorozott helyiségek, melyekben a független (?) felelős

magyar ministerek fogadják roppant nagyúri modorral a meglippent misera plebs contribuent, azok a különvonatok, melyeken Bécsbe magukat megalázni, lefelé magukat ünnepeltetni járnak; azok a mind egytől-egyig palotaszerű állami épületek, maga az a lúdlábon forgó mesés várkastély, az új országház, melyben majd senki sem fogja magát érezni otthonosan, vasutaink fényes kényelmes berendezése, melyhez képest például az olasz vasutak felszerelése valóságos szegénység: vájjon mindezek a tüntetésül csinált dolgok a mi erszényünkhöz valóak voltak-e s nem jelzik-e mindazt az elvétett conceптиót, azt az egyoldalúságot, azt a nagyzási hóbortot, mely 1867-ben összes politikai és társadalmi életünk irányítására nézve megfogamzott?

Tartózkodni kellett volna a nagyzási hóborttól, mely ép úgy jellemzi a magyar állam egész gazdálkodását mint a nagyhatalmi hóbort a monarchia vezetését. Az úrhatnám-ság, az a nagyralátás, az a gavalléroskodás iszonyú pénzünkbe kerül s a legveszedelmesebb iskola és példaadás egész társadalmunk számára. Kit akarunk vele elámítani? Úgy járunk mint a tékozló úrfiak, kiket ravasz urazás maga- biztat a bő költésre s hátuk mögött őket kineveti. S ha a nagyralátás még csak afféle külsőségekben mutatkoznék, milyeneket főntebb említettem, de producáltunk ám mi nagyobb szabású gavallérsztyliket is. Példának okáért ott van a Vaskapu szabályozása is. Hogy mentünk volna bele, hiszen ha meglesz, a *tengeri* hajók a Fekete tengerről egyenesen ide jönnek, meg se állanak Budapestig s micsoda dicső dolog lesz az, ha ily nagyszerű internationalis művet a magyar állam fog létrehozni! Mi volt sok-sok keserves millióinkért a köszönet? Majd bizony magyar állam! Tisztán osztrák birodalom szerepelt az ünnepélyes megnyitás alkalmával, a hasznót a k. k. priv. öst. Dampfschiffahrts-Gesellschaft zsebeli be, a révpénzt azt majd Bécsben fog-

ják megszabni. Vagy másik például ott van a felső Duna szabályozása, mely még báró Kemény Gábor ministersége alatt kezdetett meg. A felső Duna Gönyő és Pozsony közt rendetlen folyású, a földabroszon úgy néz ki, mintha nem is folyó csak kenderáztató tócsáknak hosszú láncolata volna, kis víz idején ősszel a hajózás rajta nagy nehézséggel járt; más részről Ausztriában nagy szabályozási műveket hajtottak végre, minek folytán víz és kavics rohamosabban jöven ránk, félő volt, hogy nálunk a Duna medre még inkább elfajul. Ez volt mondva, az igaz ok azonban az volt a részünkről való szabályozásra, hogy azt a k. k. priv. österr. Dampfschiffahrts-Gesellschaft követelte. Tudni kell, kicsoda ez a D. D. Gesellschaft Nem más mint az uralkodóház, melynek nagy mennyiségű részvényei vannak a hatalmas társaságnál. Loyaltási és a generosa natiohoz illő gavalléros cselekmény volt tehát, hogy a hajózásnak megkönnyebbítésével kedveskedjünk. Előirányozva volt a munka tizenkét millió forinttal, úgy tudom hogy belekerült harmincz millióba, de a kotrás folytonos művelete évenként három millióba kerül. Az eredmény az, hogy október és november havában könnyebben megy a hajózás mint azelőtt, ennek haszna a D. Gesellschaft zsebébe folyik, oly nagy-e, hogy a roppant kiadásnak megfelelően, nem tudom, de a társaságra nézve tiszta haszon, melyet a nagylelkű magyar államtól ajándékba kapott. A magyar államnak az a haszna van belőle, hogy az alsó Csallóköz húsz négyszögmérföldön élő lakosságának egész existenciája problematicussá vált. Azelőtt 20-30 évben egyszer szakította el a Duna a töltéseket, mindig csak jégtorlódás következtében, az ilyen elárasztás nem tett nagy kárt, a téli s koratavaszi hideg vizet a búzavetés kiállotta; most a szabályozás óta három év alatt kétszer szakított a Duna nyárderekán, mi azelőtt hallatlan dolog volt; el lehet kép-

zelni a kárt; egyik szakítás betömése került hatvanezer forintba, rosszul csinálták, át kellett alakítani új harmincz-ezer forint költséggel. Az ármentesítő társulat most újra roppant kölcsönrel terhelte meg magát, az egész ügy körül szabadon gazdálkodik a főispán kormánybiztos egy sereg-állami mérnökkel és vállalkozókkal, vele ellenkezni az érdekeltség többsége nem merészel. Így gazdálkodik a hyperloyális, a gavalléros, a centralisált, a szakértő magyar állam. – A tavalyi quótaemelést azzal indokolták, Tisza Kálmán elmés mondása nyomán, hogy mi ajándékot nem adunk, de nem is fogadunk el. A két tételből csak az utóbbi igaz; nem fogadunk el, mert nem adnak, a mi nagy-lelkű szomszédainknak ez nem természetük, hanem igenis az önzés s a legrútabb szűkkeblűség; az azonban, hogy mi netn adunk, nem igaz; a fentiekből látható, hogy adunk bizony mi amúgy suttyomban és csinos presenteket, mert hiszen a jó barátság, atyafiság olyan, mint a megrakott tűz, mindig kell rá vetni egy kis forgácsot hogy el ne aludjék.

Nézzük^ meg kissé a közösügyes politikának hatását a gazdasági s ezzel kapcsolatos némely kormányzati és törvényalkotási intézkedésekre.

A gazdasági fejlődés érdekében történt a rohamos vasút-építés, de itt is kibújt mint szög a zsákból, a közösügyes rendszer félszégése. Haladjunk egész erővel abban a miben lehet – volt 1867-ben a jelszó, de ez a felfogás nem bizonyult be helyesnek, mert a tömérdek vasútnak nincs meg a várt eredménye. A közlekedési eszközök jókarba hozatala igenis az elsőrendű eszközei közé tartozik a gazdasági fejlődésnek, de egymagára nem elégséges s ezen eszköznek bármi nagymérvű kihasználása más még fontosabb föltételeket nem pótolhat. A vasútépítés egyenesen túltengésbe ment, van egy csomó olyan vonalunk, a mely egyenesen fölösleges és az államot hiába terheli, nem is szólva az úgy-

nevezett családi vasutakról s a viczinálisokról, melyek azután a közösüges aerának valóságos szégyenfoltjait képezik, mint méregdrága borravalók, melyeket az uralkodó párt tagjai jó kedvben tartásának s ez által hatalma fentartásának érdekében az ország pénzéből osztogatott.

Túltengésbe ment a közoktatásügy is. Erre nézve is szabad lett a vásár 1867-ben, tehát hajrá, használjuk ki ezt is végletekig. Hiszen az értelmiség fejlesztése, nemcsak az értelmes osztály szaporítása, hanem az eddigi elért értelmi képességnek fokozása egyik leghathatósabb emeltyűje a közvagyonosodásnak. Kétségtelen, de ez se pótolja ki a többit, csak a maga szerepkörét töltheti be; se a közlekedési eszközök hathatós fejlesztése, se az értelmiség fokozása nem képes, a mint most bebizonyítva áll sajnosán előttünk, kipótolni azt az alapvető föltételt, mely nálunk a külön vámterület felállításában áll. Constatálni lehet, hogy a mennyiben a gazdasági gyarapodásra való tekintetből hoztuk meg a közoktatásra szánt áldozatokat, erőlködésünk hiábavaló volt; s a mennyiben általános viszonyaink s a cultura fejlesztése közt a kellő harmóniát meg nem tarthattuk, a mennyiben túlhajtásba mentünk, nem értünk el vele egyebet, mint azt, hogy a proletárok osztályát ijesztő mérvben felszaporítottuk. Mert az kétségtelen, hogy az a sok minden fokú tanintézet, melyet az állam részint alapított, részint dotatióval ellát s mely a tudományos pályára lépést mindenfelé megkönnyíti, hathatós felhívás gyanánt hatott arra, hogy minél többen törekedjenek a tudományos műveltség és annak megfelelő magasabb társadalmi állás megszerzése után; az a fényűzés pedig, melylyel az állam az iskolai építkezéseknél hivalkodott, maga egy különleges tantárgyat képvisel, melyet az ifjúság első sorban betanul, melyből a nagyralátás a kielégíthetetlen vágyak mérges csíráit szívja magába.

Meglehet hogy ezen itt nyilvánított nézeteim ép oly eretnokségnek fognak tekinteni mint azok, melyeket régebben a nemzetiségi kérdésre nézve elmondottam. Mert a magyar közönség be szokta magát lovagolni bizonyos eszmékbe sőt phrasisokba, melyek azután valóságos zsarnoki hatást gyakorolnak s kizárnak minden discussiót, csak be kell őket dobni a discussió közepébe s nem kell semmi bizonyítás. A mi magyar közönségünk szereti kissé kényelmesen berendezni magának a vitatkozás gyakorlatát, a nagyon sokat ismételni hallott tételeket úgy tekinteni mint bevégzett dolgokat, melyek felett az akták be vannak zárva. Vannak nálunk canonisált, szentekké avatott ügyek, melyekhez nyúlni rögtönítelő eljárás veszélye nélkül nem lehet s a közoktatás ügye általában, különösen pedig a népnevelés ezek közé tartozik.

És pedig pártkülönbség nélkül. A mostani úgynevezett néppártot nem igen halljuk ugyan a közoktatás ügye mellett buzgólkodni, legfeljebb annyiban, hogy kizárólag papi kezekbe szeretné visszacsúsztatni, de a függetlenségi párt a kormánypárttal egyaránt vallja az ügy szent voltának igéjét s e tekintetben teljesen átengedi magát annak az áramlatnak, mely a kormánypárt ferde irányú országfelvirágoztatási politikájából kiindult.

Nézzük meg kissé közelebbről a népnevelés ügyét. A népnevelés canonisatióban részesült szent ügy. Frigyláda, mely körül a politikai pártok találkoznak, úgy mint a nemzetiségi kérdésnél. Egymásra hezitálnak, ki viseli inkább szívén a szent ügyet, ki akar az országos költségvetésbe népnevelés czímén nagyobb összeget bevéteni; előfordult már az is, hogy a függetlenségi párt részéről indítványoztatott: egy millió forintot kell a költségvetésbe felvenni részben meghatározás nélkül s megvárjuk a ministertől, hogy ez összeget el is költse. Idealisticus felfogás az egésznek az

alapja. Felvilágosodottá, értelmessé kell tenni minden honpolgárt, hogy magát boldog boldogtalan által orránál fogva vezetetni ne engedje, meg kell érlelni a szabadságra. De ügyessé és életrevalóvá is kell tenni, hogy kenyerét megkereshesse, sőt megtanulja, miképen kell csinálni a rögből aranyat. Még azt is hangoztatják, hogy az iskolában kell hazafiságra tanítani az új nemzedéket. És belevegyül a kérdésbe a nemzeti becsület kérdése is, szégyen gyalázat, hogy a hazai gyermekeknek ilyen és amolyan százaléka nem jár iskolába.

Hát igen, törekedni kell arra, hogy terjedjen a népnevelés, lehetőségessé kell tenni, hogy minél több ember sajátíthassa el az írás-olvasás mesterségét vagy tudományát, sőt lehetőleg a tudományoknak némi elemeit, de túlságosan nagy fontosságot nem kell a dolognak tulajdonítani s ha nem volna egyéb szegyei ni valónk mint az, hogy nálunk a gyermekeknek bizonyos százaléka még nem részesül iskolázásban, nyugodtak lehetnénk nemzeti becsület dolgában.

Csak úgy kell venni mindent a mint van. A népnevelésnek objectumát nagyon túlnyomó részben a szegény falusi nép vulgo parasztság képezi. Ennek életviszonyai pedig olyanok, hogy a falusi iskolában szerzett tudománynak kevés hasznát veszi. Más dolog az mikor a lakosságnak fele vagy nagyobb része iparosokból és úgynevezett honorationorokból áll; ezeknek nagy szükségök van igen is az Írástudásra s tapasztaljuk eleget, mennyire hátrányos és mennyire restelli is állapotát az olyan iparos, a ki kénytelen bevallani, hogy írást nem tud, de a szegény paraszt, a ki földművelési munkával keresi kenyerét, vajmi kevés hasznát veszi. Először is rövid ideig jár az iskolába; szegényes táplálkozása mellett a gyermek lassan fejlődik, úgy hogy a törvény által meghatározott korban nem kezdheti meg iskolai pályáját, azután nem is járja ki a hat évet, a hatóság kénytelen attól eltekinteni;

mert segíteni kell apjának a kenyeret megkeresni, elmegy pásztorgyereknek, ostorosnak, segít mindenféle gazdasági műveltnél. És ez még inkább úgy van a lánygyermeknél, hol a nagyobbik a kisebbiket dajkálja, libát őriz, anyjának százféle aprólékos dolgában segédkezik. Kevésre viszi tehát tudományát, csakis a jobb eszű és szorgalmú gyermekek-nél van a tanításnak némi eredménye rövid idő alatt is. Az átlagosan közepes eredménynek azután mi hasznát veszi? Az Írásnak jóformán semmit, mert odáig, hogy ne csak betűket vagy szavakat tudjon leírni, de valamit kellőleg megfogalmazni s egy levelet úgy kiállítani képes legyen, hogy postán továbbíttassék, ritkán viszi. A levelezésnek a köznépnél az a módja most is, mióta jobb lábón van a népnevelés, hogyha írni akar katona fiának vagy a katona-fiú szülőinek, mással irat, a ki papírt s borítékot kerít, érthetőleg megfogalmazza, leragasztja, ráteszi a megfelelő bélyeget, ráírja a címet, talán isten tudja az operencián túl, most már az operenciás tengeren is túl Amerikába. Ez mind oly művelet, a mely meghaladja a szegény paraszt ember képességét, akár járt iskolába akár nem, a jó Írástudóknak segédletét nem nélkülözheti. Arról hogy törvényes iratokat, folyamodványt, szerződést, stb. maga írjon vagy annak helyes voltáról közvetlen vegyen tudomást, szó sem lehet, vájjon képesek vagyunk-e arra mi magunk művelt osztálybeliek is, ez a jegyző dolga marad jó pénzért, bár ne tudná váltó alá se írni a maga nevét. Gyakran láthatjuk milyen kínban van a szegény falusi ember, mikor írni akar, habár csak nevét is odapingálni. Kaszához-kapához szokott markában s feszes ujjai közt sehogy se tudja elhelyezni azt a vékony szerszámot, a pennát; balkezevel igazgatja el valahogy, visszatartja lélekzetét s nagyot fúj, mikor a műtétet sikeresen végrehajtottnak véli; az a derék magyar ember, a ki megbecsüléssel de bátran elébe áll az

embernek, okosan szabatosan fejezi ki magát s az emberi méltóságnak senki fiával szemben nem derogál, szánalmas alakká törpül, midőn Írástudóként szerepel.

Nincs különben a dolog az olvasással is. Mit olvasson a szegény ember? Imádságos könyvet? No az megy is valahogy, azt már jórészt könyv nélkül tudja, azért boldogul is vele, de már más apró betűjű olvasmány nehezen megy, ő csak a maga könyvéből tud, olyan mint a hű házastárs vagy a svéd gyufa. De ha ráfanyalodik is az olvasásra, midőn már minden foglalatosságból kifogyott jut-e kezébe oly olvasmány, melyet megért? És pedig akkor is ha állítólag magyarul van írva, mert valljuk meg, hogy úgynevezett népies nyomtatványaink ritkán találják el miként kell írni a nép számára, melyet se idétlen gyermeknek sem a nyakatekert stílű modern irodalom színvonalán állónak nem kellene tekinteni? Jobb szereti, ha más olvas fel előtte, akkor azután átengedi magát annak az andalító érzésnek, melyet rá tiszteletes uram gyönyörű szép szava gyakorol, midőn ájtatos lélekkel és méltóságának jóltevő tudatában ül a consistorialis ember a padsorok elsejében.

Nagyon kis százaléka az a falusi gyermekeknek, mely annak mit az iskolában tanúit hasznát veszi s épen azért azt a nagy erőfeszítést melyet az analphabeták kipusztítására teszünk, indokoltnak nem tarthatom. Városokban de azokban melyek nem óriási falvak hanem igazi városok, teljesen helyén van az elemi oktatásnak minél tökéletesebb korba helyezése, de a falukban a nagy fáradság és nagy költség jórészt kárba megy. Különösen nem tartom helyesnek, hogy közvetlenül az állam foglalkozzék annyira a népoktatás ügyével; ha van valami a mi az önkormányzatnak alkalmas tárgya kellene hogy legyen, az épen az elemi oktatás. A népnek magának és a községeknek kellene hogy a tárgynál első szavuk legyen. Ha érzik

annak szükségét hogy gyermekeik iskolába járjanak és ha nem nyúzzuk őket az adóval annyira hogy gyermekeiket iskoláztatni képesek legyenek, meg lehetünk győződve felőle hogy fognak is gondoskodni; fognak annyival inkább, mert a civilisatio a cultura szelleme szinte hihetetlen mennyire behatolt már a köznép rétegeibe is. Azon arányban a melyben szükségét érzi és hasznát látja, önként fog a nép gondoskodni gyermekeinek kiképzéséről. Nézzük a zsidókat, milyen gondot fordítanak ők régtől fogva spontán gyermeik tanítására. Egészen szegény kis-korcsmáros zsidók házi tanítókat tartanak ha nincs falusi iskola melybe gyermekeiket járathatják, mert az ők életmódjuk mellett életkérdés hogy Írástudatlanok ne maradjanak. Önkormányzati körben kellene hagyni a népoktatást abban a tekintetben is, hogy a megyére a szolgabírói hivatalokra kellene bízni a felügyeletet. Haszontalanabb fogyasztója nincs az állami kenyérnek mint a m. kir. tanfelügyelők. A jó br. Eötvös József a nagy idealista, de a ki az önkormányzat iránt színvakságban szenvedett, királyi tanácsosokká is tette őket mintha sejtette volna hogy állásuk és működésük eredménye vajmi kevés tekintélyt fog szerezni számukra. Gulturalis szempontból, mert a culturának alapvető feltétele a közvagyonosodás emelkedése, melyből önként fakad a közművelődés virágzása, én nem habozom kimondani, hogy egy jó állami apaállatot hasznosabb tényezőnek nézek egy m. kir. tanácsos tanfelügyelőnél.

A mi a középoktatást, nevezetesen a gymnasiumit illeti, a mily gőzerővel szaporítottuk az intézeteket, javítottuk a tanárok fizetését, szaporítottuk a szakrendszer követelményei szerint ezeknek számát, a mennyire törekedtünk ezekben elérni az «európai színvonalat», úgy constatálhatjuk, hogy a harmincz év óta gyakorlatba levő rendszer

eredményeivel megelégedve nem lehetünk. Nem vagyok «tanférfiú» és szakember, nem érzek hivatást felkutatni hol rejlik a hiba, de hogy hiba van a kréta körül, azt mint az érdekelt és pedig közletről érdekelt közönség egy atomja sajnos tapasztalatok után igen is állíthatom, a nélkül, hogy meghazudtatástól kellene tartanom. Hiba van a tanuló ifjúság tudományos kiképzése tekintetében, még nagyobb van az iskolázás paedagogiai eredményeiben vagyis hatásában. A tananyag melyei a szaktanárok mindenik saját szakmáját erőltetve az ifjakat alkalmazzák, oly nagy hogy vele megbirkózni a közepes tehetségűek épen nem a nagyobb tehetségűek is alig képesek. Nem tudom másként van-e a természet által megalkotva a külföldi fiatal-ságnak agyveleje, de hogy az idegen tantervek receptiójával a mi ifjaink meg lettek nyomorítva, azt sajnosán tapasztaljuk; a pálya közepén már undort kapnak a tanulástól, nagy része lemarad, a többi is nagyrészen csak úgy botorkázik keresztül az utolsó osztályokon s irgalomból az érettségi vizsgán. Ilyformán nagyon fogyatékos a tudományokban való kiképeztetés, de különösen hátrányos az a csömör melyet az ifjúság a tudományoktól kap. Bármi gyarló volt is a régi, az 1848 előtti elavult tanrendszer, ha azok kik a mellett nőttek fel, összehasonlítják saját iskolai pályájuk eredményeit a mostaniakkal, kénytelenek azt mondani hogy még az is jobb volt a mostaninál. Egy dolog volt legalább mit megtanultunk, exacte megtanultunk a latin nyelvet úgy hogy folyékonyan beszéltek a gyengébb tehetségű tanulók is, és ez mindenesetre jelentékeny positio volt a tudományos pályán való boldogulásra nézve. Most tanulnak az ifjak magyar, német, latin és görög nyelvet, tehát egy helyett négyet. A magyar nyelv ellen kifogást tenni nem lehet de a többi hárómból nyomorúság az a mire mennek; latinul nem tudnak semmit, leg-

főlebb odáig mennek, hogy videant consuli. Egyéb clis-eiplinákat illetőleg csodálatos az, hogy épen a legkönnyebbek például a földrajz és történelem, melyeket úgyszólván játszva kellene elsajátítani, vannak úgy előadva, hogy az ifjak nehezebbnek tartják a számtan és mértannai. Itt nyilvánvaló hogy a módszerben kell lenni az oknak, rossz a módszer a földrajz és történelemnél, ellenben jó a mathesisnél.

Valóságos jóltevője volna a nemzetnek a ki ezeken a bajokon segítene. Nemcsak azért mert nyolcz évi martýriumból szabadítaná meg a zsenge ifjúságot, de főleg azért hogy eredményesebbé tenné a tanulást. Jól tudom én hogy tökfilkókból genialis embereket csinálni iskola nem képes, de az sem helyes, hogy a kiváló tehetségek horderejéhez szabják a tananyag mértékét, én azt hiszem a középúton kellene maradni, keveset de jól megtanulni ennek kellene lenni a vezérelvnek hogy a gymnasiumban megvetett alap szilárd és az egész életen át kitartó legyen; a nagyobb képességű és szorgalmú ifjú talál módot abban hogy ismeretei körét az iskolai tantárgyakon kívül is tágítsa.

Csak egy pár rövid észrevételt akarok tenni a felsőbb oktatásra. Azok az irgalmatlan vastag könyvek, tele nem tudománnyal hanem tudákos iránylyal, az a bonyolódott vizsgarendszer mely maga egy tudomány és culturpolitika, azok az írott vagy litografizott kivonatok, melyek a valódi és nem fictiv tananyagot tartalmazzák, semmi esetre sem jelzik azt hogy a felsőbb oktatásnak renden van a szé-nája. És nem mellőzhetem megemlítését a budapesti egyetemnek. Ez a maga sok ezer hallgatójával, már t. i. ha valósággal hallgatnának, a maga diplomagyárával, úgy a mint itt áll, egy valóságos monstruoizitás. Oly túltengése ez a központosításnak mely nagyon kedvezőtlenül jellemzi összes kormányzati és társadalmi állapotainkat. Arról a

szellemről, mely ezen az egyetemen uralkodik, szólani más helyen tartom fenn magamnak.

Egyik közoktatási miniszter jő a másik után, de valamennyi beéri azzal hogy a fennálló chablonok szerint adminisztráljon; egymást érik az enquétek, mindenféle tanárgyűlések, de azokkal a nagyfontosságú problémákkal melyeket érintettem senki se foglalkozik. Hanem az uralkodó burocraticus kormányzati rendszer és az uralkodó párt politikai rendszere teljes mértékben rányomakodik közoktatásügyünkre is. Ügy van mint régen volt, akkor az iskolák nagyobb része, a katolikus iskolák igazgatása a Mária Terézia-féle Ratio educationis slendriánja szerint az aulicus helytartótanács kezében volt, latin nyelven tanítottak nyomorult scholastica philosophiát, a történelmet pedig úgy, hogy I. Lipót kormányzását dicsőségesnek nevezték. Csak a protestáns iskolák voltak a szabad és hazafias szellem melegágyai. Ma a tanítási slendrián ki van küszöbölve, de a modern aulicus szellem ép úgy uralkodik mint a régi s most is körülbelül hasonló jogosultsággal dicsőségesnek tanítanak egy más kormányzatot. És van az a különbség az akkor és most közt, hogy az iskolák segélyezése és a papi congrua befolyása alá került protestáns iskolák is mindinkább megszűnnek lenni az igazi szabad szellem menedékhelyei. A mai fiatalság is azon helyzetben van hogy az élet iskolájának kellene kiigazítani azt a ferde irányt a melybe őt az iskola terelte, csak hogy a mostani közélet nem teszi meg azt a szolgálatot melyet a 30-as és 40-es években teljesített. Az eredmény az hogy olyan szellemű ifjúságot látunk magunk előtt, hogy alig tudjuk elképzelni miként válhatik be adott alkalmal az hogy a vér vízzé nem válik, csak sást nemzenek a sasok. Ez a közösügyi rendszernek közoktatásügyi eredménye.

Van egy más szentnek decretált ügyünk is, az egészségügy. Én nem osztozom a híres nemzetgazdász Malthus nézeteiben, ki az emberi nem egyik legnagyobb szerencsétlenségének mondotta a túlságos szaporodást. A föld kerekége még eléggé nagy és eléggé üres arra, hogy a felszaporodó emberfaj találjon rajta helyet, hova fejét lehajthassa, nem is kellene azért az angoloknak a derék búrokat elnyomni sem a többi hatalmakkal együtt Ghinában létesíteni népesedési superfoetatiót. Nem szükséges utánoznunk azt a gólyát sem ki vézna vagy nyomorék fiát maga dobja ki fészkeből, minek az olyan gólya mely nem képes megtenni a költözés műveletét. Nem azért tartom tehát helytelennek az egészségügy túlságos erőltetését mintha azt gondolnám, hogy szabad kezét kell adni az öldöklő angyalnak, csak is azért, mert a követett utakat és módokat nem tartom célravezetőeknek s azt hiszem egészen más módja van annak hogy jobb karba jöjjön az országban az egészségügy. Nem is hiszem hogy itt tisztán az emberszeretet hajítja törvényhozóinkat, hanem hajítja első sorban az «európai színvonal», azután pedig az a törekvés hogy a végzett orvostanhallgatóknak szájába valamelyes falatot tegyünk s az értelmes osztálynak egy jelentékeny contingensét a nagy pártérdek consortiumba besorozhassuk. Ezért octroyáljuk rá a népre a sok orvost és patikát. Kivéve talán azon helyeket hol a körorvosok laknak, a nép ennek az intézménynek nem veszi semmi hasznát. Az iránt nem lehet intézkedni hogy az emberek éppen akkor legyenek betegek, mikor az orvos körutat tesz, de ha vannak is, az hogy igénybe vegyék-e az orvos segítségét vagy a javasasszonyok, a paprikás pálinka mellett maradjanak, kifíczamodott karjukat a mezőkövesdi kospásztorral tétessék helyre, teljesen az egyéni szabadság körébe tartozik. És valjuk meg az igazat, mihaszna rendel

az a fiatal kezdő orvos gyógyszerert, mikor a mellé kellő diéta is kellene és oly ápolás melyet a szegény nép magának megadni nem képes. Legyenek meggyőződve azok a cultur-codificator urak kik az ily impracticus dolgokat kieszelek, hogy a köznép körében van elég belátás arra, hogy a maga privát ügyeit minden gyámkodás nélkül etintézzé; a kinek van hozzá módja, hozat orvost vagy beviszi az orvoshoz dunnák közt a maga betegét s akkor azután van biztosíték a szükséges gyógykezelésre nézve is; ha tehát eredményt akarnak elérni, akár tisztán humanitárius szempontból jobb karba helyezni az egészségügyet, akár azt eszközölni hogy kapósabbak legyenek az orvosok, annak ha nem legegyszerűsebb de minden esetre legbiztosabb eszköze a külön vámterület az, hogy emeljük az országban az általános jólétet. így a mint most procedálunk nem fogunk lendíteni semmit az egészségügyön, hiába «fejleszténék» tovább az életbeléptetett institutiót, annak logikája szerint, például azzal hogy a körorvosoknak adjunk hajdút mint más megyei tisztviselőknék, ez emelné tekintélyöket s a hajdúk fülönfogva oda vihetnék a faluházára a betegeket, boldogítani kell azt a buta népet akarátja ellenére is, ezt hozza magával a humanismus. A 48 előtti orvosok és természetvizsgálók gyűlései már kimentek divatból, congressusokat azonban tartanak az orvosok, de ezeken csak a taksák úgynevezett rendezéséről azután pedig a minden egyéb congressusokon is főtárgyként szereplő fizetésről, korpótlékról és nyugdíjról van szó; már csak azt várjuk mikor fog felmerülni indítvány arra nézve is hogy az orvosokat el kellene látni bizonyos jurisdictióval is.

De van ám ennél az ügynél egy magasabb szempont is. A közegészségügy nemzetiségi kérdés. Azért kell jobb karba hozni az egészségügyet és nevezetesen gátat vetni a gyermekhalandóság elébe, hogy a magyarság létszámának

nagyobbodását biztosítsuk. Ezért szent ügy az egészségügy, ezért áll hors concours, azért felesleges minden vitatkozás mihelyt e tárgyról Van szó. Ezért számíthatnak biztos sikerre mindazok kik épen e téren szándékoznak szerezni törvényhozói és codificatori babérokat. Foglalkozni szándékozom e lapok folyamában a nemzetiségi kérdéssel s azért a dolognak ezen oldalát itt tüzetesebben tárgyalni nem szándékozom, csak egy rövid megjegyzésre szorítok. Keserves dolog az kétségtelenül hogy vörheny és dyphtheritis oly kegyetlenül hordja gyakran legszebb pirosposgás magyar gyermekeinket, de a nemzetiségi szempont itt mégis egészen helytelenül van alkalmazva. Olyan orvosi szerek melyek csakis a magyar gyermekeknél lennének foganatosak, a tót és oláh porontyoknál azonban hatástalanok maradnának, még nincsenek kitalálva, micsoda célzt érünk el tehát, ha egyenlően szaporodnak a többi nemzetségek is? Ezzel a nemzetiségi szám és erőviszonyok egyensúlyára nézve nem eszközlünk semmi változást.

Ráoctroyálni az ország népére a közművelődést, a culturát, ráaggatni mint valami ruhatartó fogásra annak külső cziczomáját, a helyett hogy megteremtsük annak alapföltételét, a vagyonosodást: ez egy teljesen fonák eljárás, felfordult világ. A vagyonosodásnak kell előljárni, a mint ez gyarapodik, a cultura magától fejlődik, mert ennek ösztöne vágya megvan az emberi természetben, a példányképeknek pedig a mai világban már bővében van a földkerekségének minden zuga, a cultura gőzerővel hatol be mindenfelé. A régi autochton civilisatiók is úgy fejlődtek ki, hogy a népek a létért való erélyes küzdelem eredményeként azon vették észre magukat, hogy lépesednek, hogy meggazdagodtak; a mint nem tudtak kincseikkel mit csinálni, elkezdettek templomokat palotákat építeni, fényt űzni, tudomány és művészetben a fejlődés betetőzése. Az

arábiai sivatagok beduinjai Mohamed által fanatizálva rövid egy pár század alatt fényes birodalmakat alkottak az elfoglalt, természettől megáldott területeken; Amalfi, Pisa, Vencze, Genua kereskedői kincseket felhalmozva megvetették ágyát az olasz renaissancenak. A szerves fejlődésnek ez az útja, ez volt minden időkben s ez is marad. Nagyon ritka kivételes esetek azok, hogy erőszakos palliatív eszközökkel lehetséges vagy eredményes legyen a cultura előmozdítása. Nagy Péter cár lefűleltette és megberetváltatta bojárjait, hogy megtörje az előítéletek jegét, ily eszközökre mai világban de nálunk különösen nincs semmi szükség. A mi népünk minden rétegeiben megvan a teljes készség a művelődés befogadására, nincs itt semmi előítélet semmi elfogultság a mi akadályozná, még nagyon is kapkod mindenki a culturának minden külső jelenségei után; a menyiben még szörnyű hátramaradás mutatkozik valamerre a szem lát, annak egyedüli oka a szegénység.

Szörnyű hátramaradás igenis, mert a mit a közösüges korszak alatt elért óriási haladásunkról mesélnek, nem egyéb mint irányzatos hazugság. Felfújni ezt a haladást nem egyéb mint tömjénezés a vezető körök előtt, erőltetett igazolása a harmincznégy évi gazdálkodásnak. Azok a kiknek személyileg jól van dolguk, a kik felkapaszkodtak az ugorkafára, mert jól tudtak tolakodni, czifra palotáik ablakából nézik a világot s midőn beülnek a számukra berendezett kényelmes coupékba, hogy a Riviéra vagy más világhírű helyekre röpjeljenek szívni magukba a non plus ultra európaiasság kábító illatát, észrevehetnék ha volnának szemek a látásra, hogy a mi kedves tejjel mézzel folyó hazánk vidékei mindjárt a második állomástól kezdve Budapesttől most is csak úgy festenek mint száz esztendővel ezelőtt. Mihaszna az a nagy Babylon Budapest, ez a nagy fenn az ernyő nincsen kas, nézzék meg azt a sok

kopár lakatlan földet, azt a sok silány vetést, azt a sok rongyos tanyát, azokat az apró kunyhókból álló falvakat: azonnal úgy tűnik fel mint egy kert, a környék, a mint átlépjük országunk határait.

Jól tudom én azt hogy itt a mi óvilágunkban a culturát épen felfűjni nem lehet, hogy csak az amerikaiaknak «van ördögük»; ők, ha igaz a mit mesélnek róluk, egy pár évtized alatt tudnak a földből kinöveszteni nagyvárosokat, nálunk Európában bizony századok hangyamunkájának rétegeiből emelkednek fel a cultura magaslatai; tudom hogy nagyon nehéz volt utóiéni oly országokat, melyek minket táborozó keleti rajt századokkal előztek meg állandó letelepedésben, földművelésben, városi életben: de hát ne is kürtöljük világgá, csakis magunkat bolondítva mert mások magukat nem hagyják, azt az úgynevezett óriási haladást. Színes, de férges gyümölcs az is a mi van, mert jórészt csakis kívülről tapadt ránk mindaz a mi cultura színt mutat és nem szerves fejlődés eredménye. Rá értünk volna a szerves fejlődésre is vagy legalább arra hogy az elsajátítással is közel járjunk azokhoz kiktől tanultunk, mert hiszen ezer esztendeje hogy itt vagyunk, de hát ki tehet róla hogy oly sanyarú viszonyok közé jutotunk. Az a nagy keleti despoticus szervezet, a török uralma, mely feldúlta a keleti arabs civilisatiót, megölte Bysanzban a görög és római műveltség maradványait, megfojtotta csirájában a Balkán félsziget népeinek fejlődését, rátette elorvasztó kezét hazánkra is, megvan rajta most is annak nyoma; a magyar alföld népe ott hagyva apró falvait melyeknek nevei most már csak dülőnevek, rengeteg nagy falúba tömörült össze, hogy legalább portyázó martalóczok ellen nagyobb biztonságban legyen, ez az állapot úgy maradt a mai napig s ez egyik főoka annak a primitív gazdálkodási módnak, mely az alföldön állandóan folyik.

De hát volt-e azután a ki az országon ejtett nagy sebet meggyógyítsa? Volt igen is oly atyai kormányzat, hogy az ellene való védekezésre magát a törököt akarták őseink itt marasztani, oly atyai kormány, melynek jelszava volt: *faciam Hungáriám mendicam, servam postremo catholicam*. A magyar nemzet ki van mentve a világ bírálata előtt azért hogy nem vitte tovább *cultura* dolgában mint odáig, hogy középuton áll az igazi culturállamok és keleti Európa még inkább hátramaradt népei közt, de ne is akarják ráhazudni a közösügyi korszak alatt tett óriási haladást, s ha azt akarják, hogy igazán haladjon, szabadítsák meg annak a viszonynak polypkarjai közül, mely négyszáz éven át az anyagi és szellemi fejlődésben rendszeresen és erőszakosan visszatartóztatta.

Miben van az az állítólagos óriási haladás? Meg van abban hogy a magyar ember nem az a tormába esett féreg többé a milyen a legnagyobb magyar Széchenyi István idejében volt. Milyen keserves jajveszékelést sajtolt ki az ő kebeléből a magyar társadalom akkori hangulata! *Páter quem amat filium castigat*, miként páholta ő el azt a jó táblabírót, a ki szerinte azt se tudta melyik lábára álljon ha világlátott emberek közé kerül, azt a tespedést, tétlenséget, ügyetlenséget, mely az akkori társadalom összes osztályait jellemezte! Bezzeg ha látná most ezt az itteni világot melyet ő korbácsolt fel lethargiájából! Meg lehetne elégedve sőt még talán maga mondaná: lassan a testtel. Mert nem látná aggodalom nélkül hogy a felébredt nagy életrealóság mellett épen az ősmagyar jellemvonásokban, a becsületességben, szabadságszeretetben, melyekért az «örökös pipafüst és pök» daczára oly kimondhatlanul becsülte és szerette a magyart, deficzit mutatkozik. Hát igen, haladtunk, bizonyos dolgokban még most se értük el ugyan az európai színvonalat, így például ma-

gyár anarchista még eddig nem szerepelt, de egyebekben már egészen ott vagyunk. Például a mint mondják fényesen szerepeltünk a világbéke congressusokon is, hát még az utolsó párizsi világkiállításon! Nemhogy élehetetlen gyámmoltalan volna a modern magyar ember, tehetséget árul el a leginternationalisabb szédelgő mesterségre is. Hát az a sok egyesület, intézet, vállalat, a melynek létezéséről a régi táblabíróvilág emberének nem hallott a tizedik öregapja sem. Telik a modern magyar embertől minden a világon, nem hiszem, hogy mikor Szent István királyunk behozta a keresztyénséget, nagyobb átalakuláson ment volna keresztül a magyar közszellem mint a milyenen ment át a lefolyt félszázad alatt s ennek érdeméből, már a mennyi van, nem akarok levonni semmit a közösügyi korszak számlájából sem; sőt inkább azért hibáztatom, hogy félszeg és egyoldalú fejlesztési politikájával úgy tett mint a rossz kertész mely erősen meghajtatja melegházban a növényeket, de azután mikor azokat kiülteti, sem a kellőleg javított földről sem az öntözésről megfelelően nem gondoskodik.

Mert hát utóvégre is mit ér a megszerzett nagy életrelvalóság, ha nincsenek meg hozzá a szükséges életföltételek, ha meg van nehezítve maga a megélhetés? Mert egyenesen ezen a ponton állunk. A szerint a mint a közgazdasági dolgokra nézve ez időszerint berendezkedve vagyunk, ebben az országban egy iszonyú conflictus látszik az embereknek igényei és vágyai s ezek kielégítésének lehetősége közt, a mely conflictus az erkölcsi romlásnak melegágya, de tényleg s minden conjecturák és cassandrai jóslatok mellőzésével úgy áll a dolog, hogy ez az ország-ezekkel a közgazdasági állapotokkal nem képes többé eltartani a maga lakosságát. A ki ezt nem akarja látni, a ki arra akarja a nemzetet capacitálni hogy legyen elragad-

tátva a minden téren mutatkozó óriási haladás által, az csak olyan ember lehet a kinek magának jól levén dolga nem bánja ha saját drágalátos személyén kívül felfordul is a világ, mint államférfiú pedig azoknak cathegoriájába tartozik kiknek az volt jelszavuk, hogy utánam az özönvíz. Örült gazdálkodás az a mi itt folyik; ebben az országban különösen, de az egész monarchiában nem gondol itt. a jövővel senki, mindenki csak mától holnapra él. Gouverner c'est privoir, de mit bánják nálunk, hogy mi lesz. ennek a vége; az uralkodó párt itt nem tud egyebet mint azt hogy megszerzett uralmát az idők végéig fenntartsa & az állam rendelkezése alatt álló minden világi jót maga körében eldividálhasson; kormányvezetők nem tudnak egyebet mint azt, hogy magukat az ugorkafán melyre felkapaszkodtak minél tovább fenntarthassák, a ki utánuk jó tegye be az ajtót; s ezt még bizonyos megnyugvással teszik, mert meg vannak róla győződve hogy utánuk oly állapotok fognak bekövetkezni, hogy sírva néz a nemzet vissza arra az időre melyben ők állottak az ügyek élén. De hát az egész monarchia vezetése! Mit akar ez a nyomorult conglomeratum a maga nagyhatalmi hóbortjával? Versenyezni akar Angliával, Franciaországgal, vagy épen Németországgal? Kicsoda micsoda azokhoz képest? Hisz ennek a nagy követelésekkel fellépő államcomplexumnak felerésze se tartozik az igazi culturállamokhoz, másik fele lemaradt félig civilisált és cultivált terület, középuton nyugoti és ázsiai állapotok közt, olyan az egész mint egy szélütött ember, kinek egyik oldala meg van bénulva. Magyarország, Galiczia, Bukovina s a közösügyes koronának új drága gyöngyei Bosznia és Herczegovina vajjon olyan területek-e hogy igazi culturállam számba mehessenek? A monarchia ezen részeinek csak az a szerepük, hogy azt a szolgálatot tegyék meg melyet más birodal-

maknak tengerentúli gyarmataik teljesítenek; a monarchiának magvát az örökös tartományok képezik, elég nagy-e így tekintve ez a monarchia arra hogy ama hatalmas országokkal versenyezessen? Oroszországnak is vannak ilyen félig civilizált területei, csak hogy ezek óriási kiterjedésűek, ezért nem mérheti magát hozzá az osztrák magyar monarchia. Egy nagyobb szabású úgynevezett szédelgés és semmi más ez az egész nagy hatalmi pöffeszkedés, és mi ennek vagyunk koldusai, e miatt megyünk teljesen kétes jövőnek elébe. Nincs ember a ki ezt Bécsben megmondani merészelné, nincs a ki kész volna megkoczkáztatni, hogy e miatt ingrata personává válják; háborítlanul bírni az udvari kegyeket kiegészítő része sőt alapföltétele annak a megcsontosodott párturalomnak, melyhez görcsösen ragaszkodnak, melybe úgy beleélték magukat mint a féreg mely a tormaába esett.

VI. FEJEZET.

A társadalom fejlődése. Földműves nép. Iparosok. Gentry. Mágánások. Zsidók.

Az «óriási haladás» mint már megjegyzem, nem egyéb mint egy conventionalis hazugság. Minél inkább igyekszik valaki a hatalom birtokosainak hízelkedni, annál jobban kürtöli. A valóság azonban az hogy a mi van, egyáltalában nem olynemű és nem oly méretű hogy távolról is megfelelné az érette hozott áldozatoknak; az a közjogi és gazdasági politika, melylyel az illetők az ország felvirágoztatását célba vették, a legenyhébb kifejezéssel élve nem sikerült s célját tévesztette. Annak a mit haladásképen felmutatni bírnunk, ellensúlya gyanánt, eltekintve a szellemi és erkölcsi állapotoktól, itt van két teljesen abnormis és a legnagyobb mértékben aggályos tény, egyik az államnak s a magános emberek nagy tömegének hallatlan eladósodása, másik az hogy Magyarország a világnak adóval legnagyobb mértékben terhelt országa. Ez az ára annak a félszeg, sok tekintetben egyenesen hátrányosnak mondható és semmi esetre sem elegendő mérvű haladásnak.

A mi az eladósodást illeti, ha független állam volnánk, az állam eladósodása nem volna annyira aggályos mint a magánosoké, annak csak rossz politikát jelez vagy oly eseményeket, melyekben az állam belerántatik a nélkül hogy rossz politikát folytatott volna, de a magánosok nagymérvű eladósodása a társadalmi helyzet romlását jelenti. Független államokat soha nem ölt meg pénzügyi zavar,

ismerjük a történelemből a francia assignaták s az osztrák fekete bankó által okozott borzasztó convulsiókat, kigázoltak belőlük. Miként fogunk kigázolni jó magunk, ha majd a mi pénzügyeinkre nézve eljő az idők teljessége, annak isten a megmondhatója; a nagy magánadósági teher azonban valóban desolált, abnormis állapotnak jele.

Nem kell ide *statistica*. A helyzet köztudomású. Minden magyarországi fekvő birtoknak igen nagy része utat talált kül- és belföldi pénzintézetek Wertheim-szekrényeibe, valódi s mindenesetre használati értékek ott van azokban a szekrényekben, a magyar földbirtosoknak és házbirtokosoknak nagyon jelentékeny része nem birtokosa többé a maga birtokának, csak haszonbérelő az állam és a kül- és belföldi pénzintézetek szolgálatában; érettük túrja orrával az ősi földet, miattuk folytatja a létért való nehéz küzdelmet. S ez a kezelés a legszebben, legsimábban folyik, békés úton alkotmányos és törvényes eszközökkel, a hitelezőknek nincs semmi kellemetlenségük követeléseik behajtásával, elvégzi számukra az állam, mely a pénzembereknek valóságos pénzbeszedője, közvetve az adóbehajtás útján, közvetlenül a bíróságok és a közigazgatás által. Mem bántanak senkit, nem gorombáskodnak senkivel, egyéb baja nem esik mint az hogy a leghumánusabb módon kirántják alóla a pokróczot s földönfutóvá teszik. Az olyan társadalom melynek egy jelentékeny része végrehajtás alatt áll, nem alkalmas arra hogy egy országot felvirágoztasson, az ilyen társadalom szegény, arról hogy benne vállalkozási kedv uralkodjék, szó sem lehet, alig van benne életkedv is.

A magánosok eladósodásának egyik főoka az iszonyú adóteher. A közvetett adók megdrágítják az életet, a népnek egy részét megfosztják a különféle élvezeti cikkektől,

de ezek nem hatnak oly kártékonyan a magánvagyonú viszonyokra mint a földadó, mert oly fix tételeket képeznek melyekkel biztosan számíthat mindenki; mindenki kiszámíthatja mennyibe fog kerülni élete módjának így vagy amúgy való berendezése. Ellenben a földadóra nézve senki se tudja mily aránylagos terhet fog rárakni, miután jövedelme az időjárástól s a termények árának változásától függ. A gazdaember reménykedik, csalódik, adósággal pótolja jövedelmét, tönkre megy – ez az ő Golgothája. Ismerjük Magyarország éghajlati viszonyait, ezek olyanok, hogy a földbirtok biztos jövedelmezésére számítani nem lehet; ez magában teljesen elegendő ok volna arra hogy itt a földadó túlcsigázva ne legyen. Hozzájárul a hibás catastro, mely szerint kétszeresen van megterhelve néhol a rosszabb föld mint másutt a jobb. 4 kegyelemdőfést adta meg a földbirtoknak az hogy tizenöt év óta a termények ára legalább egyharmaddal lejjebb szállt, egy részleges de egészben az egész országot illető nagy csapás volt a phylloxera. Ez a két csapás olyan volt, hogy felényire kellett volna leszállítani a földadót, senkinek még csak eszébe se jutott, mintha semmi se történt volna, nevezetesen a phylloxera vészt oly egykedvűséggel vette kormány és maga a misera plebs contribuens is, hogy az ember valóban megdöbbsent annak a nembánomságnak, annak a tompa resignationának láttára, melybe a nemzet a nagy adó és kamatfizetés keserves iskolájában már bele-törődött.

Általánosan elterjedt művelődés a vele járó igényekkel és ízléssel, szegénység, az igényeknek és vágyaknak vele járó kielégíthetlenség voltával, desolált magán vagyoni viszonyok, a társadalom bizonyos töredékét kivéve általános eladósodás, túlcsigázott adóteher – ez nagyban és egészben a hazai társadalom photographiája. De tartsunk

szemlét társadalmunk különböző alkatelemeinek ez idő szerinti állapota felett, a mint a közösügyi korszak alatt kifejlődött.

Kezdjük alulról. A magyar társadalomnak nagy zömét változatlanul a parasztság képezi, habár az értelmiségi osztály jelentékenyen szaporodott. Változatlanul fennáll, csak úgy mint saját emlékezőseim szerint hatvan évvel ezelőtt a magyar társadalomnak két nagy osztálya: paraszt ember és nadrágos ember. Paraszt munka, mesterember munka, úri munka (már a mennyiben az úr nem henyél) változatlanul fennáll a nép gondolkozása módjában mint a foglalkozás különböző cathegóriáé. A fennálló ázsiai állapotokat főleg a parasztság képviseli; lakhelyi és földművelési viszonyai alkotják meg az országnak phisiognomiáját. Azon viszonyok folytán melyek az országot állandóan primitív viszonyokra és szegénységre kárhóztatva tartják, a parasztság állapotán nem jöhetett létre lényeges változás, a miben az a conservatív szellem, mely más nemzetek parasztságánál észlelhető, nálunk éppen nem képezve akadályt. A mi köznépünk, nevezetesen a magyar paraszt nép nagyon hajlandó volna a művelődés befogadására. A mint bejött a vaseke és vastengelyű szekér, csakhamar elterjedt a parasztságnál is; a minek sikerét látja a nagyobb birtokokban, szívesen utánozza, természet lóherét, takarmányrépát stb. A parasztházakban van díván, aranyrámás tükör, fénymázás szekrény, de legfeltűnőbb az öltözködésben való változás. Öreg és jó módú emberek ambitionálták azelőtt hogy az ő testükön soha nadrág nem volt, most télben általános és pedig nem szúrposztóból, a bőrködmöny eltűnt mindenféle mándliknak adva helyet, a nők harisnyát és (bécsi) czipőt viselnek, a piros csizma kiháló félben van. Változó divatok is mutatkoznak az öltözködésben, csak némely helyen van meg a maga

eredetiségében az ősi paraszt viselet. Sokszor sajnálja az ember az eredetiségnek, a régi szokásnak és vele a régi erkölcsnek hanyatlását.

Hanem a parasztkézen levő birtokon a gazdálkodás még mindig nagyon primitív módon folyik. A művelés alatt levő földjeit eléggé gondosan megdolgozza de trágyázni kellőleg nem bírja, mert marha állománya fölötte csekély, hanem a kezén levő legelő és erdőterületek borzasztó desolált képet mutatnak. És itt nem csak a parasztbirtokról szólok hanem a nagyobb birtokok jelentékeny részéről is. Nem hiszem hogy a közözügi rendszer valamelyik földművelési ministere vette volna magának azt a fáradságot, pedig nagyon jó volna ha venné, hogy nézze meg egyszer például azt a területet mely Hevesmegye éjszaki, Gömörmegye nyugati, Nógrádmegye délkeleti részéből áll; ha meglátja azokat a fakó, vörös, sárga színekben változó, vízmosásokkal hasgatott, itt-ott gyér gyalogfenyő s bozót növényzeten kívül teljesen kopár területeket, melyeknek szemlélete valóságos melancholiára hangolja az ember kedélyét: tudom hogy elmegy a kedve még valamikor azt mondani a közözügi rendszer dicsőségére, hogy Magyarország culturállammá lett átvarázsolva. Nem haladás hanem a legnagyobb mérvű visszaesés pusztulás valóban szégyenletes képét mutatja ezen s még igen sok hasonló terület. Az ilyen állapotokat nem volna szabad túrni egy államban. És egyáltalában nincs benne lehetetlenség hogy sanálhassanak, csak foglalkozni kell velők. Azoknak a kopár területeknek az a históriájuk, hogy az erdőt kipusztították, azután még az eső a jobb talajt le nem hordta, legeltették, majd a hova férti lehetett feltörögették, a kérvágásból kis folyás majd nagy vízmosás lett, melyből most már minden zápor iszapolja a völgyben levő rétet s földet is; de a kopárrá lett talaj is olyan minőségű még

mindég hogy rajta az akác és szurkos fenyő jól megnő, csak volna a ki ültesse és különösen a ki lerágatástól megoltalmazza. Az alföldön a legjobb akarattal sem lehet hasonlóképen tönkre tenni magát a földterületet, ott nem történik egyéb, mint az hogy a föld kimerítettik; a magyar Kánaánnak kimeríthetlen gazdagsága nem egyéb minU egy rege; akár merre száguldozza be az ember vasúton az alföldet, csak ritkán és itt-ott lát jó vetést. Ha még is több az a mit az ország most termel, az onnan van hogy rakásra törik a legelőket, gulyák, csordák, ménesek eltűnnek; nagy mértékben folyik a rablógazdaság. Az amerikai ember ha kirabol egy területet, összeszedi gépeit s megy velők friss területekre, de nekünk a kiszarolt területen élnünk, halnunk kell. Ezeken az állapotokon nem segít más mint az ha Magyarország iparosállammá alakul át, a a földművelés mai világban már csak ipartelepek árnyékában hoz igazi jövedelmet.

Paraszt néposztályunk azon része, melynek földbirtoka van, mindezek dacára anyagi és erkölcsi hanyatlást nem mutat; egyszerű életmódja mellett képes megküzdeni a nagy adóval, azon élvezeteket pedig melyektől a közvetett adók megfosztják, egyszerűen resignatióval nélkülözi. A hol aránylag kedvezőbb viszonyok közt él és hozzájuthat, szenvedélyesen vásárol földet, consortiumokat alkot, az ily üzletek lebonyolításánál értelmességet és megbízhatóságot tanúsít. Teremtsünk kedvező közgazdasági viszonyokat, ne öljük meg az önkormányzatot, ebben a köznépben biztos talajon lehet megalapozni a nemzeti felvirágozás épületét.

Annál nagyobb hanyatlást mutat a kézművesek osztálya. Bármennyire halad is előre minden téren a technica, annak a sanyarú helyzetnek melybe a kisiparos jutott, az a következése, hogy feltűnően silányabb minden munka

mely kezéből kikerül. Gyárilag készült – ezzel volt jelezve ezelőtt a rossz kézműves munka, no hát most már a szó teljes értelmével gyári munkával élünk, mert ez is természetesen idegen, mindinkább kiszorít minden kézművet. Miként is adja rá magát a kisiparra valaki a ki kissé több erőt és képességet érez magában? Hihetetlen mennyire meg van drágítva az élet a vidéki kis városokban is, a táplálék a fogyasztási adók, a lakbér a roppant házadó és községi pótagók által, melyek a házak jövedelmének legalább egy teljes harmadrészét elnyelik. Ez megvonja rettenetesen a kisiparnak azon ágait is melyeket gyári munkával pótolni nem lehet. Szemlátomást pusztul az a nagybecsű polgári elem, mely a városok lakosságának legfőbb alkat-eleme volt, mely a municipiumokat, a municipalis szabadságot megalkotta, az önkormányzat elvét a legsötétebb feudalismus és absolutismus korában is fentartotta s a civilisatióknak oly fontos tényezője előmozdítója volt, hogy most már a gyáriparnak, a socialismusnak és mindenféle veszedelmes ismusnak adjon helyet. Tőlök származik a polgártárs czímezés, melyet democrataságunk mellett tün-tetünk, a czívis nevezet melyben a debreczeni ember büszkélkedik.

Venio nunc ad fortissimum virum. Hej Rákóczy Ber-csényi hová lett a ti népetek! Gentry vagy az új helyes-írás szerint dzsentri, középnemes vagy épen köznemes a mint egyszer csak a bocskoros nemes embereket nevezték, középirtokos, táblabíró – azt se tudjuk már hogy tiszteljünk; hajdan úr volt a neved, te voltál a nemzet quint-essentiája, ha XIV. Lajos azt mondta, hogy l'état c'ett moi te meg elmondhattad: a magyar nemzet az én vagyok. Megőrizted az alkotmány palládiumát a tespedésnek der-mesztő korszakában is, midőn a rettenetes osztrák poli-tika megmutatta miként lehet egy szép országot s egy

jóraláló nemzetet pocsékká tenni, ha megölni nem képes is; azután «magad tépted le fejedről a babért», eldobtál minden kiváltságot s bevetted a népet az alkotmány sánczai közé. Hasznos dolgot műveltél-e? Te csak azt nézted hasznos lesz-e az országra nézve a mit cselekszel s hogy az volt azt várnunk hinnünk kell, magadra nézve nem volt érte köszönet, az alkotmány sánczainak kinyitott kapuján pedig betódultak más elemek is és nemcsak azok a kiknek számára felnyitottad, elmondhatod hogy öröködbe uram pogányok jöttek.

Elismeri minden állambölcsész, hogy a szabadság érdekében egy erős középosztály létezésére minden országnak föltétlen szüksége van. Nem kell messzire menni, a szomszéd közösügyes testvéreinknél szemmel látható, milyen kényelmes dolga van az absolutismusnak ott a hol a földbirtokra nézve nincs más tagozás, mint feudális hitbizományos nagybirtokosság és parasztság. Kevés szerencséje volt nemzetünknek ezer éves életpályáján, de az az egy megvolt, hogy egy hatalmas középosztály tudta magát kebelében fentartani egészen az újabb időkig. Megvan e még, megmarad e az a mi belőle fenmaradt, avagy enyészetre van prodestinálva, mint a török az európai nemzetek közt vagy a gázoló madarak az állatvilágban? Sybilla már tűzbe dobott egypárt könyveiből, de még mindig van nála belőlük, vájjon megkapja-e érte az árt melyet követel, vagy elmehet velők isten hírével?

Váltótörvény behozatala, ősiség eltörlése, úrbériség elvesztése, adómentesség helyett óriási adóteher iszonyú rombolást vitt végbe a földbirtokos osztály vagyoni helyzetében; a nagybirtokosoknál, uradalmak birtokosainál nem gyakorolták ugyanazt a romboló hatást, nagyurak könnyen korlátozhatják magukat kiadásaikban s még mindig nagyurak maradhatnak, személyes élvezetek és társadalmi

rang fentartása dolgából. De mit csináljon a középbirtokos a ki úgy tudta, hogy ő a populus verböczianusnak csak olyan tagja mint az ország legnagyobb dinasztája, a ki megízéltette az európai műveltséget s épen oly étvágy gyötri mint a milliók tulajdonosait. A modern élet teljes anarchiát hozott létre életmódban, szokásban, erkölcsben, traditiókban, az a megállapodott modus vivendi, mely egyrészről a nagyuraknál, másrészről a parasztságnál megvan, a középosztályoknál igen nehezen jöhet létre s mikor az élettudománynak az a legfőbb elve, hogy az ember addig nyújtózik a meddig a pokrócz ér, bizony nagyon könnyen beáll azon eset, hogy vagy a lábszár hosszú vagy a pokrócz rövid. Hogy az újkornak összes válságos hatásai a régi erős középosztályt érték legérzékenyebbül, hogy a helyzet felfogásában való eszmezavar, vagyonbeli romlás, ennek nyomán csüggedés, elkeseredés ebben az osztályban hozta létre a legnagyobb rombolást, az sajnos tagadhatatlan tény.

Robotot, dézsmát visszaállítani nem lehet, a gentry majd csak tanul a maga kárán, majd csak jó valamely megállapodásra saját modus vivendije tekintetében, nem közvetlenül de közvetve mint földbirtokos minden esetre igénybe veheti az állam figyelmét és gondoskodását, ideje már, hogy az a mi a nemzeti vagyonnak majdnem kizárólagos állagát képezi, a földbirtok ne legyen idegen érdekeknek szabad prédája, elég volt belőle az a mi félszázad óta ez irányban mondhatni rendszeresen történt. És egyet megvárhatna az a keményen sújtott osztály személyi szempontból a társadalomtól, azt t. i. hogy ne legyen még mindig üldözés tárgya bizonyos körök részéről. Üldözik gúnyjal, de üldözik még mindig irigységgel is. A német béldabeszéd mondja: wer den Schaden hat, braucht um den Spott nicht zu sorgen. a kinek megvan a kára, biztos lehet a

kigúnyoltatásban, zsebre kell tehát rakni a «végzett urak» kedvencz címezést, de bizonyos democrata elemek szeretnék róla lehúzni még azt a kopott kabátot is a mi rajta van. Még most is gyakran halljuk, hogy a megyékben a sógorság-komaság uralkodik, pedig nem igaz; ellenkezőleg, feltűnőleg ritkán akadunk úgynevezett gentry nevekre ha a megyék tisztikarait átnézzük; ép oly gyakran hangzik az is, hogy a képviselőház nagy része gentry földbirtokosokból áll. Ez az irigykedés nem democratia uraim, ez csak osztálygyűlölség és kenyéririgység, de semmi esetre sem hazafias indulat. Az a gentry nem tehet róla, ha még mindig, birja némi maradványát annak a bizalomnak, melyet a választó nép apái iránt viseltetett, mert ez a nép úgy tudja, hogy azok nem loptak. Többet nem áldozhat osztály és pedig mint jókedvű adakozó és jobban nem lippenhet meg, szerényebben nem viselheti magát mostani helyzetében, a koldus aristocratiának kiálthatatlan jellegét bizony nem mutatja semmiben. Ám legyenek ők élelmesebbek, fejtsenek ki több erélyt a létért való küzdelemben, hát hiszen őket ebben nem zavarja a szebb élet letűnésének melancholiája, de ha van érzékek azon feladat iránt, hogy most már ők töltsék be azon hézagokat, melyeket a viszonyok rombolása a régi középosztály soraiban okozott, figyeljenek kissé arra is micsoda szellemi és erkölcsi tulajdonságok voltak azok, melyek által a régi középosztály hivatásának megfelelni képes volt; a vér vízzé nem válik, még most is sokat tanulhatnak tőle, ha annak a részint gúnyolt részint irigyelt embereknek gondolkodásuk módját, maguktartását figyelemtárgyává teszik. Az eddig fölcseperedett democratiában még nincs valami nagy gyönyörűségünk, nem is veszszük rossz néven mert még nem régen lart az egész evolutio, még alig látunk egyebet mint a tengeri nyúl módjára szaporodó stréberfajt és ifjúságot, mely csak egy

dolgot tanult meg alaposan, Göthe mondását: nur Lumpen sind bescheiden; még eddig nem látunk olynemű fejlődést, hogy biztosítva lennénk a 30-as és 40-es évek nagy ivadékainak újra feltűnésében a felcseperedő újabb magyar társadalom köreiből.

De pedig a Rákóczy törzskarának s a 40-es évi tábla-bíráknak az idők viharos járása által erősen megránczigált maradéka! húzzál bagaria csizmát és fogd meg az ekeszarvát; szerezz magadnak egy mokány lovat, hogy felkereshessed távolabb fekvő földed dülőit is. Az ősi birtokot most már jóformán csak bérben használod az államtól és a földhitelintézettől, de azért az a föld mégis csak a tiéd, batyujában utóvégre se viheti el semmiféle külföldi pénzember; a földhitelintézeti tartozást ki kell böjtölni akárhogy is s hogy ez sikerüljön, fel kell hagyni a firtlis-kedéssel, egy octávéval lejjebb kell szállítani mindenféle aristocraticus és modern svindleres protectiókat, fel kell eleveníteni és cultiválni a régi falusi életmód traditióit, annak erkölcsét, szokásait; a mostani társadalmi anarchia helyébe hadd képződjék egy a középirtokosság viszonyaihoz mért megállapodott életmód. Fel kell hagyni azzal a legújabbban divatba jött haszontalansággal, hogy a kamarási méltóság után szaladozzék, a ki az ügynevezett előkelő családbeli rangra tart igényt. Ugyan mit tartja szerencséjének, mikor annyi már a kamarás méltóságos úr, hogy vizet lehet fogni vele? Mire való élesebben akarni megjelölni a családi előkelőség cathgoriáit, még jobban feltagolni s választófalakkal keresztezni ezt a társadalmat, mely nagyon is hajlandónak mutatkozik arra, hogy az eltörült iparos czéhrendszer mintájára mindenféle foglalkozási ágak szerint általános czéhrendszert hozzon létre. Az a tömérdek congressus, mely mind csak fizetéssel, korpótlékkal és nyugdíjjal foglalkozik, valósággal ebben az irány-

ban dolgozik, a hóhérok csak azért nem tartanak congressust mivel Bali egymaga van.

Megfogyva bár de törve nem. Ha a gentry összeszedi magát, még mindig meg van annak lehetősége, hogy egy földbirtokos erős középosztályt alkosson, a mely azután a magyar nemzetiségnek s a politikai szabadságnak legbiztosabb támasza lesz. Földművelő ország vagyunk, félek tőle hogy az maradunk még huzamosabb időn át, de ha bejő is nálunk az iparos világ, valószínűleg nagy részvénytársulatok és nagy gyártelepek alakjában fogja tartani bevonulását, melyek nem is követelnek maguknak valami nagy részt abból, hogy a közéletre befolyást gyakoroljanak. A roppantul kifejlődött ipar mellett Angliában most is a squirek és farmerek kezében van a politikai hatalom s h^ogy jó kézben van, azt Anglia politikai s alkotmányos életének képe bizonyítja. A földművelő népnek nagy zöme congenialitásban találja magát a középbirtokos osztálylyal s tapasztalhatjuk, hogy csak úgy tapad hozzá még most is. S ez a szívósság, melylyel egyik is másik is ragaszkodik ahhoz az anyaföldhöz melyet turkál, hiába! minden körülmények közt legtermészetesebb s legbiztosabb forrása a hazaszeretnek, nem akarva levonni semmit becséből és érdeméből annak a hazaszeretnek sem mely kiválóbb lelkeknél az idealismus forrásából fakad.

De nem akarom azt mondani, hogy a gentry kizárólag földműveléssel foglalkozzék s ez által egy körülzárt kasztot képezzen. Nem is igen lehetne mert hiszen sokan vannak kiknek talpa alól elsiklott a művelni való föld. A földbirtokban legyen gyökere igenis, de azért nyitva számára a világ s minden tisztességes megélhetési mód. Legyen technicus, legyen kereskedő, kivált az olyan, a ki erre hivatást és hajlamot érez, legyen bíró, tisztviselő, hivatalnok, de legyen – ez volna az én nézetem – mindenek

felett katona. Én azt hiszem sehol sem érvényesülhetnének jobban öröklött és vérében levő tulajdonságai, jellemvonásai. Úgy kell venni mindent a mint van; hogy a közös hadseregnél meg vannak még mindig az aristocraticus velleitások, az tudva levő dolog, hát értékesíteni kell azt a tőkét melynek a mi gentry ivadékunk tényleg birtokában van. Ismerem és nagyon értem azt az idegenkedést mely fiainkat de öregeinket is a mostani katonai pályától visszatarthatja. Le kell győzni ezt az idegenkedést – a hazáért. Ennek számára növekedhetnek hasznos polgárokká még azok is, kik más pályákon nem sok föltételeit bírják a boldogulásnak, bizonyos lézengés és léhaság ellen mindég hathatos szernek bizonyult a káplárpálcza. Nyelni kell sokat, önmegtágadásra nagy szükség van az idegen szellemű keretben, az kétségtelen, de ezt nem kerülhetik el teljesen például a hivatalnoki pályán sem, mert annak bureauaticus rendszerében nagyon sok van olyan, mit magyar ember gyomra könnyen nem vesz be; lépjenek be a magyar ifjak tömegesen a hadseregbe, befolyást gyakorolhatnak arra, hogy az a szellem, mely most annyira ellenszenves, megváltozzék s legalább a magyar ezredekben a magyarság tért foglaljon. Tehát nem kell azt mondani: nem megyekvízbe miután úszni nem tudok.

Nagyon nehezen gyógyul a magyar társadalomnak egy régi üdült nyavalyája, a magas aristocrazia magyarságának fogyatékosága. A közösügyes sera nem mutat haladást a gyógyulásban, sőt talán inkább visszaesést. Nem is csoda, mikor olyan az egész nemzeti politika vezérlete, hogy nemzetestől országostul mennénk az elosztrákosodásnak elébe, ha nem segítene talán a sors annyiban, hogy elescamotirozza előlünk magát az osztrák talajt.

A nemzet majdnem kibújt bőréből örömében, midőn V. Ferdinánd királyunktól első esetként háromszáz év óta

hallott Pozsonyban gagyogni néhány magyar szót. De még ez hagyján! hanem micsoda nagy örömük volt apáinknak, jól emlékezem rá a 30-as évekből, midőn azt kezdték tapasztalni, hogy hála istennek mágnásokat is lehet már itt-ott hallani beszélni magyarul. Milyen szerencse, milyen grácia! Soha sem nyilatkozott naivabban az a rettenetes helyzet, melyre századok óta vagyunk kárhóztatva. Hallatlan dolog az, a mi a magyar nemzetet megesett, hogy t. i. a társadalom eliteje cserben hagyja nemzetiségét, behódol egy idegennek, mely tervszerűleg gyakorolja csábítással s hatalmi nyomással a behódítást egyenesen azzal a nagy politikai számítással, hogy a javíthatlan rebellis nemzetet társadalmilag decomponálja, rajta capitis diminutio műveletét hajtsa végre, nemzetiségét a kunyhókba, a pusztákra szorítsa. S ez a művelet annyira sikerült, hogy még most is, midőn egy valóságos nemzeti regeneráció mentünk át szerencsésen, a nagy régi seb, az előkelő magyar társaságnak elosztrákosodása, meg van gyógyulatlanul, mert a mely magyarosodást ott tapasztalunk, az most is csak a felszínen van, a házi és családi szentélybe behatolni nagyon lassan tud. A magyar magas aristocratia és annál inkább minél inkább tartozik a legmagasabb rétegekhez, most is solidaritást tart az osztrák, a cseh aristocrátiával, a birodalmi aristocrátiával, most is Bécsben tartja residentiáját, most is keresi amazokkal a családi összeköttetéseket, igazi *constituált* kizárólag magyar aristocrata társaság nincs a mai napig.

Ez még azután az igazi közösügy, tetejébe minden egyéb «átkos közösügynek»!

Csodálni lehet valóban miért ragaszkodik a magyar magas aristocratia ehhez a solidaritáshoz, miféle szerencse az ránézve ha az osztrákok és csehek által befogadtatik; pedig amazok még úgy is viselik magukat mintha részök-

ről grácia lenne s megkövetelnék annak elismerését, hogy a törzskart mégis csak ők képezik s előkelőség tekintetében egy octávával mégis ők állanak magasabban. Valóban lehet csodálkozni, hogy az efféle követelődzés visszautasítására nincs a magyar aristocratiában több büszkeség. Micsoda jogczímök van amazoknak a superiorításra? Valami különös nemes faj az osztrák vagy a cseh, úgy hogy velők szemben a magyar természetrajzi inferiorításban van? Ellenkezőleg épen a magyar fajnak van kiváló aristocraticus typusa; még köznépünk sorai közt is találunk oly alakokat, hogy csak nyusztprémes mentét akaszszunk nyakukba, külső megjelenésre, kiállásra nézve oda ültethetjük az ország zászlós urai közé. Micsoda szerepet játszik az az osztrák aristocratia kétszáz esztendő óta a közéletben? Fiatal korában katonáskodik, azután egész életén át vadászik, míg a magyar mágnás jelentékeny közjogi állással birt és bir mind e mai napig. Vagy micsoda különös báj rejlik abban a gyönyörűséges lerchenfeldi német dialectusban, mely az osztrák aristocratiának házi és családi nyelve s melyet mint ilyet hűségesen eltanult és cultivál a mi magyar aristocratiánk is?

Nagy seb ez az elosztrákosodás a magyar társadalom testén. Beszélnek folytonosan a magyar államiság consolidatiójáról s a magyar társadalom tejföle féllábbal még most is Ausztriában van; nemzeti államot akarunk teremteni, meg akarunk magyarosítani tótot, ráczot, oláht, saját házunk előtt söpörni azonban nem tudunk; a mi nemcsak a politikai magyar nemzet, hanem a magyar faji nemzeti-ség állagához tartozik, a minek a faj társadalmi quintessentiáját kellene képeznie, azt most se mondhatjuk teljesen magunkénak. A magyarság propagálásának alig volna hathatósbab eszköze, mint az ha a magyar aristocratia a maga nagy társadalmi prestigejét magyar szellemben gyakorolná;

de régebben épen ellenkező irányban hatott, úgy hogy az ország egy jelentékeny részében német volt a művelt társalgási nyelv az előkelő nemesi családok körében is; és a firtlik tömege még most is majmolja az ékes lerchenfeldi nyelvű mágnási társalgást. A magas aristocratia a társadalomnak elkényeztetett gyermeke, az az aristocraticus előkelő világ egy Olympus, mely eszményi magaslatként foglalkoztatja a létért küzdő tömegek képzelő tehetségét, nálunk a vén Európában isten tudja meddig el fog még tartani az a fascinatió, melyet az aristocratia gyakorol, hiszen még az amerikai milliárdos kiasszonyok se vonják ki magukat hatása alól. A megtollasodott democratia sem viseltetik ellenében gyűlölettel, sőt firtliskedő velleitásokat árul el, gyűlölködését a hozzá közelebb eső úgynevezett gentry számára tartja fenn, ennek egyenesen azt mondja: *ote toi de la que je m'y mette*, takarodjál innen, hadd üljek helyedre. Legfeljebb a hitbizományokat ostromolja, s ebben nincs annyira igaza, mint gondolná. Ha meg akarja szüntetni ezeket a zárt birtoktesteket, miért nem kezdi az egyházi birtokon, hát hiszen az még más szempontokból is ajánlkozik az ostromlásra. Azt pedig nem lehet tagadni, hogy a nagyúri uradalmak képezik az országnak legjobban cultivált részét, rendszeres körmönfont gazdálkodást azoktól tanult a középirtokosság és a parasztság. Különben a magas aristocratia valóságos kiváltságos osztály és kényeztetett gyermek szerepét játsza még mindig a társadalomban. Úgy is viseli magát, mint a ki érzi hogy neki minden szabad s tőle gráciának vesznek minden alkalmazkodást. Megengedi magának most is, hogy a clericalis reakciónak ő legyen a fő fő támogatója, ő telepítette meg Budapesten a mindkét nembeli jezsuitákat. A magas aristocratia mindig keres ki valamit mivel magát a közönséges halandóktól elkülönítheti, hanem a clericalis di-

vattai most oly különlegességet vett elő, melylyel az országnak kimondhatatlan kárt okozhat. Ámde teljék kedve abban, hogy a democratia titánjainak ostroma daczára háborítlanul tanyáz a társadalmi Olympuson, egyet azonban mégis megtehetne már egyszer a hazáért. Kergesse pokolba a bécsi komornákat és cseh Büchsenspannereket. Az angol lovászokat isten neki megtarthatja. Rendezze be már egyszer a maga otthonát úgy, hogy az magyar legyen; és rendezze úgy gyermekeinek nevelését, hogy azoknak anyanyelve a magyar legyen. Hát hiszen az, hogy a kis comtesseknek és grófoknak «accentjok» német, francia, angol nyelvben kifogástalan legyen, még sem olyan fontos tekintet talán hogy miatta a magyarság semmi figyelem tárgya ne legyen. Lehet az ember nagy úr és három lépésnyi távolban tarthat magától minden más emberfajt, azért bátran lehet magyar; voltak ám magyar nagyurak, talán még a mostaniaknál is nagyobbak, fejedelmi hatalommal bíró s ugyancsak nagy országháborító olygarchák, azelőtt hogy a Haus Österreich és nevezetesen Mária Terézia az aristocriatiát udvaronczzá degradálta s az utóbbi nagy ravaszsággal a magyart nemzetiségéből is kiforgatta. Egyike volt ez a leg súlyosabb csapásoknak melyeket Bécsben ránk mértek, mert oly chronicus baj lett belőle, melynek gyógyítása most már mint látjuk, nagyon nehéz. A magyar magas aristocriatiának még most is sok esélyei volnának arra, hogy a hazai közéletben épen oly nagy szerepet játszó, mint saját honában az angol aristocriata. Hanem erre föltétlenül szükséges egy dolog. Gongenialitás a magyarság zömével. Ez nincs meg teljességgel. Hiszen vannak a kik nemcsak folyékonyan, hanem egészen szabatosan tudnak beszélni, sőt remekül tudnak szónokolni magyarul, de hát ez csak afféle jól megtanult dolog és nem a törül metszett magyar természetnek önként kibugyogása. Azelőtt latinul

tanultak meg jól azok, kik a közéletben akartak szerepelni, most már a magyar nyelvre vannak utalva. Az ilyen beszédből hiányzik az a bizonyos je ne sais quoi, az igazi magyarságnak közvetlensége, fülbemászó, szíveket megkapó hatása; a míg ezt nem tapasztalja, addig mindig csak várakozó helyzetben lesz a közönség, mikor engedi már a magyarok istene megérnünk azt az időt, melyben igaz magyar lesz a magyar fajnak egész állománya.

Van a hazai társadalomnak egy osztálya, mely bámulatos fejlődésnek indult a közösügyes évtizedek alatt, a zsidóság. Megdöbbenve áll az ország egész közönsége ez előtt a fejlődés előtt, nem lehet tagadni, hogy bizonyos réműlettel hirdeti: mi lesz ebből a dologból, micsoda hatással lesz a magyar nemzet jövődöbeli fejlődésére, ha ezen vegyelem mindinkább behatol a nemzeti élet vérkeringésébe. Állást kell-e vele szemben foglalni vagy megmaradni egyszerűen a *laissez aller* *laissez faire* elve mellett? Vannak a kik már ugyancsak állást foglaltak, a fajgyűlöletnek publicisticai nevet is adtak az antisemitismusban, vannak a kik egészen optimisticus fölfogást hangoztatnak, de nincs kizárva, hogy ezen optimismus voltaképen annyit jelent, hogy jó képet csinálnak a rossz játékhoz, mint a *fairee bonne mine au mauvais jeu* elfogadott rossz fordítása tartja.

Csodálatos népe istennek. Csak egy maroknyi Ázsia ropant nemzet tömbjei közt s azért hatalmi szerepre emelkedni soha sem tudott, de a maga végtelenül szűklátkörű világnézetével, külön istenségével, szívós exclusivitasával, fensőbb-ségi elfogultságával fenn tudta magát tartani olyan sorscsapások közt melyekhez hasonlók soha más nemzetet nem értek. A zsidó nemzetet fészkestől tömegesen dobálta a sors egyik helyről a másikra, egyszer Egyiptomba, másszor Babyloniába; azután ezer évi telepedés után teljesen kiüz-

ték a rómaiak hazája Palesztinából; a kik Spanyolországban telepedtek le, azokat ismét tömegesen úzték ki új hazájukból; elszéledtek a világ nagy részében, külsőleg mint egy nemzetnek csakis foszlányai, de bensőleg a legszorosabb faji kötelékben, nem téve a legkisebb concessiót sem abban, hogy magukat isten választott népének tekintsék, sem abban az aristocraticus fenhéjazásban, hogy magukat a földművelés és pásztorkodás durvább és nehezebb munkájára le ne alacsonyítsák. Nemzet, melynek országa nincs, nemzetiség, melynek nyelve nincs, de a faji és vallásbeli közösség mégis oly consistentiát ad a zsidóságnak, hogy nemcsak megélt közel kétezer évi elszéledés után de most a késő korban oly lendületnek indult, hogy európszerte védelmi szervezkedést idéz fel maga ellen, aggódásra készíti az oly országokat, melyekben nagyobb számban él s melyeknek társadalmi viszonyaira mindinkább gyakorol bizonyos sajtószerű idegenszerű hatást.

Ha a zsidók számon kérik az emberiségtől azt a tényt, hogy hazájokból kiűzetek s bolygó létre lettek kárhóztatva, hát azok a nemzetek, melyeknek kebelében élnek s melyek a rómaiak által elkövetett nagy államcsínynyel magokat solidaritásban levőknek nem érzik, számon kérhetik a zsidóktól azt a merev és sértő exclusivitást, melyet más vallásúak ellenében tanúsítanak, számon kérhetik azt a fékezhetetlen üzérkedési hajlamot mely őket sajtószerűen jellemzi. Lehetetlen hogy épen a mostani korban mely az általános társadalmi nivellírozás korszaka, súrlódásokat ne hozzon létre azon állapot, hogy van a társadalomnak egy osztálya mely szívósan fentart oly különlegességeket, melyekbe a nivellírozás áramlata minduntalan beleütközik.

Azért ne csodálkozzanak túlságosan ha az antisemitismus minduntalan felüti fejét, nem is fog megszűnni mindaddig míg azok az idegenszerű vonások melyeket ma-

guktartásában tanúsítanak, el nem enyésznek. A hivatalos társadalom fen fogja tartani a jog egyenlőséget, teljesebbé fogja tenni ott a hol még egészen keresztülvitelve nincs, de az élet itt is ki fogja nevetni a logicát. Ha terhökre van az antisemitismus, az egyedüli mód a tőle való menekülésre az hogy törekedjenek őszintén és határozottan assimilálni magukat a társadalom nagy tömegének. Tartsák meg vallásukat; annyira már van a világ hogy mindenkinek teljes joga van theologiai és philosophiai dolgokban saját lelkiismeretét követni, teljes joga van azokkal kik hasonlóképen gondolkoznak, felekezeti kötelékbe lépni s annak külső postulatumait háborítatlanul, csakis mások hasonló jogának sérelme nélkül teljesíteni. Van még egy nagyszabású szervezet a catholicus clerus, mely ezt tagadja, mely most is követeli azt a jogot hogy máglyára vihessen minden másként hívőt, de hogy ez nem fog többé keresztül hatolni, azt körülbelül bizonyosnak tekinthetjük. Tartsa meg mondom a zsidóság a maga vallását, de annak törvénye ne legyen egyszersmind társadalmi és politikai codex mint a Korán a mohammedánoknál. Egyébiránt nem is az ő vallása az oka az antisemitismusnak, hanem az hogy mint faj, mint nemzet, mint nemzetiség szorosán ragaszkodik consistentiájához. Ennek pedig semmi célja nincs. Azt a szerepet hogy nekik csakis támaszul s táplálékul szolgáljon, hogy ily célból fentartott szoros szervezkedésüket respectálja, bizonyos aristocraticus és kiváltságos követelődzéseiket elnézze s honorálja: azt nem vállalja az egyenlőség és szabadelvűség elve alapján fejlődő társadalom. A zsidóságnak szabad folyást kell engednie a beolvadás és assimilatio processusának; és elismeréssel kell viseltetnie azon országok és nemzetek iránt, melyek ezen assimilatio útjába a maguk részéről akadályokat nem gördítenek, habár nem gondolhatnak bizonyos aggály nélkül

arra, hogy az ilyen assimilatio, ha nagy adagokban történik, alteráló hatással lehet saját eddigi consistentiójukra.

A zsidóságnál igen is lehet észlelni azt a hajlamot hogy saját exclusív jellegű faji érdekeik biztosítására egyoldalúan használják ki nemcsak mindazt a miből pénzt csinálni lehet, hanem az uralkodó eszméket és szellemi áramlatokat is; tapasztalni lehet azt is hogy a mennyiben a közéletre befolyást gyakorolnak, az az ősrégi gyűlölködő marakodó hajlam, melyet még az ó testamentumból és Palestinából ismerünk, mint a zsákból kibúvó szög mutatkozik.

A politikát illetőleg a zsidóság feltétlenül s lehet mondani kivétel nélkül a szabadelvűig táborában áll. Helyes, de nem is lehet másképen, mert azt hogy a világ nekik az évezredek üldözés és elnyomatás után végre igazságot szolgáltatott, a szabadelvűségnek köszönik. De igenis hajlandóságot mutatnak arra hogy egyoldalúlag értelmezzék a szabadelvűséget, végletekig akarják levonni következményűi mindazokban a mik az ők különleges érdekeiknek kedveznek, más és pedig nagyon lényeges és fontos következményeire nézve a szabadelvűségnek azt mondják, legalább kimutatják, hogy azok nekik – Hecuba. Ebben az egyoldalúságban az nyilvánul hogy a zsidóságnak nincs épen vérében s jellemében a szabadelvűség, a mint hogy a neológok és orthodoxok felekezetire való feloszlása az orthodoxoknak ugyancsak nem szabadelvű gondolkodás-módja nagyon is arra mutat. Nem eszményi felfogás tehát annak a szabadelvűségnek alapja, ellenkezőleg egészen realisticus.

Hatvan év óta folyik állandóan a szabadelvűség czége alatt politikai és közigazdászati életünknek egész fejlődése. A 40-es években meghozott váltótörvény adta a zsidóság kezébe az útlevelet, melyet nemcsak az emancipatio, hanem

a bámulatos anyagi gyarapodás s ennek kimaradhatlan következményeként a tagadhatlan nagy kulturai fejlődés részébe is eljutott. Nyomról-nyomra jöttek szakadatlanul mindazok az intézkedések melyek a földbirtokos osztályt alapjában megrázkódtatták, s mozgó tőkének kiszolgáltassák, a birtok értékét a pénztőzsérek wertheim-szekrényeibe csempészték be. Egy osztálynak ily szédítő prosperálása az általános romlás és jajveszékélésnek közepette, valóságos reliigiójává avathatja a szabadelvűség vezérlő elvét mindazoknak, kik neki ezen fényes eredményeket köszönhetik. Azért meg is lehetne várni hogy annak cultusához minden tekintetben hívek maradjanak. Ez azonban nincsen úgy. Azt mondják: egy az igazság; no hát egy a szabadelvűség is; a szabadelvűség csak akkor nem hazugság, ha alap gondolata a szabadság. „A szabadságnak legmagasabb hatványa a nemzeti szabadság. Mondhatják oly nemzetek körében, melyeknek megszokott állapotjuk s mindennapi kenyerük a nemzeti függetlenség, hogy a legfőbb szabadság a személyes szabadság, de mi kik a limbusban ülve esdeklünk száraz nyelvűnkre egy csepp vízért, a nemzeti szabadságot kell hogy tekintsük a szabadság eszméje legmagasabb nyilvánulásának. S a szabadelvűség magyar conceptiójában összeforrvá s elválaszthatlanul van együtt minden más téren való szabadsággal a nemzeti szabadság eszméje; azért nevetjük mi függetlenségiék és tartjuk blasphemianak azt a szabadelvű címet, melyet ez idő szerint az uralkodó kormánypárt bitorol. Nohát ebben a tekintetben a zsidóság szabadelvűsége fogyatékos; tisztelet és elismerés azoknak kik e részben kivételt képeznek, a kik lelkesen és kiváló tehetséggel szolgálták és szolgálják a nemzeti szabadság ügyét, az átlagról szóllott. Feltűnő volt ellenben, mily hévvel karolták fel kivétel nélkül a néhány év előtt lezajlott úgynevezett egyházpolitikai vitát. A keresztyének és zsidók

közi házasságkötésről is volt szó s ennek folytán oly világrendítő fontosság színében tüntették fel az ügyet mintha ehhez fogható nem is léteznék. És pedig gyakorlati eredményre vajmi kevés, pedig még inkább a zsidók mint a keresztyének idegenkedése miatt. Ép oly feltűnő ellenben az a közöny, melyet a clericalis reactionnak most kifejtett nagy actiójával szemben tanúsítanak. Ennek a fanaticus mozgalomnak külsőleg antisemita színezete is van, de a zsidók tudják hogy az actiónak éle nem ellenük, hanem a protestánsok ellen van irányozva, a protestantismus megrontása az a nagy cél melyet magának a clericalismus kitűzött, recatholisálni a regnum marianumot is a jezsuiták nagy eszménye. S a zsidóság egykedvűen nézi miként ostromolják a szabadéivűség legerősebb várát, miként akarják megsemmisíteni azt az elemet, mely ebbe az országba a felvilágosodást beoltotta, a szabadságszeretetet megkettőztette, mely megakadályozta azt, hogy az osztrák absolutismussal együtt ráboruljon az a lélekölő szellemi sötétség mely az ibériai félsziget nemes népét elsorvasztotta s lidérczként nyomakodik más nemzetek szabadabb fejlődésére is. – Nem nyilvánított a zsidó szabadelvűség buzgalmat az önkormányzat kérdésében sem, mikor ez a kérdés szőnyegen volt s a függetlenségi párt actiója folytán elodáztatott s úgy látszik, most is főleg abból a szempontból tekinté, hogy a megyék bekövetkező államosítása a municipalis hivatalok is tényleg kezök ügyébe kerüljenek. A szabadságnak nincs igazabb alapvetője mint az önkormányzat, egy par excellence szabadelvű társadalmi osztálynak nem volna szabad közönnyel nézni miként tör a bureaucratia a törvényhatósági önkormányzat még fenálló institutióinak is kiirtására. S ezt annál inkább lehetne várni a zsidóságtól, mivel épen ő az a ki nagyra becsüli, nagy buzgósággal és áldozatkészséggel gya-

korolja azt az egyházi önkormányzatot melynek birtokában van, nagyon jól ismeri tehát az önkormányzat nagy értékét. De említettem azt is, hogy a mi zsidóságunk közéleti szereplésénél kezd már átcsillámlani az a gyűlölködésre való hajlandóságuk is, melyet régi történelmükből s Krisztus urunk keresztfájának környékéről ismerünk. Mire való például minden áron üstökénél fogva előczibálni akarni az agrárismus és mercantilismus kérdését, mely nálunk a valóságban nem létezik s melyet azért hogy a világtól nevezetesen a németek közt vezető szerepet játszó poroszoktól el ne maradjunk, majmolnunk egyáltalában nem szükséges. Képtelenség az egész antagonismus, a földművelés nem lehet el a kereskedés nélkül, a kereskedés a földművelés nélkül, vájjon mivel kereskednék nálunk egyébbel a kereskedőosztály ha nem a föld termékeivel? Mind az a mi nálunk hatvan év óta a kereskedelem érdekében történt, a földművelésnek tett közvetve szolgálatot, de hogy közvetlenül a kereskedőosztálynak volt belőle nagyobb haszna, azt látjuk az eredményekből, a földművelés a földre csücsült, a kereskedőosztály legalább annak tőzsér- és üzér-osztálya magasan szárnyaló prosperitásra emelkedett. *Mein Herz was willst du noch mehr!* kérdezzhetjük tőlük. Ha lehetne tenni valamit és nem csak holmi aprólékos kedvezményeket a földművelés érdekében, a mi közvetlenül mozdítaná elő a földművelés ügyét, hát nem volna-e itt az ideje hatvan évi ellenkező irányú közgazdasági politika után? És micsoda kifogása lehetne a kereskedésnek az ellen, ha a földbirtokos osztály ismét lélekzethez kezdene jutni? Az igazi, a szolid és tisztességes kereskedésnek csak haszna lehetne belőle, a nagynak és kicsinek egyaránt. Kérdezzék meg a vidéki városok kiskereskedőit. Vagy talán azzal a ténynyel állunk szemben hogy a zsidóság kereskedői szelleme nem ugyanaz, mely a régi olasz

városok, a hollandi, spanyol, portugáli majd az angol kereskedőket a civilizáció nagy úttörőivé tette, hanem a kereskedésnek csakis egyik oldala, a pénztőzsérkedés, az a mi iránt általános és szenvedélyes hajlamot tanúsítanak? S a kereskedésnek ez a fajtája nem igényli az ország vagyoni gyarapodását, ellenkezőleg éppen akkor élvezi aranykorát ha olyan idők járnak mint nálunk e pillanatban? A megszorult földbirtokosnak kölcsönre van szüksége, minél szorultabb helyzetbe jut, annál nagyobb kamatot fizet, annál olcsóbban lehet megszerezni újra került birtokát. Talán a zsidóság is tudja azt a politikai axiómát, hogy a hatalmat azokkal az eszközökkel lehet legbiztosabban megtartani, melyekkel szereztetett? Ezért kell minden áron oda festeni a falra az agrárismus ördögét, ezért akarja a szabadelvű zsidóság a reakció mezét borítani a földművelési érdekek gondozására? Azt mondják talán, hogy nem a földművelés valódi érdekeit, csak az azokkal kaczerkodó clericalismust akarják leleplezni; de hát miért lépnek a clericalismussal éppen csak ebben az alakjában, az agrárismussal való vadházasságában sorompóba, miért nem támadják egyenesen ott a hol nagy arcvonalban nyomul előre, miért vegyülnek abba a chorusba mely a felekezeti béke háborítlan fenntartásának, – *difficile satyram non scribere*, – ürügye alatt szabadon hagyja garázdálkodni a jezsuita reakciót?

Említettem már e sorok folyamában, hogy a cultura emelésének nem az a helyes módja hogy egy elmaradott és szegény népre ráaggassuk a művelődésnek külső mezét és cziczomáit, octroyáljuk rá az előbbre haladott nemzetek állami és társadalmi institutióit, megízéltessük vele a fényűzést, ébresszünk benne teljesíthetetlen vágyakat, tegyük magunkat hogy úgy mondjam a cultura kerítőivé. Ez a módszer körülbelül ugyanaz mint Amerika első hódítóé

kik pálinkával és üveggyöngyökkel kezdték civilisálni a rézbőrű indiánokat. A cultura emelésének legbiztosabb eszköze a vagyoni gyarapodásnak az ország gazdasági fejlődésének biztos alapokra fektetése. Ha az megvan akkor a cultura magától kifejlődik. Ezt bizonyítja az ó és új világ minden nemzetének példája. Elszigetelt nemzeteknél és kifejlődött az autochton civilisatio s a gazdaságból, a mai világban pedig már annyi csatornája van, hogy behatolása feltartóztathatlan. Ha valaki ebben kételkednék, nézze meg a hazai zsidóság bámulatos kifejlődését, ez a példa czáfolhatlan erővel bírhat. Varjünk róla hímet s gondoljuk el hol volna már ez az ország ha népének minden osztálya ugyanazon arányban haladt volna előre az anyagi gyarapodásban, ha mindenik számára meglettek volna a hasonlóan kedvező föltételek. A zsidóság számái'a csakugyan olyanok voltak a kifejlődött viszonyok mint midőn a kertész a maga növényeit az erjesztő házban üveg alá rakja. Látjuk itt a pénznek a vagyoni jólétnek csodálatos civilisáló erejét. Szinte aggályos a példa, mert az aranyborjú imadásának csinál propagandát. Egészen szegény sorsú vagy éppen Lengyelországból belopódzott káftános és haj fürtös jövevények első második ivadékából nemcsak számottevő de kiváló embereknek egész sorozatát látjuk szerepelni közéletünkben. Annyira haladt már, és halad folytonosan a zsidóság fejlődése, hogy a zsidó ember megállja helyét minden téren csak úgy mint bárki más. Mint tudós, mint politikus, mint művész, iparos, de úgy is mint művelt társalgó, mint lovagias magaviseletű ügynevezett kifogástalan gentleman előtt meg kell hátrálni az antisemitismusnak. Sajátságos jelenség hogy éppen a legjelesebb tehetségűek viselik külsejükön az ősrégi nemzeti típusok jellemző vonásait. De eltekintve azoktól kik a számottevő művelt és képzett osztálynak már most egy

jelentékeny contingensét adják, nem lehet tagadni azt hogy a zsidóság áltatában hathatós erjesztő hatást gyakorol a hazai népnek, nemzetiségi különbség nélkül, tömegére. Úgy látszik attól az időtől fogva van elevenebb üzleti szellem a népnek minden rétegeiben, mikor zsidót vittek görögnek Tisza-Füredre. A lengyel szomszédok már elvitték odáig a maguk dolgát, de úgy látszik mi is elvisszük, hogy meg se tudnánk élni zsidó nélkül.

Ha már idáig vagyunk, nincs más mód mint az hogy igyekezzünk egymással megélni a lehető legjobban. Tragicus erőszakos megoldási módjairól a zsidókérdésnek (ha ugyan, van ilyen kérdés) többé szó sem lehet. Független országok megengedhetik maguknak azt a hatalmi luxust hogy az elavult kiutasítási rendszabályt megkísértsék, azoknak is bele törik a bicskájuk, nálunk ez ki van zárva. Először is azért mert Bécsben nem engednék meg, ott annak örülnek ha minél különbözőbb osztályokra van az összes monarchia népe felaprózva, mert annál nagyobb a tolongás az udvari kegyekre való árverezésnél, a mi az osztrák ház hagyományos szerencséjének legújabb nyilvánulása. De nem tehetnök azért sem mivel már nagyon sokan vannak, innen-tova magunkak kell attól tartanunk hogy ők szorítanak ki bennünket. Tehát úgy vagyunk hogy a mit isten összeadott, ember ne válassza szét. S a mi a köztünk megállapítandó modus vivendit illeti, be kell ismerni hogy egy és pedig nagyon fontos dologban teljesen meglehetünk a zsidóság előzékenységével elégedve. Értem a magyarosodást. Hogy ezt nem csak szívesen vesszük de el is várjuk, az részünkről teljesen legitim kívánság. A zsidóság sokféle vonatkozásban egy külön nemzetiség jellegével bír, de nyelve nincs; a héber nyelv náluk is csak afféle rituális nyelv, mint a latin melyet a catholicus, vagy az ó-szláv melyet a görög catholicus hiten levő

magyar emberekre octroyálnak. Tőlük tehát a megmagyarosodással semmiféle önmegtagadást nem követelünk.

A mi most már ezt a megmagyarosodást illeti, valljuk meg az igazat, a zsidóság magasabb körében, a lipótvárosi cityben, még gyöngye lábán áll, ellenben azok közt kik mint földbirtokosok és bérlők a néppel közvetlen érintkezésben vannak, találkozunk olyan Karakán Marczi vagy Mokány Berczi alakokkal hogy a legszebb reményt táplálhatjuk arra nézve hogy igenis lehetséges az hogy zsidó vallása törül metszett magyar emberekkel lássuk fajunkat szaporodni. Nem hazafias érzésben és törekvésben, de nyelvezetben fogyatékos a magyarsága a zsidóság épen azon részének mely a közéletben már jelentékeny szerepet visz. Nevezetesen az időszaki sajtóban hol már valóban félelmes hatalmat gyakorolnak; példa rá az a hízelkedés melylyel a sajtót épen most (május 1901) a miniszterelnök a képviselőházban elhalmozta. Nem hazafias érzésben mondom. Én találok egyszer a budapesti ügyvédi kar egy jeles tagjával, a héber vallású boldogult (nem ám megboldogult) Sík Sándorral s ő engem eként apostrophált: hát a képviselő úr az oláhoknak akar kiszolgáltatni minket magyarokat! Ellenben a mi a nyelvezetet illeti, gyakran évődtem a függetlenségi párt egy kitűnő és nagyérdemű tagjával, a boldogult Helfi Ignáczzal {az elköltözőitekről már bátran beszélhetünk) s nagy méregbe hoztam midőn és pedig teljes joggal mondtam neki: kedves barátom te nagy linguista vagy, jól tudsz olaszul, francziául, németül, angolul, leggyengébb vagy a magyarban. Mint ő nála úgy sok jeles hírlapíróknál kell nélkülöznünk az idiotismusokat, a nyelvnek azt a zamatját sőt gyakran a formáknak azon correctségét is, mely a magyarul gondolkodásnak önkéntelen nyilvánulása (nem ám megnyilatkozása) melyet főleg a népnyelv és népélet

ellessése által lehet megszerezni. Czélszerű volna ha senkit se vennének be hírlapírónak a nélkül hogy mint a napszamosok és napszamosnők nyomában járó gazdasági segéd egy évi gyakorlatot tud kimutatni. Akkor azután nem találkoznánk afféle találmányokkal mint például a legújabb «összekülönbözés». Hemzseg az efféléktől és kong az igazi magyarosság hiányától a modern hírlapirodalmi nyelv. Egy új irodalmi magyar jargon képződésétől lehet tartani. Mit mondjon hozzá az ember mikor például a Beöthy Ákos jeles munkájáról bizonyos körből azt a kritikát hallja, hogy stílje «magyartalan». Ez pedig megtörtént dolog.

Analógia van a magas aristocrazia és a zsidóság magyarosodása illetőleg magyarsága közt bizonyos különlegeséget képez mind a kettő; van már mágnásos és van zsidós magyarságunk is. Valóban felmerül a kérdés vajjon jó volna-e ha sikerülne tömegesen megmagyarosítani az országban lakó összes nemzetiségeket, nem lenne-e belőle saját magyaritásunk tekintetében egy végzetes kavarodás, vajjon nem fognánk-e törököt.

Az előadottakból azt hiszem nem lehet helyesen kibetűzni antisemitismust. Hanem a mi igaz, igaz és nekem soha sem volt kenyerem meghátrálni annak kimondásától, mit igaznak tartok, de soha sem tartottam helyesnek sem az actív politika annál kevésbé az előkészítő publicistica részéről tartózkodni minden kényes kérdés tárgyalásától. Igen nagy szellemi szegénységére mutat közéletünknek ez a tartózkodás, ez az önkéntes megnemlátása bizonyos szinte szemet szűrő dolgoknak, ez az elodazása minden fontosabb feladatnak, ez az elintézetlenül hagyása minden elintézésre váró ügynek, ez a mától holnapra élés és afféle gondolkodás, hogy a ki utánunk jó tegye be az ajtót. Hogy nagy érzékenységbe ütközhetem azzal a miket a zsidóságról röviden elmondottam, arra el vagyok készülve, hiszen

ismerjük külföldön a Dreyfuss ügyből, nálunk az Egan ügyből a zsidóság rendkívül nagy érzékenységét. Mind a mellett van még egy dolog melyet említetlenül hagyni nem akarok. Felhoztam már mint nem épen kedvező jellemzését a felcseperedő democratiának, a gúnyolódást, melylyel a végzett urakat üldözi. Hallottam újabban már abban a formában is hogy «végzett vagy félig végzett urak»; így már azután egészen osztálygyűlölködés színezete van. Hát ezt főleg a zsidóság részéről tapasztaljuk. Ez nem szép és épen nem magyaros vonás. Az eldorádó melyben itt világukat élik, a régi nemesség jólétének romjai felett terjeszkedik, az már magában is arra hangolhatná őket hogy legalább némi kíméletességet tanúsítsanak. Furcsa követelődzés az is, hogy az a nemesség ne tolakodjék a képviselőházba s ne törekedjék minél több incompatibilis állást a maga részére megmenteni. Hát ezt csak tőle lehet megkövetelni, másnak szabad? Vagy úgy kell érteni, hogy másnál megjárja az a mi egy végzett úrhoz nem méltó? Ebben voltaképen nagy bók és elismerés rejlenek, ha nem volna benne inkább bizonyos számítás mely a róka és a holló meséjére emlékeztet. Hallottuk, hogy a kassai gazdagülésen adtak a nemes úrfi aknák jó tanácsokat, hogy legyenek kereskedők, iparosok stb. miért nem követték ezeket a jó tanácsokat. Majd akkor látnánk még furcsát ha csakugyan elkezdenének a «kereskedés» terén próbálni szerencsét. Láttunk nemrég egy ilyen szárnypróbálgatást a famosus zabhistóriában. Nincs egy szavam sem a dolog érdemére nézve, untig tartottak vele, de az egész dolognak nem az volt-e a kiindulási pontja hogy «mit avatkozik az illető a mi mesterségünkbe»? Hát tartsuk meg azt a szabályt hogy leben und leben lassen. Kiváltságot követelni a «kereskedési» szakmára nem egyezik össze ez a szabadelvűséggel se a democratia elveivel.

VII. FEJEZET.

A nemzetiségi kérdés.

Mit tettek azok kik a közösügyi harcok alatt az ország ügyeit vezették, a nemzetiségi kérdés megoldására?

Erre a kérdésre nincs más felelet, mint az, hogy nem tettek semmit. A nemzetiségi kérdés mint elintézetlen kérdés áll előttünk a maga egész nagyságában.

Megoldására? Lehet-e általában «megoldani» a nemzetiségi kérdést, olynemű kérdés-e hogy három évtized alatt megoldani lehessen? Elismerem e kérdés alapos voltát. A régi népvándorlás korszaka oly viszonyokat hagyott ránk s a feltámadt nemzetiségi eszme annyira kiélesítette ama viszonyokat hogy itt délkeleti Európában teljesen rendezett és consolidált állapotokra a közel jövőben kilátás alig lehet, ilyen állapotok meglehet csak akkor fognak létrejönni ha majd egyszer Pikler tanár úr elméletei valósulnak meg, a haza és nemzet eszméi háttérbe vonulnak az emberiség magasabb gondolata előtt. De megélni kell líclclig is, az össze-vissza hánytvetett és darabolt fajoknak országoknak, nemzeteknek, nemzetiségeknek kell találniok valamely modus vivendit, hogy az emberiség nagy céljai felé haladásban megakadályozva ne legyenek.

Nem is azt akarom én a lefolyt közösügyes korszak teherlapjára róni, hogy a hazai nemzetiségi kérdést a teljes és végleges megoldás kikötőjébe nem vezette, hanem igen is terhére irhatónak tartom azt, hogy a megoldást meg sem kísérelte, hogy ezzel a tárggyal komolyan nem

foglalkozott, átgondolt nemzetiségi politikája nem volt; azok a kik az állam ügyeit vezették, szabad folyást engedtek a felülkerekedett úgynevezett chauvinisticus áramlatnak, részint úsztak vele maguk is a helyett hogy állást foglaltak volna ellene, sőt saját hatalmi céljaiknak előmozdítására használták ki. Ennek következése nem lehetett más mint azon helyzet mely ez idő szerint előttünk áll s mely nem egyéb mint az hogy az egész kérdés rosszabb karban van mint valaha volt.

Azt mondják talán, hogy ezen állításom nem felel meg a tényeknek, a nemzetiségek ez idő szerint csendesebben viselik magukat. Nagyon felületes felfogásra mutatna, ha ezen állítólagos csendre akarna valaki bármit is építeni, ha azt akár a Bánfi-féle dicsekedéssel emlegetett úgynevezett ultrasovinisticus eljárásnak, akár a Széll-féle paktáló politika narcotizáló hatásának akarná tulajdonítani; az e fölött való controversia tárgytalan, mert az egyik vagy másik módszer által állítólag előidézett eredmény, a kedvezőbbé vált helyzet, egyszerűen nem létezik.

Ha nem is a teljes és végleges megoldást, de egy nagyban és egészben tűrhető modus vivendit meghonosítani igenis módjában lett volna a közösügyes régimének. Erre kellett volna felhasználni a megjött időt s a teljesen kezébe adott eszközöket. Ezt a nagy feladatot teljesen meg lehetett volna oldani azokkal a korlátolt eszközökkel is, melyeket a közjogi kiegyezés kezünkben meghagyott. Meg volt hozzá a kellő kiindulási pont, a biztos alap az 1868. évi nemzetiségi törvényben. Semmivel sem teljesíthette volna jobban «a magyar államiság consolidatiójának» minduntalan emlegetett feladatát, mintha ezen törvénynek betűjét és szellemét határozottan megtartva és becsületesen követve kísérelte volna meg egy tisztességes létmód megállapítását.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény ezen aera keretébe esik, de a megelőző korszakhoz tartozik, a közösügyi korszak jellege a chauvinismusban és annak crescendojában jut kifejezésre. A nemzetiségi törvény az 50- és 60-as évek hangulatának codificatiója. Jelentékeny tény úgy a két évtizeden át tartó hangulat, mint a codificatio ténye maga is. Hogy az 1848. évi események után annyira megjöhetett nemcsak a kellő belátás és higgadt mérlegelés, ele a békülékenység érzelmei is annyira felülkerekedhettek, és hogy ezen hangulat nem valami pillanatnyi felhevülés inspiratiójaként keletkezett, hanem állandó volt majdnem két évtizeden, át: tagadhatlan bizonyítéka annak, hogy nálunk egyáltalában nincsenek még annyira, legalább akkor még nem voltak megromolva a viszonyok, hogy a tisztességes együttélés lehetlenné vált volna. Véssük jól elménkbe ezt a tényt és ne feledjük el soha. Unalomig ismételtem talán már több alkalommal, de ismét rá kell mutatnom, hogy köztünk az a legyőzhetlen ösztönszerű kutya macskáféle ellenszenv, milyen például a németeket az Erbfeind francziáktól elválasztja, nem létezik.

Nézzük milyen állapotba jutott az 1868. XLIV. t. ez. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában a közösügyi korszak alatt.*

2. §. Ennek gyakorlati jelentősége alig van, mert úgyis csak a magyar szöveg lévén az irányadó, netaláni vita esetén tót szövegű jegyzőkönyv úgy sem vétetnék figyelembe. A tótlakta törvényhatóságokban a kiegyezés óta kifejtett mindennemű pressio folytán alig akadt valahol az $\frac{1}{5}$, mely a tót nyelvű jegyzőkönyvvezetést kívánni merészelte volna; eltekintve Túrócztól, a hol bizonyos ideig tót jegy-

* A következő részletek a tótsági vidékre vonatkoznak, a mint azokat t. Mudrony János ügyvéd úr (Turócz szt. Mártonban) szívesességéből vettem.

zőkönyvvezető is volt, mely intézmény azonban itt is fent említett okból csakhamar feledésbe jött.

3. §. Az álpatriotismus és a mondva csinált panslavis-mus olcsó kenyeret kereső üldözői illetve hősei, Túrócz-vármegyét kivéve a vármegyei gyűléseken tót szavú szónokot meg sem hallgatnak.

6. §. Tót ajkú törvényhatóságaink tisztviselői testületekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben kizárólag csakis a magyar nyelvet használják, tekintet nélkül arra, megéri-e őket az ügyfél vagy sem.

7. §. c) Járásbíróságaink az ügyfelektől semmiféle tót nyelvű beadványt el nem fogadnak, azt hivatalból vissza-utasítják.

8. §. Úgy ügyvédi képviselet mellett, valamint a nélkül is, peres, perenkívüli és fenyítő ügyekben is a tárgyalási jegyzőkönyv mindig, kivétel nélkül csakis magyar nyelven vitetik, az ítélet illetve határozat csakis magyar nyelven hozatik meg és kézbesítetik a magyar nyelvet nem értő ügyfeleknek.

Idéző végzések csakis magyar nyelven kézbesítetnek, mely törvényellenes bírói eljárásból népünknek nagy anyagi kára is származik. Illusztrálom ezt példával. A bírósági székhelytől messzebb, hegyek között fekvő falubeli paraszt gazda mint alperes idézést kap valami sommás perben. Elolvasni csak tudná és meg is értené, hogy ha tótul lenne fogalmazva, mert nálunk hála Istennek analfabetista csak itt-ott akad, de a magyar szót nem érti. Az egész faluban nincs ember, a ki neki az idéző végzést tolmácsolni tudná. A végzést félre teszi, gondolván, hiszen a városban nem sokára vásár lesz. majd meg fogom kérdezni, hogy mit akarnak az urak velem. Az alatt pedig makacssági ítélet alapján már régen tisztelgett nála a bírósági végrehajtó. Sok esetben pedig a kereset egészen alaptalan s ha az

illető védekezett volna, elkerülhette volna a tartozatlan fizetés teljesítését a sok költséggel együtt. S mi ennek az oka? hogy a népet előtte ismeretlen nyelven idézik a bíróság elé s eképen csakis az éretik el, hogy az állam nyelve gyűlöletessé tétetik a tót nép előtt, Pedig népünk között sok a piócza, mely makacssági ítéletekkel szopja a nép véréét. Hát hol van még a sok lelkiismeretlen tolmácsnak meg nem érdemelt jutalomdíj ja? Ekképen megégetvén egyszer magát a parasztunk, ezután már minden darab papírossal, melyet községi szolga vagy pedig posta útján kézbesítve kap, a városba ügyvédhez szalad, ott hagyva a gazdaság körüli munkáját. Mennyi munkaveszteség éri ez által a parasztunkat, eltekintve a készpénzbeli kiadásoktól! Sőt annyira mennek már a bíróságaink, hogy már a fél által kiállított tót nyelvű meghatalmazást sem fogadják el, hanem magyar nyelvű meghatalmazást kívannak. Pedig tudni való dolog, hogy a hatalmazvány kiállítása magának az ügyfélnek oly ténykedése, mely más valaki által nem teljesíthető. Az ügyvéd csakis akkor járhat el ügyfele érdekében, hogy ha tőle erre felhatalmaztatott, már pedig hogy állítsa ki a fél a hatalmazványt magyarul, ha e nyelvet nem tudja?

11. §. 1875. évi 8265 sz. a. kelt ministeri rendelet hivatkozással arra, miszerint Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, minden a telekkönyvbe benyújtandó más nyelven kiállított okiratnak magyar nyelvre való lefordítását, még pedig hiteles alakban rendeli el s ekképen ezen §-t egészen illusoriussá teszi. Még határozottabban hatályon kívül helyezi ezt a törvényt a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. t. ez. 39-ik §-ának harmadik bekezdése, a mely azt mondja, hogy a bíróság elrendelheti, hogy a fél az olyan okiratokat, melyek nem az állam hivatalos nyelvén vannak szerkesztve, hiteles fordításban csatolja be.

12. §. Hazánk bírói joggyakorlata egészen ignorálja.

13. §. Ezen § úgy értelmezendő, miszerint a bíróságoknak egymásközötti érintkezéseikben hivatalos nyelv a magyar, de nem az ügyfelekkel szemben, a mint ezt maga a törvény is egészen világosan mondja.

17–19. §§. Széles e hazában egy tanintézet sincsen, a hol a tót nyelv vagy irodalom taníttatnék.*

22. §. Kizárólag csakis magyar nyelven szabad folyamodni, más nyelvű folyamodvány figyelembe nem vétetik.

23. §. Szakasztott mása a 22. §-nak.

24. §. Az ág. hitv. ev. egyház már évek óta azon fáradozik, hogy a tót nyelvet kebeléből egészen kizárhassa s e téren lehetne mondani felülmúlja a kormányt. Egyházkerületi s egyetemes gyűléseken már is törölték a tótot a tanácskozási nyelvek sorából s a tót szónokot meg sem hallgatják.

25. §. Nincs értelme, mert tót nyelvű beadványt általában el sem fogadnak.

26. §. Szintén csak papiroson léteznek. Daczára annak, hogy van összegyűjtött pénzalapunk tót tannyelvű algymnásium felállítására; olyat felállítani a kormány nekünk nem enged. Épen úgy vagyunk a tót tannyelvű felsőbb leányiskolával és háziasszonyt képző leányintézettel, melyeket a tót nők «Zivena» című egylete fel akart állítani.

27. §. Mihelyest valaki tót anyanyelvűnek vallja magát,

* Helyesen fejtegeti a Trnkóczy József szerkesztősége alatt Alsó-Kubinban megjelenő «Testvériség» című magyar lap (1901. decz. 12-iki szám) hogy ha meg akarjuk akadályozni azt, hogy a tót irodalom művelőinek akár Prága akár Moszkva legyen a Mekkájuk, ne akadályozzuk tót iskoláik és közművelődési intézeteik törvényszerű támogatásával mozdítsuk elő egy külön tót irodalmi nyelv fejlődését; semmivel se lehet sikeresebben akadályozni a panslavismus terjeszkedését. Ne csodálkozzunk ha az iskolák hiányában fejlődésében gátolt tót irodalom művelői a magas fejlődési fokot elért orosz irodalmi nyelvet csodálják és némely szólásformáit, melyet saját nyelvükben nélkülöznek, elsajátítják. Ez az oroszosítás útja. *M. L.*

már ipso facto pánszláv és hazaáruló s ez által képtelenné teszi magát akármily közhivatalra. A gyakorlati életben e § tartalmának ellenkezője alkalmaztatik.

Ennek kimutatása czéljából felhozok egy érdekes bár,, de az igazságszolgáltatás tekintetéből nagyon szomorú esetet. A znióváraljai kir. járásbírósághoz (Túróczmegye felső járása) vagy nyolcz évvel ezelőtt az igazságügyminister dr. B.-t nevezte ki aljárásbírónak, a ki egy árva szót sem tudott tótul. Dr. B. komoly ember és képzett bíró, de miként tárgyaljon az ügyfelekkel a szóbeliség és közvetlenség elveire alapított új sommás eljárás szerint, mikor az ügyfelek előadását nem érti? Kellott tehát neki mindig egy se tótul se magyarul helyesen nem tudó díjnokot tolmácsnak alkalmazni s ennek tolmácsolása alapján ítélni, íme, így néz ki az új perrendtartásbeli szóbeliség és közvetlenség a gyakorlati életben. Dr. B. B. kérte is több ízben az áthelyezést, a minister nem engedett. Mi maradt neki egyéb hátra, mint komoly és lelkiismeretes ember vett magának egy tót nyelvtant, két év alatt megtanult valamit, legalább annyit, hogy megértett valamit a felek előadásából, később már beszélni is kezdett s most már meglehetősen töri a tót nyelvet.

Eddig a közlemény.

Hát ez botrány. Törvénytisztelet, a törvény feltétlen uralma az alkotmányosságnak legfőbb criteriuma. Ki hitte volna, hogy az egykor törvénytisztelő s minden ízében alkotmányos érületű magyar nép ennyire meg fog magáról feledkezni. A törvénynek ily flagrans sértése mellett vajjon egyéb-e haszontalan phrásisnál a ministerelnök híres jelszava?

Azt mondják talán, hogy haszontalan lett volna szoroson alkalmazni a nemzetiségi törvényt, mert a nemzetiségek követelései azzal távolról sem lettek kielégítve. Már akkor

midőn mint törvényjavaslat volt szőnyegen, a nemzetiségi képviselők nemcsak hogy hozzá nem járultak, de ellene különvéleményt adtak be s oly dolgokat követeltek melyeket az államegység megbontása nélkül teljesíteni lehetetlen volt. Hát ez a körülmény nem menti ki azt hogy a meghozott törvény meg nem tartatott hanem fokról-fokra mindinkább írott malaszttá vált. de nem alapos az érvelés a dolog érdemét tekintve sem. Bármit mondott légyen az 1868-iki különvélemény, csalhatlan bizonyítékokkal bírunk arra nézve hogy a nemzetiségek a meghozott törvényre igenis nagy súlyt fektettek. Bizonyítja ezt azon tény hogy mindaddig, míg az országgyűlésen megjelentek, nyilatkozataiknak fő tartalmát állandóul a törvényen elkövetett sérelmek képezték. De van erre még egy más és pedig nagyon nyomatékos különleges bizonyíték is.

Nem mellőzhetem felemlítését a nemzetiségi kérdésben 1886. évben az országgyűlésen és a sajtó terén való föllépésemnek. Szerénytelenség nélkül mondhatom azt hiszem hogy bár gyakorlati eredményt nem arathattam, saját pályámra nézve volt csak végzetes hatással, azon álláspont mely mellett lándzsát törtem, a gondolkozó hazafiak emlékezetében, elméjében fennmaradt. Azért kellett ennyit elmondanom mert ehhez fűződik az mit mint fontos bizonyító tényt most felhozni kívánok. A nemzetiségek ugyanis nevezetesen a románok lelkesen üdvözöltek akkor, s egyhangúlag fejezték ki azon véleményüket hogy az általam kifejtett nézetek alapján igen is létre lehet hozni a köztük és a magyarság közt való jó viszonyt. És mi volt az én nézeteimnek concret tartalma? Az hogy meg kell tartani, végre kell hajtani pontosan és becsületesen az 1868. évi nemzetiségi törvényt. Ez volt az egész. És azt mondom ma is, hogy ha ezen az áron sikerülne megszerezni hazánknak a nemzetiségi békességet, szerencsét-

seknek vallhatnánk magunkat. Az a visszhang, mely az én különben bármi jelentéktelennek tartott fellépésemre a nemzetiségek köréből jött, csalhatatlan bizonyítékaul tekinthető annak hogy igenis «lehetne beszélni» a nemzetiségekkel s túlfeszített követeléseikre nézve is áll az a német mondás hogy az ember nem eszi meg azon módon forrón a mit főz.

Nem akarom azzal terhelni a nyájas olvasót, hogy azt a mit 1886. évben az országgyűlésen elmondott és nagy zajt ütött beszédemben, ugyanazon évben megjelent két röpiratomban (ezeknek elseje «A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés. Írta X. Y.», másika «Néhány szó a nemzetiségi kérdésről», írta Mocsáry Lajos cím alatt jelent meg) és 1889-ben «A régi magyar nemes» című munkámban a nemzetiségi. kérdésről elmondottam, habár rövid kivonatban is recapituláljam, csak egy tényre akarom még az emlékeztést felfrissíteni.

A 80-as évek elején én is megtettem turini zarándoklatomat. Nagyon emlékezetes maradt előttem egy incidens Kossuthal folytatott beszélgetéseinkből. A nemzetiségi kérdésre tereltem a szót, a nagy hazafinak arczába szökelt a vér s azt monda: nem szeretek beszélni a nemzetiségi kérdésről. Ez nem volt bizonyos vonatkozás az én csekély szereplésemre, mert hiszen az ez által előidézett kravall pár évvel későbbben történt, jellemző volt azonban nagyon abban a tekintetben hogy Kossuth Lajos volt akkora chauvinista, mint bárki más, ki vele most dicsekszik; ha valakiben benne meg volt a magyar önérték s ha valaki hát ő érezte élénken azokat a támadásokat és sértéseket, melyekben bőven részesült a nemzetiségek részéről a magyarság. És ugyanattól a Kossuthtól egy gyönyörű cikksorozat jelent meg 1885-ben a Pesti Naplóban, melyben erősen elitői minden állambontó törekvést, de a melyben

olvashattuk a következő emlékezetes szavakat is: «senki sem tisztelheti nálamnál jobban a nemzetiségek legitim igényeit, senki nálamnál őszintébben nem kívánhatja, hogy hazánk minden nemzetisége szabadon is fejleszthesse sikerrel is fejlessze nyelvét és culturáját. És kijelentette továbbá azt is, hogy nem csak meg kell tartani a meghozott nemzetiségi törvényt, «de ha volna még valami azon túl is mit a nemzetiségek méltányosan igénybe vehetnének», azt is teljesíteni kell. Ám ezt is vessük be jól emlékezetünkbe.

Az áldatlan viszály unalmas történetének utolsó harmincz éves szakát részletesen előadni nincs szándékomban. Valahányszor előfordul a nemzetiségi ügy, mindig illik rá Heine verse: S ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie ewig neu, und dem sie just passirei dem brichts das Herz entzwei. Csak főbb vonásaiban kívánok róla röviden megemlékezni.

A közösügyi rendszer életbe léptetése után csakhamar elkezdődött azon eljárás, hogy a nem magyar nyelveknek a közigazgatás és törvénykezés terén az 1868. évi törvény értelmében való használata a kormány és a hatóságok által különféle ürügyek alatt mellőztessék; a törvény azon nagy fontosságú intézkedéséről hogy nem magyar tan nyelvű középiskolák államilag állítassanak fel és segíeytessenek, noha szó sem volt, ennek még gondolata is visszautasított, sőt előfordult oly eset is, hogy akadályok gördítették még az ellen is hogy saját eszközeikkel állítsanak iskolát. De nemcsak a kormányzat terén követtetett ily eljárás, az 1868-iki törvény szellemének hadat üzent maga a törvényhozás is, midőn az 1879. évi 18. t.-cikkkel a magyarnyelv tanítását az összes népiskolákban elrendelte. Ugyanezt tette később a kisdedóvodákról szóló törvény. Társadalomban, kormányzatban, törvény-

hozásban annyira consolidálódott ezen irány hogy magától értetődő dolognak tekintetett az, hogy állami népiskolákban más mint magyar tannyelvről szó sem lehet, holott a törvény még nem magyar tannyelvű középiskolákat is rendel az állam által állíttatni és segélyeztetni. A korszak közepén megindult az úgynevezett közművelődési egyletek mozgalma is, burkolt nevezettel és czállal, de nem vezetve félre senkit, mert a más nemzetiségek magyarosításának intentiója teljesen nyilvánvaló volt. Így jutottunk el ahhoz mi a tényleges állapotnak signaturáját képezi, a passivitáshoz. A nemzetiségek lemondottak arról hogy az országgyűlésen megjelenjenek s ezzel egyike jött létre azoknak a ferde és abnormis helyzeteknek, melyek nem egyebek mint súlyos kórnak tünetei az állam szervezetében. A képviselőházban megszűntek az izgatott nemzetiségi viták. Varsóban a rend helyre lett állítva, mint gondolom Sebastiani minister jelentette a francia kamarában. A nemzetiségi kérdés vitatása azóta csak a sajtóban és hébe-korba a törvényszékek előtt van folyamatban, a nemzetiségek magyarosítása a «cultura» palástjának mindinkább elrongyolódása mellett, mindinkább nyíltan bevallott aspiratio sőt kitűzött cél gyanánt hangoztatik, az ultrachauvinismus dicsekedés és verseny tárgyává lesz. És eljutottunk odáig, hogy Háromszékmegye a képviselőházhoz intézett feliratban tényleg kezdeményezte az 1868. évi nemzetiségi törvény eltörlését, mi azután köriratilag közöltetvén több törvényhatóságnál pártolásban részesült, a képviselőházban pedig egyik kiválóbb függetlenségi párti képviselő egy nagy beszédben nyilatkozott hasonló értelemben.

Azt mondják, nincs itt szó zsarnoki és erőszakos eljárásról, a szó teljes értelmében vett üldözésről. Ha olykor éles provocatiók következtében az államügyész port akaszt az agitátorok nyakába s az esküdszék őket elmarasztalja,

valljuk meg az igazat, hogy ez meglehetősen kelleetlenül s mint egy a decomm kedvéért történik, tényleg pedig vértanuk liferálása útján magának az ultrák által képviselt ügynek tesz szolgálatot. De hát az újabb korban ki lett találva annak módja, miként lehet népeket elnyomni, országokat tönkre tenni a zsarnokság és erőszakosság ódiúmnak elkerülésével, sőt «békés úton alkotmányos eszközökkel.» Tapasztalhatjuk ezt mi is önmagunkon. Velünk – és itt már teljesen egy hajóban evezünk akarva nemakarva nemzetiségi testvéreinkkel – mondom velünk sem történik egyéb mint az, hogy a legszebben és simábban «langsamer aber entschieden vorwärts» nyomul előre az einziger oesterreich, az anyagi gyarapodás sőt megélhetés eszközeit pedig, a nemzetnek életnedvét állandóan csapon tartják. Körülg belől így procedálunk mi is szemben a nemzetiségekkel. arra hivatkozunk hogy mutassanak országot melyben szelídebben bánnak a renitens államellenes elemekkel, tényleg azonban mégis oly eljárást követünk, mely bennök az elnyomatás érzelmét költi fel sőt valóságos elkeseredést idéz elő.

A magyarosításnak most már nem is palástolt programja, melyet a nemzetiségi törvény minduntalan mellőzésével a kormányzat, a népnevelésről és kiseddóvodákról szóló törvényekkel maga a törvényhozás is elfogadott, s melyet egyhangúlag hirdet az időszaki sajtó, tagadhatlan hadüzenet a nemzetiségek ellen, melynek következése nem lehet más részükről mint a védelmi állásfoglalás. Nagyban és egészben tehát a helyzet úgy áll hogy az ország lakosságának egyik fele a másikkal szemben hadilábra helyezkedik s a magyarság mely a támadó fél, nem kisebb feladatot tűzött ki magának mint azt hogy az ország lakosságának másik felét magába olvassza. Egészben tekintve a feladat oly óriásinak s oly abnormisnak tűnik föl, milyet

még nem látott a világ. Milyen volt az a beolvasztási művelet, melyet Róma Európának egész nyugati részében keresztül vitt, de csakis úgy hogy új keverék nyelveket és nemzetiségeket hozott létre, teljesen ismeretlen; ezt a kulturtörténelem kinyomozni mindaddig képes nem volt s nincs is rá semmi kilátás, hogy ebbe a sötétségbe világosságot bevezetni lehessen. Teljes hiányával vagyunk az adatoknak arra nézve is, assimilált-e, miként és mennyit a bevándorolt keleti raj ezen ország régibb lakosaiból vagy csak a később beszállingózott rokon keleti fajokkal emelkedett túlnyomó létszámra. Láttunk és látunk most is oly kísérleteket, hogy nagy és hatalmas nemzetek egyes kisebb néptörödékeket beolvasztani erőlködnek, de az hogy egy ország lakosságának egyik fele ezeréves különlet után absorbeálni akarja az ország lakosságának másik felét, olyan valami mihez hasonlót nem mutat fel az ismert történelem. S ha hozzá vesszük, hogy ezen kezdeményezés oly időben történik, midőn a nemzetiségi eszme a legnagyobb lendületben van, azt egyébnek mint egy minden reális alapot nélkülöző utópiakergetésnek tekinteni nem lehet.

A programmal azonban, a mennyiben a magyarosítás az aspiratio kódéből a cselekvés terére lép, nem vagyunk egészen tisztában. Nincs határozottan körvonalazva, hogy mi hát voltaképen az elérendő cél. Vajon az-e hogy ebben az országban ne legyen se román se szerb se tót se német, hanem «minden ember legyen ember és magyar», vagy beérjük azzal a bizonyos «magyar cultura» jelszóval, melynek világos defmitiója ugyan még eddig ismeretlen de a mely alatt valószínűleg az volna értendő hogy olvadjon be a magyarságba az összes nemzetiségi értelmes osztaly, a köznép maradhat extra muros, ennek megmagyarosodása minden esetre boldogabb időkre halasztható fel-

adat lévén. A nagy chauvinisticus (ám használjuk hát ezt a publicisticailag felkapott kifejezést), hangverseny chaosából hallunk ilyen hangokat is. Mintha a chauvinismus maga is megdöbbenne az általános magyarosítás túlságosan nagy feladatától, mintha beérné szűkebbkém eredménnyel is, mintha bizonyos kedélyességgel úgy képzelné magának a dolgot hogy abban utóvégre se rejlenek valami nagy veszély ha maradnának is fenn az országban bizonyos népies különlegességek, ethnographiai curiosumok, csak az értelmiségi osztály legyen a magyarsághoz assimilálva. Ez volna hát a «magyar cultura» értelme, annak eszközlése hogy Magyarországon a műveltség fokára emelkedni csakis a magyar nyelv és nevezetesen a magyar tannyelv által váljék lehetségessé. így jönne létre az a bizonyos kulturai egység, a melyről egyebek közt, ha jól emlékszem, gr. Apponyi Albert is mint okvetlen szükséges dologról tüzetesen szóllott egy nagy s mint mindig magasan szárnyaló beszédében.

Intézkedések történtek mind a két irányban; a népoktatásról és a kiseddóvodákról hozott törvények azt jelzik hogy a magyarosítással neki akarunk menni a nemzetiségek egész tömegének, fészkestől meg akarunk magyarosítani mindent; az hogy az 1868. évi törvénynek a felsőbb iskolákra vonatkozó megvalósításáról szó sincs, hogy ellenkezőleg még be is zártunk tót gymnasiumokat s egy új román középiskola felállításának elébe akadályok gördítettek, azon irányt jelzi, hogy itt tudományt és műveltséget csakis magyarul lehessen az arra törekvőknek adminisztrálni. A chauvinismus tehát nem distingvál, magyarosítani fent és alant az egész vonalon a jelszó. Pedig jó volna distingválni, mert ha beérnők a «kulturai egység» politikájával, akkor nem volna szükséges túllőni a célon afféle intézkedésekkel, mint a népiskolai és kiseddóvodai

törvények vagy akár a közművelődési egyletek működésének bizonyos részletei, akkor nem volna szükséges az efélékkel felhalmozni az elégedetlenség sőt elkeseredés okait.

Nagy eszmezavar, uralkodik ennek az egész ügynek kezelésében. Látszik hogy itt ábrándok és érzelmek dolgoznak s távolról sem jutottunk még el oda, hogy a nemzetiségi ügyet mint politikai kérdést és pedig életkérdést kellő higgadsággal vegyük fontolóra.

Ha van is némi fokozatosság az említett kétféle irányban, annyi bizonyos, hogy mind a kettő egyaránt utopicus. A kulturai egység programja nem kisebb dolgot feltételez mint a nemzetiségi értelmességi osztály részéről egy tömeges apostasiát. Hiszen a felébredt nemzetiségi eszme, korunk egyik uralkodó eszméje, mint b. Eötvös József nevezte, épen az értelmiségi osztályban ébredt fel és van folyvást legnagyobb tüzeben; a köznép kevésbé van általa érintve, hiszen az 1849-iki atrocitásoknak csakúgy mint a hóraféléknek sokkal inkább parasztlázadási mint nemzetiségi típusuk volt, ilyenek számtalanszor fordultak elő ott is hol nem játszott közbe nemzetiségi antagonizmus, például a francia forradalom jaqueriejeinél. Ki kételkedhetné a felett, hogy a nemzetiségi intelligencia fajához, nyelvéhez, nemzetiségéhez őszintén és melegen ragaszkodik? Mindenik azzal van eltelve hogy egy nagy és magasztos ügyet szolgál, melynek nemcsak jövője de fényes jövője lehet. Miként lehet tőlük azt várni, hogy cserben hagyják a nemzetiségükhöz tartozó nagy tömegeket, átengedjék oly állapotba való sülyedésnek mint például a baszkok vagy vallonok, holott ez a tömeg épen az ő számukra képezhet egy szilárd piedestált? Hiszen még abban az esetben is, ha a nemzetiségi értelmiségnél kétségbe akarnánk vonni minden idealismust s nem látni

bennök egyebet mint strébereket, a mit pedig kizártnak kell tekintenünk, vájjon nem azt mondaná-e nekik a pusztá önző személyes érdek is, hogy igenis ragaszkodjanak ahhoz hogy az általuk meg nem tagadott de minden érdekeiben ápolt fajukbeli tömegekre mint langus post me civium ordóra mutathassanak? Egyéni jelentőség és boldogulás elérésére ez az út sokkal biztosabbnak mutatkozik mint a tömeges apostasia s annak kétes honorálására való számítás.

Hagyjunk fel ezekkel a szerencsétlen hallucinatiókkal, tiszta lehetetlenség az a mibe belefogtunk, ábránd az egész és semmi más, és ennek az ábrándnak hasztalan kergetésével tesszük kockára hazánknak legfontosabb érdekeit. Végzetes hatással volt már eddig is és van állandóan egész helyzetünkre. A szerencsétlen nemzetiségi állapotokra vezethető vissza végelemzésben hogy a fennálló közjogi viszony jármában nyögünk, hogy az igazi szabadelvűség itt érvényesülni nem képes, hogy úgy az egyik mint a másik tekintetben nem merünk tenni semmi határozott lépést, mintegy kezünkön lábunkon megkötvé érezzük magunkat minden téren hol tiszta munka tétele és határozott cselekvés szüksége fordul elő.

Jöjjünk tisztába a helyzettel. Én a chauvinismus hallucinatiói és üres declamatiói ellen nem phrasisokkal akarok viszont szembe állani, hanem bizonyítani akarom állításaimat.

Én nem akarom tagadni azt, hogy magából abból a tényből hogy ez az ország nemzetiség tekintetében nem képez egy compact államot, igenis folynak hátrányos következmények, de állítom azt, hogy ezek a következmények csakis a magyarosítási politika által kiélesítette válhatnak végzetesekké.

Kétségtelen hogy az a tény, hogy Magyarország lakossága nem egy fajhoz tartozik s nem egy anyanyelvet be-

szél, sok vesződségnek kútforrását képezi. Ezt resignatívallyal kell elfogadni mert ezen változtatni nem lehet. Ezen tény felett búslakodni s ezen búslakodás által magunkat ábrándos és észszerűtlen cselekvésre ragadtatni, ez azután az, még a vesződséges állapotot veszedelmessé is teheti. Hogy micsoda állást foglalhatnánk a világban ha a mostani polyglott állapotok helyett húsz millió magyarral léphetnénk ki a világ gyakorló terére, azzal foglalkozhatunk olykor midőn sírva-vigadó állapotban érezzük magunkat, elmondhatjuk gr. Andrassy Gyulával, hogy akkor nem volna jó a magyarnak szomszédja lenni, de eddig legyen a dolog odáig, hogy próbáljuk hát a bajt gyökeresen orvosolni, megmagyarosítani az összes nemzetiségeket, magunkat elragadtatni ne engedjük.

A bajoknak ez a forrása csak akkor buggyant fel, mikor a nemzetiségi eszme feltámadt, tehát új keletű. Annak a gyenge szerepnek, melyet négyszáz év óta játszunk, oka nem a nemzetiségi viszonyokban hanem a török foglalásban s ennek ellenmérében az osztrák szövetségben rejlik; a míg a nemzetnek kizárólagos cselekvő részét a magyar nemesség képezte, mely a megneemesítés útján assimilált magához más nemzetiségű elemeket is, addig nem tetek számot a különféle fajok, csak az a hiba volt meg, hogy nem volt számosabb a vezető magyar elem s bőrét első sorban mégis ő vitte a piacra. Ez az utóbbi baj ugyan nem forog fenn többé, most már magyarnak nem magyarnak bőrét egyformán viszik a piacra – mások; de a nemzetiségi eszme feltámadása óta minden esetre meg van az a baj, hogy bármi jó viszony álljon is fenn a különböző nemzetiségekkel, az egész politikai nemzet még se pendül annyira egy húron, mintha teljesen homogén elemekből állana, a mi a nemzeti erőnek teljes kifejtésében akadályt képezhet. A nemzetiségi viszonyok ez idő

szerinti alakulásuk szerint, minden esetre alkalmasak arra, hogy oly terhet képviseljenek, melyek az állam hajójának járását megnehezítik.

Az a kérdés, miként mérlegeljük a nemzetiségi viszonyok által okozott helyzet horderejét, miként mérlegeljük ennek a helyzetnek veszedelmes voltát, milyenek az eszközök, melyekkel ezt a veszedelmet elháríthatni gondoljuk, és milyen az áldozat, melyet ezen eszközök biztosítása végett meghozni készeknek kell lennünk.

A nemzetiségi kérdésben még mindig csak azon helyzetben vagyunk, ámbár több mint félszázad óta van napi-renden, hogy nem jutottunk el a viszonyok tiszta felismeréséhez, annál kevésbé egy szabatosan meghatározott politikához, a mi eddig történt, az mind csak tapogatózás volt. Ford alt elő egy, hogy úgy mondjam lucidum intervallum s ez az 50-es és 60-as években uralkodott békülékeny hangulat volt, azontúl felülkerekedett az úgynevezett chauvinismus és halad előre egyre fokozódva; sokan vannak, nem kételkedem sőt bizonyosan tudom, kikben ezen irány helyes voltára nézve kételyek vannak, de az áramlattal szemben állani nem mernek. Hanem az egész annyira magán viseli nem is az igazi szenvedély csak meggondolatlan felhevülés, a phrasisok zaja által való elkábulás jellegét, a nagy zaj közepette oly kevéssé lehel kivenni egy tisztán körvonalazott politika irányát, maga a magyarosítás programja, mint fentebb rámutattam, annyira nincs szabatosan megállapítva: hogy én azt vélem állíthatni, hogy még most sincs kimondva e tárgyban az utolsó szó és még mindig meg volna annak lehetősége, hogy egy erős kéz Neptun módjára kezébe ragadva tridensét csendet parancsoljon az áradat hullámainak, kezébe vegye át megértés és kibékülés művét, ne féljen ha rákiált is a chauvinismus, hogy a hazaárulókkal czimborál.

Hasonlatosság van a mostani helyzet és a között melyben a nemzet közvetlenül a mohácsi vész után találta magát. A török helyett most itt van a nemzetiségi kérdés; ezzel szemben a nemzet most is egy nagy elhatározás előtt áll. Sokáig tartott a régóta fenyegető török veszedelemnek teljes felismerése is. Még nagy királyunk Hunyady Mátyás is megfélekedett dicső atyjának politikájáról s nyugat felé fordította hódító fegyverét. Jeles történetbölcselőnk Beöthy Ákos úgy gondolja, azért tette Mátyás, hogy a nagyobbá s hatalmasabbá válendő ország biztonságban állhasson szembe a nagy keleti hódítóval.* A mohácsi ütközet után a török kitakarodott de nem lehetett kételkedni, hogy visszatér, az volt a nagy kérdés mihez fogjon a nemzet szemben a bizonyos veszedelemmel.

Ha analóg a helyzet, analóg azon önelhatározás is, mely felé a nemzet magát most sodortatni engedi. Úgy látszik megakarja ismételni azon végzetes lépést, melylyel a római szent birodalom és az abban gyökeret vert uralkodóház védszárnyai alatt keresett menhelyet. Oda engedi magát sodortatni, hogy mondjon le az állami függetlenségről, hogy egy idegen hatalom oltalma alatt a magyarosítás foganatosítására adott alkalmat kihasználhassa. Ebben rejlik a magyarosító chauvmismusnak logikája. Vannak kik ezt a logicát öntudatosan követik s azzal, hogy hova vezet, számoltak; de vannak kik öntudatlanul engedik magukat hálójába keríttetni, a miről még szólni kívánok, az eredmény innen is amonnan is összevág.

Van tehát rendszer a Hamlet örületében. A chauvinismus logicájának épülete a következő okoskodásból van construálva. Államiságunk gyengeségének legfőbb oka abban

* Beöthy Ákos is, mint törülmetszett kurucz, a csillagokat is rárakná az ő kedves nemzetére, az ősöknek minden cselekedetére talál kadenciát.

áll, hogy az ország lakossága nem compact és egyöntetű; ezen segíteni oly szükség tehát, oly fontos feladat mely elől minden másnak háttérbe kell szorulnia. Ezen feladat tehát előbbvaló annál is hogy a mostani közjogi helyzet helyett az állami függetlenség valósítassék meg. A mostani közjogi helyzet mellett is szabad kezünk van a magyarosítás foganatosítására, ne feszegessük tehát a közjogi helyzetet, ne kockáztassuk meg azt ezen közjogi helyzet fel-, forгатása által, hogy a mostani helyzetnek előnyeitől elesünk. És ezt annyival inkább kell figyelemben tartani, mert a mostani közjogi helyzet a magyarosítás szempontjából kedvezőbb mint volna a personalunio, sokkal kedvezőbb mint volna a teljes állami függetlenség. Egyiknek vagy másiknak megvalósítása esetében múlhatlanúl kellene tenni a nemzetiségeknek és pedig nagy concessiókat, még most a közös monarchia keretében, mint harmincz év óta látjuk, a nemzetiségi kérdés semlegesítve van; kellemetlenség és baj van elég, a jövő igaz hogy teljesen biztosítva nincs, de tényleg meg lehet élni mellette sőt foganathat (Lehet venni a magyarosítás) műveleteket is. Ennek fedezésére, általában a statusquonak, az állami közcsend és rendnek fentartására legjobb eszköz a közös hadsereg. ez a nagy semleges fogdmeg, mely roppant súlyával agyonnyomhat minden tettegességet; ha magyar hadsereg állítatnék fel, annak szervezete új tér volna a nemzetiségi velleitások számára, megbízhatóság tekintetében tehát a KOZOS hadsereghez nem volna hasonlítható. Azért maradjunk meg szilárdul a mostani közjogi alapon, gondolják meg azok kik azt hiszik, hogy ezen alap változatlan fentartásával áldozatot hozunk, hogy ezt oly célból tesszük melynél magasabb előttünk nem létezik; erősítsük meg e nemzetet, állítsuk elő a húsz millió magyart, akkor a monarchia súlypontja itt lesz Magyarországon s akkor többet

értünk el mint akár a personalunio akár a teljes függetlenség, akkor megvalósul régi dicsőségünk legmagasabb foka a nagy magyar birodalom.

Azt hiszem híven adtam elő a magyarosítási politika eszmemenetét, a szerint a mint az észleletekből összeállítani lehet. Észleletekből, mert az a politika nem fárasztja magát azzal vagy nem érdemesíti arra a közönséget hogy a maga programját s annak teljes indokolását őszintén orbi et urbi kitárja. Óvatosságból teszi-e vagy mert maga is érzi hogy nincs mivel dicsekednie, nem tudom, tényleg azonban csakis abban nyilatkozik hogy az érzelmek felszítására és feltüzelésére halmozza fel szemenszedett szólalásait s hogy lehetőleg nagyra fúj fel minden legkisebb incidenst, hogy belőle a hazaárulás vádját megalapíthassa. Annak az okoskodási lánczolatnak, mint olyannak, két lényeges hibája van. Egyik az, hogy a magyarosításhoz engedett szabadkéz alig van meg abban a mértékben mint képzelik. Bizonyos pontig megadja a hatalom, a fennálló kormányzati chablonok szerint nem is volna könnyű elébe akadályokat gördíteni. És itt még megvan az a számítása is hogy a nemzetiségekkel való elbánásnak egész ódiáját a mi nyakunkba vetheti, ő mossa a kezét. Csak hébekorba például a nagyszebeni gymnasium romániai segélyezése tárgyában adja értésül hogy ha tőle függene, tudna másképen is. Ez azután víz a hagyományos politika malmára, melynek egyik lényeges szabálya volt mindig a divide et impera, El is van ez értve a nemzetiségek által melyek nem szűntek meg mint «leghívebb nemzet» és mint «mindig hű nemzet» járulni a trón zsámolyához, daczára annak hogy a magyarságnak lettek kiszolgáltatva; és ezentúl meg vannak győződve a felől hogy döntő pillanatban ismét előállhat a Gleichberechtigung der Nationalitäten híres jelszava, addig hadd mulassák magukat a ma-

gyarok ábrándjaikkal és sikertelen kísérleteikkel. Ez az egyik. Másik lényeges hibája amaz okoskodásnak abban áll, hogy itt nem arról van szó hogy a mostani közjogi alap keretei közt változatlanul megmaradjunk, hanem arról hogy folytonos újabb és újabb áldozatokat hozzunk, adjunk fel esetről esetre egyet és mást is a fenmaradt állami jogosítványokból, ne gördítsünk akadályokat a birodalmi egység és a beburkolt absolutismus előnyomulásának; és hozzunk folytonos áldozatokat a nagyhatalmi hóbort molochjának, alkalmazkodjunk továbbra is ahhoz a gazdasági politikához mely hazánkat Ausztria gyarmatává teszi. Ha egyszer a hatalom tudja milyen becset tulajdonítunk a magyarosításra való alkalom kihasználásának, bizonyosak lehetünk benne hogy ő sem fogja bezárni száját a sült galamb előtt mely önként belerepül.

Ezek a hibái annak az okoskodásnak, mint ilyennek, de az egész logikai lánczolat alól kirántja az alapot az hogy egy utópiára van építve; a nemzetiségek megmagyarosítása lehetetlenség, ábránd, hiábavaló minden okoskodás mely egy ábrándnak megvalósíthatását törekszik különben bármi helyesen indokolni.

Így esik áldozatul egy ábrándnak Magyarország függetlensége.

Én a chauvinismustól az őszinteség elismerését megtagadni nem akarom, hozzáteszem azt is hogy első felbuzdulásában természetes és ösztönszerű, sőt hogy nemes érzelmekből fakad. Mert forrása nem más mint a mélységes és a rajongásig menő szeretet, melylyel a magyar ember fajához nyelvéhez viseltetik; az anya nem féltheti jobban gyermekét kit valaki bántani vagy tőle elragadni akar, a szerető nem háborodhatik fel jobban, ha kedvesét valaki sérti vagy becsmérel. Természetes a felháborodása akkor is mikor olyasokat hall hogy megakarják bolygatni

consistentiáját ennek az országnak melyet vérével szerzett s eszével megtartott ezer éven át. Ezek mind természetes és legitim érzelmek, s az érzelmek jogos alapot képeznek mindaddig míg védekezésről van szó s a védelem sikere az érzelmek fokozásától függ. De hát a nemzetiségek is hivatkoznak azon szeretetre melyet fajuk és nyelvök iránt viseltetnek, ők is hivatkoznak arra hogy ki akarnak emelkedni alantas helyzetükből, helyet akarnak foglalni a művelt népek kerek asztalánál, a mire magukat teljesen képesítetteknek is tekintik, felháborodást éreznek a miatt hogy őket ebben visszatartani s elébök nehézségeket gördíteni akarnak. Lehet-e tagadni hogy ezek is természetes és jogosult érzelmek s miként fogunk most már ily összeütköző érzelmekkel csinálni politikát? Ha volt igaza Széchenyi Istvánnak midőn az érzelmi politikát elkárhoztatta, hát semmi kérdésre vonatkozólag se volt kárhoztatásában ennyire igaza. Miként alapítsunk politikát a faj és nyelv szeretetére, általában a szeretetre, mely az ellenfél irányában gyűlölséggé fajul, annál inkább minél forróbb, minél szívósabb! Ki tegyen törvényt a harczban álló érzelmek közt? Semmi más mint a józan ész, a higgadt mérlegelés, és nem az ha ennek közbelépő szerepét minduntalan kerüljük, elutasítjuk s szabad folyást engedünk a szenvedélynek.

De ha elismerem hogy a chauvinismus eredetileg nem eszéből fakad, hanem érzelmekből, nem lehet tagadni hogy tapad hozzá salak is. A nagy közönség s annak kevesebbet gondolkodó része naivitással engedi magát ragadtatni s hűségesen ad visszhangot mikor a chauvinismus szólásformáival szívének húrjait pengetik, de a vezető elemek nem olyan idealisták mint a nagy tömegek; nem akarom kétségbe vonni hogy van őszinteség az ő chauvinismusukban is, de annyi kétségtelen hogy nem kerülte el figyel-

müket az a körülmény, hogy a nagy közönségnek ilyen hangulata víz az ő malmukra s egyéb céljaik elérésére kitűnő eszközöket ad kezökbe.

Említettem már és köztudomású dolog, hogy a harmincznégy év óta uralkodó párt nem igazi parlamenti párt hanem egy az egész országra kiterjedő nagy liga s mind- eddig legalább egyre tömörebbé és erősebbé alakult érdekszövetkezet. Bámulatos az újabb időnek ez a productuma. Miként lehetett csak bele is fogni abba, mibe a 67-iki kiegyezés pártjának törzskara tényleg nemcsak belefogott hanem fényes sikerrel meg is csinált! Említettem a körülményeket és az eszközöket melyek által ez a monstruosus képződmény létre jött. Maga a közjogi kiegyezés, mely magát az előállított alapot támadó s az ellen tiltakozó tehát magát a hatalom kezeléséből önként kizáró ellenzék- ket megeremtette s ezzel a közösüges párt részére a hatalmi egyedáruságot biztosította; az önkormányzat szűk korlátok közé szorítása s a központosítás és bureaucratia hálójának az egész országra kivetése; a hivatalok nagymérvű szaporítása; olynemű állami gazdálkodás berendezése hogy a kormánynak keze ott legyen a közélet minden viszonyaiban; esetről esetre nevezetesen a választásokon át a hatalom fogafehérenek mutogatása; feltétlen rendelkezés az állam részéről jövő ellátási és jutalmazási eszközökkel, mert hiszen kormány és pártszövetkezet egy test és egy lélek. És mind e mellett e szervezetnek terjedelme oly óriási, hogy daczára felsorolt eszközök hatályosságának talán lehetetlen lett volna s teljes mozgási és cselekvési képességet biztosítani, ha be kellett volna ke- llezni az országnak egész értelmiségét. így is fordultak elő időpontok, mikor a nagy kormánypártnak a túltengés aggályos helyzetével, az embarras de richesset-el kellett szembe állania, midőn a mindenhatóság isteni tulajdonsá-

gában elbizakodott pártra alkalmazható volt a mit Mephisto Faustnak mond: Dir wird gewiss einmal bei deiner Gottähnlichkeit bange. Erre a rengeteg nagy pártra el lehet mondani a latin költővel: Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum est. Az ország értelmiségi osztályának roppant tömegét csak úgy lehetett egy szerves egészé tenni ha a túlságos anyagnak egy része levonásba jő. Úgy történt tehát mint a makaó-játékban: siebene brennen! Brennolva lett az ellenzék és brennolva lettek az összes nemzetiségek, így azután a túlságosan nagy tömeg mégis szűkebb körre szorult. Az ellenzék maga zárta ki magát, de mit csinált volna az uralkodópárt és mit csinálna ezután ha a kibékült s a kormánypárthoz csatlakozni kívánó nemzetiségi értelmiség is oda jönne a zsákot tartani? Teljes lehetetlenség volna kielégíteni, annyira nem lehetne fokozni az osztalékot, elvonni a mostani élvezőktől, hogy jusson is maradjon is, ez annyira elkedvetleníthetné a törzslétszámot, hogy alapjában rendülne meg, talán összeomlanék az uralkodópártnak oly nagy munkával megalkotott büszke épülete. Ennek az iszonyú veszedelemnek elhárítására a lehető legkedvezőbb körülmény a nemzetiségek maguktartása és a magyarság chauvinisticus hangulata, melylyel összhangzólag oda lehet kiáltani a nemzetiségeknek: ti hazaárulók vagytok, hands off!

Lehet-e tagadni hogy ebben az uralkodópárt részére legalább is nagy kísértés rejlik? Ám mondja hogy maga is szívvel-lélekkel csatlakozik a nagy közönség érzelmeihez, de hogy a vázolt körülmények ezekben az érzelmeben csakis megerősíthetik és visszatartják őt a nemzetiségi kérdésnek komoly és vezetői hivatását megillető kezelésétől, az magában a helyzetben fekszik. És ha meggondoljuk mekkora súlyt fektet a párt a maga állásának érin-

tétlen fentartására, a mit egyértelműnek állít minduntalan «a magyar állam consolidatiójával»: nem nagy gonoszság kell azon állításnak kockáztatásához hogy a párturalom túltengésének vagyunk áldozata abban a tekintetben is, hogy a nemzetiségi kérdésnek rendbehozatala létre nem jöhet, hanem marad nyílt és égető seb a nemzet testén.

Látjuk a kérdés kihasználását különben is. A chauvinismus farkasaival való együttüvöltésben keresi és találja az uralkodópárt a maga hazafiúi hírevének minden felmerülhető kételyek ellenében való fentartását. Ki ne emlékeznék azokra az összecsapásokra melyek a képviselőházban, míg a nemzetiségiek ott voltak, köztük és főleg Tisza Kálmán miniszterelnök közt oly gyakran előfordultak. Nagyon világos volt Tiszának abbéli törekvése hogy heted-hét országra szóló elvtagadását ez által még azok előtt is némileg feledhetővé tegye kik a leghatározottabban kárhoztatták. A ki ily nagy magyar, az utóvégre talán mégis hazafias indulatból tehette azt a mit elkövetett. Hát még br. Bánffy Dezső miniszterelnök! Ő túltett a mesteren; ő a nemzetiségeken végezte gyakorló iskoláját és szerezte meg az «erélyes» reputációt mely azután az állami legfőbb helyekre emelte; követvén azt az elvet hogy a hatalmat ugyanazon eszközökkel kell megtartani melyekkel szerzetett, rendezett erélyes választásokat és erélyesen akart elbánni az ischli pactummal a külön vámterületi komédiával is; de mikor a közvélemény utóvégre még is úgy ítélte hogy már sok lesz a jóból, s midőn ennek folytán a térről lezorult, utólagos rehabilitációja gyanánt kitalálta az ultrachauvinismus formuláját. És nem lehet tagadni, különben az utóhangok ugyan nem kímélték, de ezen utolsó találmányáért semmi megrovásban nem részesült, sőt bizonyos fokig expiálni sikerült.

A chauvinismusnak köszöni az uralkodópárt egyik

legfőbb hatalmi eszközének az önkormányzat elnyomásának megszerzését is. Midőn 1870-ben a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény meghozatott, melyre az 1886-ban hozott törvény a főispáni hatalom fokozásával ráduplázott, tudvalevő volt az igaz indok t. i. a nemzetiségek fékentartása. Tudva volt habár senki vele nem dicsekedett. Ezzel lett megaranyozva keserű labdac, a páratlan ősi intézménynek tönkresilányítsa. Az uralkodópárt pedig saját hatalmi céljaira zsebelte be az eredményt, ezzel lett betetőzve a nagy érdekszövetség épülete.

Így utilisálja az uralkodópárt vezetősége a nemzeti-ségi kérdést, a magyar chauvinismust. És ebben hűséges támogatóra talál az időszaki sajtóban. Még pedig pártkülönbség nélkül; az ellenzéki sajtó tudtán kívül szolgálja a kormánypártot, melynek az hogy magasan járjanak a chauvinismus áramlat hullámai különleges párthatalmi érdekében áll. A mi sajtónk alig foglalkozik a nemzeti-ségi sajtóval, nem ad lefordított közleményeket, velők komoly vitatkozásba nem bocsátkozik; így a magyar közönség a nemzeti-ségi lapok tartalmát alig ismeri. Híreket közölnek, de ezen közlemények többnyire magukon hordják a hiányosság, irányzatosság, erős színezés bélyegét. Mintha kedveskedni akarnának a magyarságnak azzal, hogy íme ismét nyakon fogtak egy hazaárulót. A nemzetiségeken köszörüli nyelvét mindenki, a nemzeti-ségi kérdés az a darab szövet, melyből szabdal foltot hazafisága lyukas köntösére boldog boldogtalan.

Miként kezeli a mi publicisticánk a nemzeti-ségi kérdést, az e tárgyban megjelent ezer meg ezer czikkkel lajstromozni természetesen nem lehet, általánosságban jellemezni azoknak tartalmát és modorát alig lehetne eléggé érdekes mutatványul, csak az újabb időben napvilágot látott kétkezikkal kívánok foglalkozni publicisticánk-

nak jellemzéséül; typicus mind a kettő, tekintélyes lapból van véve mind a kettő.

A Budapesti Hírlap 1901. évi május 26-ai számában «sovinismus» cím alatt egy hosszú s magyar szárnyalású cikkben beszél a kicsinyes és a nagy chauvinismusról, kicsinyli a mi szűk körben mozgó chauvmismusunkat s Róma világhódító politikáját állítja vele szembe. Az ilyenemű magyar politika megvalósítására az utakat és módokat a cikknek következő része jelöli meg. «Azt hirdeti tehát a nagy sovinizmus, hogy a magyarság ezen a földön domináló állást foglaljon el s azon túl vonzó és tiszteletet parancsoló erőre tegyen szert. Nagy sovinizmusában a magyar lélek előtt nem az a vágy ég, hogy a nagy az új eszmék és találmányok az ő agya kohójából pattanjának ki, hanem az, hogy mind azok, a kik a mi állami hatáskörünkben élnek vagy kénytelenek élni, tartozzanak bármely fajtához, *a mi közvetítésünk által, a mi szellemünk által átalakítottan, a mi kezüinktől kapják azokat a vívmányokat.* A modern műveltségnek arra a fokára hágni, a melyen a Nyugat áll, ma még nem egészen tőlünk függ, lépésről-lépésre haladásban hosszú úton érhetünk csak oda. De a nagyobb műveltség áldásait lefoglalni s idehaza elhelyezni *s a mi lelkünk által megzománczosítottan odább adni,* Európát bevinni magyar címlap alatt, magyaros szépségében, ez igen is tőlünk függ. Ez az a vezérszerep, melyet, mert megillet bennünket Európa keletén, meg kell ragadnunk.»

Ezek az eszmék egy fészekből valók a «magyar impérium» gondolatával, melyet ugyancsak a Budapesti Hírlap eresztett szárnyra a közelmúlt időben. Magyar impérium! Volna tehát a sokat emlegetett osztrák helyett magyar nagyhatalmi hóbort. De azok az imperialis cikkek oly magas szárnyalással idéznek fel káprázatos képeket, hogy

valami oraculum i jóslat szent borzalmát költötték fel az ember lelkében. Kissé nehezen érthetők voltak, mintha csak a delphosi pythiát hallotta volna az ember motyogni félig érthető szavakat, midőn Apolló isten által inspirálva ül triposán a szent barlangban. Miképen kell voltaképen értelmezni ezeket a szavakat? Azt hiszem erről a pythiai önkívületről el lehet mondani, hogy van benne Hamlet-féle rendszer; az egész nem egyéb mint egy nem akarom mondani ravasz hanem hát mondjuk hogy geniális találmány a kormánypárti politika és az uralkodó chauvinismus támogatására. Fordítsunk egyet a dolgon, emeljük a kérdést új és magasabb szempontra. Az ökröt szarvánál kell megfogni, appelláljunk a magyar ember rajongó fajszerezetére, de egyszersmind hiúságára, úri hajlamaira, ragyogtassuk előtte a régi dicsőséget, Nagy Lajos királyunk korát, a «három tengernek öbleit», így lehet majd legjobban lenyeletni vele első sorban a monarchia magyar súlypontjának most annyit emlegetett eszméjét, mert a magyar imperiumnak minden esetre az volna első étapeja, hogy az osztrák-magyar monarchia-súlypontja Magyarországon helyeztessék el, Lueger & Gomp. Bécsben maguknak maradván. Miután azonban az vajon a hatalom a monarchia súlypontjával együtt kész-e ide hozzánk átköltözködni, utóvégre is az ő elhatározásától, ez pedig attól függ, sikerül-e nekünk minden versenytársunkat túllícitálni, magyar nagyhatalom ezen első stációjának elérése fejében teljesíteni kell mindent a mit a hatalomnak s nevezetesen Krieghammernek szeme szája kivan, hallgatni midőn már előre kimondták mi lesz, ha nem most de a jövő évben, ágyúk, új ezredek, hadihajók; zsebre kell tenni Hentzit, Kossuth és Szabadság szobrot, Gotterhaltét, mindent; sic itur ad astra, ez az útja a magyar imperiumnak.

Ide zsuorodik össze a magyar impérium magasztos

eszméje, a nemzetiségi kérdésnek magasabb szempontból contemplált megoldása. A Budapesti Hírlap azonban nem állapodik meg a nagy sovinizmus azon modus procedendije mellett hogy előbb helyezük át ide magunkhoz a monarchia súlypontját, kebelezzük be magunkba a monarchiát, azután hódítsuk meg egész keleti Európát, rányomakodván azzal a fölényvel, melyel Róma a félvilágot meghódította, legyünk mi is rómaiakká: említ némi közelebről körvonazott eszközöket is, midőn azt mondja hogy a mi nemzetiségeinknek, majd a délkeleti Európának «a mi közvetítésünk által, a mi szellemünk által átalakítva, a mi lelkünk által megzománczosottan kell kapniok a nyugoteurópai cultura vívmányait». Ez azután semmi más mint a «magyar cultura» és a «culturegység» jelszava, melynek csak akkor van igazi értelme, ha pőrére vetköztetjük s nevéen nevezük, mely nem más mint a magyarosítás. Erről a fentebb már elmondottak után bővebben szólni nem akarok, csak egy pár rövid kérdést óhajtok intézni a nagy sovinizmus apostolához. Miként képzei ő azt magának hogy rálehesen bírni például a románokat arra hogy Schillert, Moliéret, Shakespearét ne olvassák se eredetiben se saját nyelvükön való hanem csakis magyar fordításban; vagy miképen volna lehetséges és miért volna czélszerű az összes gőz és villamossági nem is «a mi agyunk kohójából kipattant» technikai vívmányokat csak is a mi lelkünk által megzománczosított állapotban venni náluk használatba? Hiába alakulnánk át a B. H. buzdítása szerint erőben és erkölcsi fölényben rómaiakká, a mai nemzetiségek nem afféle barbárok kikkel Róma elbánni tudott s a mennyiben ők, mint bizony jó magunk is, meglehetősen visszamaradtak a culturában s e tekintetben még sok pótolni és szerezni valójuk van, ezt megtehetik közvetlenül, nem látják be mi szükségök volna épen a mi közvetítésünkre.

A Budapesti Napló 1901. évi február 6-kai számában Miletics haláláról ír vezércikket. «Kimúlt egy hazaáruló, a haza, melyet elárult, a magyar haza volt, ez az édes haza... Ez ellen a dicső haza ellen volt áruló az a hitványlelkű ember, a kinek a tetemét most terítik a ravatalra ... Szívében semmi egyéb nem lakott csak olthatatlan gyűlölet ama föld (?) ellen, melyen bölcsője ringott s melyről tudta, hogy erjedő kadáverét is ez fogja valamikor befogadni... A mérges pók a saját hálójában kiadta ime páráját... Az utálattól *borzad meg kezünkben a penna* a Miletics Szvetozár nevét vetvén a papírra ... szeretnők megfélemlíteni, de a ravatal előtt sem tudjuk lebírni érzelmeinket ... A míg meleg volt az a kiterített test, szította, hirdette és szervezte a pártütést; a míg beszédes volt az a szederjes ajk, váltig azt tanította hogy gyűlölni kell ezt a hazát...»

Szabad-e így írni? A halottakat kikaparó hiénáktól kell-e modort kölcsönözni magyarság és hazafiság bemutatásához? Hyperpatriotismus lehet de magyarnak ez a modor nem magyar. Annyi bizonyos hogy az ilyen beszédekkel lehet legjobban becsepegtetni vérig sértett keblekben kiolthatatlan gyűlöletet, mely adott alkalommal atrocitásokban nyilvánkozik.

A cikkíró azután elmondja hogy «erre a ravatalra mégis virágosó húli itt a mi magyar földünkön ... Miattunk a tüntetések nélkül csöndesen vihették volna sírjába a vén hazaárulót». Elvárja végre a hazafias szerbektől hogy desavouálják a temetés alkalmával történt tüntetéseket. Ugy tudom hogy hiába várta. És azt tudhatta volna előre, azért rossz politika az olyan mint a mely a cikkben nyilvánul. Miletics, lángoló faj szeretetével megtalálta az utat a szerbek szívéhez, nevéhez kegyelet tapad, ez tagadhatlan tény. Nekik nincs Széchenyi-Kossuth-Deák triászuk hogy

ilyen caliberü nemzeti hősöknek tartsák fenn a cultusát. Az a kegyelet, jól vagy rosszul választotta-e ki a maga tárgyát, maga még nem hazaárulás; Verbóczy szerint az a hazaáruló qui se publice contra statam publicum erigit, a ki nyíltan felkél az állam ellen. E közt és ama kegyelet közt nagy úr van, ha valami hát a nemzetiségi politikának ilyen keretére alkalmas ennek az űrnek betöltésére.

A kormány, a parlamenti pártok, a sajtó így kezelik ez életkérdést. A helyzet annál rosszabbá válik minél tovább tart. A mit Széll miniszerelnök úr consiliánsabb politikájáról rebesgetnek, az a kérdés lényegét egyáltalában nem érinti. Az úgynevezett chauvinismus uralkodik az egész vonalon, mint már megjegyeztem, pártkülönbség nélkül; politikai pártok vetélkednek abban hogy a nemzetiségi kérdésben való éles állásfoglalással tegyenek időről-időre hazafias hitvallást. Ebben a versenyben a pálmát mégis a függetlenségi párt vitte el; régebben is fordult elő ennek bizonyításául a párt kebelében egy incidens, melylyel azonban foglalkozni nem akarok, de tudvalevő hogy nem régen a függetlenségi pártnak egy oszlopos tagja volt az ki egy nagy beszédben formászerint szőnyegre hozta az 1868-iki nemzetiségi törvény eltörlését, ráduplázván ezen beszédre legújabbán egy másikkal az indemnity tárgyalása alkalmával.

Ha a kormánypárt és a függetlenségi párt egyformán foglal is el állást e kérdésben, még is el lehet mondani itt is: si duo faciunt idem, non est idem. Rámutattam a fentebb előadottakkal mily hathatósan utilisálja a kormánypárt saját különleges párt és hatalmi céljaira a nemzetiségi kérdést és az uralkodó chauvinisticus áramlatot; ez a kérdés és ez az áramlat önként felajánlja sőt mintegy felajánlja a maga hasznos szolgálatát a kormánypártra s a párt nem csak hogy vissza nem utasítja de úgy látszik

két kézzel nyúl utána. Tagadhatlan hogy ez a kormánypárti chauvinizmusnak őszinteségét és őnzetlenségét vicciálja. Ellenben a függetlenségi párt, mint párt, nem húz semmi hasznot a nemzetiségi kérdésből, az ő chauvinizmusa nem csak tökéletesen őnzetlen de rá nézve valóságos önfeláldozással jár. Az a kérdés, öntudatosan és helyesen cselekszik-e illetően önfeláldozó állásfoglalással, nem áll-e be nála is a mondás: nisi utile sit quod feceris, stulta est glória.

Miként jó érintkezésbe és kapcsolatba a nemzetiségi kérdés a közösi rendszerrel? Ha ismétlés hibájába esem is, újra fel kell rá hívnom a figyelmet, mert ez a kérdésnél a punctum saliens. A chauvinizmusnak, a magyarosításnak vagy akár annak a kulturái egység eszméjének is a logicája a következő. Igaz hogy az országnak az 1867-iki kiegyezés által körvonalazott közjogi helyzete nem kielégítő, állami önállósága a teljességtől távol áll; sőt nem lehet tagadni azt sem hogy az 1867-ben létrejött viszonyoknak fejlődése nem a mi államiságunk hanem a birodalmi egység térfoglalásának irányában történt; de ezzel szemben meg van az a nagy előnyünk hogy nemcsak biztonságban vagyunk a nemzetiségek által okozható convulsiók ellenében de rendelkezésünkre állanak a magyarosítás eszközei is. Az udvar, a monarchiának legfőbb vezetősége bele van nyugodva a status quoba sőt ahhoz erősen ragaszkodik, nincs is miért föltenni hogy e hangulata megváltozzék mindaddig míg mi akként tartjuk fel a magunk részérő] ezt a status quot mint harmincznégy év alatt tettük; fenn fogja tehát a rendelkezése alatt álló semleges közös haderővel tartani a belső békét, azon veszedelem hogy ismét elővétessék az országnak nemzetiségi területekre való felosztása, kizártnak tekinthető. A belügyek, közgazgatás, közoktatás, igazságszolgáltatás kezünkben van-

nak; igaz hogy ezekben is az uralkodónak van döntő szava, de hogy ezen ügyek kezelésében nekünk szabad kezét ad, ezt a harmincznégy évi gyakorlat bebizonyította. Ezek adják kezünkbe a magyarosítás eszközeit, ezekkel tarthatjuk mintegy lefojtva a nemzetiségeknek minden politikai és különleges kulturai fejlődését. Miután pedig nekünk mindeneket meghaladó érdekünk az hogy a magyarságot létszámában növeljük, fölényét s hatalmi állását erősítsük, ragaszkodnunk kell az 1867-iki kiegyezéshez és a mellett akként kell kezelnünk részünkről a dualismust, hogy a hatalomnak abban való megnyugvását kockára ne tegyük.

Azt hiszem helyesen vázoltam a magyarosítási politika logicáját; az előadás lehet fogyatékos de a dolog érdemét tekintve azt hiszem nincs benne hiba. És most már jogosan vélem állíthatni hogy ha a függetlenségi párt ragaszkodik a magyarosítás politikájához nem menekülhet ezen politika logicájának ereje elől s bár mennyire szabadkozik tőle, kénytelen lesz előbb-utóbb meghajolni annak nyomása alatt. Ha a függetlenségi párt persistál ezen politikában, ez lesz ezen pártállásnak megölő betűje, ez lesz a függetlenségi párt tragicuma.

Az a kérdés mit tart a függetlenségi párt előbbvalónak, a magyarosítást-e vagy a függetlenséget. Ez a kérdés kezdetben nem volt felállítva, de mindinkább előtérbe lép, felelni kell rá, határozottan kell állástfoglalni s ezen állásfoglalásnak le kell vonni következményeit.

Ha a függetlenségi párt azt hiszi hogy a magyarság erősítése és terjesztése a mindenek felett álló nemzeti érdek, ha azt hiszi hogy az összes nem magyar ajkú lakoságnak megmagyarosítása nem tartozik a lehetetlen dolgok közé, ha azt hiszi hogy az állam és társadalom rendelkezésére álló eszközök erélyes és kitartó alkalmazásával

sikeresen lehet haladni a cél felé: el kell ismernie hogy erre a jelenlegi helyzet kedvező. Nem csak kedvező de kedvezőbb annál is mely e tekintetben a personalunio létrejötte esetén állana elő, hasonlíthatlanul kedvezőbb annál melyben akkor találná magát az ország ha a teljes állami függetlenség valósulna meg. Meg kell tehát becsülni a mostani helyzetet, ki kell használni teljes mértékben, nem hogy megbolygatni vagy felforgatni akarni volna szabad, fentartása végett nem lehet visszariadni áldozatoktól sem. Ha nem így gondolkodik s e szerint cselekszik a függetlenségi párt, akkor összeütközésbe jő nemzetiségi politikájával. Ha ellenben annak belátására jut a függetlenségi párt hogy az általános megmagyarosítás egy utópia, melyet célul kitűzni s egész nemzeti politikánkat e szerént irányítani fonák eljárás; ha azt hiszi hogy a magyarságnak tényleg birtokában levő suprematiája mellett is fenn lehet tartani ennek az országnak állami consistentiáját s azért a függetlenség kivívása marad a legmagasabban álló cél és feladat: akkor foganatba kell venni azokat az eszközöket, melyekkel egyedül lehetséges megoldani ezt a feladatot. Ezen eszközök nem más mint a nemzetnek erős, kiltartó, elszánt akarata. Akár békés úton alkotmányos eszközökkel, akár az ultima ratio elővételével, a függetlenségért való küzdelemnek mindig attól függ a sikere, lehet-e akként tömöríteni a nemzet erejét hogy a megfelelő cselekvésre képes legyen. Ez az a mi a rendezetlen nemzeti-ségi kérdéssel, a chauvinisticus áramlattal, a magyarosítás illuzióival de a nemzetiségek részéről az igazságtalanság és elnyomatás érzelmeit keltő hatásával lehetetlen. A függetlenségi párt hiába nyerné meg elvei és törekvései részére az egész magyarságot, mindaddig, míg a magyarság a nemzetiségekkel ellenséges lábon áll, az ország lakosságának fele nincs a nemzettel egy akaraton. Ha békés úton folyik

a hatalom elleni küzdelem, hiába apellál arra hogy az a mit követel, az egész nemzet akarata, mert a hatalom amazokra hivatkozik és csattanós meghatározással áll elő; ha az ultima ratióra kerül a dolog, láttuk milyen a helyzet 1848-ban; akkor a síkra kiálló nemzetnek előbb végezni kell az ország lakosságának egyik felével hogy azután minden esetre csak fél erővel kísértse meg czéljának megvalósítását.

Választani kell a két politika között. Vagy a magyarosítás vagy a függetlenség. Mind a kettőt együttesen komolyan folytatni nem lehet. Ha persistál a magyarosítási politikában, akkor fel kell hagynia a közjogi küzdelemmel; lehetőleg kihasználni és állandóan biztosítani az azon politika keresztül vitelére most rendelkezésünkre álló eszközöket; ha folytatni akarja a függetlenségért való küzdelmet, akkor fel kell hagyni a magyarosítási politika támogatásával s azt tenni feladatává hogy az igazság és méltányosság alapján elvi megállapodások nyerjenek alakot a nemzetiségi kérdésben való helyes modus vivendi érdekében.

A párt még mindekkoráig nem vetett számot ezzel a helyzettel; sejti, érzi talán hogy érzelmei és cselekvése közt egy belső meghasonlás létezik, de a helyzetnek tiszta felfogásáig eljutni nem tudott. Ragaszkodik a magyarosításhoz is, a nemzeti függetlenség kivívásához is. Cselekvési programja tehát az hogy előbb nyerje meg saját elvei részére az egész magyarságot, ha sikerülni fog ezt teljesen átgyúrni akkor azután szemben áll egyrészt a hatalommal másrészt a nemzetiségekkel is. Két malomkö közé akarja tehát helyezni a magyarságot, ugyanazt a helyzetet akarja előidézni mely 1848-ban fenforgott. Bármennyire sikerülne is az egész magyarságot a függetlenségi elvekkel penetrálni, arra nem lesz rábírható, hogy 1848-at azon módon ugyanazon eséllyel megismételje; a nemzet

csak akkor fog bírni az erő öntudatával, a kellő önbizalommal a függetlenségért való actióra, ha tudni fogja hogy háta nem áll fedezetlenül, ha tudni fogja hogy itt egy húsz milliót számláló nemzet cselekszik egyesült akarattal. A végletekre, a végfejeményekre kell gondolni ha az ember nemzeti politikát akar csinálni; ha nem akar arra szorítkozni, hogy saját lelkén könnyítsen vágyainak hangoztatásával, hogy meddő aspiratióknak legyen szócsöve.

Annak az ambiquitásnak, mely a párt kettős állásfoglalásában létezik, tisztázódnia kell, s tisztázódnia okvetlen fog előbb-utóbb. És hova fog a fejlődés kilyukadni?

A pártnak szívéhez van növe a függetlenségi eszme. Azt olvastam egy francia írónál: un sentiment quelque doux qu'il soit ne prévaut jamais sur une situation – bármi édes legyen egy érzelem, soha sem képes fölébe kerelkedni egy adott helyzetnek. Ezt fogja tapasztalni a függetlenségi párt. Az érzelem a függetlenségi eszméhez való meleg ragaszkodás, az adott helyzet az a buzgalom melyet a párt a magyarosítási politika mellett tanúsít, s az a De nem vallott de el sem odázott gondolat hogy mégis jó nekünk ez az átkos közösügyes állapot, mert ennek ótalma alatt foganatba vehetjük a magyarosítás munkáját. A conflictusnak valószínű kimenetele az lesz hogy a párt paktálni fog a függetlenségi eszmével. Nem fogja megtagadni, esküdni fog rá váltig, sőt hangoztatni fogja politikai credo és program alakjában is, de ebben a programban nem lesz actualitás, a függetlenségi eszme csak mint esetről-esetre többé-kevésbé élénken kifejezett aspiratio fog szerepelni. S erre a kormánypárt azt fogja mondani: mi is jól tudjuk azt hogy egy ilyen országnak mint Magyarország a teljes állami függetlenség volna a megfelelő normális helyzete, mi is tudjuk azt hogy mostani közjogi helyzetünk hiányos, azok az aspiratiók bennünk is élnek csakúgy

mint kitanultuk, de mi azt mondjuk hogy számot kell vetni a körülményekkel, nevezetesen a nemzetiségi helyzettel s azért nem kell bolygatni a statusquot; hazafiak vagyunk mi is és ha út az óra mi is ott leszünk. Mi lesz a különbség a kormánypárt és a függetlenségi párt közt kik közt egy nagyfontosságú sőt mindenek felett álló kérdésben máris megvan a teljes összhang? Nem egyéb mint az hogy az a mit a kormánypárt magában tart, annak a függetlenségi párt hangot ad. A kormánypárt ezt honorálja, mert a függetlenségi eszme oly szent, hogy hozzá közeledni másként mint a megillető tisztelettel nem lehet, honorálja azoknak önmegtagadásukat is kik arra vállalkoznak hogy azt alkalmas és alkalmatlan időben prédikálják, de a dolog idáig lesz, veszélyes vagy akár komoly hadviselő félnek tekinteni a függetlenségi pártot nem fogják.

S én nem tehetek róla de úgy látom hogy a dolgok valósággal ebben az irányban fejlődnek. A függetlenségi pártnak lidérczként ül a mellén az a benső meghasonlás melybe nemzetiségi politikája által jutott. Ide vágnak mindazok az észleletek melyeket fentebb «A függetlenségi párt» című fejezetben felsoroltam. Hol veszi a párt azt a bizonyos conciliáns eljárást és modort most, épen most? Mikor a kormánypárt a lex Tiszával s az osztrák kavardás óta tanúsított egész eljárásával kimutatta hogy az alkotmányon hazugságokkal és formulákkal keresztül gázolni kész, mikor megmutatta a quótaemeléssel s a nagyhatalmi hóborttal szemben teljesen passiv magatartásával, hogy az ország megnyúzásától vissza nem riad. Nem a békülékeny modornak, hanem az intransingens actiónak benn a parlamentben és künn a kerületekben volna most helye.

Mi lesz a függetlenségi eszméből, mi lesz az országból, ha a függetlenségi párt ezen az úton halad, elgyengül, elhalványul, azon veszi észre magát hogy elpárolgott?

És mindez miért? Egy utópiáért. Ezért lesz az ország megfosztva attól a szolgálatától, melyet neki a függetlenség pártja tenni hivatva van.

«Lassú méreg, lassú halál» az a miről szó van. Meg lehet akadályozni, fordítani lehet a dolgon hogy ép úgy ne következék be mint a Berzsenyi cassandra jóslata, de erre eszmélni kell. A függetlenségi párt tagjai eszményi magaslaton tartják a függetlenség ügyét, önfeláldozással teljesítik a képviselőház vitáiban kötelességüket és mégis van valami egész maguktartásában a mi annak a lassú méregnek hatását árulja el. Tegyük szívökre kezüket, gondolkozzanak, ráfognak jönni okvetlenül.

A nemzetiségi kérdés megoldását kezdeményezni a függetlenségi pártnak volna feladata.

Azon nagy lendület után melyet a párt az 1878. és 1881. évi választásoknál vett, stagnatio állott be a párt létszámában. Ezt a gyalázatos erőszakoskodást, melyet a Bánffy-féle választásokon elkövettek, mérvadónak venni nem lehet, a kisebb létszám a párt jelentőségén csorbát nem ejtett. Ez is jórészt ki van köszörülve a legutolsó választások által, de a húsz év óta fennálló átlagos létszám minden esetre a se ki se be állapot, stagnatio jellegével bír. Ebből az állapotból a párt csak az által emelkedhetik ki ha[^]ő veszi kezébe a nemzetiségi kérdést. Midőn ezt mondom, bármi előszeretettel viseltetem is azon ügy. iránt, melynek ott állottam bölcsőjénél s melynek szolgálatában ettem meg kenyerem javát, bizonyosan nem vezet kicsinyes kortesszempont, csakis azon óhajítás hogy a pártot számbeli tekintetben felvirágozni lássam. Majora conamus. A hazának óhajtanám hogy tegyen a párt egy nagy szolgálatot a nemzetiségi kérdés megoldásának útbairányításával. A kormánypárttól ezt várni nem lehet. A kormánypárt egyáltalában semmiféle mélyreható actióra nem képes. Nem egyéb

az mint egy nagy kolossz agyaglábakon. A kormánypártnak egyedüli tudománya abból áll, miként kell magát és uralmát fentartani. Mindent a pártért és mindent a párt által. És ezt csakugyan bámulatos tökélyre vitte; a közmorál axiómájául van elfogadva, hogy pártérdekből minden szabad. Igazság, becsület, tisztesség aliquando valet, aliquando non valet; választásoknál, mandátumok igazolásánál non valet. És ezt már eltanulták a vidéken és megyei és városi cliquek melyek kisebb helyi érdekű viszonyokból alakultak, teljesen kívül a politikai pártok keretén. Wie die Alten sungen so zwitschern die Jungen, a mint az öregek énekelnek, úgy csiripelnek a fiókok. A kormánypártnak különleges haszna van abból hogy a nemzetiségi kérdés épen abban az állapotban maradjon a melyben most van, ez által nagy tömegeket tart távol kik a zsákot tartani jöhetnének, fentartja a főispán satrapákat sub titulo nemzetiiségeket féken tartani, de a valóságban a párturalmat ellenállhatlanná tenni, a haza ellenségeinek kergetésével pedig kifogyhatlan készlettel rendelkezik hazafias reputatiója lyukas köpenyének foltozására. A szentnek is maga felé hajlanak ujjai, ezektől a nagy előnyöktől ez a párt nem Jogja magát megfosztani. A megoldásnak initiálására egyedül a függetlenségi párt alkalmas.

A pártnak erre teljesen meg van a képesítése, meg van a mandátuma. A nemzetiségek most nem vesznek tudomást azon különbségről mely a kormánypárt és a függetlenségi párt közt fenforog, szerintük magyarság hát magyarság, egyik tizenkilencz, másik egy híján húsz, mert velők szemben mindenik egyforma állást foglal el; de épen azért ugyanazt mondanák hogy magyarság hát magyarság azon esetben is ha a függetlenségi párt részéről tapasztalnák a hozzájuk való közeledést. Bármelyik részéről történjék ez a magyarságnak, az annyit jelentene

hogy a magyarokkal való egymást megértésnek meg van a lehetősége. Ebben látnák a nemzetiségek a jövő Magyarországának képét. A függetlenségi párt, ha rendeltetését felfogva az actualis politikát ragadja meg, a jövő uralkodópártjának szerepére lesz hivatva, ilyenül fogják tekinteni a nemzetiségek is. Független Magyarországot másként mint rendezett nemzetiségi viszonyokkal képzelni nem lehet; olyan állapotban, milyenben most vannak, csak az osztrák sas szárnyai alá rejtőző, de azért mindent, önállóságot, anyagi jóllétet feláldozó Magyarország tarthatja a nemzetiségeket. Ha komolyan foglalkozik a párt az ország függetlenségével, ha komoly hivatást követel magának annak kivívására, előre meg kell alkotnia és szem előtt kell tartania annak a független Magyarországnak képét

Odiosa materia nemde ez a nemzetiségi kérdés. Azzá válik annál inkább minél tovább marad fenn mint elintézetlen kérdés; az elintézetlen dolgok, annál inkább ha fontosak, oly nyomasztó hatást gyakorolnak az emberre mint a rossz lelkiismeret. Hosszasan elcipelt bajokhoz, ferde helyzetekhez szinte hozzá szokik az ember s valami fontosabb incidens nélkül azon kérdés hogy mint keddje s miként fogjon a dologhoz ismét csak az elodázáshoz vezet. Ne várjunk valami fontos incidenst, mert azt már láttuk milyenek azok a nagy események, melyek a nemzetiségi kérdés útján mértföldmutatókként szerepelnek. Azt mondják talán, minek bolygassuk a status quot, mely aránylag tűrhetőnek mutatkozik. A képviselőházban a passivitás óta csendélet uralkodik, kár is volna ha ismét eljőnének a nemzetiségiek, hogy azok az áldatlan veszekedések megismétlődjenek. Mi függetlenségi keressük a velük való érintkezést, épen mi? Mi tegyük ki szűz hazafi reputációnkat azon gyűlöletes vádnak hogy a haza ellenségeivel czimborálunk? Rosszabbak legyünk mint a néppárt,

mely megteszi ugyan de konokul tagadja. És még annak is kitennök magunkat valószínűleg hogy ők ne akarjanak velünk szóba állani, mert hiszen mi nem adhatunk semmit, mi tényleg semmin nem lendíthetünk. S valljuk meg az igazat, nem is érezhetnek irányunkban sem bizalmat sem kedvet a közelítő lépések előzékeny fogadására, mert velük szemben legalább az országgyűlésen a mi részünkről történtek élesebb nyilatkozatok.

Ezek mind kicsinyes dolgok melyek keveset nyomnának a latban ha a függetlenségi párt egyszer elhatározná magát arra hogy a helyzet színvonalára emelkedjék, nagyobb szabású és gyakorlati actualis politikát folytasson. Észrevehették már hogy Széll Kálmán miniszterelnök úr az ő paktáló és mindent elkenni-fenni akaró modorával narcotísálni törekszik a függetlenségi pártot is, midőn higgadt parlamentaris modoráért dicsérgeti, mert vette észre bizonyosan hogy a pártnak lelke kisebb dolgokon csüng s nem az a dicsvágya hogy az ország sorsára az általa képviselt nagy elvhez és saját hazafi hűségéhez mért befolyást gyakoroljon. A párt ekkor lépne az igazi actualitás terére ha tisztába hozván a nemzetiségekkel egy tisztességes együttélhetési viszonyt, felmutatná miként kell az egész politikai osztatlan nemzetnek akaratát és erejét az ország érdekének megóvására egyesíteni; ez a tény maga már az egyesítésnek kezdete volna. Ez a módja, ez az egyedüli módja annak hogy a függetlenségi párt ferde helyzetéből, nyomott hangulatából kiemelkedve cselekvő szerephez jusson a nemzet sorsának intézése körül.

VIII. FEJEZET.

A közösügyes korszak szabadelvűsége. Clericalis mozgalom. Protestantismus. Saecularisatio.

A szabadelvűségnek lényege a szabadság szeretete. Ha az állam a szabadelvűséget akarja megvalósítani, biztosítania kell a lehető legnagyobb mértékben a polgárok személyes szabadságát, ki kell terjesztenie lehető legnagyobb mértékben a polgári szabadságot hogy az állampolgárok minél több részt vegyenek az állam ügyeinek intézésében, hogy a semmit rólunk-nélkülünk elve minél inkább valóság legyen; biztosítania kell a vallásszabadságot, a sajtószabadságot, a szabadságot minden felmerülő tárgynál és alkalomnál, melynél a személyes és polgári szabadság jogánál fogva követelheti az állampolgár hogy mozgásában cselekvésében ne gátoltassék. A szabadságnak különböző vonatkozásai vagy ha úgy tetszik fajaihoz melyeket a szabadelvűségnek felkarolnia s ápolnia kell, nálunk különleges közjogi helyzetünknel fogva, még egy különleges faj is járul s ez nem más mint a nemzeti szabadság. Független országokban ez nem jó számításba, mert bevégzett és senki által kétségbe nem vont tényként létezik, a mi helyzetünk azonban e tekintetben gyarló, bizonytalan, a nemzeti függetlenségnek a nemzet önrendelkezési jogának határai a századok lefolyása alatt ide-oda tolattak s mily mértékben volt meg, az attól függött miképen volt képes a nemzet azoknak érvényesítése végett állást foglalni. Nemcsak különleges hanem egszersmind legfonto-

sabb s minden egyebek felett álló neme pedig a szabadságnak a nemzeti szabadság, részint azon megnyugtató és felemelő öntudat miatt, melylyel az állampolgár keblét eltölti, de azon gyakorlati oknál fogva is mivel csakis a biztosított nemzeti szabadság képesíti az országot arra hogy szellemi és anyagi jólétéről gondoskodhassék.

Igy értették a szabadelvűséget a 30-as és 40-es évekbeli «liberálisok». Az úgynevezett szabadelvű reformokért való küzdelem egyrésztől, az alkotmány védelme s a nemzeti szabadság erősítése másrésztől náluk mindig párhuzamosan járt, működésükben a két irányú feladat teljesen egybeolvadt. Az úgynevezett és érdemetlen gúnyjal illetett sérelmi politika a szabadelvű politikának mellőzhetlen kiegészítő része volt. A helyzet lényegében nem változott. Közjogi helyzetünk rosszabb lett, mert 1867-ben lényeges jogokat adtunk fel, a tisztázott helyzet és a stabilitás előnyeit se szereztük meg, mert a mi megmaradt állami önállóságunkból, azt is-állandóan ostromolja a lassan de határozottan előnyomuló osztrák birodalmi egység és ezzel az absolutismus; a nagyobb állami önállóságért vagyis nemzeti szabadságért való küzdelem tehát állandó feladata maradt a nemzetnek, valamint a siralmi politika vagyis a támadás elleni védekezés is, ha meg akar felelni annak az elnevezésnek melyet a harmincznégy év óta uralkodó párt és pártkormány magának választott, ha szabadelvű akar lenni a valóságban is.

A Tisza-féle nagy fusio után tarthatatlan levén a kormánypártnak «Deák-párt» czíme, melyet kezdetben használt, felvette a «szabadelvűpárt» nevet. Felvette amúgy *faute de mieux*, jobbnak nem létében, nem mintha keresés és válogatás nélkül önként tapadt volna rá. A pártok gyakran vannak ily helyzetben s gyakran megesisik hogy választásuk nem szerencsés. Ezt lehet mondani a kor-

mánypártról is, mert névválasztása miatt állandó támadást és gúnyt kellett elszenvednie s valljuk meg az igazat nem érdemetlenül. Nem kis kellemetlenséget okoz neki az hogy úgy van a szabadelvű címmel mint a tót a szappannal, ha már megvette szalonnának, meg is ette; a kormánypárt is kénytelen folytonosan esküdni a maga nevére. A nagyon elcsépelt tárgynál azonban hosszasan mulatni nem fogok. Csak dióhéjba szorítva akarom jelezni, mi lett az igazi szabadelvűség sorsa a közösüges korszak alatt, miként hagyta a rendszer ezen is a maga sorvasztó keznyomát; csak a felekezeti kérdésekkel kívánok kissé bővebben foglalkozni, ezeknél különösen mutat a közösügi rendszer jellemző vonásokat.

A szabadelvű párt szabadelvűsége negatív természetű, az egész abból áll hogy nem határozottan clericalis és nem antisemita. Mennyiben csinál egész munkát a clericalismus tekintetében, majd megakarom világítani, hanem egész munkát csinál igenis az antisemitismus tekintetében; ebben a kormánypárt szabadelvűsége kifogástalan, szabadelvűségének reputációját főleg ezen magatartásának köszöni. Időszaki sajtónk, melyre a zsidóság már igen nagy befolyást gyakorol, fenn is fogja tartani ezen reputációt mindaddig míg a kormány mostani nyomon jár, vétkezhet bármi más tekintetben; a zsidóság nagy hajlandóságot mutat azon felfogásra hogy szabadelvűség aequale philo-Semitismus, egyéb vonatkozásokban a szabadság ügye iránt sőt gyakran szemben a reactio készelfogható törekvéseivel is nagy egykedvűséget tanúsít.

Minden egyéb kérdésben valóságos bitorlás a kormánypárt részéről a szabadelvű cím, azok a támadások, az a gúny melyben e miatt évtizedek óta részesül, teljesen ki vannak érdemelve. Maga az alap melyen a kormánypárt áll, a közösügi rendszer, a legfőbb szabadságnak a nem-

zeti szabadságnak tagadása, de még ezen az alapon se tud szilárdan megállani s mint bőven rámutattam e sorok folyamán, egyáltalában nem tud gátat vetni a közös birodalmi eszme s ezzel karöltve a tényleges absolutismus előre nyomulásának. Benn az országban folytonosan fejlesztzi a kormányzati mindenhatóságot s a burocratiát, öli az önkormányzatot, elerőtleníti gyámoltalanná teszi a társadalmat, melynek munkaköréből folytonosan hódítja el a tért. Czím és rendjelkórság, kegyhajhászat, a szabad polgár méltóságából való kivetkőzés talán sohasem mutatkozott az országban oly undorító jelenségekben mint a hivatalos szabadelvűség jelenlegi uralma alatt. Reactio ez, reactionarius szellem és nem szabadelvűség; minden indulatosság nélkül szólva ezt a címet ezt a czégért egyébnek mint egy nagy hazugságnak mondani nem lehet.

E tárgy felett be vannak csomózva az akták. De foglalkozunk kissé az egyházpolitikai törvények híres nevezetes tényével, melyből oly nagy tőkét vélt szerezhetni a kormánypárti szabadelvűség, a melylyel szabadelvűség dolgából egyszer s mindenkorra kiadhatni vélte a magyar társadalomnak az apai és anyai részt.

Hosszú uralma alatt egyetlen egyszer iramodott neki a párt syndicatusa, a magyar kormány hogy mutassa meg már egyszer a szabadelvű «virtusságot», s e célra elővette a függetlenségi párti eszmék leltárából a polgári házasságot, melyet Irányi Dániel rendíthetlenül hozott színre hosszú évek során, egyetemben a baptisták felekezete érdekében tanúsított buzgólkodásával. Ennek a nagy vállalkozásnak történetét a mai napig homály fedi; annyi bizonyos hogy nem kis általános meglepetést okozott; és bizonyosnak látszik hogy ennek az ügynek folyama nem egy forrásból, nem a szabadságszeretet ellenállhatlan ösztönéből bugyogott ki, többrendbeli egymás közelében felfakadó

források képezték eredetét. Ha ezeket egyenként megvizsgáljuk, nagyon összeszorul a famosus egyházpolitikai törvények szabadelvűségének értéke.

A szabadság jellege domborodik ki kétségtelenül abból hogy a házasságok felbontása a catholicusoknál is lehetőségessé tétetett, hasonlóképen abból is hogy a keresztyének és zsidók közt házasság kötése lehetőségessé vált. Több szabadság, nagyobb szabadság – ez mindenesetre szabadelvűségi tény és vívmány. De nem lehet szemet hunyni az előtt hogy a catholicusok nagy közönsége ezt a szabadságot, a házassági kötelék felbontásának szabadságát, nem postulálta az ő körében, mint közvetlenül érdekeltnek, nem volt folyamatban semmi mozgalom. Annál kevésbé a protestánsok s más a catholicusok körében. A polgári házasság épen nem tartozott azon reformok közé, melyek olyanok mint az érett gyümölcs, mely fájáról az első rázásra leesik. Sőt voltak igen sokan a keresztyének közt kik a reformtól visszariadtak, benne bizonyos szentségtörést láttak. Egyedül a zsidóság volt az mely tiszta nyereségnek tekintette. Midőn a robot eltörültetett, nem jutott eszökbé a volt jobbágyoknak hogy továbbra is elmenjenek dolgozni az egykori uraságnak; nem vonakodott nem szerénykedett senki sem hanem két kézzel nyúlt a megengedett birtokszerzés és hivataalképesség joga után; ellenben a nagy szabadelvű vívmány a polgári házasság ellen állandó tüntetés állapotában van egész világ midőn a polgári egybekelés mellé az egyház szentesítését igénybe veszi. Maguk a zsidók sem sietnek igénybe venni a kivívott nagy szabadságot, csakis úgy tekintik mint az emancipatio fejére tett koronát. Valljuk meg az igazat hogy a polgári házasság nagy reformjával egy kissé akarata ellenére vagy legalább sürgetése nélkül boldogítottuk fel az emberiséget. Kissé nem mondom Péter czár hanem II. József császár és nem király

módjára, pedig az is a szabadsághoz tartozik, hogy az emberek a törvényhozás útján akkor és akként boldogíttassanak a mikor és a miként ők maguk kívánják.

Hát a keresztyén társadalom inntova kétezer év óta abban a fölfogásban növekedett, hogy a házasság inkább képezi tárgyát az egyházi és társadalmi mint a polgári törvényhozásnak; mellőzhetlen hogy ne részesüljön benne a polgári hatóság is, de a házasságkötésnél mellőzhetlen vallási, szív és kedélybeli momentumoknál fogva még sem lehet a házasság ügyét a polgári és büntető codexek prózájában elmeríteni. Helyes vagy nem helyes-e ezen felfogás, minden esetre vita tárgya lehet s e vita eldöntetlen marad mindaddig míg az emberek a polgári kötés tetejébe az egyházit is igénybe veszik; csak annyiban akarom rámutatni hogy a polgári házasságot valamely par excellence szabadelvű intézménynek tekinteni alig lehet. A rideg prózaiság és törvénykezési szabatosság nem criteriuma egy szabad intézménynek, a szabadság nem üzenhet hadat a szív, a kedély, a költői hangulat igényeinek.

De hát a polgári házasságnak megvolt a szabadelvű reputációja s a kormány lényegében eléggé ártatlan, hatására nézve azonban eredményes rendszabálynak tekintette arra hogy liberális hírenevét örök időkre megalapítsa. De, mint már előbb röviden említettem, mutatkoztak ez ügynél jelentékeny sportulák, oly melléknyereségek is, melyek ismerve a kormánypártot, egymaguk elégséges indokul szolgálhattak volna. Tudvalevőleg az elkeresztelések képezték az egész dolognak kiindulási pontját; a kormány nem merte megtenni azt a mi legegyszerűbb lett volna hogy t. i. súlyos büntetést akarjon mérni az elkeresztelő papokra, csak úgy mint egyéb a házassági ügyek terén általuk elkövetett vétségekre nézve tényleg kiszabva van, inkább megkoczkáztatta az egyházpolitikai törvényekkel

kerülni meg a kérdést. De nagy nyereségynek mutatkozott a kormányzati mindenhatóság szempontjából a házassági ügy jelentékeny területét elhódítani és bekebelezni. Végre nagy nyereségül mutatkozott a közigazgatás egy egészen új ágának kinövesztésével jelentékenyen szaporítani a pártérdekszövetség clienteláját. Egy pár millióval szaporodott ismét az állami kiadás az anyakönyvvezetők és felügyelők creálásával, míg a lelkészek kik teljesen kielégítőleg jártak el az anyakönyvek vezetésénél, dolog nélkül maradtak. Miután ismerjük: az uralkodópártnak azon megcsontosodott elvét hogy a pártérdek az a mi előtt minden más tekintet elhalványul, vájjon nem lehet-e az igazságnak megfelelően feltételezni, hogy ezek a melléknyereségek voltak azok melyek a nagy egyházpolitikai reform részére billentették le a mérleget?

Zavaros volt tehát a forrás melyből a nagy kezdeményezés eredt, a nagy szabadelvű reformnak az lett a tényleges eredménye hogy súlyos csapást mért – a szabadelvűségre, a szabadságnak «jól felfogott» ügyére. Tette ezt az által hogy súlyos csapást mért a magyar protestantizmusra. A gyermekek vallásáról szóló új törvény szentesítette a reversalisokat, melyek ellen oly nagy és kitartó küzdelmet folytattak a 40-es évekbeli óliberálisok, a magyar protestantizmus évenként ezrekre menő elalkudott gyermekekben való vesztesége s a felekezetenélküliség becikkelyezése folytán most már sírva néz az újszabadelvűség nagy ténye után.

A hazai protestantizmus az utolsó időben régi hírében megfogyatkozott. Sajnos tény ez a szabadság ügyének szempontjából, de oly tény melyet tagadni nem lehet. Százados komoly küzdelmek és százados súlyos szenvedés árán szerezte meg a magyar protestantizmus azt a reputációt, hogy nemcsak a szellemi hanem a nemzeti szabad-

ságnak erős és mindenkor megbízható támaszát tehát a szabadelvűségnek törzskarát képezi ebben az országban; bizonyos megnyugvással gondolt erre e hazának minden fia, lelke rejtekében csak olyan is a ki maga nem bírta a hazafiúság hasonló magasztára emelkedni. És ezért valahányszor érvényesülni volt képes többé-kevésbé a nemzeti szabadság, más felekezetbeliek hűségesen pártfogásukba vették a protestánsok ügyét az udvari és clericalis reactio ellenében. Az újabb időben bizonyos meglepetéssel sőt megütközéssel látta a közvélemény hogy a protestánsok mi tűrés tagadás rést engednek ütni azelőtt oly féltékenyen őrzött függetlenségükön, iskoláik segélyezésével, legújabbán pedig még inkább a lelkészi congruával. Kedvezőtlen benyomást tett az is a közönségre hogy egyik protestáns miniszterelnök a másik után szerepelt úgy mint minden inkább mint a szabadságnak barátja; észrevette azt is a közvélemény hogy különösen a segélyezési ügyek sok oszlopembernek szájára tesznek lakatot, észrevette például a reformátusok conventjének teljesen hallgató és passiv magatartását s én azt hiszem nem kerülte el figyelmét az sem hogy a protestánsok az egyházpolitikai törvények tárgyalásakor teljesen együtt úszva a hivatalos szabadelvűség áramlatával alig emeltek szót a végett hogy múltjuk el tőlük a reversalisok pohara, hogy a legteljesebb passivitást negélyezik most is szemben a clericalis rectiónak különösen a protestantismust célbavett erős támadásával; mert hát így kívánja tőlük az őket segélyező magas kormány, mely a felekezeti béke fentartásának ürügye alatt szabadon engedi garázdálkodni a megindult nagy ultramontán actiót.

Fájdalommal be is kell vallani a protestantismus minden igaz barátjának s én nem hiszem hogy ezt lelke mélyében érezni ne volna kénytelen, hogy az utóbb említett

alkalmaknál a magyar protestantizmus se belátás se régi erkölcs tekintetében nem állott feladatának magaslatán. Helytelenül, ildomtalanul járt el, mert kockára tette azt a nagy kincset melynek eddig a szabadságszerető magyarság támogatását köszönhette, az ősök által szerzett azt a nagy tőkét melyből él még ez idő szerint is. A keménynyakú kálvinistát szerették országszerete s nem azt a meglippenő s magát meghúzó denaturált tömeget mely magát úgynevezett «nagy emberei» által politikai célokra felhasználhatni engedi mely szemben az ellene megindult ádáz clericalis actióval lemond még arról is mit az utolsó féreg is fenntart magának ha rátapodnak s alig ad egyéb életjelt mint azt hogy saját szűk körében, egy-egy egyházmegyei, vagy papi értekezleti összejövetel alkalmával elnyögdécselt panaszkodásával untatja a közvéleményt.

Az ország nagy közönségének alig van fogalma arról az iszonyú válságról melybe a hazai protestantizmus a közösügyes korszak alatt jutott, hihetetlennek látszik előtte hogy a protestáns egyházak nagy tömegében oly egyházi adót fizetnek a hívek, mely a roppant állami adót megközelíti s nem egyszer meghaladja. Csodálni lehet, hogy az emberek tömegesen nem menekülnek őseik házának elhagyásával ezen elviselhetlen teher alól, melyet más felekezetek egyházi adója meg se közelít. S ezen semmit nem segít a lelkészi congrua, ez egészen az uralkodó korszak szerint nem volt egyéb mint hivatali állások javítása; ez csak egy palliativ szer mely mellett a válság tovább tart s e paupertas magna meretrix egyre dül. A protestánsok közönsége az 1848. XX. törvényben reménykedik, de csakis reménykedik, alig gondol rá hogy mi lenne akkor a protestáns autonómiából, e mellett nem lát hozzá hogy az affiliatiók útján szerezzen saját körében gyökeres orvoslást vagy pedig nyíltan és határozottan állítsa fel szemben

az állammal az alternatívát: anyagilag kiszipolyozod híveinket úgy hogy vallásuknak legprimitívebb szükségleteit sem képesek fedezni; vagy engedd el adójuknak felét vagy add vissza másik kezeddél mit az egyikkel elveszesz, módodban van erre a meglevő alapot felhasználni, csak akarni vagy merni kell.

Válságban van igenis a magyar protestantizmus. Ily körülmények közt nem lett volna szabad akként alkotni meg a híres szabadelvű egyházpolitikai törvényeket, hogy a reversalisok törvényesítésével a felekezetenélküliség ördögének falrafestésével belőlük a szabadelvűség törzskarának még mesterséges rombolása is resultáljon, és nem lett volna szabad kiadni azt a jelszót hogy az állam által segélyezett protestantizmustól most már megváratik az hogy perindi ac cadaver túrje, meg se mukkanjon, midőn a clericalis reactio ellene az irtóháborút megindította. A nemzetnek, az államnak soha sem volna szabad elfelejtenie milyen megmérhetlen kincset bír a kebelében létező protestantizmusban, melyet mostani válságos, deprimált helyzete sőt időlegesen fogyatékos magaviselete sem képes értékelni tenni.'

Ez a keleti raj annak köszöni fennmaradását s egy díszesebb jövőben való most is fennálló alapos igényeit, hogy a keresztyénség felvételével az európai culturával való frigyét megkötötte. Ez a frigykötés akkor lett megújítva s csak akkor lett tökéletes, mikor a reformatiót kebelébe befogadta. A reformatio bevételének ténye fontosságban a keresztyénség felvételének tényével vetélkedik. Ekkor lépett a magyarság szellemi közösségbe a nyugati cultura quintessentiájával, a protestáns germán fajjal, mely a reformatio alkalmával kezébe vette az európai civilisatio lobogóját, azt most is diadalmasan lobogtatja, teljes életerőben és fejlődésben van, míg a catholicus latin fajoknál elaggás, ha-

nyatlás s ennek ösztönszerű észlelete folytán társadalmi convulsiók mutatkoznak. A komoly az igazi culturalis törekvések ebben az országban abból az időből datálódnak, midőn a protestantismus magát ide beékelte. A tudományt melyet a catholicus clerus saját kiváltságaként rejtegetett, a protestantismus közkinccsé tette, eljárta érte eredeti forrásaihoz s itthon az általános iskolázás az ő találmánya volt; erkölcsi tekintetben behozta a puritán szellemet, mely a magyar jellem az egyenes és becsületes jellem rokontörzsébe oltva örvendetesen áldásosán felsarjadzott. A görög keleti sok század óta megcsontosodott orthodoxia a maga rideg formalismusával ázsiai árnyat vet országunk jelentékeny területére, a catholicus csalhatatlan hatalom despotismusa szárnyát szegi a szellemi szabadságnak, szenvedélyeket szít, fanatismust gerjeszt, előharczosai a jezsuiták által ferde morált is tanít, szabadjára hagyva népeket nemzeteket emészt fel: abba az avas, abba a fülledt légkörbe, melylyel ama felekezetek az országot telítették, úgy hatolt be a protestantismus, mint a tiszta friss levegő melyet egy sokáig zárva tartott lakásba bocsátanak.

Minduntalan hangzik a panasz a miatt hogy ennek az országnak népe annyiféle nemzetiség és felekezet közt van megoszolva. A nemzetiségi szakadozottsághoz a felekezetit hasonlítani nem lehet. Mi bajt okoz vájjon Észak-Amerikának a százféle felekezet mely benne a vallásszabadság mellett háborítlanul és egymást nem háborítva él? Csak el kell tudni bánni vele, ha a felekezetek közt van egy fészkelődő természetű, mely mesterségesen szítja a felekezeti háborúságot. Örvendjen a szabadságnak minden barátja hogy ebbe a nemzetbe be van oltva a protestantismus, sokkal nagyobb előny ennek ittléte, mint volna egy megvalósult Regnum Marianum egyöntetűségének minden boldogsága. Mert hiszen a felekezeti bajok megszűnése ebben

a formában van contemplálva. A protestantismus ittléte, még mindig egy erős korlát az ellen hogy ez az ország a reactio prédája és áldozata legyen.

A protestantismus úgy áll itt mint élő czáfolata a legerősebb érvnek melylyel a clericalismus az embereket járma alá hajtani törekszik. A catholicismusnak vannak őszinte fanaticusai és pedig nemcsak meghibbant elméjű férfiak s meghasonlott kedélyű nők de nagytehetségű emberek közt is, kiknél megdöbbenve látjuk, hogy nagy elme, nagy tudás, nagy szónoki tehetség mellett a logica a kedélynek a gyermekkori kitörülhetlen benyomásoknak hatása alatt és szolgálatában áll. Mert nagyon csalatkoznánk ha azt hinnők hogy az emberi lélek háztartásában, akár kis elmékről akár nagy elmékről van szó, az ész bírja a főuraimat, Az ész csak a jogtanácsos, a prókátor szerepét viszi a ki elvállalt ügye védelmére keresi az érveket, a cselekvésre nem az ész hanem a szív, a helyzet, a körülmények bírnak döntő és irány szabó befolyással. De az értelmiségnek nagy zöme, az államférfiaknak egész czéhe áll azon véleménynek hatása alatt, hogy a társadalmi rend fentartásának a catholicismusban található fenn leghathatósabb eszköze, a mindinkább terjeszkedő socialismusnak melynek az a jelszava hogy «se isten se úr» – ni dieu ni maitre, benne van meg legerősebb autidotuma. És azért fokozni kell ezen eszköz hatékonyságát, nem kell ellenezni az ecclesia militans erőfeszítéseit, komoly képet kell mutatni azon va banque játékhoz melyet a csalatkozhatlansággal, a pápaság isteni hatalmával üz, hogy merészségével a világot ámulatba ejtse; fenn kell tartani a papi rendnek hatalmát melynél fogva örök üdvösséget és kárhozatot közvetlenül administrál, fenn kell tartani a cultus fényét és fascinálo hatását s ha másként nem lehet el kell túrni azt a hatalmaskodást melylyel a papság nagyszabású internatio-

nalis szervezetének szertelen követelődzése zavarja a kormányzat circulusait. No hát a protestantismus bebizonyítja hogy mindez nem egyéb mint balvélemény, mert mindazokat a társadalmi és állami ha úgy tetszik magasabb rendőri célokat el lehet érni sokkal tisztességesebb, egyszerűbb és olcsóbb eszközökkel is. Nincs rá semmi szükség hogy a mundus vult decipi ergo decipiatur (a világ csalattatni akar tehát ám csalattassék) elvének szabad folyás engedjék; a protestáns vallás szerint is üdvösség és kárhozat képezik az erkölcsi törvények sanctióját, de azért nincs papi kaszt mely azt tetszése szerint osztogatja, esetleg Tetzl János módjára apró pénzre váltja, de ezen hatalmánál fogva minden szabadságot kizáró despoticus hatalmat gyakorol a szellemi s követel az anyagi világrénd fölött. Nincs szükség azokra az arsceticus gyakorlatokra melyek a természet elleni harczra való buzdítással zökkenetik ki az emberi elmét a rendes kerékvágásból, melyekkel régebben a szentek nagy seregével népesedett meg az újkori Olympus s melyeknek halvány mímelésével akarják most ámítani a világot; nincs szükség más részről a cultusnak fényes apparátusára, souverain hatalmat gyakorló egyházfőre, fejedelmi rangú és vagyonú papságra s magának az isteni szolgálatnak fényes és művészies kiállítására,, melynek motívumait a keleti cultusok és a görög mythológiából vették részben át. A protestánsoknál mindez mellőzve van, náluk egyetemes papság van, a lelkész nem egyéb mint az ige hivatásos hirdetője, istennek szolgálja de nem közege, náluk nincs szükség se papoknak se szenteknek közbenjárására, hanem az ember lélekben dicséri az urat s közvetlenül áll szemtől-szembe istenével. Az isteni tisztelet abból áll hogy az ember lelkében magába száll s isten előtt megalázkodik. Azok a rideg, egyszerű talán néha ízléstelen protestáns templomok erre elégsége-

sek, de az a mi bennök végbemegy, az ájtatosságnak, a tisztességnek, a rendnek mintaképe. S íme ezekkel az egyszerű eszközökkel a protestantismus fel tudja tartani a jó erkölcsöket, jobban mint a catholicismus a maga nagy eszközeivel, a társadalmi rend szilárdabb alapokon nyugszik a protestáns országokban s nézzük saját hazánkban is, vájjon merre libbenne a mérleg ha a különböző felekezetek bűnstatistikájából akarnánk tenni indiscret összehasonlításokat.

No hát mikor ilyen példát, ilyen bizonyítványt lát szeme előtt a catholicusoknak nagy közönsége, ennek ellenállhatlan hatása van abban az irányban hogy rajta a clericalismus erőt ne vegyen; mindaddig míg itt lesz a három millió protestáns, de csak úgy ha magát el nem hagyja és úgy hogy az állam részéről kellő méltatásban és ótalomban részesül, soha sem fog ebben az országban sikerülni oly sötét fanatizmust éleszteni mint a milyen a spanyol félszigetet tönkre tette, vagy olyat is mint a melylyel a jezsuitáknak a protestantismus kiirtása után Lengyelországot telíteni sikerült, nem még olyat sem mely déli Németországban s az osztrák örökös tartományokban egy szellemileg kiskorú, szabadság és alkotmányosság becsülésére semmi fogékonyssággal nem bíró népet nevelt.

Bármennyire megfogyatkozott is hajdani hírében, bármennyire nem bírta is magát teljesen kivonni e kornak realisticus iránya s az itt uralkodó mamelukszellem hatása alól, a magyar protestantismusnak letörülhetlen jellege marad a kurucz szellem, a protestantismus ügye össze volt forrva a nemzeti szabadság ügyével századokon át, ennek a történeti előzménynek hatása örök időkre szól. De a protestáns embert a szabadság katonájává avatja maga vallásának szelleme, a szabad vizsgálódás elve, a protestatio a szellemi zsarnokság ellen; tagadhatlan nyereség a

szabadság ügyének hogy van itt három millió ember ki térdelni nem tanult. A catholicus vallás az engedelmesség iskolája. Nem tudta megtörni a magyarral született szabadságszeretetet, de a dolog mégis úgy áll, hogy van szabadságszerető magyar ember daczára annak hogy catholicus és van szolgálalkú magyar ember daczára annak hogy protestáns.

A protestáns egyházi és iskolai önkormányzat ebben az országban az önkormányzatnak mintaképe s ezzel a polgári és alkotmányos szabadságnak valódi iskolája. Az egyedüli mióta a megyei önkormányzat tönkre tété tett. A miről a catholicusoknál szó sem lehet, mert hiszen nincs catholicus ember ki az isteni jogon alapuló püspöki hatalom hatásköre ellen akarná kinyújtani kezét, az a protestánsoknál természetes élő valóság s oly nagy beccsel bír a felekezet tagjainak szemében hogy ezen önkormányzati jogok élvezetéért hozza meg a nép az egyházi adóban a legsúlyosabb áldozatokat. Erről az önkormányzatról keveset tud a világ, mert az ilyen jó institutio olyan mint a jó asszony, kiről minél jobb annál kevesebbet beszél a világ, de a kik oly sokat szeretnek beszélni az önkormányzatról, a kik azt akarják ránk disputálni hogy az állami közigazgatás fogja majd csak megvalósítani az igazit, a helyett hogy szorgalmasan enquettiroznak porosz és franczia vagy Reusz-Schleitz-Kreitz országokbeli codexek felett, jobb volna ha betekintenének vagy egy falusi consistoriumba s látnák meg hogy is megye hát voltaképen az az önkormányzat.

Tehát meg kell becsülni ezt a protestantismust, úgy kell tekinteni mint a szabadelvűségnek gárdáját és minden körülmények közt megbízható tartalékát. Kötelessége ez annak a kormánynak és uralkodópártnak, mely a szabadelvűség jellegével kérkedik, kötelessége a közvélemény min-

den tényezőjének nevezetesen a sajtónak ha meg akarja érdemelni a szabadelvű nevet. Ennek nem volna szabad oly magas paripáról discourálni midőn a protestantismusról van szó s a «felekezetiiség» kicsinylő jelszavával háritani el azt a kötelességet hogy ott szálljon síkra a szabadelvűség ügyeért a hol annak csakugyan reális érdeke forog kockán s a hol ellene veszélyes támadás intéztetik.

De ki bántja itt a protestantismust? Nevezetesen a mi a kormányt illeti, mutasson bárki egyetlen tényt melylyel ellenséges "indulatot tanúsított vagy árult volna el; ellenkezőleg nem egész készséggel teljesítette-e azon óhajtasukat hogy a lelkészek fizetése az állam pénztárából pótolassák? Ez életmentés volt és nem ellenséges indulat.

Ki bántja? Bántja maga a közösügyi rendszer. Nézze meg bárki, mily állapotban volt a magyar protestantismus ezen rendszer életbelépte előtt s milyenben van most a rendszer harmincznégy évi egész működésének összhatása után. A lelkészi fizetések kiegészítése? Erről jobb lesz nem beszélni; a kormány ezt nem valami gyöngéd szeretet-érzetből tette, hanem szinte mohón kapott az alkalmon Hogy egy ily nevezetes elemet a maga uszályához csatolhasson. Annyira kapott rajta hogy mint deus ex machina ráocroyálta még a «hazaáruló» pópákra is az állami segélyezést, mert különben lehetetlen lett volna benne a protestánsokat részesíteni. S mit neki egy pár millió midőn a legmagasabb célról, a kormányi mindenhatóságnak, a szabadelvű párt uralmának terjesztéséről van szó. Hiszen ezt a segélyezést egy szóval sem ellenezte maga a clericalismus sem; villámháritót, végkielégítést reménylett benne találhatni messzebbmenő veszélyes követelődés ellen.

Megmondom mivel tett az uralkodó rendszer, a szabadelvű kormány megmérhetlen kárt a magyar protestantismusban. Az egyházpolitikai törvények kormánya maguk-

kai ezekkel a törvényekkel, a sokszor említett reversalisokkal, a felekezetnélküliség becikkelyezésével és azzal hogy a párhúség sanctiója alatt megkövetelte minden protestáns embertől hogy ezen törvényeket *pur et simple* lenyelje. A mostani (Széll-féle) kormány tette és teszi folytonosan azon magatartásával, melyet szemben a protestantismus ádáz ellenségével a folyamatban levő nagy clericalis actióval tanúsít és azzal hogy a protestánsoktól azt követeli hogy az önvédelemtől absolute tartózkodjanak.

Nevezetes jelenség hogy ez a clericalis reactio nálunk éppen most tábort ütött. Nagyon jellemző a közözügyes korszakra nézve hogy oly alkalmasnak találta ezt a talajt. Improvisálva lett egy újabb Kollonich-féle rendszer: *faciam Hungariam servam, mendicam, catholicam*. Nemzeti szabadságunk megcsonkítva, ádáz létért való küzdelem minden rétegekben, pangásban levő közszellem – miért ne következhetnék be a rendszer épületének betetőzése is. Kívülről hatolt be, mert tudvalevő hogy általános a mozgalom, a clericalismus az egész európai helyzetet alkalmasnak ítélte arra hogy egy nagy általános razziát megindítson; de csakhamar kudarczot vallott mindenütt, míg nálunk makacsul tartja magát és egyre fokozódik.

Érdekes hogy ez a mozgalom a catholicus világ peripheriáin a legélénkebb, míg fészkeben Rómában mintegy szenderegny látszik. A ki Rómában megfordult, alig kerülhetette ki figyelmét az a különbség mely a Quirinal és a Vatican környékének ábrázatán észlelhető. Az új olasz, királyság fészke körüi pezsgő élet üdesége látszik; a szent Péter temploma óriási méreteivel, a Vatican roppant labirintje a tömjénfüsttől bekormosodott Sistina kápolnával, stigliczmadár színű svájcz gárdistái és violaszínű pápai kamarásai ódon díszítményével, de maga az egész Trasevere városrész olyan mintha valami varázsálomba volna

merülve, csendes, ódonszerű, nem e világból való. A papismusnak a végtagokba szaladt életelevensége épen nálunk pezseg legerősebben. Mindenütt csakhamar körmére koppintanak a clericalis mozgalomnak. Franciaországban épen most hajtják végre a congregatiók ellen hozott nagy rendszabályt, Spanyolországban és Portugálban valóságos forradalom dül a kolostorok ellen, egy nagyszabású általános felelőszólás nyilatkozik valahára, Ausztriában a Los von Rom jelszava hangzik s már is jelentékeny eredményeket mutat, egyedül nálunk van teljes virágzásban a clericalismus működése és mutat oly jelenségeket milyeneket még nem látott ez az ország.

Régebben nálunk a clericalismus az udvari pártnak, a conservatív, az úgynevezett pecsovics pártoknak képezte legsötétebb árnyalatát, most van önálló clericalis politikai párt, a néppárt, mely ha nem bír is nagy nyomattal a parlamentben, de tevékeny mozgékony s tagadhatlanul nagy háttérrel bír, az udvarnál, Ausztriában, magában a parlamentben az ottani rokonérzelmű szövetségeseiben, különösen a reményteljes ifjúságban érdemes tanáraival egyetemben, és már régibb idő óta a társadalom legfelsőbb rétegeiben. Van egy árnyalata magának a közjogi ellenzéknek, mely clericalis érzelmeiből titkot nem csinál; kiváló tehetségű emberek nem érzik azt a rettenetes ellenmondást mely a függetlenségi pártállás és a clericalismus szekerének tolása közt van. De mint visszatérőbb jelensége a közösügyes korszak szellemi hanyatlásának mint a budapesti egyetemi ifjúság viselkedése. Ezt az antisemitismusból kimagyarázni nem lehet; különös mentesség volna de némileg mégis az, mert akkor a magán és társadalmi viszonyokban akár helyesen akár nem helyesen de tetteleg fennforgó ellentétességből lehetne kimagyarázni, a melynek nyilvánulásával világszerte találkozunk.

De itt oly dolgokat láttunk melyekből azt vagyunk látni kénytelenek hogy a legsötétebb fajú, a durva, a köznépies fanatismus talált utat az ifjak lelkébe, ezt az utat nem állotta el a szépért, jóért és nemesért való lelkesedés. Művelt ember, komoly ember azelőtt restelte volna magát afféle szenteskedési tüntetésekkel compromittálni milyenekkel most a haza reményei betyárkodnak. Miféle vallásos indulatot árul el az a szenteskedés, erőszakoskodás mely minden mozdulatukban mutatkozik; micsoda képmutatás, a jezsuita morál igazi bélyegével, hogy ők kik a magyar nemzet legádázabb ellenségének az osztrák zsarnoksággal mindig szoros szövetségben állott papi reakciónak szekerét tolják, a legnagyobb cynismussal kérkednek «hazafias lelkesedésükkel». Hát a társadalom tejfőle? A magas aristocratia bájos hölgyei már huzamosabb idő óta üzik a szenteskedési sportnak ezerféle nemeit, melyhez mindig szállítják a franczia abbék az újabb találmányukat, csakúgy mint a párisi marchande de modesok a legújabb pipere divatokat; az előkelőség, az elegancia criteriumává tették ezt az idegenszerű bigoteriát. S tudva mily nagy befolyást gyakorolnak ezek a körök a társadalomnak mindennemű kapaszkodó elemére, nem lehet kicsinyelni a hatást melyet a közszellemre gyakorolnak. De nemcsak bájos hölgyek csinálják a szent propagandát, előkelő és sokszor tehetséges fiatal gavallérok népgyűlésekre járnak szónokolni s ebben egy nagyon magasrangú és magas korú főúr nyomdokait követik, ki nem riad vissza a záptojások és rothadt almák matyriumától sem. Ezek közt a nagyramenendő ifjú férfiak közt akadt azután egy olyan is a ki tavaly a catholicus körök congressusán tartott elnöki beszédében mondotta azon emlékezetes szavakat, hogy a reformatio behozatala nagyobb csapás volt Magyarországra nézve mint a tatárjárás. A clericalismus elhódította a magyar high

life köreit, milyen értékű ez a parfümös vallásosság, az más kérdés, de hogy mindez a catholicus mozgalom külső peripheriáinak ezen a szakaszán eleven életpezsgést jelez, azt tagadni nem lehet.

Oly dolgokról kell szólanom, melyekről nálunk ez idő szerint a közvéleményben létrejött csodálatos megállapodás szerint szólani nem szabad. Itt van a szószék, a parlamentben majdnem az egész éven át mindenféle testületknél és összejöveteleknél szabad használatra a kinek és a mikor tetszik, itt van a szabad sajtó és nincs vitatkozás nincs komoly tárgyalás épen a felett a téma felett melylyel minden embernek agya tele van. Örökösen folyik a szabadelvűség, az igazi sőt a «nemzeti szabadelvűség» felett az üres szalmacsépelés, de a hol concret alakban merül fel, fontos különleges eseteknél, ott hallgat a napi krónika. Micsoda sajtóságot ügyefogyottság ez az önkéntes tartózkodás és lemondás az egész közvélemény részéről! Hát hol van az megírva hogy vannak bizonyos közérdekű tárgyak melyeket ki kell vonni a nyilvános megvitatás köréből, melyeket úgy kell tekinteni mint a tárlatokon bizonyos képéket melyekre fel van írva hogy hors concours. Magánügyeket, személyes és családi ügyeket hurczolnak a nyilvánosság elébe, és közügyet, olyat mely fényes nappal a piacon forog mely mindenkinek szemet szúr el-mellőzni, nem látni, agyonhalgatni tartás kötelességüknek a nyilvánosság minden rendű és rangú szervei! Képtelen, természetellenes dolog.

Nem kell szítani a felekezeti viszályt, nem kell felidézni a kulturharcot – ez a jelszó van kiadva, a kormány és kormánypárt részéről és hűségesen elfogadva a protestánsok részéről is, ép úgy mint a hogy el lett velük fogad-tatva az egyházpolitikai törvények tárgyalása alkalmával az a jelszó hogy ezen törvényeknek a reversalisok törvénye-

sítésével együtt elfogadása a szabadelvűség postulatuma. Ez nem más mint tiszta jezsuitismus és ebből magából azt is lehetne következtetni, hogy a kormány a clericalis reactioval titkos szövetségben áll. Mindenesetre kell következtetni azt hogy vele komolyan szembe szállani nincs bátorsága. Mert az a jelszó s az a tényleges magatartás nem jelent egyebet mint azt hogy szabadon és háborítatlanul kell működni engedni a clericalis reactiót. A miniszterelnök és a cultusminister a parlamentben desavouálja a clericalis actiót, a néppárt ellen természetesen aként foglal állást mint ellenzék ellen, de mindez annyira immelámmal történik, annyira csakis a külszín megmentésére való, hogy az egész visszautasításban ismét nem lehet egyebet látni mint jezsuitismust. S ebből álljon az egész védekezés, mely a clericalismus vakmerő actiójával szemben a megtámadottak részéről kifejtetik. Ha komoly szándéka volna a kormánynak vele szembe szállani, egészen más módon kellene hozzáfogni neki magának, és nem volna szabad lakatot tenni azoknak szájára kik a védekezésben közvetlenül vannak érdekelve.

A védekezés első sorban maguknak a protestánsoknak volna feladatuk. Valóban szánalmas az a szerep melyet a clericalis mozgalommal szemben vezető emberek által magukra octrojáltatni engedtek, holott fényes eredményre verhetnék vissza az ellenök irányzott támadást. Azt lehet mondani hogy ellenfelük a deresen fekszik, csak kézbe kellene venni a pálczát és megsuhintani felette.

A clericalis mozgalom éle a kazár protestantismus ellen van fordítva. Nem tudnak belenyugodni hogy a reformatio behatolása erős éket vert a regnum marianum testébe, nem is szűntek meg soha ennek eltávolítására törekedni. A ropant egyházi vagyon, mely után magán a papságon kívül egy pár százezer ember él, a tömérdek iskolai és minden-

féle ösztöndíj és javadalom kifogyhatlan eszköze a térítési propagandának, melyet úton útfélen boldogok és boldogtalanoknál gyakorolni a catholicus papság által a hívők lelkére kötött kötelesség. Most mindez kettőztetett buzgalommal folyik az egész vonalon s hogy a gyermekek vallásáról hozott híres liberális törvény valamint a törvényesített felekezetenélküliség milyen eredményeket szült, megremülve látja a protestáns közönség a statistikai közleményekből. A clericalisok felbátorítva is érzik már magukat nemcsak arra hogy a legkihívóbb módon mutogassák egyházi látványosságait, de elmennek, mint fentebb említettem, a protestantismusnak nyilvános insultálásáig. És ezzel szemben protestáns részről mi történik? Egyházi lapjaikban jó néha egy-egy panaszos cikk, egy-egy rövid többé-kevésbé csipős glossa, lelkészi értekezletek és egyházmegyei gyűlések elnöki megnyitóiban a helyzetre vonatkozó többé-kevésbé bátor vagy beburkolt megjegyzés nehogy az illető a püspök és kurátor rosszalását vonja magára, mindez csakis intra muros s mert a mi ezen szerény körben mondatik arról nem vesz tudomást a nagy közönség: ez az egész, alig lehet ráismerni a régi vagy akár csak az 1859-iki pátens korabeli protestánsokra.

Ha tetszet a clericalisoknak megindítani a hadjáratot, ha tetszett szőnyegre hozni a vallásügyet, fel kellene venni a vakmerően oda dobott keztyűt, a theologát, az egyháztörténelem, az egyetemes és hazai történelem világánál fel kellene állítani a nagy közönség előtt a párhuzamot a catholicus és a protestáns vallás igazi értéke közt, mihelyt szőnyegre vannak hozva a vallási kérdések, ezt a párhuzamot ezt a mérlegelést elkerülni nem lehet, minden egyházi kérdésnek valódi magvát utóvégre is ez képezi. Pakolja ki a maga portékáját mind a két fél a közvélemény nagy kirakó vásárján, győzzön az igazság, győzzön a buz-

galom és az ügyesség melyei a két fél a maga ügyében fáradozik; és ha a contraversiának nálunk is afféle Los von Rom mozgalom lenne az eredménye, mely azután kipótolná a reversalis statistica csorbáit, ám tulajdonítanak maguknak azok a kiknek tetszett felbolygatni a status quot, kiknek a quista non movere elve nem volt inyökre. Ha azokban az időkben melyekről a mai kor nagy fenhéjazással úgy beszél mint a sötétség századairól, szabad volt világszerte, szabad volt nálunk is a legélénkebb polémiát folytatni a vallási kérdések felett, miért ne volna szabad most a nyilvánosság a szabad sajtó uralkodása alatt, miért legyen a vallás egy noli me tangere, melyről beszélni nem szabad?

Azért mert a mai kor általában nem bír fogékonysággal a vallásos buzgalom tehát a vallási ügyekkel való foglalkozás iránt. Ha ez így van, akkor elesik azon aggály hogy a vallási béke megzavarása veszélylyel jár. Ha azt akarnák következtetni hogy nem érdemes komolyan foglalkozni velők, annak csattanós czáfolata rejlik abban a mit épen tapasztalunk. Ha veszendőbe ment maga a vallás iránt való fogékonyság is, micsoda forrásból merítik a clericalisok tagadhatlan és megdöbbenő sikereiket? Ugy látszik a lány nem halt meg csak aluszik. Az emberek az anyagi létért való küzdelem nagy zajában és emésztő gondjai közt most is találnak oly perczeket, melyekben a philosophia és theologia tárgyaival foglalkoznak, a hitelenséget, a vallástalanságot most is perhorrescálja a világ s úgy tekinti mint afféle socialista vagy anarchista betyárkodást. Van igen is fogékonyság a mai kor fiainál is a szellemi dolgok iránt, csak ne szenderegjenek azok, kik ezt a fogékonyságot fenntartani s azt ápolni vannak hivatva.

A protestánsok vezető körei, azok, kik kevés kivétellel

tisztán politikai indokokból, azért hogy vele a szabadelvű (?) kormánynak kedveskedjenek, minden áron lefojtanak a protestantismus körében minden védekezési mozgalmat, azt a jelszót adták ki hogy a vallásos érzület élénkítése céljából fokozni kell az úgynevezett cura pastoralist s gyakorolni kell az úgynevezett belmissiót, s úgy gerálják magukat mintha ezen bölcs tanácscsal mindent megtettek volna. De hát miben álljanak azok az eszközök melyekkel a kinek lelki gondozását fokozni lehet? Legyetek tökéletesek valamint a ti mennyei atyátok tökéletes – ezt a bibliai mondatot kössék lelkökre lelkipásztoraiknak, ők azután adják tovább s mondják ugyanazt a híveknek? Hát ez csak szentelt víz, melylyel gyakorlati célt elérni nem fognak. A protestáns egyházas érzés felelevenítésének kulcsát csakis a protesatio eszméjében lehet feltalálni; a mi ellen protestáltak hitőseik, az ellen forduljanak most is mikor a clericalismus tüzzel vassal törekszik visszatéríteni az emberiséget a sötétségbe s midőn megdöbbenve látjuk hogy épen a mi országunk az, melyre hálóját kivetette s melyben már is ijesztő sikert arat.

Ama bölcs tanács, a cura pastoralis csak szorultságból s csak azért van adva hogy az illetők aliquid fecisse videantur. Az ilyen ügyefogyottság láttára azonban az ellenfél csak vérszemet kap. Nem így hanem egy élénk polémiával kellene az elevenére tapintani. Ilyen polémia élénkítené fel legjobban a protestánsok buzgóságát. Felhívást kellene intézni a catholicusok közönségéhez, tegyék reconsideratio tárgyává, vajjon helyes dolgot cselekszenek-e akkor, mikor magukat egy nagyravágyó, önző s a legmesszebbmenő uralkodási követelődzést vakmeően keresztül erőszakoló nemzetközi szervezet által feltétlen engedelmisséggel vezetetni engedik, helyes dolgot cselekszenek-e, midőn dogmává engedik emeltetni azt a minek a dolog természeté-

nél fogva a hitcikkelyek közt nincs is helye, a pápai csalatkozhatlanságot; összeférőnek tartják-e a józan emberi értelemmel azt hogy egy gyarló ember a ki történetesen elnyeri egy Conclave szavazatát, kilépjen por és hamu mi-voltából, isteni természetet öltön mint a Nérók és Caligulák kiket a senatus a divus rangjára emelt, s Krisztusnak tehát istennek helytartójává válják, a kinek döntő szava legyen minden földi dolgokban is, mert előbb kell engedelmeskedni istennek mint embernek. Ezek nem afféle ártatlan dolgok ám hogy azok a kik a dogmáknak nagy jelentőséget tulajdonítani nem hajlandók, vállatvonva mondhatnák: ezek is elmennek a többivel. Ezen dogmák rangjára emelt elveknek kézzelfogható gyakorlati következtetések vannak a társadalmi és politikai életben. És ezen tárgyaknak megvilágítása mellett a protestánsok polemistáinak rendelkezésükre áll a keresztyénségnek inntentova kétezer éves történelme; fel kell eleveníteni ezt a történelmet, azokat az istentelenségeket melyeket istennek szolgái az isteni helytartóval élükön ez alatt a hosszú idő alatt elkövettek s melyeket a legvakmerőbb ferdítéssel, tagadással megnemtörténtekké tenni nem lehet, de a melyekre nézve igenis reménykedhetnek abban hogy az ellenfél teljes hallgatagsága fogja a feledés leplét borítani. Kifogyhatatlan tárháza ez a polémia fegyvereinek.

Jámbor lelkek talán elszörnyülködve fogják olvasni ezt a vallásháborúra való «uszítást», a szabadalmazott m. kir. hazafiasságnak hivatalos és hivatásos közegei pálczát törnek a hazaáruló kísérlet felett a felekezeti békének megháborítására. Hát talán nincs már megháborítva az által a razzia által melyet a clericalismus nálunk rendezni jónak látott? A felekezeti béke igenis tényleg megvan háborítva s fel lesz dülva annál nagyobb mértékben minél szabadabban engedik garázdálkodni azokat, kik megháborított-

ták. Épen ennek a háborításnak megszüntetésére volna a leghatásosabb eszköz, ha jól rávernének azokra a mindenféle kaparászó kormökre, ha odújaikba kergetnék vissza azokat a «huholó baglyakat», mint egy pázmánkorabeli röpirat nevezi, kik most éktelen visitásukkal töltik be a levegőt. Ha látnák hogy garázdálkodásukat büntetlenül folytatni nem lehet, ha látnák miként nyílik meg szeme saját közönségüknek, azonnal behúznák a vitorlákat, visszauznák a poklokra az általuk világgá bocsátott démonokat. Ez volna legsikeresebb orvossága a felekezeti béke tényleg meglevő megháborításának.

Rikító színekkel festeni egy felidézendő vallásháború veszélyeit, úgy állítani oda a dolgot hogy ennek válságos hatása életveszélyt hordana méhében, valósággal nevetséges dolog. Igaz hogy egész nemzeti életünk gyengén lüktet, az a mit magyar államnak nevezünk, egy meglehetősen gyöngye idegzetű lény, de hogy a nemes magyar nemzet oly nyomorék gézengúzzá vált volna melyet üveg alatt kell tartani s úgy óvni minden élénkebb mozgalomtól mint a friss légtől a lázas beteget, ily véleménynyel nemzetünk felől még sem lehetek. Egyébiránt ez az ország soha sem volt kedvező talaja fanaticus népmozgalmaknak s hogy most válhatnék azzá, oly korban melyben tagadhatlanul tért foglal általánosan a realisticus világnézet: ilyet elhittetni csakis a gyengébbekkel, elfogadtatni csak azokkal lehet, kik már annyira előre haladtak a realismusban és indifferentismusban hogy készséggel fogadnak el mindent, legyen igaz ok legyen pusztá ürügy, mivel ezeket az unalmas, kellemetlen sőt gyűlöletes vallási kérdéseket félretolni lehet. Történelmünkben semmi nyoma annak hogy itt különböző felekezetek egymással szemközt fegyverben állottak; voltak püspökök igen is kik osztrák zsoldosokkal foglaltak el protestáns templomokat, de ez nem a nép műve

volt, az ilyen vallásháború csakis egyoldalúlag folytattott épen úgy mint most egyoldalúan folyik a clericalis actio. Történelmünk legválságosabb szakában, közvetlen a mohácsi vész előtt és utána jött be és terjedt el az országban a reformáció, de olyan történetíróink, bár papok és jezsuiták, még nem akadtak, kik a mohácsi vészért a reformációt tették volna felelőssé. A protestánsok egyoldalú üldözése karöltve járt a nemzeti szabadság elnyomásával, a protestantismus védelme a nemzeti szabadság védelmé- -vei, de ez nem vallásháború volt mely a nemzet kebelében dült, a szabadságszerető catholicusok egy táborban állottak a protestánsokkal. Ily történelmi előzmények után hol veszik azokat a borzalmas dolgokat melyeket a felekezeti viszály eredményeiként a falra festenek s melyeknek megelőzésére azt a naiv követelést intézik a megtámadott protestánsokhoz, hogy kövessék a nagybölcseségű sváb életszabályt: az okosabb enged.

Azoknak részéről kik az állam ügyeit vezetik tehát sorsát intézik, a folyamatban levő clericalis actióra az volna az egyedül méltó felelet hogy tüzzék napirendre az egyházi javak saecularisatióját. Annak a nagy horderejű actiónak csak egy ilyen szabású intézkedéssel lehetne üterét elmetszeni. Az uralkodó párt mely magát nevét is a szabadelvűségtől vette, a mostani kormány mely a szabadelvűségre esküszik, a sajtó melynek minden harmadik szava «szabadelvűség», a közvélemény mely azzal a hittell ringatja magát álomba hogy a szabadelvűség uralkodó csillagzata alatt jár és kél, mind messze alatta marad feladatának, mind valóban szánalmas szerepet játszik, midőn a clericalis adjonistenre az egyedül megfelelő fogadjustennel nem válaszol. Ezt az incidenst kellene felhasználni mint a legjobb alkalmat hogy megtörténjék az a mi nélkül vallásbeli jogegyenlőségről komolyan beszélni nem

lehet, a mi nélkül itt a szabadelvűség uralmát biztos alapra fektetni lehetetlen.

De van-e nálunk ez idő szerint valaki a ki a saecularisatiót lehetségesnek tartja? Oly eszményi magaslaton áll e kérdés hova az akaratnak szárnya fel nem ér, csak aspiratió, csak jámbor óhajtás (már a mennyiben nem istentelen gonoszság) melynek actualitása nincs.

Semmi se jellemzi jobban a közösügyes korszakot mint az hogy annak egész növendéke magát ilyen szabású reformmal szemben teljesen tehetetlennek erezi. Mert annak erezi magát valósággal. «A völgyben ülő gyáva kos őse saslakára, felsóhajt, ha néha feltekinti). Mintha kiveszett volna a nemzetből a világszerte elismert politikai képesség. Erre mutat törvényhozásunk ez időszertint való egész működése.

A közösügyes aera elején volt a cselekvésre bizonyos kedv és erő is, hoztunk akkor organicus törvényeket, már olyanokat a milyeneket, de törvényhozói működésünk mindinkább eltörpül, most már csak aprólékos pepecselésből áll; intézményeink úgy kezeltetnek, mint a bachkorszak és a provisorium alatt, mely örökösen organisálni és reorganisálni akart, de aprólékos kezelési változtatásaival és módosításaival csak az utálatos úgynevezett Plackereit növelte. Valamelyik stréber hivatalnoknak támad valami úgynevezett eszméje, a miniszternek megtetszik, nosza csináljunk belőle törvényjavaslatot; a tanácsban a collegák nem akarják társuknak kedvét rontani, az országgyűlésen a mamelukok feltétlenül elfogadják – ebből áll mostani legislatiónk. Minden derék dolog, minden nagyobb dolog pihen, pedig mi még nem vagyunk ott hol az előbbrehaladott országok vannak, hogy a törvényhozásnak a kormányzat ellenőrzésén kívül kevés dolga van, nagyon is messze vagyunk egy jól berendezett állam teljes kiépíté-

sétől: de ez a művelet teljesen stagnál; sőt odajutottunk hogy örvidenünk kell ha semmi sem történik, örvidenünk kell ha a törvényhozás nem «dolgozik» mint a trónbeszédek örökösen sürgették, mert ha dolgozik biztosak lehetünk benne hogy ennek a dolgozásnak nincs más eredménye mint az ősi önkormányzatnak rombolása s az adózók vállainak újabb terhelése.

Egyszer volt Budán kutyavásár. Az utóbbi egy pár év-tized alatt az egyházpolitikai törvények keresztülvitele volt az egyetlen fontosabb törvényhozási művelet. Erre büszke is a közösügyes korszak, merészsége és genialitása felett maga is még most is csodálkozik. Pedig hát mindössze se volt nyaktörő vállalat; mik voltak valóságos indokai, fentebb elmondtam véleményemet.

A szomorú tehetetlenség mely most egész közéletünkön észlelhető, szoros összefüggésben van azon két tény-nyel mely most egész politikai életünkön uralkodik. Ez a két tény a párturalomnak és a chauvinismusnak túltengése. A párturalom az a grandé affaire mely előtt mindennek háttérbe kell szorulni, minden a mi hábár csak közvetve, és nem is valami nagy mértékben a párturalom cultivatiójához tartozik, sokkal fontosabb mint a legéletbevágóbb reform melyre az országnak volna szüksége. Az uralkodó párt nem akarja megbontani azt a viszonyt melyben a magas clerussal áll. Ez a viszony minden csak nem őszinte; a magas clerus nyíltan nem csatlakozik a nagy clericalis actióhoz, néppárthoz, de az alsó papságnak szabad kezet enged; a főpapok azt mondják hogy nekik nincs módjukban az installált plébánosokat a néppárti agitatótól visszatartani, mert azokkal szemben csakis fegyelmi úton gyakorolhatnak felsőbbtséget; de ha ez úgy volna is, mihez alapos kételyek férnek, az administratori állásban levő lelkészek és a káplánok, a hecczkáplánok

felett föltétlenül rendelkeznek. De a kormánypárt elfogadja a főpapok kétértelmű maguktartását, azt hiszi hogy a főpapság üstökét kezében tartja, azt mondják hogy őket pártcélokra rendszeresen meg is adóztatja, ez a szabadelvűség használatára fordított váltságdíja annak a roppant anyagi hatalomnak melylyel a rengeteg egyházi vagyon a reactio céljait mozdítja elő.

A pártérdek nem engedi megbolygatni a catholicus «szabadelvűek» érzelmeit, mert ki tudja miként válnék be ez a szabadelvűség a saecularisatio nagy próbakövén. A milyen kétségtelen hódításokat tett már nálunk a clericalis reactio, valóban kiszülhetne mennyi fanaticus, mennyi jezsuita növendék lappang a hivatalos szabadelvűség nagy czégtáblája mögött. És ezerek és ezerek élnek és élőködnek mint rokonok, mint jótéteményesek, ösztöndíjasok, mint kedvezményes adósok, olcsón bérlők, subventióban részesülő minden rendű megnevezhetlenek, végre mint jól dotált alkalmazottak a rengeteg papi javakból. És vannak szép számmal mások is kik a catholicus autonómia ürügye alatt s ebben az új formában czirkalmaznak már ki előre maguknak új vagyonkezelő hivatalos állásoknak egy egész sorozatát. Mi lesz ennyi békából ha a tavat lecsapoljuk? A párt érdeke, ez a mindenek fölött álló érdek a quinta non movere politikájára utal.

így az uralkodó párt. A nagy közönség számára pedig mely most pártkülönbség nélkül úszik a chauvinismus áramlatával, ott áll mint hathatós argumentum ad hominem a nemzetiségi kérdés. Mert bele játszik ebbe a fontos ügybe is, mint mindenbe mi a nemzet sorsára befolyással van. Az egyházi vagyon túlnyomó részben magyar kézen van, tehát a magyarság állagához tartozik, ez is tényező a magyarság suprematiájának fenntartására. S a chauvinismus, mely, mert indulat, se nem lát se nem hall, köny-

nyen elfeledi miként használta fel a magas clerus a maga roppant bő eszközeit a magyarság érdekében. Mihaszná voltak magyar kézen azok a javak mikor a magyar magas clerus, századokon keresztül a nemzetirtás és az idegen zsarnokság rendelkezésére bocsátotta azt a roppant hatalmat melyet belőlük merített. Tagadhatlan tény hogy a hazafi főpapok egész történetünk folyamában a ritka kivételek közé tartoztak, állandó elvük állandó szerepük mint testületnek az volt hogy a tényleges hatalommal tartanak, ha maga Lucifer volna is hogy a világra szóló nagy kaszt-érdekeket biztosítsák. Az az óriási nemzetközi szervezet épen nagyszerűségének ellenállhatlan hatásával, melyet saját tagjaira gyakorol, elnyel minden individualitást, absorbálja assimilálja a legkiválóbb tehetségeket, a legnemesebb érzelmeket, úgy hogy mindig a kasztjelleg marad felül. Ennek a nagy nemzetközi szervezetnek és nem a magyar nemzetiségnek állagához tartozott mindig és tartozik most is mert annak fructificál, a nemzet testén ülő nagy holttetem melyet egyházi vagyonnak nevezünk.

Hát az ilyen másod- és harmadrangú indokok teljesen elégségesek arra, hogy a közösügyes korszak a maga impotentiájának érzetében a napirendből teljesen kizártnak tekintse a saecularisatio kérdését. Más korszakra vár ennek megoldása, oly korszakra melyben ismét magára ismer a nemzeti közérzet s egy erőfeszítéssel lerázza magáról ennek a rendszernek kényszerzubbonyát, midőn mint 1848-ban egyszerre megjő az érett vetésnek bő aratása, első rázásra lehull a fáról az érett gyümölcs.

Az egyházi javak saecularisatioja valóban érett kérdés. Lehet-e vájjon gondolni egy-egy nagyobb képtelenséget mint az hogy az állam maga táplálja kebelében bevallott sőt kérkedő vetélytársát, a szabadelvű állam a maga halálos ellenségét. Vetélytársát táplálja az állam, mert a mit a

Gergelyek és Inczék már egyszer megvalósítottak, azt most is a legnagyobb s egyre fokozódó ridegséggel és vakmerőséggel állítja fel az egyház mint változhatlan elvét és követelését, hogy t. i. az állam ismerje el az egyház fensőbbségét. Krisztusnak családokozhatlan helytartója nem ismerhet maga felett álló gyarló emberi hatalmat, az állam nem lehet egyéb mint a fegyveres kéz, mely az egyház parancsai végrehajtásának durva munkáját elvégezi. Nincs pápai encyclica, nincs püspöki pásztorlevél és nincs Zichy Nándor-féle néppárti kortesbeszéd, melyben ezen tanok a legnagyobb merevséggel felállítva ne volnának. Hát nem örültség-e kezökben hagyni az eszközöket, melyekkel azt a mindent túlszárnyaló, szerencsére, mint az oroszok tartják nagyon magasban élő isteni hatalmat apró pénzre felvált-hatják?* Az a hatás melyet ezzel az aprópénzzel, eszközölnek, alig kevésbé veszélyes mint a fanatismus, melyet az isteni hatalommal való tüntetéssel ébresztenek, lehet-e fonákabb politika mint az olyan mely kezökben hagyja ezeket az eszközöket s magával azzal a ténnyel hogy azok ellen kezét kinyújtani nem meri, egyenesen arra a föltevésre szolgáltat okot hogy az egyház fensőbbségének szertelen elmélete előtt meghajlik.

A szabadelvű állam vagyis mondjuk helyesebben azok kik a szabadelvűséget akarják az államban uralomra emelni, egyenesen maguk alatt vágják a fát, ha a reactio szolgál-tára engedik át a nagy papi vagyont. Lehet-e komolyan venni azt az unalomig hangoztatott szabadelvűséget mely a reactionnak rendelkezésére hagyja azt mit tőle elvenni jogában és hatalmában áll? Üres beszéddé válik e nélkül a szabadelvűséggel való kérdés.

Jogában áll igenis az államnak az egyházi javak bevo-

* A cászár nagyon messze, az isten nagyon magasban lakik.

nása mindenek előtt azért, mert az részéről nem egyéb mint önvédelem. Védekezés egy ellenség ellen, mely nyílt támadásban van. Nemcsak a szabadelvűségnek halálos ellensége a clericalismus; ha csak ez volna akkor még lehetne azt mondani hogy itt elv harczol elv ellen s ezt a harczot az államhatalomnak semlegesén kell nézni s nem avatkozni a felettük folyó szellemi küzdelembe; ámde a clericalismus állandó lázadásban van maga az állam, magának az államnak fennhatósága ellen, mert a fennhatóságot az állam irányában a maga részére követeli. Jogos az állam eljárása azért is mert az egyházi javak bevonásával nem fosztja ki az egyházat abból a mi fennállására szükséges, csak elvonja tőle azt a mivel illetéktelen hatalmat és befolyást gyakorol oly dolgokba melyekhez semmi köze; visszautasítja arra a térre melynek dolgaihoz ismét az államnak nincs semmi köze. Az egyház a saecularisatio által nem válik ügyefogyottá, hatalom marad akkor is, sőt félelmes hatalommá nőhet újból, mint Franciaország példája mutatja, melyben már száz éves múlt a söecularisatio és az egyház újjólag egy erélyes lépésre készítette a védekező államot a cougregatiók megrendszabályozásával.

A közérdekből levont érveket nem ellensúlyozhatják a tulajdonjog szentségéből merített okoskodások, melyek a magánjog terére szeretnék átcsempészni az egész kérdést. Az egyházi vagyon nem magánvagyon, nem személyes tulajdon, hanem közvagyon, melylyel rendelkezni az államnak van joga mely azt megalkotta s esetről-esetre egynek vagy másnak adományozza; másnak mint az államnak ehhez joga nem is lehet. Akár ezen vagyon eredetének s alakulásának természetét tekintsük, akár azt a módot mely szerint azt a tényleges birtokosok élvezik, teljesen más categoryába tartozóknak tűnnek fel mint a magánvagyon. Az a jövedelem melyet a főpapok kanonokok az egyházi bir-

tokból húznak, nem egyéb mint fekvő birtok haszonélvezetében utalványozott fizetés, mely az illetőknek éltök fogytáig jár. Szent István és szent László nem kormányoztak milliárdos budgettel, akkor még alig ismertek adót is, ők isten egyházának fentartására, a szegények segélyezésére a közművelődés előmozdítására földnél egyebet adni nem tudtak. S ha abban hogy a főpapok az általuk használt javakat nem örökölték s azokat végrendeletileg senkinek nem adhatják hanem adj a az állam annak, a kinek ő akarja, teljes evidentiában van a főpapi birtokolás jogi természeté, kétségen kívül kellene állni annak is mi az egyházi vagyon jogi természetének egy másik formájaként kezd szerepelni, hogy az egyházi vagyon catholicus felekezeti vagyont sem képezhet. A szent királyok idejében nem volt más mint catholicus és óhitű keresztyén vallás, e kettő közt nem voltak befejezve a fusionalis kísérletek; midőn bejött a reformáció, a protestánsok prédikátoraiak számára nem kívántak részt az egyházi birtokból, az ő országuk nem volt e világból való, majd gondoskodnak híveik arról hogy betevő falatjuk legyen; imminens volt hogy az ország egész lakossága kisiklik a catholicismus kezéből: mire háramlott volna akkor az egyházi vagyon? A római kúriára? Behúzta volna az állam mint Németországban a fejedelmek. De az uralkodóházzal szövetkezett clerus gátat vetett a reformatio terjedése elébe, javait visszaszerezte s most állott be az a jogi visszasság hogy a mi az ország összes lakosainak vallási, jótékonysági és culturalis céljaira volt adva, kizárólag egy felekezet élvezetére maradt. Annak ha nem előbb, meg kellett volna szünnie mindjárt akkor midőn minden bevett felekezet jogegyenlősége kimondatott; jogilag képtelenség, hogy a statusqno fenhagyatott, politikailag képtelenség hogy a törvényhozás kimondott akarata nem lett valóság, mert mindaddig míg a mostani állapot

fenmarad, vallásegyenlőségről és viszonyosságról beszélni keserű gúny és nem egyéb.

De bármivel hozakodnék is elő az egyházi vagyon fenntartására a jogászi dialectica, mondjuk a jogtudomány, az mind nem fog érni semmit; nem az ily esetben, midőn senki se tagadhat legalább is annyit hogy az egyházi vagyon jogi természetének kérdése controvers kérdésnek tekinthető, de még olyan esetben is mikor a tulajdonjog minden controversián kívül áll s a kétségtelen tulajdon szentségének nagy elve mint ős gránitszikla áll a társadalmi rétegek és képződmények közt: a nemzetek fejlődésének s a korszellemnek ellenállhatlan ereje, azok az exigenciák, melyeknek tudománya Kossuth szerint a politika, napirendre térnek minden anachronismus, a feudalismusnak minden maradványa, minden elavult minden rothadt rész felett, mely a társadalmi és állami szervezet egészségét s életerős működését rontja és akadályozza. A nemzeti fejlődés és a korszellem nem tűrte meg a robotot és dézsmát, pedig annak tulajdonjogi természete nem volt kétségbe vonható; impulsusa oly hatalmas volt hogy a francia nemesség 1789-ben, a magyar 1848-ban maga dobta a haza oltárára, sőt maga a papság se akart elmaradni hogy ő is járuljon a birtokjog nagy hecatombjához, lemondott a papi tizedről. A magyar törvényhozás félszázad óta fosztogatja azt az osztályt mely a hazát fentartotta, a nagy adóval általános deposedatiót visz végbe, haszonbérlové tesz minden birtokost sőt confiscál bizonyos hányadban minden keresetet. Miként lehetne hát azt várni hogy az egyházi vagyont, mely úgy a mint most áll, anachronismus is, feudalismus maradványa is, elavult s rothadt rész is, az állam és a társadalom szervezetében, mint valami szentséget fogja a nyenyúljhozzám kiváltságában részesíteni.

IX. FEJEZET.

Összegezés.

Elsoroltam a közösügyi rendszer eredményeit. Megkísértem habár csakis a főbb momentumokban ^kimutatni micsoda hatással volt ez a rendszer azon helyzetnek megalkulására melyben az ország ez idő szerint létezik. Közvetlen eredménye a rendszernek hogy a nemzet nem intézi idegen beavatkozástól menten a legfőbb állami ügyeket, önálló államisága tehát nincs; közvetlen eredménye hogy a közös birodalom eszméje és az absolutismus határozottan előre nyomul; közvetlen eredménye az a túltengésbe ment párturalom mely az ország belügyeinek vezetését kezében tartja. Túlnyomólag részes a közösügyi rendszer az ország kedvezőtlen sőt válságos gazdasági helyzetének előállításában; nagy része van abban hogy egyik vitális kérdésünk a nemzetiségi kérdés tekintetében a helyzet nem javult, nagy része van abban, hogy a clericalis reactio hazánkban fejét felütötte.

Ezeket az eredményeket látva, ezeket constatálva azt hiszem teljes joggal kimondhatjuk hogy a közösügyi rendszer nem vált be, az 1867-iki kiegyezés nem volt egyéb mint egy nem sikerült kísérlete annak a problémának megoldására hogy miként élhetnénk meg tisztességesen Ausztriával.

Én azt hiszem elérkezett annak ideje hogy mondhasuk: gyümölcseről ismerjétek meg a fát. Harmincznégy éve lesz hogy a rendszer működik, negyven évre tehetjük

azt az időpontot melyben megfogamzott, a 60-as évtized már ehhez az aerához tartozik; ez elég hosszú idő arra hogy próbaévekül tekintessék, hosszabb minden esetre mint a mennyit a francziák a maguk politikai rendszereinek kipróbálására egy századon át fordítottak. Meglehet azonban hogy lesznek kik azt fogják mondani hogy az oly alapvető intézkedéseket milyen a korszakot alkotó 1867-iki rendezés volt, valamint mától holnapra változtatni nem lehet, úgy a lefolyt idő semmi esetre sem volt elégséges arra hogy róla végleges Ítéletet mondani, annál kevésbé hogy fölötte pálczát törni lehessen. Arra kérem az illetőket, ha rövidnek találják a harmincznégy illetőleg negyven évet, toldják meg azzal az idővel mely alatt a rendszer, ha ugyan további életre általában képes, tovább fejlődni fog; ez a fejlődés nem lehet másnemű mint az eddigi volt, mert maga az immár consolidált irány lehetetlenné teszi hogy másnemű legyen. Az a fa mely eddig vaczkort termett, ezután se fog Sándorczár-körtét teremni.

Milyen volt a rendszer eddigi fejlődése, micsoda irányba van ezen fejlődés által terelve hazánk sorsának alakulása, miként van felállítva jövőnknek horoscopja?

Az 1867-iki kiegyezés alkalmával az volt mondva hogy a visszanyerendő széleskörű belügyi önkormányzat csodákat fog művelni az ország felvirágoztatása tekintetében, ennek nyomán annyira fog fokozódni a nemzet megerősödése, hogy helyre pótolhatja azokat a csorbákat melyeket a kiegyezés az ország önállóságán netalán ütött. Mennyidben volt ideális és őszinte ezen biztatás, arról elmondtam véleményemet ott hol a 67-iki mű genesiséről szóltam. Az elért haladás nem eredményezte a nemzeti erő fokozását; haladásunk oly méregdrága áron lett megszerezve s oly félszeg irányú volt hogy nem nemzeti erőnek sőt társadalmi s ezzel együtt nemzeti gyengeségnek vált forrásává.

Mindazok a fogantyúk melyeket Deák műve oly czélből hagyott fenn hogy azokba a nemzeti jogokat visszaszerző erő belefogódzhassek, kihasználatlanul maradtak vagy le-törttek. Azt hiszem ezt elég bőven kimutattam e. munka folyamában, pótlólag csatolni kívánok egy új keletű bizonyítékot, így tört le – most nemrég pattant ki véglegesen – azon biztatás hogy az új honvédség, mely szinte a közösügyi korszak alkotása, a magyar hadsereg embryója. Jubileuma alkalmával nemrég dicsekedett fel br. Fehérváry minister úr az őt üdvözlő Lobkovitz herczegnek adott válaszában, hogy sikerült neki a közös hadseregével teljesen egyenlővé tehát feketesárgává alakítani át a honvédség-szellemét. No hát azok a fogantyúk a jövőben is használhatóknak fognak maradni.

Teljesen megváltoztak egyéb nagyfontosságú körülmények is melyek a 67-iki kiegyezésnek bizonyos plausibilitást kölcsönöztek. Nagy szerepet játszott a megkötés idejében az osztrák alkotmányosság iránti tekintet, sőt egyenesen ez volt a 67-iki mű formai részének adott indoka. Az osztrák alkotmányosságban hathatós biztosítékkal birunk arra nézve, azt hitték s minden esetre mondták, hogy az absolutismus rendszerével és szellemével, mely 1848 előtt oly súlyosan nehezedett hazánkra, leszámoltunk. Micsoda továbbfejlődést várhatunk az alkotmányosság consolidálása tekintetében most mikor az osztrák alkotmányosság utolsó négy évi funkciójából azt látjuk hogy Ausztriában egyáltalában nem vert gyökeret, hogy ott annak semmi értéket nem tulajdonítanak, hogy a nyelvhatároknak kissé ide vagy odatolása előttük sokkal fontosabb kérdés mint az hogy van-e alkotmány vagy nincs?

De a mi legfontosabb, vége van annak a concilians hangulatnak mely a kiegyezés megkötésekor bizonyos egyensúlyban tartotta a két fél érdekeinek mérlegét; megvolt

bizonyos mértékben az mit úgy hívnak hogy «Leben und leben lassen», a mely felfogásnak soha se volna szabad feledésbe mennie oly népek közt melyek efféle viszonyban léteznek. Kivéve azt az időt midőn őseink az osztrák cseh és morva rendekkel Rudolf császár ellen szövetkeztek, kivéve az 1848-iki lelkesedés meleg napjait, azelőtt sem dicsekedhettünk a mi szomszédaink különös barátságos érzelmeivel, de az az ádáz gyűlölködés, az az igazán aljas szűkkeblűség, melyet az anyagi kérdések körül részükről tapasztalunk, új dolog, a közösügyi rendszernek -az örökös egyezkedésre és alkudozásra való késztetésnek fejleménye, mely a legsötétebb árnyat veti előre a rendszer ezután következő további fejlődésére is. S a mi a dolgot egyenesen végzetessé teheti, az abban áll hogy – a mint benne immár alig kételkedhetünk – a közös hatalom a függőben levő nagy gazdasági kérdéseknél a maga részéről is mellőzni készül a «Megélni és megélni engedni» nagy elvét s annak az arbitriumnak gyakorlatánál, mely ezen kérdésekben a helyzet és a rendszer természeténél fogva kezében van lévén, az osztrákok pártjára áll. Kétségtelen bizonyítékát láttuk ennek a quota megállapításánál, de nem hiányoznak egyéb jelek sem. Mint fentebb kifejtettem, az ilyen kettős országban sokkal tágabb tere van a személyes uralomnak mint egyesekben, az uralkodónak egy elejtett szava nagyobb jelentőséggel bírhat mint nagy állami testületeknek ünnepélyes határozatai; fülünkbe cseng most is egy ily elejtett szó, mely a vámterület kérdésére nézve azt monda: «minden esetre együtt maradunk». De általában alig kételkedhetünk benne hogy az osztrák zavargó elemek jó magukviseletének díja a mi bőrünkre lesz utalványozva. Ilyen kilátás a 67-iki rendszer ezután következő fejlődésére. A gazdasági kérdések tekintetében hazánknak horoscopia fel van állítva. Az osztrákok szerzett joguknak

tekintik azt hogy változatlanul élvezhessék azt a páratlan kedvező helyzetet hogy hajóra sem kell ülniök, itt van egy nagy és aránylag gazdag gyarmat ajtajuk előtt s a hatalom mint minden jel oda mutat kész támogatni abbéli állásfoglalásukat hogy ezen előnynek háborítlan élvezetében maradjanak, bármi lesz Magyarországból.

Miképen van felállítva az a horóscop más tekintetben is? Az uralkodóház változatlanul törekszik az egységes compact birodalom megvalósítására. A míg az uralkodóház birtoka oly terjedelmes volt hogy mint mondák soha sem nyugodott le rajta a nap; később is, mikor ez a birtok elszórt heterogén országok és nemzetekből volt mintegy vasvillával összehányva, a birodalmi egység eszméje fel sem merülhetett; ez csak akkor történt, nevezetesen a római császár czíme helyet a Austria császárja címnek felvételekor, midőn ama birtokok egy meglehetősen kerek és jelentékenyen reducált területre lettek szorítva. Azóta keres a tömörítésben kárpótlást s ezt oly szívóssággal hogy nem tért el tőle a legnagyobb szorongattatások közt sem, láttuk a 67-iki kiegyezés alkalmával. Az egységesítésnek két fő-tényezője a személyes uralkodás és a közös hadseregnek ismeretes szervezete és szelleme. In deinem Läger ist Oesterreich. Folytonos fejlődésben van mind a kettő. Azon igazi alkotmányos elv helyett hogy a fejedelem országol de nem kormányoz, nálunk a kormányzat terén két fát sem lehet keresztbe tenni az uralkodó közvetlen ingerentája nélkül. A monarchicus elv éles kifejezést nyer nálunk a spanyol etiquetteben, a kifejtett nagy fényben, egyenesen éreztetni is akarja fulánkját például abban a mi a Hentzi-empléssel előbb nem történt, azután azzal a mi történt, a feketesárga zászló és a Gotterhalte felerőszakolásával s azzal hogy Kossuth- és szabadságszoborról szó sem lehet. Milyen kegyelésben részesül a közös hadsereg, mikén emel-

tetett a tisztí fizetés, miként nyelte el a közös hadsereg a magyar honvédséget, miként emelik a létszámot, ha bele-
szakad is az ország népe, köztudomású dolog.

A közös hadsereg folytonos erősítése kettős szempont-
ból történik. Először azért mert a hatalom abban látja a
monarchia összetartásának legfőbb tényezőjét, másodsor
azért hogy nagyhatalmi rangját minél nagyobb méreteken
fentartsa. A nagyhatalmi állás utóvégre is relatív fogalom
s Ausztria-Magyarország tagjául tekintetnék az európai
Pentarchiának, ha nem örölködnék is még nagyobbra fo-
kozni katonai hatalmát, de még a mostaniból is engedne
el valamit. De hát itt ismét az uralkodóháznak olyan tra-
ditióival, a hagyományos szerencsének olyan megrögzött
babonájával állunk szemben mely kiirthatatlan s valóság-
os fátum gyanánt nehezedik a Monarchiát alkotó összes
népekre. Ezzel akként kell számolni mint egy mellözhetlen
adott tényezővel. Ezek a traditiók, ez a babona, ha szabad
keze marad, rogyásig képes a népek erejét kimeríteni, talán
azon utógondolattal, mely szinte a traditiókhoz tartozik
hogy átesett már a fekete bankó korszakán is, azért mégis
bevált a schönbrunni felirat: A. E. I. O. U. (Austria erit
in orbe ultima).

Ezek szerint van a mi jövőnk kiczirkalmazva. Elfogadja
Magyarország az ilyen jövőt? Azokra kik megcsinálták
hozzá a programot, elmondhatjuk a német példabeszéd
szerint hogy die Rechnung ohne den Wirth gemacht, a
gazda nélkül készült számla, talán nekünk is volna hozzá
szavunk; hanem hogy képesek voltak odaát, hogy mertek
ekként gondolkodni sőt bizonyos tekintetben már intéz-
kedni is a jövő programjának kipécézése körül, annak
megvan a maga mélyen fekvő oka.

Én azt hiszem hogy a túlsóféli politikusok olyanformán
ítélték meg a közösügyi rendszer fejleményeit s Magyar-

országon való hatását mint – jómagam. íme azon új helyzetben találok magamat hogy az osztrák testvérekkel (vannak ám nekünk sok mindenféle caliberű testvéreink Lajtán innen és Lajtán túl) egy dologban t. i. a közösügyi rendszer hatásának appreciációjában egy nézetben vagyunk. Ők valószínűleg úgy észlelték a rendszer hatását, hogy Magyarország kellőleg meg van puhítva – mürb gemacht – arra hogy irányában sokat, igen sokat merni lehessen.

Észrevettek nevezetesen két dolgot. Egyik az hogy a magyar intéző köröknek, a harmincznégy év óta uralkodó deák – szabadelvű – kormánypártnak egész lelke azon csüng, hogy a kezében levő belkormányzati hatalmat megtaxthassa s maga részére örök időkre biztosítsa. Figyelemméi kísérték, miként vedlett át az ország felvirágoztatásának a kiegyezés idejekor hangzó idealismusa egy érdekconsortium merő önösségévé, miféle elméleti ferdeség vitte oda a gyengébbeket, a szellemileg és anyagilag befolyásolható tömegeket, hogy az intézők párturalmi önzését politikai rendszer gyanánt fogadják el, melyre most már minden gondolkodás nélkül esküsznek. Tudják most már odaát, mi mindenre kész ez a megcsontosodott rendszer, tudják nevezetesen hogy a Bécs előtt való feltétlen meghódolás ezen rendszernek sarkalatos tétele és sine qua non eszköze.

De észrevettek bizonyára egyebet is; látják azt az ügynézett chauvinismust mely Magyarországon a közérzületen általánosan erőt vett, miben nincs semmi különbség a pártok közt, miben egymással vetekednek, a mivel ki akarnák köszörülni azokat a csorbákat pártok és egyesek, melyek hazafiságukon észleltethetnek. De bizonyosan nem került el figyelmüket az sem hogy hova vezet ennek a chauvinismusnak logicája, mely be nem vallva de önként és kikerülhetlenül megteszi hatását, És ez a logica azt mondja: mégis jó valamire ez a közösügyi rendszer, arra

t. i. hogy annak keretei közt, a belügyi egész önkormányzat azon eszközeivel melyeket rendelkezésünkre hagyott, és azoknak ótalma alatt melyek a közös birodalom gazdaszéká gyanánt szerepelnek, a közös hadsereg s a kétfejű sas szárnyainak ótalma alatt megvalósíthatják a magyarosítás műveletét. Gondolják bizonyára odaát hogy ezzel a szerencsétlen infatuatióval a magyarság csakis egy utópiát kerget, de ez az ő dolga; sőt fel is tartják maguknak gondoskodni a felől hogy a magyarosítás fáí az égig ne nőjjenek, de annak a logicának ellenállhatlan hatását a maguk céljaik előmozdítására, bezsebelik. Most már tudják kikkel van dolguk.

Hogy Magyarországgal szemben mindent lehet merni, annak kézzelfogható bizonyítékát látták a quótaemelésben, de kétségtelen bizonyítékát láthatják már abban is, hogy daczára mindennek a mi Ausztriában az alkotmányos rendszer fennállására vonatkozólag történt, úton-útfélen és minden perczben hallják a magyar politika vezetőit az 1867-iki alap rendületlenül fenntartására esküdözni. Fenntartására betűjében és szellemében.

Mit jelent ez az állandó fogadkozás] Mit jelent az a nagy mondás a 67-es alap változatlan fenntartásáról melyet a magyar nemzet politikai programja gyanánt hangoztatnak? Az a mondás hogy változatlanul ragaszkodnak az 1867. XII. t.-cikknek úgy betűjéhez mint szelleméhez voltaképen nem egyéb mint egy nonsense. Negyedik éve már hogy az 1867-iki alkotmány annak rendje szerint nem íunctionál, egy hajszálon múlt már nem egyszer az utolsó négy év alatt hogy a «betű» egyszerűen felmondja a szolgálatot. Mi történt volna például ha a mindenféle heroicus szereknek nem sikerült volna odáig vinni a dolgot hogy az osztrák Reichsrath a legutóbbi 1901-iki delegatiót megválassza? Kérdeztük sürgettük Széll ministerelnök urat,

mi lesz akkor ha az a betű megtagadja functionálását; nem tudott rá felelni, csak a fatalisticus reménykedés köpenyébe burkolódzott. És ez bekövetkezhetik ezután is bármikor, ha majd utóvégre is kifogy a Reichsrath zavargó elemeinek számára adható borralaló: miként fogják akkor a 67-iki rendszer lelkes hívei az 1867. XII. t. ez. betűjének megtartását kieszközölnie.

De ha képtelenség az a betűhöz való ragaszkodás, annál nagyobb jelentőséggel bír az, és annál súlyosabb aggodalomra adhat okot, ha azt mondják hogy rendületlenül ragaszkodunk annak a törvénynek «szelleméhez». És pedig legújabban így hangzik a jelszó, úgy látszik maguk is kezdik belátni hogy a «betűre» való esküdözés képtelenség. Maga Széll miniszterelnök úr a ki azelőtt nagy emphasisal hangoztatta hogy «betűjében és szellemében», most már csak a szellem formuláját használja, és erre a szellemre, a betű elhallgatásával, hivatkozik maga az utolsó trónbeszéd is. Mit jelent most már a 67-iki alaphoz való ragaszkodásnak ez az új formulája? Nem jelent se többet se kevesebbet mint azt, hogy Magyarország akkor se fogja követelni hogy 1848 előtti és az 1848-iki törvényekben lefektetett jogaiba visszalépjen, akkor se fogja mondani hogy meghalt a gyermek oda a komaság, ha a közösgyek megalkotásának egyedüli oka, az egész 1867-iki rendezésnek kiindulási pontja, az osztrák alkotmányosság többé nem létezik, mert az a mi életfunktioit végezni nem képes, léterőnek nem tekinthető. Ha nem ez az értelme a «szellem» hangoztatásának, akkor épen oly nonsense mint a «betű» hangoztatása. Egy törvénynek lényegét, egész tartalmát betűje képezi, ha nincs betűje, nem lehet szellemé sem. Ha a betű és szellem contradistingváltatik, akkor az a szellem már valamit jelent mint a megsemmisült betű, különben annak megsemmisültével nem maradhatott volna fenn.

Hát igenis, annak a szellemnek meg lesz a maga önálló jelentése. Annyit fog jelenteni, hogy ha a közös uralkodó Ausztriában kénytelen lesz a közösügyekre nézve absolutistice intézkedni, akkor Magyarország is bele fog egyezni abba hogy azok absolutistice intéztessenek el és nem azt fogja követelni hogy szüntettessenek meg a közösügyek. Az 1867. XII t. cz.-nek „leglényegesebb intézkedése a közösügyek teremtése, az ország ezekre nézve való önálló intézkedési jogának feladása; ha valamiből deriválható valamely törvénynek szelleme, az csakis leglényegesebb tartalmából történhetik, ha ragaszkodnak ahhoz hogy betűje nélkül is lehet érvényben tartani az 1867. XII. t.-cz. szellemét, azzal csak azt akarják kifejezni hogy Magyarország 1867-ben, az által hogy közösügyekké decretálta a tudvlevő ügyeket, egyszer s mindenkorra lemondott arról mi magában az 1867. XII. t.-cz. 5. §-ában fenn tartva van, hogy azokban az ügyekben, a magyar országgyűlés és a magyar király közegyetértéssel intézkedjék s az intézkedések megállapításánál más ország ne bírjon befolyással. A mely jogáról csak is az osztrák alkotmányosság által előidézett új helyzet miatt mondott le.

Hogy micsoda formulákat fognának kitalálni a «szellem» activálására, annak isten a megmondhatója; valószínű hogy maguk sincsenek vele tisztában, mit tartsanak készletben; a már is alkalmazott utak és módok, a sok meghosszabbítás, önálló intézkedés, a lex Tisza után minden lehetséges. Egy modus volt is akkor mindjárt emlegetve, az t. i. hogy a magyar országgyűlés akkor is megválasztja a maga delegatióját s erre bízza hogy az osztrák császárral intézze el a közösügyek dolgát és ez a terv, mely valóságos caricaturát csinált volna a törvényből, nem lett se hivatalosan se félhivatalosan desavouálva; meglehet azzal mentenék az absolutisticus elintézését, hogy ez csak

ideiglenesen történik, míg az osztrák alkotmányosság ismét visszazökken a kerékvágásba, meglehet azt mondanák hogy a paritás nagy elvének csakis az felel meg hogy ha ott absolutistice történik az elintézés, úgy történjék nálunk is, felmerült már valami úgynevezett «szükség törvénynek» csodabogara vagy inkább botránya is: egy dolog eddig bizonyosnak látszik és ez az, hogy annak a «szellem» jelszónak bő köpenyege alatt elfér minden, a magyar politika mostani sáfárjai készek mindenre, készek keresztül gázolni magán az 1867. XII. t.-cikken is, készek ide átplántálni az osztrák anarchiát, készek caricaturát csinálni az alkotmányból, csúfot üzni vele, csak arra nem hogy a harmincznégy év alatt consolidált párturalmat kezökből egy pillanatra is kieresszék.

Ezt jelenti az a «szellem» jelszó; értik odaát és a szerint cselekesznek.

Ilyennek várhatjuk a közösügyi rendszer további fejlődését.

Annak a bizonyos lejtőnek immár az alsó vége felé közeledünk, a lejtő természeti törvényénél fogva most már gyorsabban mint kezdetben. Egyenesen megyünk oda hogy az 1861-iki és 1865-iki legfelsőbb leiratok álláspontja fog megvalósulni. Ezen álláspont az volt hogy «a birodalom egysége és nagyhatalmú állása az a szempont, mely előtt inigden másnak háttérbe kell szorulnia». Ebből kiindulva követelték akkor hogy a külügy, hadügy, pénzügy és a kereskedelmi (gazdasági) ügyek összpontosított kezelés alatt maradjanak. Úgy történt bevallva és formáserint a közösügyekké tett ügyekkel, úgy történt, mint e lapokon rámutattam, tényleg; gyakorlatban a kereskedelmi ügyekre nézve is. A közös birodalmi gyűlésbe menetelt melyet akkor követeltek, elhárítottuk magunkról, ebben valamint a külön ministeriumban nyilvánul Magyarországnak nem önállása

csak Ausztriától való különállása. Befolyása a magasabb állami ügyekbe névleges és illusorius volt a delegációk mellett kezdettől fogva, ezentúl elmaradhat még ez a formai befolyás is, a közösügyek kezelése formailag is absolutisticus kezelés alá kerülhet, olyan tért képez majd minden esetre a hol a zavarosban szabadon halászhat az absolut rendszer. Magyarország nincs tényleg birtokában egyébnek mint egy tartományi belügyi kormányzatnak, mely csak azért okozza országos kormányzat illuzióját, mivel a tartomány nagy terjedelemmel és lakosszámmal bír és az országos lét utáni aspiratióit még nem felejtette el. Ezenkívül Magyarország gazdasági tekintetben az egész közös-ügyés korszak alatt gyarmatként volt kiszolgáltatva Ausztriának s a tényleges dispositiók szerint úgy fog maradni ezután is. Ügy állami önállóság mint anyagi boldogulás tekintetben fel lesz írva Magyarország kapujára: *lasciate oqui speransa*, mint Dante szerint a pokol kapujára.

X. FEJEZET.

A nemzeti politika programja.

Ne az legyen tehát a nemzeti politika programja hogy az ország az 1867-iki XII. t.-cz. betűjéhez és szelleméhez ragaszkodjék, hanem az hogy annak kötelékeiből meneküljön. Vissza kell állítani az 1848-iki közjogi alapot. Ez az alap nem azért bizonyult be tarthatlannak, mert az volt benső tartalmánál fogva, csak rosszakarat és erőszak forgatta fel. A magyar nemzet nagy concessiót tesz abbófní minden nemzetet természetszerűleg megillet, mikor az 1848-iki alapot elfogadja, a personalunió is unió és nem teljes állami függetlenség. Ahhoz hogy e mellett az ország tisztességesen megélhessen és boldogulhasson, múlhatlanul szükséges hogy a közös hatalom soha se téveszsze szeme elől azt hogy egyenlő mértékkel mérjen a két fél érdekeinek kielégítésénél. Ha ez nem történik meg s ha ezen törík meg a personalunió, akkor semmi sem fogja visszatartani a nemzetet attól hogy a nemzeti program a minden unió kötelékéből való szabadulás, a teljes állami függetlenség legyen.

Ezekben a pontokban foglaltam össze azokat az elveket, melyekre kellene alapítani a nemzeti politika programját. Az egyes pontok tartalmának bővebb kifejtése végett még a következőket kívánom elmondani.

I. Menekülni kell az 1867-iki alap kötelékeiből.

Igen, menekülni mielőbb, ez legyen a nemzetnek mindenek fölött és mindenek előtt álló törekvése: mert mind-

addig míg ezen rendszernek polypkarjai közt marad, semmi-nemű bajaiból nem fog az ország menekülni, egyre bonyolódottabbá, egyre súlyosabbá fog válni helyzete. Én nem hiszem hogy ez a helyzet ne képezné prseoccupatio tárgyát még azoknál is kik ma még a 67-iki rendszer egyedül üdvözítő voltára esküdöznek. De ez az esküdözés nem egyéb mint elvi takarója a húsos fazekakhoz való görcsös ragaszkodásnak. Ha kedvezőbben akarjuk megítélni, akkor nem egyéb mint az inertianak, a tehetetlenségnek következése; oly kézzelfogható szomorú eredmények után milyeneknek a harmincznégy évi gyakorlat folytán tanúi lettünk, az 1867-iki alaphoz való ragaszkodásnak értelme nincs, az érette való hevülés igaz és őszinte nem lehet. Azt fogják mondani: ne feszegessük most a közjogi kérdést, fontos kétségen kívül de nem időszerű, mert épen most más és pedig oly nagy fontosságú feladatok megoldása előtt állunk, melytől az ország legfontosabb anyagi érdekeinek biztosítása, az ország megélhetése függ; ez most a mindenek előtt álló feladat és ezt megoldhatjuk a nélkül hogy a közjogi kérdés bolygatásával complicáljuk és megnehezítsük; a nagy gazdasági kérdéseket meg lehet oldani az 1867-iki közösügyi rendszer keretei közt is. Ennek a felfogásnak, minden jel oda mutat, condescendál bizonyos mértékig maga a függetlenségi párt is. Úgy látszik nem gondolva kellőleg arra hogy ez a felfogás, ha következetesen keresztül vitetik, nem imvobráll kisebb dolgot mint a párt közjogi progrmmjának szögre akasztását. Tisza se tagadta meg annak idejében a bihari pontokat, csak ott felejtette a szögön melyekre akasztotta.

Én ezt a felfogást végzetes tévedésnek tartom. Hogy a 67-iki törvények formailag nem akadályozzák a gazdasági kérdések nevezetesen a legfontosabbnak, a vámterület kérdésének ránk nézve kedvező megoldását? De ez az igaz-

ság fennáll már harmincznégy év óta és miért nincsenek mind e mai napig felállítva az ország határán a vámsorompók? Azért mert az osztrákok ellenezték, a hatalom őket ebben támogatta, nálunk pedig az uralkodópártnak nem volt egyébre gondja mint arra hogy uralmát minden áron minden eszközökkel fentarthassa.

Mi módon, micsoda eszközökkel vélik keresztül vihetni a függőben levő gazdasági kérdések szerencsés megoldását? A most lefolyt választások alkalmával (october 1901) majdnem kivétel nélkül akként nyilatkoztak a kormánypárti jelöltek is hogy ha nem sikerül a kedvező kiegyezés, nem fognak visszariadni a külön vámterület követelésétől sifm_ Ezekben a nyilatkozatokban teljes biztosítékot még nem láthatunk. Abban sem ha a függetlenségi párt helyez ki látásba egy nagyszabású obstructiót. Ahhoz hogy ama hagy kérdéseket a nemzet kellő megoldáshoz vihesse, nagyobbat kell kanyarítani. Egy nagy nemzeti felbuzdulásra, oly erő kifejtésre volna szükség mely az illető helyen megtegye a kellő benyomást; oly erő kifejtésére melylyel keresztül lehetne vinni a közjogi kérdés megoldását is. E nélkül a gazdasági kérdések megoldását keresztül vinni nem lehet. És bármi becsesek volnának is a nyert előnyök, a gazdasági helyzetnek bármi kedvező megoldása rajtunk nem segít, nem panacea. Vannak a szorosán vett gazdaságiakon kívül más, közjogi kérdések is, melyeknek kellő elintézése nélkül eredménytelen maradna a gazdasági helyzet kedvezőbb fordulata is, de nem kell soha elfelejtenünk azt sem hogy az ember nemcsak kenyérből él.

Ne éljünk egyébiránt abban az illúzióban hogy a szerencsés gazdasági intézkedések nevezetesen a külön vámterület kivívásával hazánk egy varázsütéssel iparos országgá fog átalakulni. Ez a cél igenis de ez az átalakulás egy éjen át nem történhetik meg. Nem vagyunk Amerikában,

az iparnak eredeti alapja, a hangyaszorgalom, nem ázsiai jellemvonás, sem ezt sem a vállalkozási kedvet nem engedte nálunk kifejlődni a négyszáz éves török és osztrák gondviselés. Ez az alapvető lépés igenis, melyen át kell esni mielőbb, bármi convulsiókat von is maga után, de bizonyos idő a fejlődésre minden esetre kell. S addig is hogy élünk meg, nemcsak azon roppant tehertöbblettel melylyel bennünket kívül és belül kecsegtetnek, de úgy is a mint a mostani statusquo szerint vagyunk¹? A mostani adóteher is képtelenség, ezt nem lehet elviselni, az ez által okozott vagyoni romlásnak az volna a legtermészetesebb sanálása hogy ez a teher csökkentessék. Le kell számolni a nagy hatalmi hóborttal, nyújtózzunk addig a meddig a pokrócz ér. A hadügyet nemcsak azért kell a nemzetnek kezébe visszavenni, mivel e nélkül illusorius minden állami lét hanem azért is hogy a hadügyi kiadás kisebb legyen. Azzal akarják az országot a függetlenségi párt programjának ezen sarkalatos tételétől visszariasztani, hogy a magyar hadsereg többbe kerülne mint a közöshez való járulás; hol van az megírva hogy Magyarország ne mérje saját erejéhez a hadügyre fordítandó költséget? Tart annyi katonát, behoz oly hadi szervezetet a mennyit bír s a milyen saját geniusának megfelel és ezzel jobban lesz gondoskodva mind saját mind a monarchia védképességéről mint van most. A mostani közös hadsereg egy lelketlen tömeg, melyben semmi szellemi rugók a fegyelem és a korlátolt eszű testületi szellemen kívül nincsenek működésben, ez a lelketlen tömeg mozogni sem lesz képes majd mikor arra kerül a sor, ezt az óriási hadsereget megverik épen úgy mint az utóbbi háborúkban s ki fog tűnni hogy a népeknek ráfordított véres verejtéke kárba veszett.

Mi ok volna tehát arra hogy a függőben levő nagy gaz-

dasági kérdések miatt, azoknak könnyebb megoldása érdekében odázzuk el a szorosabb értelemben vett közjogi kérdések nevezetesen a magyar hadsereg kérdésének változtatlanul napirenden tartását? Vagy mindent keresztül viszünk vagy semmit, egy és ugyanazon erőfeszítéssel. A nagy közjogi kérdésnek megoldása foglalja magában az anyagi viszonyoknak kedvezőbb alakulását is. Anyagi helyzetünk kedvezőbb alakulása, melyre nézve különben most csak az alapvető intézkedések kivívásáról van szó, csak részben volna képes gyógyítani azokat a sebeket melyeket a nemzet testén a közösügyi rendszer ütött; sanálhatná azt a nagy erkölcsi és társadalmi romlást, melyet az emelkedő cultura által növekedett igények és a szegénység közt támadt összeütközés okozott, de egyéb bajainkon nem segítené. Az a rettenetes kényszerzubbony melyet az elfajult párturalom képében a közösügyi rendszer az ország testére vetett, rajta maradna akkor is. Ettől kell minden áron megszabadítani, oly közjogi alapot kell megteremteni, hogy az ily párturalom képződése lehetlenné váljék, olyan közjogi szervezetet, Ausztriához való oly viszonyt kell előállítani, melyben az ország minden polgára megnyugvását találhassa s ne legyenek kénytelenek azok kiknek a haza és a szabadság sorsa szívókon fekszik, olyan politikai pártállást foglalni, mely annak a párturalomnak minden eszközökkel fentartására ürügyül szolgálhasson.

II. *Vissza kell állítani az 1848-iki alapot.*

Midőn azt mondjuk hogy ez legyen a nemzeti politika programja, nem azon merészséghez kell mondani apológiát melylyel a nemzet szemeit ily magaslatra emeli fel, mentséget és magyarázatot kell keresni annak a szerénységnek melylyel önmagát vágyaiban korlátozza. Az oly nemzetnek mely hazát tudott szerezni, államot tudott alkotni és hat századon át mint független és jelentékeny

szerepet vivő államot fenntartani, mely azontúl sem ejtette ki kezéből az alkotmányosságnak és állami létnek aranyfonalát, a mely még most is, súlyedésének legnagyobb fokán, a dualismusban és paritásban, el tudja magáról háritani az egységes Habsburg monarchiába való beolvadást, nincs szüksége apológiára ahhoz hogy a nemzeti függetlenséghez való elévülhetlen jogát fenntarthassa. Az úgynevezett *pragmatica sanctio*val a nemzet nem mondott le függetlenségi jogáról, csak intézkedett a felől hogy kire bizza a felségi jogok gyakorlatát. Kétoldalú szerződésről beszélni egyrésztől egy ország másrésztől egy ember vagy egy család közt, ez csak *fictio* vagy épen szójáték. Vagy isteni jogon uralkodik a fejedelem és családja vagy az ország megbízásából; magának a *pragmatica sanctio*nak minden betűje azt bizonyítja hogy nem isten adta Magyarországot a Habsburg-háznak, hanem Magyarország bízta meg azzal a Habsburg-házzal hogy fölötte az uralkodói jogokat gyakorolja. Hogy ugyanazon személy uralkodjék Magyarországon a ki az örökös tartományokban is uralkodik, azzal csak a *ratio legis* a nagyobb külbiztonság van kifejezve, de a nemzeti *souverainitás*nak azon nyilvánulását hogy az ország adja át egy személynek, egy dynastiának a fölötte való uralkodói jogok gyakorlását s ezen megbízatás ahhoz van kötve hogy az a bizonyos személy az ország törvényeit megtartsa, nem viciálja. Nem a nemzeti függetlenséghez való jogról lemondás folytán hanem opportunitási tekinteteből mentek bele őseink az *una et insimul*, az együttes birtoklás intézményébe, opportunitási indokból fogadhatjuk el most is a *personaluniót*. Akkor még élénken állott az ország szeme előtt a még csak múlni kezdő török veszedelem, most más óriási nagy hatalmának még a bizonytalan nemzetiségi állapotokkal is súlyosbította fenyegető állása teheti ajánlatossá egy ál-

landó véd és dacszövetségnek fenntartását. Opportunitási indok lehet a fennálló helyzet erőszakos megváltoztatásának nehézsége, magyarázatul tán mentségül szolgálhat az a kilátás hogy nincs benne semmi lehetetlenség hogy ily viszony mellett is biztosítható nemzeti szabadság is, az ország felvirágoztatása is. Csak legyen meg hozzá a Körber miniszerelnök úr által annyira hangsúlyozott (október 1901.) «feltétlen loyaltás».

A personalunio alapján állottunk az egész idő alatt mióta Ausztriával együtt vagyunk, ezt hangsúlyozták öszözes közjogi törvényeink a *pragmatica sanctio*val egyetemben, egész addig az ideig míg 1848 végén Bécsből megindították ellene a támadást; aláásni csonkítani törekedtek folytonosan de az alapot odáig sarkából kifordítani nem bírták, formáserint célba se vették. Az örökösen ismétlődő alkotmány sértések az *absolutisticus* és *reactionárius* iránynak voltak ösztönszerű kifolyása, de egy nivellált *compact* birodalom vagy *összmonarchia* eszméje egész 1848-ig nem volt kiképződve, nem volt *programmszerűleg* felállítva; ez egy új eszme, új képződménye akar lenni az időnek. S az új eszme 1848/49-ben megkapta a vérkefésztiséget, élt már és uralkodott feltétlenül egy évtizeden át és bízik életrevalóságában mert érzi hogy az 1859-iki és 1866-iki veszedelem és az 1867-iki békealkudozások után is, melyekben a kormányzati *bifurcation*nak és a *dualismus*nak elismerésével bizonyos *concessio*t tenni kénytelen volt, az új eszme lényegét megmentette. Dolgozik újult erővel.

Talpraesett gondolatnak tartják ezt az egységes és tömörített *összmonarchiát* s nem is lehet tagadni hogy a világ előtt bírhat bizonyos *plausibilitással* sőt *tetszéssel* az a törekvés, hogy ezekből az összeházasodott, összerabolt, összelopott ország és nemzetfoszlányokból, melyek

külön és egyenként magukkal jötehetetlenek, valami olyan legyen összealkotva, mi egy igazi állami alakulásnak legalább nagyjából megfelel; és ebbe a képződménybe befoglalható az aránylag nagy Magyarország is mely magával szintén jötehetetlen, már csak nemzetiségi viszonyainál fogva is és századok óta igazat ad a dán író Tenisch mondásának hogy jugi impatiens, libertatis incapat – a jármot nem tűri de szabadságra kénytelen. Sokkal modernebb valaminek, a többi nagy államok szervezetével sokkal homogénebbnek látszhatik egy ilyen compact és centralisált birodalom, mint a régi laza összefüggésű Habsburg-birtok, olyan tényezőnek melylyel biztosan és világosan számítani lehet.

Sőt alig tévedek ha azt hiszem hogy az egységes birodalom eszméje tett bizonyos benyomást még saját magunk körében is. Nincs a ki ezzel dicsekednék, az óconservativoknak lelkök sem kísért többé, hanem hogy ez a be nem vallott benyomás bizonyos befolyást gyakorol vezető köreink hangulatára, sőt gyakorolt 1867-ben is s az osztrák alkotmányosság nagy ürügye voltaképen csak ennek a benyomásnak palástja volt, abban kételkedni alig lehet. A kik impregnálva vannak a centralisatio eszméjével, a kik a legszorosabb központosítást tették gyakorlatba nálunk minden téren, congenialitásban vannak természetsszerűleg azokkal kik a monarchia tömörítése céljából ugyanazon eszmék ugyanazt az irányt megvalósítani törekednek.

Hanem a nagy világ, a külföld és maga az európai diplomatia felületesen nézi a dolgot s nem fárasztja magát azzal hogy kissé közelebről nézze meg, hogy mélyebben betekintsen az itteni viszonyokba; vizsgálja meg, melyek azok az utak és módok, melyek egy ilyen állami képződmény consolidatiójához szükségesek; nem veszi tekintetbe milyen az a programm mely szerint az itteni ténye-

zök ezt az egységes birodalmat kiépíteni szándékoznak. Ha mind ezt kellőleg szemügyre venné, nem volna a külvilágnak nagy gyönyörűsége abban a mi felületesen nézve talán tetszetős, de a politikai világ se találná fel ezen egységi concepcióban azon garantiákat melyek egy nagy állam számottevő voltához szükségesek.

Egy oly birodalomban, milyenül ez a monarchia contempláltatik, össze kell szedni mindennemű tényezőt mely az egység megteremtésére alkalmasnak mutatkozik, és ki kell fejleszteni annyira hogy túltengésbe megy okvetlenül. Ki kell fejleszteni mindenképp előtte a monarchicus elvet. Lehet behozni és fenntartani bizonyos alkotmányos formákat, melyekkel port lehet hinteni az emberek szemébe, de az igazi hatalmat az uralkodó kezében kell minél erősebben összpontosítani, és az igazi hatalom oda is megy önként természetesen, miután egy ilyen államban az uralkodó arbitriuma van hivatva minduntalan dönteni a szertehúzó elemek követeléseinek közt. Még nincs is teljesen kiépítve az Einiges besserreich s már is világosan látható miként nyomul előre az absolutismus, az alkotmányos formák körül pedig az a felfordult világ látható hogy a hatalom ragaszkodik azok fenntartásához, a nép pedig az ilyen alkotmányosságból, odaát legalább, már disgustálva van.

Micsoda öröme volna tehát az európai emberiségnek abban ha itt a világrész közepébe befészkelné magát egy nagy és erős absolut rendszerű monarchia anachronismus! Ha majd elő venné és fejlesztené azokat a segéd-tényezőket melyek nélkül az absolutismus el nem lehet, az aristocratiát, a clericalis reactiót és mindenképp fölötte a militarismust! Úgy tapsoljon a compact és egységes osztrák birodalom kiképződésének, hogy feudalismus és reactio annak uszályát képezik.

De azok a politikusok kik az európai egyensúly érdekében üdvözlenék az erős központosított osztrák hatalom consolidatióját, vajjon vélnék-e rejleni valami különös vitális erőt a monarchicus elv túltengésig menő kifejlődésében? Ne is beszéljünk Magyarországról, mely coefficients része lenne ennek az egységes birodalomnak, magok az osztrákok mint látjuk egykedvűleg veszik ugyan ennek a mostani alkotmányosságának nyavalygását, ideig-óráig valami jó anyagi haszon fejében eltűrnék az absolutismust is, a míg brutalitással nem lépne fel, de abból ők is kinőttek hogy mint az előtt érette lelkesedjenek. Régebben a tervszerűleg szellemi kiskorúságban tartott osztrák népeknél volt annak a «der Kaiser» eszmének bizonyos prestigeje, de annak vége van, 1848-ban kinyíllott az ő szemök is. A római szent birodalom már csak egy elavult rege, Mária Terézia anyai és Ferencz császár atyai kormánya dajkamese, maga a még bizonyos áhítattal emlegetett loyaltás babona, minden császár és királynál nagyobb tárgya a mai világban az adoratiónak az aranyborjú; maguk az osztrák népek is kinőttek a régi kedélyes kiskorúságból, Magyarországot sohasem hevítették afféle motívumok; a birodalmi egység erősítésével kapcsolatos előnyomulása az absolutismusnak igazi erőforrást nem fog többé képezni soha.

A célbavett birodalmi egység kifejtése legfőbb tényezőjének tekintetik a közös hadsereg egységes szervezete; képez-e igazi erőforrást ez az egységes szervezet? Ország világ tudja micsoda szerepet játszottak hajdan a magyar huszárok és magyar bakák a császári hadseregek viselt háborúiban. Akkor az ezredeknek még önálló szervezetük volt s csak kivételesen került egy-két idegen tiszt a magyar ezredekbe. Most a huszár és baka ezredeket megtömik idegenekkel, a magyar tiszteket elviszik idegenek közé, a legridegebb bureaucraticus és teljesen idegenszerű ügy-

kezeléssel és bánásmóddal paralizálják az eredeti magyar katonai szellem minden csiráját: vájjon emeli-e ez az egész hadsereg majdnem felerészének harczképességét. Egy teljesen elzárt terület egy status in statu, a semdrian prédája az egész óriási szervezet, mely annál tehetlenebbnek fog bizonyulni minél szertelenebb arányokban fog növekedni. Az a külföld melynek szemében bizonyos mértékig legalább tetszetősnek látszik a régi Habsburg monarchiának ez az egységesítési és tömörítési törekvése, melyben talán nem lát egyebet mint az önfenntartásnak természetes és azért jogosult törekvését, nem tudja mivel jár és mi áron volna az keresztül vihető, nem tudja mennyi rothadság van ebben a Dániában. Nem tudja nevezetesen miféle gyönyörűséges gazdasági programot kotyvasztanak az összmonarchia számára annak az egységesítésnek boszorkány konyhájában. Ez a program most már kész, nem a híres Lueger bécsi polgármester tüszkölése egyedül, nem a pofozkodó Reichsrath urainak szerelmi turbékolása, most már miniszterelnöki tehát még magasabb inspirációval és szentesített nyilatkozat alakjában áll előttünk. Ez a program azt mondja hogy Ausztria legyen és maradjon iparos állam, Magyarország pedig legyen és maradjon földművelő állam. Hát eltekintve attól hogy mit mondjon ehhez a programhoz Magyarország, mely az ipar meghonosítása nélkül már a szó teljes értelmében nem képes eltartani a maga lakosságát, miféle államférfiúi conceptio az, micsoda teljes hiánya minden ép egészséges gondolatnak arra nézve hogy mi képen kell construálni egy egységes államot és pedig olyat mely a nagyhatalmak közt méltó helyet foglalhasson az a program, hogy annak a birodalomnak egyik fele a másiknak szabadon kizsákmányolható gyarmata legyen? Hiszen ez egy valóságos monstrositás! Egységet akarnak, hát lehet-e képzelni nagyobb kétfelé

hasítást'? nem kiáltó tagadása-e ez magának annak a célbavett egységesítésnek? De így nem is lehet megcsinálni egy virágzó birodalmat, az ilyen birodalom olyan mint a gutaütött ember kinek egyik oldala paralysálva van; az a célbavett egységes birodalom csak akkor lehet virágzó és erős, csak az által pótolhatja régi területének szűkebbre szorulását, ha a cultura és vagyonosodás egyenlően betölti minden zugát. Az a szerencsétlen gondolat, igazi osztrák czopf fészkel, nem államférfiak csak udvari eunuchok és bureaucrata idomításban felcseperedett emberek agyában verhetett.

Ilyen annak az egységes, modern centralisált stil szerint recunstruálandó Habsburg monarchiának conceptiója. S az egész dolognak van még egy bökkenője és ez nem egyéb mint az hogy az egészhez Magyarországnak is van szava. Magyarország soha sem fog belenyugodni. Lehetnek korszakok, milyen például épen a mostani, melyekben lassan lüktet ebben az országban a közérzet, de azt ne képzelje senki hogy Magyarország egy öngyilkos politikába valaha véglegesen bele fog nyugodni. Európa készen tarthatja magát arra hogy a nemzetközi egyensúly fenntartására alkalmasnak vélt s új alapokon construált birodalom fenntartására megismételje az absolutismus felkent lovagjának I. Miklós czárnak jó szolgálatait; egy ilyen esetnek akár előtte akár utána pedig majd láthatja ezt a birodalmat vergődni oly szánalmas helyzetben, a milyenben volt Königrátz után, midőn a jószívű magyar gölya húzta ki a csontot a róka torkából.

Ha minden áron kell ide egy nagy és erős hatalmi tényező, ha diplomaták, politikusok, sőt Európának egész hírlapolvasó és térképnezegető közönsége hozzá van már szokva ahhoz hogy itt lássa ezt az érdekes monarchiát, és az ilyen európai közvélemény tagadhatlan hogy fontos tényező volna még azon esetben is ha jönne egy új fran-

czia forradalom és egy új Napóleon, a ki felforgatná az egész világrészt, és jönne egy új bécsi Congressus a mely ha nem teljes joggal de teljes hatalommal teremtené itt egy újabb olyan a milyen tökélyű rendezést: nincs itt más" mód mint az hogy minden egybeolvasztási és egységesítési megátalkodott törekvések mellőzésével valósággá legyen azon eszme, melyhez hiszen hozzá lehet szokva a világ, ha nem a múltból, magának az 1867-iki rendezésnek sokat hangoztatott egyik jelszava által is; legyen valósággá a dualismus, Magyarország egyrésztől, Ausztria másrésztől legyen két független állam, állandó szövetségben, közös uralkodóval.

Ez az egyedüli alakulás, mely mellett az az államképlet melyet a hivatalos Európa most Ausztria-Magyarországnak, a publicistica Habsburg monarchiának, a francziák pedig megátalkodottan «l'Austriche»-nek neveznek, megfelelhet magának európai rendeltetésének is. Szokatlan marad talán ez a forma, daczára annak hogy 1867 óta hivatalosan fennforog, szokatlan mert hiszen azzal a mi ott a magas északon Svéd és Norvégországokban történik, nem sokat gondol a világ: abnormis talán az ilyen forma mert ily kettéhasítás sehol sincs egyebütt: ez mind meglehet; de ennek a szokatlan, ennek az abnormis formának az az előnye van minden más forma fölött hogy ez itt az egyedül lehetséges.

III. *A personalunio életképessége.*

Az egységes birodalom, melynek alakja mindinkább kibontakozik a szerint a mint előbbre haladunk a közös-ügyi rendszer fejlődésében, a folyton előnyomuló absolutismussal melynek uszályát feudalismus, reactio és militarismus képezik; azon már kész és leplezett gazdasági programmal hogy az egységnek nagyobb dicsőségére az egységes birodalom egy zsákmányoló anyaországra és egy

vért izzadó coloniára legyen kétfelé hasítva: semmi más mint egy monstruositás. Nem tetszetős a personalunio formája? Szerencsét kívánhatnak hozzá maguknak azok kiknek első sorban fekszik szívükön ennek a monarchiának fennmaradása, ha ebben az alakban fenntarthatják. Szerencsét kívánhatnak különösen azért mert ezen az utón elérhetik^ de csakis így, hogy az egy uralkodó jogara alatt álló államok complexuma egy virágzó tehát igazán erős hatalmassággá alakuljon át. Legyen Magyarország a magyar nemzeté, (az 1868. XLIV. t.-cz. politikai magyar nemzetéé) akkor a nemzet majd megfogja mutatni mit képes a függetlenség emeltyűjével csinálni ebből az országból. És akkor, bármennyire nem látszik is chablonszerűnek a valósággá lett dualismus formája, maga a personalunióban létező egyesítésnek célja, a nagyobb külbiztonság sokkal inkább el lesz érve mint afféle bármi szabályos de lényegében monstruosus és azért utopicus forma erőszakolásával. Tessék alkalmazkodni a personalunio formáihoz és nem a népektől követelni azt hogy kedvencz terveikhez vagy épen ízlésükhez, hagyományaikhoz, gögjükhez «házi törvényeikhez ők alkalmazkodjanak.

Hiszen nem is épen oly valami nagyon abnormis a personalunio szerint való alakulás. Alig abnormisabb mint Európa ez idő szerint leghatalmasabb országának, Németországnak szervezete, mely a meghagyott királyságok és nagyhercegségekkel, a Bundesrathal egy formailag nivellált s á központosítás chablonjai szerint szabályszerűleg berendezett egységes birodalomnak alakjától nagyon messze áll.

Hol van az megírva hogy a personalunio szerint való alakulás nem volna életképes? Talán 1848-ra akarnak mutatni, mily ephemer élete volt az akkor tett kísérletnek? Ki volt-e az új rendszer próbálva, a gyakorlat volt-e az mely oly összeférhetlenségeket mutatott, melyekből világosan volt

látható hogy tarthatatlan? Az 1848-iki példa nem azt mutatja hogy az' új intézkedések in se et pro se voltak lehetetlenek, hanem ha hivatkozni akarok rá most, az csak azt bizonyítja hogy most is él az a felfogás, most is élnek azok a hajlamok melyek a magyar részről teljes jóhiszeműséggel létesített új rendjét a dolgoknak vérbe halasztották. Csak azt bizonyítaná a mostani hivatkozás hogy se felejtteni se tanulni nem hajlandók.

Az 1848-iki új rend nem volt kipróbálva sőt halva született, mert hiszen tudva van az 1848-iki bécsi ármány undok történetéből hogy azon pillanatban melyben a fejedelemmel ez új törvényekre való esküt letették, máikészen voltak az aknák azoknak megsemmisítésére. De az a mód is mely szerint a forradalom leveretése után Magyarországnak úgynevezett pacificatiója végrehajtatott, azt bizonyítja hogy az egységes birodalom szervezésénél nem valami magasabb rendű államférfiúi conceptio volt az irányadó, a brutalitás, a kegyetlenség melylyel végrehajtatott, nem volt egyéb mint az isteni jognak s a régi traditióknak orgiája, azon felfogásnak hogy országok és népek nem egyebek mint magánbirtok melyben az uralkodó se törvény se eskü se erkölcsi kötelességek által nem korlátozva szabadon gazdálkodhatik. Ha tisztán az egységes monarchia elmélete, mely a 48-iki bécsi szabadsághősök agyában kiképződött, lett volna irányadó, nem lett volna szükség azokra a kegyetlenkedésekre; a tabula rasa megvolt, «Varsóban a rend helyre volt állítva», egyszerűen fel lehetett volna kínálni Magyarországnak a birodalmi egység programját, a közös Reichsrathot egyéb hozzá tartozó dolgokkal; ha komolyan és őszintén volt czélbavéve az alkotmányos einiges Oesterreich, nem bitófákkal, lőpor és golyóval kellett volna annak elfogadására a monarchiának felét capacitálni. Hát igen, kivették az elméletből és azt a mi

a valódi vezérlő eszmék és indokok keretébe volt illeszthető, beszéltek alkotmányról, még hazaszeretetről is, ugyan-csak harsogott a k. k. priv. öest. Patriotismus, de a vezérgondolat Magyarország megtörése és a kedvencz tartományok részére való kizsákmányolása volt.

Ezért nem- sikerült a personalunio 1848-iki kísérlete. Az ilyen balsiker előttünk mérvadó nem lehet. S ha mi újra felkínáljuk, tesszük azt ugyanazzal a jóhiszeműséggel melylyel tették az ősök 1848-ban. De tesszük a szükségnek, a helyzetnek hasonlíthatlanul erősebb nyomása alatt mint a 48-iki elődök tették. 1848-ban Magyarországon élénk és lelkes volt akkor a vágy hogy elmaradott s félig ázsiai állapotából kiemelkedjék, de azért az akkori hazai társadalom még az extra Hungáriám non est vita felfogásának alapján állott; a közösüges boldogság felhúzta az úgynevezett felvirágoztatás zsilipéit, megteremtette a kulturai igények és a makacsul megmaradt szegénység közti erkölcsrontó összeütközést, nyakunkon az elviselhetlen adóteher, a földbirtok értéke bel- és külföldi uzsorások zárt szekrényeibe vándorolt, általános a létért való küzdelem, csak azok boldogulnak kiknek boldogulása mások nyomorának legprsegnansabb jele; ez ország a szó legszorosabb értelmében nem bírja többé eltartani lakosságát. Ki gondoskodják róla hogy ennek a rettenetes helyzetnek jobbra fordulása bekövetkezzék, ha nem mi magunk? Gondoskodhatik-e róla a nemzet mikor sorsának intézése kezében nincs, midőn a közösügyi rendszer kötelékeivel gúzsba kötve van?

És ilyen körülmények közt mondják nekünk hogy rendületlenül kell ragaszkodni ahhoz az alaphoz, mely ezt a helyzetet megteremtette! Miként gondoskodnak rólunk mások, az kézzelfogható alakban előttünk áll. Magyarország legyen és maradjon örök időkre földművelő állam, ne is

erőlködjké valamelyes ipar kifejlesztésében, mert ez a loyaltással ellenkezik. Új ágyukat kell csinálni, az újonczlét-számot fel kell emelni, emelni kell a hajóhadat hogy az osztrák ipar nagyobb szabású kiterjedésre juthasson, ehhez járulni kell felemelt quóta szerint Magyarországnak és mert az összmonarchia érdeke, miből teremti elő a költséget, az az ő dolga.

IV. *Az uralkodó szerepe a personalunióban.*

Az a felfogás, azok az intenciók melyeket most velünk szemben mindinkább előtérbe lépni láthatunk, veszedelmesen hasonlítanak azokhoz melyeknek negyedfél százados nyomorúságunkat köszönhetjük, azokhoz melyekkel utolsó forradalmunk leveretése után az új, modern alapra fektetett egységes birodalom tartotta vértől piruló pompával felvonulását. Azokkal a hydraféjek módjára újra meg újra kinövő eszmékkel és hajlamokkal nem lehet másként leszámolni mint az által ha a nemzet nem pactálva az 1867-iki törvények kétértelműségeivel, fenntartásaival s nem elégedve meg azzal sem, mihez ugyan reménye alig lehet, ha esetleg a gazdasági kérdéseknél sikerülne is a kellő eredményhez jutni: az 1848-iki közjogi rendezésnek teljes helyreállítását vívja ki. Magának tulajdoníthatja részben, saját gyengeségének mindazokat a miseriákat melyeket a közösügyi rendszer előidézett, teremtsen oly alapot, mely mellett sorsának ura lehet.

A magyar nemzet nagy concessiót tesz és nagy önmérséklettről tesz tanúságot ha az 1848-iki törvények helyreállításával beéri, mert a personalunio is unió és nem teljes állami függetlenség. A közös uralkodótól nem lehet megtagadni azt hogy tekintettel legyen másik országának érdekeire, természetes feladata örködni arra hogy az unió célja veszélyeztetve ne legyen. Az uralkodó ezen szerepe előlegesen megteszi hatását mielőtt a vető jogához kellene

folyamodnia, mert a nemzet átérzi az uralkodó helyzetét s ennek folytán önként mérsékli magát követeléseiben. Az uralkodónak ezen szerepe fokozza az uralkodói jogok jelentőségét, olyan uralkodó a ki csak egy eszmének képviselője de inkább díszítmény mint realitás, a dualisticus államforma mellett alig elképzelhető. Itt gyakran előfordulhat hogy vannak «közösen érdeklő viszonyok», mint Deák Ferencz euphemismusa a közös ügyeket nevezte, gyakran fordulhat elő hogy a fejedelem tényleg arbiterként szerepel: bármi formák legyenek megállapítva például a külügyek kezelésére nézve, ezeknél azt az arbiteri szerepet mellőzni alig lehet.

És azért, ha valaki azt mondja hogy a personalunio nem tiszta munka, nem egész dolog, én azt tagadni képes nem vagyok s nem tudok rá egyébbel felelni mint azzal hogy a politika Kossuth szerint az exigentiák tudománya. S kénytelen vagyok megtenni azon töredelmes vallomást is, hogy bármennyire szabadkozik is a függetlenségi párt a «közösügyes» csínytől, miután maga soha sem mentiül tényleges fellépésében a personalunio határain, bizonyos pontig maga is közösügyesnek vallotta be magát, mert a közös fejedelem maga is és pedig fontos közösügy.

De ha el kell ismerni hogy az 1848-iki personalunio nem annyi mint a teljes állami függetlenség, clara pacta boni amici, a nemzet csak úgy fogadhatja el politikai programja gyanánt, hogy azon határokon belül melyeket a dolog természete szab, az új rend minden hátulsó gondolata nélkül s akként legyen megalkotva, hogy afféle horgok melyekbe a közös birodalom eszméje a maga visszatérő törekvéseit beleakaszthatta, fenn ne hagyattassanak. Az elkülönítés legyen minél teljesebb, legyenek minél kisebb számra szorítva azok az esetek melyekben a közös fejedelem arbitriumának szüksége forog fenn. Ebben a tekintet-

ben legyen egész munka a personalunio. Ez az egyik *conditio sine qua non*, ez a dolgok új rendjének megállapítása alkalmára tartozik. A másik pedig mi az új viszony életfolyamára vonatkozik, az, hogy a két fél részéről és különösen a közös uralkodó részéről soha se mellőztessék az egyenlő mértékkel való mérés tekintete. *Lében und leben lassen*.

Lehet-e erre kilátás a mi körülményeink közt? Én azt hiszem hogy a dologban nincs lehetetlenség, bármi nehéznek látszassék is. Jogilag és a törvénye betűje szerint megvolt a personalunio 1848 előtt is de miért nem volt meg a valóságban? Nemcsak azért mert ez az ország egy elmaradott és apathiába sülyedt nemzetnek volt tanyája, de különösen azért mert tökéletlenek voltak azok az institúciók melyek szerint az országos kormányzat berendezve volt. Azt se lehetett tudni hol van voltaképen az ország kormánya. Ezért lett az 1848-at megelőző reformmozgalomnak csomópontja a felelős ministeri kormányformának előállítása. Tisztán körvonalazott institúciókkal kell megállapítani az új viszonyt, az ilyenek képezik az elfajulásnak leghathatósabb akadályát. Egyébiránt az új rendszer prosperálásának legjobb biztosítékot maga az a tény képezheti hogy az az új rend létrejött; mert ha egyszer létrejő, ezen tény maga és a vele járó nagy átalakulás csak azért fog megtörténni, mert a két fél illetőleg az a harmadik mely talán első sorban van érdekelve, át lesz hatva az együttmaradás az ekként való együttélés szükséges és üdvös voltától; az új rend csak akkor fog létre jönni ha Magyarország, mely a mostani rendszernél a rövidebbet húzza, oly állást foglal hogy minden kétséget kizárólag előidézi annak belátását hogy a maga részéről az eddigi rendszernek további elszűnésére semmi szín alatt s az együttmaradásnak csakis az 1848-iki formájára lesz kapható.

Azt az esetet hogy ismét úgy járhatunk mint 1848-ban, kizártnak kell tekintenünk. Annyi és olyan tapasztalás mint a milyent az illetők azóta tettek, még se mehet feledésbe. De most nem is tüneményszerű eseményeknek elmezavaró hatása alatt hanem a kikerülhetlen szükségnek postulatuma-ként fogna az átalakulás létre jönni. Magyarország a szó szoros értelmében nem élhet meg a mostani rendszer folytatása mellett, az a programm mely velünk szemben mindinkább kibontakozik, egy monstruositás.

Ezernyolczszáznegyvennyolcz a Sybilla utolsó könyve. Ha nem valósulhat meg vagy ha azt tapasztalná a nemzet hogy ez a kiegyezés sem volt őszinte, ha újra megkezdőd-nék az aknafúrás, aknáknak itt is ott is felrobbanása: akkor semmi sem fogja többé visszatartani a nemzetet attól hogy a teljes állami függetlenséget tegye a nemzeti politika programmjává.

A nemzet akkor nem fogja kérdeni, micsoda kilátásai vannak az ily programm keresztülvitelére, azt sem kérdi mikor üthet a megvalósulás órája: az a programm nem lesz egyéb mint az életösztön nyilvánulása, az a formája ezen nyilvánulásnak mely számára mint az egyedüli fennmaradt. Lehet hogy megvalósul rövidebb idő alatt, lehet hogy várni kell, idézni fogja akkor is Deák Ferenczet ki azzal végezte az 1861-iki második feliratot: tűrni fog a nemzet, reményivé a szebb jövőndöt s bízva ügyének igazságába.

Az az örökre emlékezetes két felirat, melynek becsét az 1867. XII. t.-cikknek is megszerkesztésével maga Deák sem volt képes megrontani, ezeknek hátuk mögött a Corpus jurisban lerakott összes közjogi törvényeink tanúságot tesznek róla, melyen mély. gyökeret vert a magyar nemzetben a legalitás eszméje sőt érzelme; ha mind hiába való-nak fognak bizonyulni, akkor majd szakít a nemzet ezzel az eszmével, azokkal az érzelmeivel, melyeket az illetők

megbecsülni nem tudtak; egy hecatombit csinál azokból a nagyratártott s kincs gyanánt keblén melengetett közjogi törvényekből s azok helyett előveszi a természetjogot s annak azon törvényét mely szerint a szabadság minden nemzetnek elévülhetlen joga; elő fogja venni a társadalmi életnek azt az alaptörvényét hogy mindenki seperjen a maga háza előtt s ne fájjon neki másnak a feje elő fogja venni Luther Mártonnak azon szabályát hogy «föld istent, cselekedjél igazul, ne félj senkitől».

Ha a magyar nemzet erre a térre, egy ilyen nemzeti programúinak felállítására lesz készítetve, nem fog rózsapárnákon nyugodni az Einiges Oesterreich eszméje, mert a világ rovást tart azokról a bontó elemekről melyek a szomszédnál felmerülnek, s ha egész Magyarország ebbe a cathegoriába sorakozik, annak kissé más jelentősége lesz mint azoknak a dissolvens elemeknek melyek a másik Reichshelpte területén ez idő szerint fel-fel ütik fejüket. A világ majd kíváncsi lesz utóvégre is mi vihette odáig" ezt a hosszútűrő, legális loyalis magyar nemzetet hogy a szélsőségig elmenni tartotta magát kénytelennek. S ha majd kissé jobban benéz az itteni állapotokba s azt fogja látni hogy Magyarország csak megélni akart volna, de ez tőle megtagadtatott: vájjon nem fordul-e meg a világ agyában az a gondolat hogy ezt az összetákolt vén birodalmat dédelgetni nem érdemes s az európai egyensúlynak talán jobb szolgálatot tehetne egy független Magyarország, mely nagyon szép földrajzi kikanyarításával, ezeréves állami consistentiával és olyan néppel mely teljesen behódolt az európai culturának s szívvvel lélekkel erőködik abban hogy a művelt európai államok sorában méltó helyet foglaljon: vájjon nem érdemesebb-e ez az ország arra hogy felkarolásban részesítessék s annak a rozoga tákolmányak helyét ő foglalja el.

A teljes függetlenség pártjának formaszerint való megalkulását nem lesz lehetséges megakadályozni. A míg nem a Pulver und Blei uralkodik, a míg lesz országgyűlés, lesz talán mentelmi jog is; ha Olaszországban, Spanyolországban van köztársasági, Franciaországban monarchista párt, ha még az osztrák Reischrathban is van grossdeutsch párt, lehet nálunk is olyan melynek az lesz programja hogy Magyarország mostani államjogi kötelekeiből véglegesen szabaduljon ki. Az országgyűlésen kívül szabad tere lehet a királyi ügyésznek, a míg meg nem unja martyrok csinálását, a nép zöme azonban valószínűleg melegebben fogja felkarolni azt az ügyet, a mely azután csakugyan «tiszta munka» lesz, mint a függetlenségnek most hangzó jelszavát.

BEFEJEZÉS.

Mielőtt tárgyamtól búcsút vennék, egy pillantást akarok vetni hazánknak a közösügyi rendszer által megteremtett helyzetére, a mint az 1901-iki új országgyűlés kezdetén mutatkozik. Néhány rövid észrevételt kívánok tenni a lefolyt képviselőválasztások érdekesebb momentumaira s a megnyílt országgyűlés első ténykedésére. Rá akarok mutatni végül, micsoda dispositiókkal megy az ország a megoldásra váró nagy kérdéseknek elébe.

Nálunk a lefolyt választások körülbelül úgy hagytak mindent a mint volt. Fordult elő sok érdekes dolog, melyen a napi politikai pletyka jól mulathat egy ideig; korrajzi érdekénél fogva meg akarok egyet-mást említeni.

Az 1901-ik évi választásoknak feltűnő vonásuk fog maradni a sokat emlegetett «tisztaság». Ez körülbelül csakis abban nyilvánult hogy a hatósági személyektől az erőszakosság nem követeltetett sőt szabadság adatott a hivatalnok seregnek is szavazni szíve szerint. Elismerésre méltó dolog volt kétségtelenül. Erkölcsi érdemét némileg csökkenti az hogy a kormány talán maga akarta kisebbíteni az embarras de richesset, a zsákottartók túlságos nagy számát; eredményét némileg csökkentette az hogy a mint látszik, a felszabadított hatósági személyek teljesen nem hittek komának, hátha mégis bekerülnek a fekete könyvbe. Az pedig hogy a kormányelnök mint nagy dicsérettel emlegették, oly roppant tevékenységet fejtett ki a választásoknál, világosan mutatja hogy legalább féllábbal benn vagyunk

a «régi rendszerben». Mi közé a miniszterelnöknek a választásokhoz? – Talán legérdekesebb incidens volt a Tisza Kálmán nagyváradi bukása, bár a többi kormánypárti kitűnőségek elestének is megvan a jelentősége. Nem kedvezőtlenül jellemzi a nagy magyar közönséget hogy a bukott nagyság spectaculumában túlságosan nagy gyönyörűséget nem tanúsított; nem énekelte chorusban mint a Hunyady László operában Cilleyi Ulrik megöletése után; meghalt a cselszövő, eltűnt a rút viszály. Mintha nem hitt volna a rút viszály elmúlásában. A népítélet értékét csökkentette az hogy úgy látszott mintha belejátszott volna a felkelő nap imadásának nem épületes látványa. – Ha nem épen a választásokhoz tartozik is de azoknak első folyamánya gr. Apponyi Albert házelnöksége. Magyarország mindig sokat tartott a nemzeti souverainitás letéteményesére országgyűlésére; teljes joggal ápolta és fejezte ki a házelnökség rangfokozásával is ezt a felfogást 1848-ban, kevesebb joggal 1867 óta, de azért azóta is büszkén hangoztatta azt a szót hogy parlament! Úgy látszik kissé kiábrándult a közösügyes korszak alatt, most már nem veszik oly komolyan a házelnöki állást, lehet vele élczelni is, kedveskedni is. – Érdekes eset a Beöthy Ákos megválasztatása. Beöthy írt egy oly könyvet mely eseményszámba ment volna minden országban melyben az emberek a mi nemzeti nyavalyánkban a betűiszonyban nem szenvednek. Igaz hogy nem könnyű olvasmány, mert olyan az egész munkának terve és structurája hogy igazán csak az élvezheti és kísérheti alapos bírálattal gazdag idézetekkel támogatott saját szép elmélkedéseit, kinek hazánk története a kis újjában van. Gr. Andrassy Gyula hasonmú és hasonlóan jeles új művét még az is nehezíti hogy nála még Anglia történetét is kell tudni tüzetesen. De könyvbírálatba bocsátkozni itt nem volna helyén. Hanem Beöthyhez a politikushoz van egy szavam. Nyilatkozik mun-

kajában a bölcseleő történetíró mellett a politikus is. Az egykori sennyeista és mérsékelt ellenzéki ember úgy került ki a magyar történelem mélyreható kutatásának labirint-jából mint egy törül metszett kurucz, olyan hogy nincs igazibb a függetlenségi párt soraiban; de csodálatosképen válik be nála mit e lapokban már említettem, hogy az emberi lélek háztartásában az ész csak a mindent indokolni képes és kész jogtanácsos szerepét viszi a cselekvésre, gyakran egyéb tényezők, rokon és ellenszenv, ízlés, megszo-kás, traditiók bírnak ellentétes döntő befolyással. Munkája 13. lapján, hol a magyar jellemről szól, azt mondja hogy a magyar nemzet «igazaiért mindig kész volt existentiáját kockára tenni, de a végleteket lehetőleg kerülte». Existentiáját tenni kockára ez bizony annyi mint a végletekig való menetel, de ez hagyján! Ama tételnek bővebb illu-stratióját eként fejezi be: a gyakorlatban látjuk ezen felfo-gást Bocskay és Illésházinál a bécsi, Bethlennél a nikols-burgi, I. Rákóczy Györgynél a linczi, Károlyi Sándornál a szatmári, Deák és társainál az 1867-iki kiegyezésnél. Itt egy nagy zökkenés van. Van egy kis különbség ama béke-kötések és a közösügyi alku közt; amazoknál megvolt a restitutio in integrum, emennél csak restitutio minus közösügek, flagrans jogfeladás. Munkájának egy másik helyén azonban kimondja Beöthy Ákos hogy a magyar nemzeti politikának programja nem lehet más mint a legszorosabb personalunio. A ki lelületében ilyen kurucz, a ki tudományos kutatásai után a legszorosabb personaluniót vonja le mint politikai eredményt, az csakugyan méltán vetette fel önmaga kassai programbeszédében azt a kérdést hogy miért nem csatlakozik a függetlenségi párt-hoz; az egész ország felvetette ezt a kérdést. A feleletet azonban nézetem szerint nem adta meg. Deák feliratainak personaluniója melyre hivatkozik meghaladott állásponttá

lett az 1867. XII. t.-cz. által; miként haladunk a szoros personalunio felé a közözügyi rendszer járszalagán, azt Beöthy Ákos láthatja; nem felelet az hogy a függetlenségi párt a maga elveinek keresztülvíteli módozataira nézve programmot és képet felmutatni nem tud. Legkevésbé felelet pedig azok az invectivák, hogy a függetlenségi párt torzsalkodása s hozzá teljes impotentiája helyzetének tart-hatatlan voltát bizonyítja. (Budapesti Napló 1901. szeptem-ber 23-ikai száma szerint.) Kíváncsiak lehetünk ezek után miként fogja fel Beöthy Ákos a parlamentáris ellenzéknek volt társai által elejtett «aranyfonalát». Nehogy ismét csak vaiami kardbojt kerüljön ki abból a fonalból, mialatt Bécs-ben más fonalakat fognak fel s Magyarország szabadsága és jóllétének fonnak belőlük kötelet. Miután egy másik nevezetes Írónkat is megemlítettem, legyen szabad meg-jegyeznem hogy nagyon kíváncsi a közönség arra is, milyen politikai consequentiáknál fog kilyukadni mint kiválóan komoly ember gr. Andrassy Gyula, ha majd a mohácsi vészen innen folytatván kutatásait egy második vagy har-madik szép kötettel fogja gazdagítani politikai irodalmunkat. Az országgyűlést megnyitó trónbeszédnek volt egy ne-vezetes részlete, melyet a válaszfelirati vita folyamán senki sem részesített kellő figyelemben. A trónbeszéd nem mond semmi biztatót a súlyos gazdasági helyzet javításáról, e helyett mond oly valamit a mi beillik keserű gúnynak is. «A legüdvösebb kormányzati és törvényhozási intézkedések is – úgymond – magukban csak előmozdítják de meg nem teremthetik a népek szellemi és gazdasági megerősödését és jóllétét. A nemzetnek magának kell ezeket a java-kat *kitartó egyéni munkával* és hazafias és egészséges köz-szellemmel megszerezni». Ezekkel a mondatokkal az lett a nemes magyar nemzetnek fejéhez vágva hogy azért maradt műveletlen és szegény mivel lomha és dologtalan; dolgoz-

zék hogy képes legyen még jobban táplálni a kedvencz osztrák népeket s a nagyhatalmi hóbort malochját. A válaszfeliratban erre az lett volna a helyes felelet: felséges urunk! üres kamarának bolond a gazdasszonya; a mi kamaránk a négy százados osztrák gondozás alatt üres maradt.

A most lefolyt válaszfelirati vitában (november 1901.) úgyszólván szó sem esett a fennforgó nagy dolgokról. A függetlenségi párt elmondotta híven és szabatosan a maga credóját, de arról hogy a vita a helyzet színvonálára emelkedjék, szó sem volt. Üres és hasztalan úgynevezett hecczkérdések töltötték be az időt, az a világrendítő kérdés, van-e és mennyiben van Széll Kálmán hivatalba lépte óta (»rendszerváltozás»). Hát egyéb dolga nincs is ennek az országnak? Egyik tizenkilencz másik egy híján hús; a mostani kormány oly közösügyes mint a többi volt s a többi oly «tiszteességes» volt mint a mostani magának Széll ministerelnök úrnak mondása szerint. Senki se fárasztassa magát azzal hogy kérdést intézzen a kormányhoz, mi fog történni ha a közösügyi törvény betűje az osztrák állapotok folytán felmondja a szolgálatot; meddig hurczoltatja magát az ősi alkotmányára oly sokat tartó Magyarország az osztrák alkotmány – anarchia járszalagján? Senki se volt rá kíváncsi mit ért a kormány és pártja voltaképen mikor az 1867. XII. t.-cz. szellemére esküszik; senki se volt kíváncsi, milyen a külön vámterület felállítására szükséges előkészület, azon esetre ha nem sikerül az emlegetett tiszteességes kiegyezés; a kormánynak esze ágában se volt hogy az osztrák ministerelnök vakmerő beszédére meg adj a a kellő választ.

Nagy aggodalommal láthatjuk, hogy az ország a közelgő nagy csatára nincs kellőleg felvértezve. Ettől a nagy küzdelemtől eltekintve, mely különben még körmünkre nem

égett, mit látunk fentt és alant, künn és benn a monarchia s az ország ügyeinek vezetése körűn. Nehéz megkülönböztetni mi adja ennél a vezetésnél az impulsust, vajjon egyszerűen a vis inertia, melynek vaktában való vezetésének egyszerűen átengedik magukat azok kiknek az volna tisztük hogy előre lássanak, mert meg van írva hogy gouverner c'est prévoir, kormányozni annyi mint előre látni; vagy látnak ők, legalább sejtének, de eléggé tehetetlenek és hozzá eléggé lelkiismeretlenek úgy gondolkozni hogy utánunk az özönvíz! Talán nem jp rögtön, addig tartjuk magunkat a míg csak lehet. És talán még azzal biztatják magukat, hogy ha majd bekövetkeznek a nehéz idők, melyeknek első tényők lesz az hogy elsőpri őket a föld színéről, még sírva fognak visszanézni a letűnt szép időkkel együtt rájuk is azok, kik majd a nagy kavarodásban eviczkélnek.

Fent teljes gondolatnélküliséggel látjuk terjeszkedni a nagy hatalmi hóbortot, a fennhéjázó traditiókat, a hagyományos szerencse babonáját; alant nálunk kormányt és uralkodó pártot mely, jobban mint valaha elődjei, feltétlenül kész teljesíteni minden bécsi követelést, és szórja markostul a vért izzadó ország pénzét. A «rendszerváltozás» kormánya, mely a tiszta választások (miért nem épen a Berzsenyi-féle tiszta erkölcs?) uralkodását honosította meg e földön, emeltette föl a quótát, nem volt egyetlen szava az új ágyúk ellen, nincs az újonczlétszám jelentése ellen, hiszen a pénzügyminister exposéjában már úgy beszél róla mint elsőrangú állami szükségletről; s ő a ki Körmöczön még nem akart hallani a tisztviselők fizetésének emeléséről, most már nekik is akar juttatni egy pár milliót, ne mondják hogy a magunk embereivel mostohán bánunk, telik az ország pénzből, nincs deficit. És szemben azzal a horoscoppal melyet nekünk a gazdasági kér-

désekre nézve Bécsben már felállítottak, ez a kormány, ez az uralkodó párt, sőt ez a journalistica, melynek «otthonában» a legellentétebb pártok emberei s hivatásos apostolai oly szépen megférnek egymással mint a tigrisek és farkasok a gazellákkal és bárányokkal a paradicsomban, változatlanul áradoznak a hyperloyalitástól s olyanra festik Magyarország hangulatát, mint ha lelkesednék azért hogy első sorban ő álljon helyt annak a «tiszteletreméltó birodalomnak» fenntartásáért mely oly dicső existenciát készít számára, mintha türelmetlenül várná az alkalmat hogy megismételje a Mária Terézia-féle moriamurt.

És hogy a chorus teljes legyen, magának a függetlenségi pártnak köréből is egyre hangzik az a baljóslatú jelszó, hogy «most a gazdasági kérdések dominálnak». Baljóslatú ígén és ennek a truismusnak emlegetése, mert ez a közjogi kérdések háttérbe szorítását rejti magában. Soha sem dominált jobban a közjogi kérdés, mint e pillanatban.

A vámterület kérdése semmi egyéb mint a közjogi kérdésnek egy részlete, nemcsak természeténél fogva a legeminensebb közjogi kérdés, mert az Ausztriától való különválásnak legvilágosabb jelzője, de olyan, hogy ha a gazdasági ügyek miatt kenyértörésre kerül a dolog Ausztriával, okvetlen maga után vonja az egész közjogi kérdés fölvetését. Ezzel együtt, ennek keretébe foglalva lehet csak keresztül vinni a külön vámterületet, másként nem. Micsoda szolgálatot vél tenni a függetlenségi párt magának a vámterület ügyének azzal hogy félreteresi, legalább vannak köztük kik így beszélnek, az úgynevezett közjogi controversiát, mert amazt emelni domináns kérdés rangjára ezt jelenti? Azt már elérte hogy consilians és loyalis magatartásáért megdicsérik, de kellettlenül el-el ismételt közjogi programmpontjait kicsinylőleg félre háritják, egyebet semmit. Ha szolgálatot akar tenni a vámterület ügyének, azt csak az

által teheti, ha magasabb és nemesebb motívumokat vezet a vitába, azt tartja feladatának, hogy ő teremtsen meg a nemzetben azt az emelkedett hangulatot mely nélkül se gazdasági se semmi téren nagy dolgokat művelni nem lehet.

Hát az országgyűlésen kívül milyen a hangulat? Mit lehet várni azoktól az elemektől, melyekben legélénkebben kellene lüktetni a nemzeti önérzetnek, valamint azoktól melyek arra vannak hivatva hogy a felébredt önérzet mozgalmának nyomatékot adjanak? Az ifjúság vezetteti magát egy factio által, mely alkalmasnak ítéli az időt hogy a serva és mendica országot catholicává tehesse, mely istennek dicsőségére a választó kerületekben garázdálkodik, az országgyűlésen szenteskedik. Az ifjúság elmegy búcsút járni a bécsi capucinusok klostromába, itthon pedig a maga kurucz brigádjával igaz jezsuita fogással caricaturát csinál Rákóczyból. Hát a nép zöme? Küzd a létért keservesen s mindinkább undorral fordul el a közélettől. A köznép azt látja hogy helyzetét rendszerről-rendszerre, bachrendszer provisorium, közösügyi korszak, folyvást súlyosabbá teszik «az urak». A burocrata-rendszer emberei jobban abajgatják mint a bachkorszak alatt, apró zsarnok minden hivatalnok, ha egyszer egy évben búcsú alkalmával mulatni akar a fiatalság, a csendőr szétkergeti mivel a muzsikálásra a szolgabírótól egy forint ötven krajczárért nem váltott engedélyt; ha egy újjal érinti a csendőr ruháját, a manlicherrel rakásra lövik, mert az katonai egyenruha tehát szent és sérthetetlen; de adót fizet tízannyit mint az általános adózás kezdetén; igaz is hogy az ország finanziaí virágzóbb állapotban vannak mint valaha, milliárdos budget deficit nélkül.

A nép ki van ábrándulva Magyarországot az állami függetlenség nem azért illeti meg mivel annak ürügye hogy

rajta csorba esett, az osztrák alkotmányosság mérvadó többé nem lehet, mivel azt hogy magát az osztrák anarchiába belesodortassa, tőle senki sem követelheti. Megilleti az állami függetlenség azért mert arra minden nemzetnek feltétlen joga van. Magyarország nem azért követeli az önálló gazdasági berendezést mivel azt maga a közösügyi törvény is megengedi, hanem azért mivel az az önálló állami létezés szükséges és mivel nélküle egyszerűen nem élhet meg. De annyi bizonyos, hogy ha általában van mód abban, hogy békés úton alkotmányos eszközökkel lehessen keresztül vinni nagy dolgokat, erre soha sem volt jobb alkalom és nem is volna képzelhető, mint a milyent szolgáltat a közösügyi rendszer functionálásában beállott zűrzavar. Ha ezt az alkalmat gyámoltalanul elszalasztja, ha magát a vele szemben álló korlátolt eszű de a kellő brutalitással fellépni kész akaratnak kiszolgáltatja, ha nem jó létre most a tizenkettedik órában egy a nemzet minden rétegét átható felbuzdulás, mely eszükre térítse azokat kiket elbizakodottakká tett az ország mostani magatartása: akkor okvetlenül elverik rajtunk a port, ez az ország mély sülyedésbe merül. Ez lesz a közösügyi rendszer épületének betetőzése.